HORIA MATEI

LITERATURA și fascinația aventurii

DESPRE ORIGINILE ROMANULUI DE AVENTURI – LUMEA ANTICĂ: MITUL, MAGIA ŞI AVENTURA FANTASTICĂ – LUMEA ANTICĂ: AVENTURA HOMERICĂ ŞI MARILE PERIPLURI – ROMANUL POPULAR – CAVALERESC ŞI AVENTURA – POVESTIRI DE PE MARE: INSULE MISTERIOASE ŞI VASE-FANTOMĂ, NAUFRAGII ŞI ROBINSONI – POVESTIRI CU PIRAŢI: SUB FLAMURA CU CAP DE MORT – ROMANELE PRERIEI: „PIEI-ROŞII" ŞI „FEŢE-PALIDE" – POVESTIREA (ŞI FILMUL) WESTERN: „NU TRAGEŢI ÎN PIANIST!" – ROMANUL POLIŢIST: „CINE EŞTI DUMNEATA, DOMNULE HOLMES?

HORIA MATEI

LITERATURA ŞI FASCINAŢIA AVENTURII

Câte Ceva Despre Originile Romanului de Aventuri

A defini termenul „aventură" nu-i câtuşi de puţin o treabă uşoară, mai ales că, din cele mai vechi timpuri şi până în zilele noastre, sensurile termenului s-au lărgit şi diversificat. Fiindcă aventura a existat într-adevăr din cele mai vechi timpuri – de pildă, în drumul său pe mările ceţoase de la miazănoapte, către ultima Thule, Pytheas din Massalia (secolul al IV-lea î.e.n.) a trecut prin întâmplări aventuroase, şi tot un soi de expediţie aventuroasă se cuvine socotit drumul generalului cartaginez Hannibal (secolul al III-lea î.e.n.) peste Pirinei şi Alpi cu o... turmă de elefanţi. Când Columb a pornit din micul port Palos (1492), fără să ştie ce-l aşteaptă de cealaltă parte a Atlanticului, a pornit într-o călătorie aventuroasă, ca, de altfel, câţiva ani mai târziu, Magellan – pentru acesta din urmă aventura sfârşindu-se tragic: a murit ucis de băştinaşii din insula Mactan, făcând parte din arhipelagul care mai târziu va primi numele de Filipine. Marii

exploratori din veacurile următoare, cercetând „petele albe" de pe Terra – din Africa ecuatorială, Siberia, Australia sau selva Amazoanelor, cu o floră şi o faună neobişnuite, cu populaţii având un mod de viaţă, obiceiuri, ritualuri magico-religioase şi ceremonii originale – porneau şi ei în călătorii pline de neprevăzut. Aventura (în înţelesul cel mai bun al termenului) n-a dispărut nici în zilele noastre: în 1953, neozeelandezul Edmund Hillary, împreună cu ghidul său Tensing, a urcat cei 8848 m ai lui Mt. Everest (Ciomolungma), iar în 1960 Jacques Picard şi Donald Walsh au coborât pe fundul Pacificului la 10 916 m; în 1961, Iuri Gagarin este primul om în Cosmos, iar în 1969 Neil Armstrong face primii paşi pe Lună.

Ni se poate reproşa, cu oarecare temei, că a califica drept „aventură" explorarea Pământului (care s-a desfăşurat în trecut vreme de milenii) sau explorarea Cosmosului (care se desfăşoară astăzi şi se va desfăşura, probabil vreme de multe milenii) este o afirmaţie hazardată nu lipsită de arbitrar şi conferind într-o anume măsură o nuanţă derizorie unora dintre cele mai remarcabile performanţe ale lui Homo Sapiens. *Dar procedând astfel am lăsat anume deoparte sensurile secundare şi – după părerea noastră – figurative ale termenului (DEX: „Întreprindere dubioasă, necinstită"), luând în consideraţie sensul pe care ni-l oferă originea şi evoluţia semantică (acelaşi DEX: „Acţiune îndrăzneaţă şi riscantă"); la acestea se cuvin adăugate unele sensuri nuanţate pe care le capătă termenul – astfel, un dicţionar francez (Larousse) îl defineşte ca „Întâmplare, fapt neaşteptat, surprinzător", de asemenea: „Întreprindere hazardată sau eveniment ieşit din comun". Originea termenului este latină:* adventurus – *„care trebuie să sosească, să se întâmple", şi nu este lipsit de interes nici faptul că latinescul* adventus, *în afară de „sosire", are şi înţelesul de „atac", „invazie". Această evoluţie semantică*

(de la „ceea ce trebuie să se întâmple” la „acţiune îndrăzneaţă şi riscantă”) a marcat o etapă însemnată în cântecele truverilor, minnesängerilor şi poeţilor de curte medievali; prin aventure (aventiure *în mediogermană) se desemna o faptă ieşită din comun, însoţită de o acţiune eroică – de pildă lupta în doi, uciderea unui balaur, recuperarea unui tezaur păzit de un monstru ş.a. Termenul apare încă în* Cântecul nibelungilor *(într-un manuscris timpuriu al acestei vaste epopei germanice, diferitele episoade sunt intitulate „aventure”), iar mai târziu, în* Parzival, *Wolfram von Eschenbach (circa 1170 1130) o personifică: „Frau Aventiure” – care apare astfel ca o zeiţă sau o eroină de origine semidivină, prezidând întâmplările surprinzătoare şi faptele ieşite din comun ale eroilor romaneşti”.*

*În majoritatea studiilor de istoria literaturii „romanului de aventuri” modern i se atribuie ca înaintaşi îndeosebi romanele populare (*Fortunatus *ş.a.) şi romanele picareşti (*Lazarillo de Tormes *ş.a.); este vorba, firește, de romanul de aventuri propriu-zis, iar nu de formele sale moderne particulare (poliţist, de spionaj, science-fiction, western ş.a.) care, deşi s-au născut încă în veacul trecut, au căpătat abia într-al nostru caracteristicile lor aşa cum le cunoaştem astăzi. Un cercetător avizat ca Gero von Wilpert (în* Sachwörterbuch der Literatur, *Kröner, Stuttgart, 1964) lărgeşte mult sfera izvoarelor romanului de aventuri (*Abenteuerroman*), legându-le de diverse cicluri medievale-cavalereşti; un asemenea ciclu, răspândit în toată Europa apuseană, îl are ca erou principal pe cavalerul rătăcitor Amadis (Amadeus), de origine iberică – cea mai veche versiune, a spaniolului Ordonez de Montalvo, datează din 1482, dar constituie, se pare, o prelucrare după* Amadis de Gaula *al portughezului Vasco de Lobeira, cu o sută de ani mai veche (1385). Asemănările cu ciclul de romane despre regele Artus şi*

*Cavalerii Mesei Rotunde sunt frapante – de altfel, se vorbeşte aici de „*el mas virtuoso rey Artur*”, sunt menţionaţi Lancelot, Tristan şi Graiul, nu lipsesc nici personajele fantastice: uriaşul care îl răpeşte pe fratele lui Amadis, Galaor, şi zâna Urganda care-l sprijină pe cavaler în acţiunile sale drepte şi temerare. Ciclul* Amadis *are proporţii enorme: prima versiune a lui Montalvo, tipărită în 1508, are 4 cărţi, următoarea are 12 cărţi; prima versiune franceză, lărgită de N.H. Des Essarts (1540–1548), prin adăugirea unor episoade erotice, are 21 cărţi, a doua (1595) 24 cărţi. O versiune germană a lui Siegmund Feyerabend a ajuns la 30 cărţi – adevărat roman-fluviu, sau roman de aventuri în foileton cum am spune cu o expresie mai nouă. Istorici ai literaturii – care au găsit influenţe ale ciclului* Amadis *la autori de prestigiu ca Wieland, Gobineau şi Goethe – sunt de părere că el a pregătit romanul baroc, caracterizat prin multă fantezie şi libertate în exprimare.*

Tot de originie iberică este şi romanul picaresc. Dicţionarul spaniol-român, (Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1964) *dă substantivului* picaro *nu mai puţin de şase înţelesuri mai mult sau mai puţin înrudite între ele: rău ticălos potlogar, lichea, farsor, viclean. Este limpede, aşadar, că eroul romanului picaresc, apărut în Spania pe la jumătatea secolului al XVI-lea, se deosebeşte fundamental de cavalerul „fără de frică şi de prihană” din ciclurile* Artus *sau* Amadis. *În general, picaroul are o origine necunoscută sau umilă, e un student famelic sau n-are nicio profesiune, duce o viaţă de vagabond, trăieşte din expediente, pune la cale farse în marginea legii, se strecoară prin viaţă folosind orice mijloace viclenia şi înşelăciunea, minciuna, chiar şi escrocheria – are o uimitoare capacitate de adaptare la cele mai diferite situaţii, un acut simţ de observaţie şi o vervă satirică îndreptată de cele mai multe ori împotriva tarelor societăţii din vremea sa. Alteori,*

picaroul este pur şi simplu ceea ce se cheamă un ştrengar, un tânăr hoinar pus pe pozne, un ghiduş animat de un spirit aventuros care-l opune categoric moralităţii statornicite. Istoricii literari au încercat să găsească forme asemănătoare încă în antichitate (Satiricon *de Petronius şi mai ales* Măgarul de aur *al lui Apuleius*), *precum şi în literatura timpurie orientală* (*chineză, arabă*), *dar patria literaturii picareşti propriu-zise rămâne Spania, cel mai vechi roman picaresc fiind* Lazarillo de Tormes, *apărut anonim în 1544* (*1554 după alte surse*), *atribuit multă vreme lui D.H. De Mendoza, iar de curând lui Sebastian de Horozco. Au urmat* Guzman de Aflarăche *(1599) de Mateo Alemán, nuvela* Rinconete y Cortadillo *din ciclul* Nuvele exemplare *(1613) de Cervantes,* Marcos de Obregon *(1618) de V. Martínez Espinel,* El diablo cojuelo (Diavolul şchiop) *(1641) de Luis V. De Guerara şi multe altele* (*în româneşte a apărut, între altele, o cuprinzătoare antologie a prozei picareşti:* Proza satirică spaniola *E.S.P.L.A., 1955*). *În Franţa se fac simţite influenţe ale romanului picaresc la Lesage* (Gil Blas), *în Anglia la Nash* (Un fortunate Traveller), *în literatura germană la Grimmelshausen* (Simplicissimus). *G. Von Wilpert este de părere că motive ale romanului picaresc au supravieţuit până în zilele noastre şi citează în acest sens, între alţii, pe Thomas Mann* (Felix Krull), *John Steinbeck* (Tortilla Flat) *şi Günter Grass* (Die Blechtrommel – *„Toba de tinichea”*). *Şi poate că aici şi-ar găsi locul şi autori ca I. Ilf şi E. Petrov* (12 scaune *şi* Viţelul de aur), *căci ce altceva este eroul lor, Ostap Bender, decât un fel de Lazarillo de Tormes? De remarcat că proza picarescă foloseşte pentru prima oară în literatură argoul – limbajul convenţional al vagabonzilor, cerşetorilor, răufăcătorilor – care va fi des utilizat în romanul poliţist modern, dar şi de către romancierii francezi din perioada interbelică* (*Francis Carco, Pierre MacOrlan ş.a.*).

Istoricii literari germani (C. Müller-Fraureuth, A. Ludwig, J. Minor) menţionează o categorie aparte a romanului de aventuri – aşa-zisa Lügendichtung (Lüge – *minciună) pe care* Dicţionarul german-român *(Edit. Ştiinţifică 1966) o defineşte „literatură (anecdodică) de minciuni”. Din această categorie fac parte, după părerea lui G. Von Wilpert, relatările unor „întâmplări cu totul imposibile, sau posibile în sine dar exagerate până la neverosimilitate”. Ca şi în privinţa altor categorii literare, s-au căutat şi aici rădăcini foarte vechi – din antichitate.* (Poveste adevărată *de Lukian,* Soldatul fanfaron *de Plaut), influenţe din basmele orientale* (1001 de nopţi) *şi din literatura populară* (Eulenspiegel). *Faptul că mai ales istoricii literari germani s-au ocupat de* Lügendichtung *(dându-i şi numele) ne apare pe deplin justificat, dacă avem în vedere că însuşi prototipul eroului (literar) mincinos este german: celebrul baron Münchhausen.*

Münchhausen, înainte de a ajunge un personaj literar, a fost unul real. Născut în 1720 la Bodenwerder, Karl Friedrich Hieronymus baron von Münchhausen a luat parte la războiul ruso-turc ca ofiţer, şi se pare că pe câmpul de luptă a avut o purtare exemplară. Întors din campanie a început să-şi povestească întâmplările prin care a trecut în război şi la vânătoare – căci baronul nostru era nu numai un talentat narator, dar şi un pasionat vânător. În 1781, povestirile sale au apărut în Vademecum für lustige Leute*” („v. Pentru oamenii voioşi”), unde le-a găsit un anume Rudolf Erich Raspe, publicist german refugiat la Londra (urmărit de justiţia din ţara lui pentru delapidare...), care le-a tradus în engleză (în 1785), completându-le şi mai îngroşându-le pe ici, pe colo. În acelaşi an, G.A. Bürger, profesor la Göttingen şi poet, a retradus în germană versiunea engleză apărută la Oxford, completând-o cu încă opt povestiri, iar într-o nouă ediţie, din 1788, a mai adăugat alte cinci episoade, lucrarea*

apărând sub un titlu lung (după moda vremii): Minunatele călătorii pe mare și uscat, bătăliile şi aventurile vesele ale baronului Münchhausen. *Au urmat nenumărate alte ediţii şi prelucrări, cele mai multe anonime; Münchhausen pătrunde astfel în literatura populară, alături de Eulenspiegel, devine personaj în teatrele de păpuşi din iarmaroace, dar şi în literatura cultă: în romane satirice de K.L. Immermann şi P. Scheerbart, în piese de teatru de H. Eulenberg şi Fr. Lienhard. În 1934, Börries von Münchhausen, autor de balade şi „cântece cavalereşti", încearcă un fel de reabilitare a strămoşului său în* Geschichten aus der Geschichte *(aprox: „Istorioare din Istorie"), dar lucrarea stârneşte interes (mediocru) numai printre specialişti – figura baronului mincinos se instalase solid în literatura germană, unde dăduse naştere şi termenului* Münchenhausiade, *definit ca o formă specială a acelei Lügendichtung. Cu vremea, însă,* Aventurile baronului Münchhausen *au părăsit domeniul literaturii satirice propriu-zise intrând, treptat, în domeniul literaturii pentru tineret şi copii (poate că şi sub influenţa teatrului de păpuşi). Oricum, aşa cum românul spune „minte de-ngheaţă apele" sau „minte de stă soarele-n loc", germanul spune „minte ca un Münchhausen" şi o spune nu numai în legătură cu anumite povestiri vânătoreşti sau pescăreşti... (în urmă cu câţiva ani, într-un serial al televiziunii noastre, rolul baronului mitoman a fost admirabil interpretul de regretatul actor N. Gărdescu).*

Desigur că toate, aceste categorii nu epuizează domeniul foarte vast al romanului de aventuri care, în ciuda modelelor sale foarte vechi, capătă o largă răspândire mai ales în perioada medievală târzie şi atinge o primă culme în secolul al XVI-lea, continuând apoi cu câteva dintre cele mai celebre opere ale literaturii universale: Cervantes cu Don Quijote, *Grimmelshausen cu* Simplicissimus, *Lesage cu* Gâl Blas, *Defoe cu* Robinson

Crusoe, *care (conform aceluiași G. Von Wilpert) fiind „... opere ale literaturii universale cu semnificaţii mai profunde împletesc ceea ce este aventuros într-un tot unitar având un anume tâlc, opunându-se astfel unei avalanşe de romane de aventuri de calitate inferioară, care tratează numai aventura ca atare, fiind astfel lipsite de un conţinut etic mai adânc...”*

Aceste consideraţii referitoare, aşa cum arătam, la romanul de aventuri din secolele trecute sunt valabile şi astăzi, mai mult ca oricând, îndeosebi în ţările din apusul Europei şi America, unde piaţa este invadată de romane de aventuri (poliţiste, de spionaj, ş.a.), marea majoritate lipsite de orice valoare literară şi care se deosebesc de producţiile similare din veacurile trecute mai ales prin faptul că aduc în plus racilele societăţii moderne de consum: stresul, manifestările nevrotice, violenţa, crima organizată, drogurile. Faţă de unii dintre eroii lui Dashiell Hammett, Mickey Spilane sau José Giovanni, un picaro ca Lazarillo de Tormes sau ca Guzman de Aflarăche pare un copil nevinovat. (Despre această producţie, apreciată într-un raport U.N.E.S.C.O. Ca însumând aproape 40 din tirajul întregii activităţi editoriale a Franţei – ţară cu veche şi solidă tradiţie culturală – ne vom ocupa la locul potrivit.).

În sfârşit, investigând originile literaturii de aventuri, se cuvine să menţionăm relatările de călătorie, mai ales ale celor întreprinse în vremurile mai vechi în ţări depărtate şi necunoscute, ca şi a celor efectuate mai aproape de zilele noastre pentru explorarea ultimelor „pete albe” de pe Terra; aceste relatări despre oameni şi locuri ciudate sunt presărate cu numeroase incidente, întâmplări ieşite din comun, situaţii periculoase – aşadar cu ceea ce numim „aventuri” – în care fantezia autorului are uneori un cuvânt greu de spus. Aşa este relatarea veneţianului Marco Polo despre călătoria lui în Mongolia (1271–1291), care a constituit multă vreme principala

sursă de informaţie a europenilor despre acele regiuni depărtate, de asemenea Relatarea călătoriei nobilului englez Mandeville, *ca şi a medicului francez Jean de Bourgoigne (secolul al XIV-lea), unde apar făpturi umane ciudate şi animale fabuloase, apoi* însemnare a călătoriei mele… *a lui Nicolae Milescu spătarul, acest Marco Polo al meleagurilor noastre – şi multe altele. Mai târziu, aceste relatări pline de fantezie au inspirat un gen care în Franţa a primit numele, de* voyages imaginaires – *inaugurat cu* Histoire comique des états et empires du Soleil *a lui Cyrano de Bergerac (1662) şi continuat ca romanele satirice ale lui Swift (*Gulliver, *1726) şi Voltaire (*Micromégas, *1751* Candide, *1759).*

Relatările de călătorie au căpătat o dezvoltare fără precedent spre sfârşitul veacului al XV-lea şi în cel următor sub influenţa marilor călătorii şi descoperiri, când Vasco da Gama face înconjurul Africii, Columb trece (de patru ori) Atlanticul, Magellan efectuează primul înconjur al lumii trecând în Pacific pe la Vest, Cortez cucereşte Mexicul aztec şi Pizzaro imperiul incaş. Uneori simple jurnale de bord sau rapoarte oficiale adresate comanditarilor (coroanei spaniole sau vestitului Consejo de las Indias*), aceste relatări sunt presărate cu întâmplări extraordinare – cu aventuri în adevărata accepţie a termenului: Columb şi-a încheiat a treia călătorie ferecat în lanţuri şi aruncat în fundul calei umede a caravelei sale din ordinul guvernatorului de pe Española (Haiti); Magellan a murit, împreună cu doisprezece oameni din echipajul său, în insula Mactan, arbaletele şi muschetele spaniole dovedindu-se neeficace împotriva scuturilor de lemn tare al indigenilor înarmaţi cu suliţe de bambus; cât despre Cortez, Pizzaro şi cei mai mulţi, dintre* conquistadores, *erau aventurieri de profesie, mercenari lipsiţi de scrupule al căror unic scop era jefuirea aurului Lumii Noi, scop atins prin nenumărate acte de cruzime*

care în ultima instanţă au dus la distrugerea aproape totală a unor vechi şi interesante culturi precolumbiene.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în cel următor se bucură de o largă audienţă relatările de călătorie ale lui J. Georg Forster şi James Cook (1777), Humboldt (1811 ş.a.), Chamisso (1821 şi 1836), Mikluho-Maklai (1870) şi alţii. Erau marinari (Cook), scriitori (Chamisso) sau oameni de ştiinţă (Humboldt), dar tuturor li se potriveşte sugestivă caracterizare pe care Radu Tudoran o face lui James Cook (în prefaţa la Călătoriile căpitanului Cook, *E.P.L., 1967): „... un călător, în înţelesul nelimitat al cuvântului... prin predestinare, prin instinct, prin impulsuri lăuntrice neostenite". Într-adevăr, aceşti oameni temerari, care au colindat planeta noastră pe vremea când mari porţiuni ale ei încă nu fuseseră explorate, erau animaţi de acea curiozitate şi de acel neastâmpăr numite uneori „dor de ducă", iar alteori „chemarea necunoscutului" sau „spirit de aventură".*

Mai târziu, „relatările", „jurnalele de bord" şi „notele de drum" nu-şi mai pot lărgi orizontul geografic (practic epuizat prin cercetarea tuturor „petelor albe"), în schimb îl adâncesc pe cel cultural-artistic, părăsind treptat domeniul literaturii de informare şi intrând în cel al beletristicii propriu-zise. Începând din a doua jumătate a veacului trecut şi până în zilele noastre apar numeroase povestiri mai mult sau mai puţin „exotice": în Franţa (Claude Farrère, Pierre Loti), în S.U.A. (F. Cooper, Jack London), în Anglia (Joseph Conrad, W. Somerset-Maugham), în Germania (Fr. Gerstäcker, B. Traven); genul a avut şi în literatura noastră un reprezentant de seamă în Eugenia P. Botez (Jean Bart – Peste ocean – *1926, „*Schiţe marine din lumea porturilor" – *1928,* Europolis – *1933) şi într-o oarecare măsură în Panait Istrati* (În lumea Mediteranei *din ciclul* Viaţa lui Adrian Zograf*i*). *Fireşte că nu poate fi vorba la Joseph Conrad sau la Pierre Loti (şi nu*

mai puţin la Panait Istrati) de ceea ce înţelegem în mod obişnuit prin „literatură de aventuri" – deşi regăsim în unele dintre scrierile, lor anumite elemente caracteristice categoriei – o literatură de aventuri propriu-zisă au scris Jules Verne (ciclul Voyages extraordinaires*) sau Karl May, autori tipici din domeniul „literaturii pentru tineret", categorie înăuntrul căreia aventura ocupă un loc esenţial.*

Toate acestea sunt rădăcinile literaturii „de aventuri" privite din punctul de vedere al istoriei literaturii. În cele ce urmează ne vom strădui să arătăm că în fond această literatură este şi ea inspirată de realitate:

— Că este foarte veche – legenda şi mitul nu sunt totdeauna pură fabulaţie, ei constituie uneori ecoul unor evenimente petrecute în vremuri foarte depărtate, poate în preistorie, sau poate că în protoistorie, termen prin care istoricii din școlile mai noi desemnează perioada intermediară dintre preistorie şi istorie, corespunzând aproximativ epocii fierului;

— Întâmplările aventuroase caracteristice acestui gen literar sunt şi ele inspirate din realitate – povestirile despre mare, de pildă, oglindesc călătoriile temerare care au dus la marile descoperiri geografice, reproduc în formă nuanţată povestirile marinăreşti despre uragane şi furtuni puternice, despre naufragiile celebre, pericolele legate de vânătoarea de balene sau de întâlnirea cu navele piratereşti, iar unele povestiri poliţiste sunt inspirate de cazuri autentice care figurează şi în tratatele de criminalistică;

— Că multe dintre personajele acestei literaturi au avut modele reale – briganzi ca Robin Hood sau Thierry la Fronde, corsari ca Francis Drake sau Henry Morgan, marii „seducători" ca Don Juan sau Casanova, şerifi ai westernului ca Wyatt Earp sau William Hickock – şi, pe meleagurile noastre, haiduci ca Iancu Jianu sau Gligor Pintea.

În sfârşit, în cele ce urmează nu vom osteni a pleda în favoarea acestei literaturi, a arăta că nu este o rudă săracă şi oropsită a literaturii propriu-zise, cum o socotesc unii, deşi a fost şi este încă victima abuzurilor unor autori şi editori eminamente comerciali având ca unic scop câştigul material; vom pleda în favoarea romanului de aventuri, deoarece are un rol însemnat în educaţia tinerei generaţii; eroii săi, „aventurierii" – uneori romantici şi generoşi, alteori brutali, uneori reprezentând legea, alteori aflaţi în marginea ei sau chiar sfidând-o, totdeauna îndrăzneţi, dar nu arareori de o temeritate demnă de o cauză mai buna – aşa cum au fost zugrăviţi de cei mai buni autori de asemenea literatură, dau isprăvilor lor un suflu de romantism care stăruie mult peste anii copilăriei și adolescenţei, stimulându-ne fantezia, făcându-ne să vedem cu ochii minţii chipuri şi locuri ciudate, întâmplări ieşite din comun, meleaguri depărtate şi stranii pe care altfel închipuirea noastră cu greu le-ar fi putut zămisli.

Mitul, Magia şi Aventura Fantastică

Eroi arhetipali – eroi civilizatori. Mărturii în legătură cu realitatea istorică a lui Quetzalcoatl. Imhotep şi Thot: cele 42 de cărţi ale magiei. Herodot şi Strabon despre tracul Zamolxis. Învăţătura pitagoreică: preoţii geto-daci, druizii şi ramura de vâsc. Originea civilizaţiei după Beriosos şi… Carl Sagan. Epopeea lui Ghilgameş şi potopul biblic.

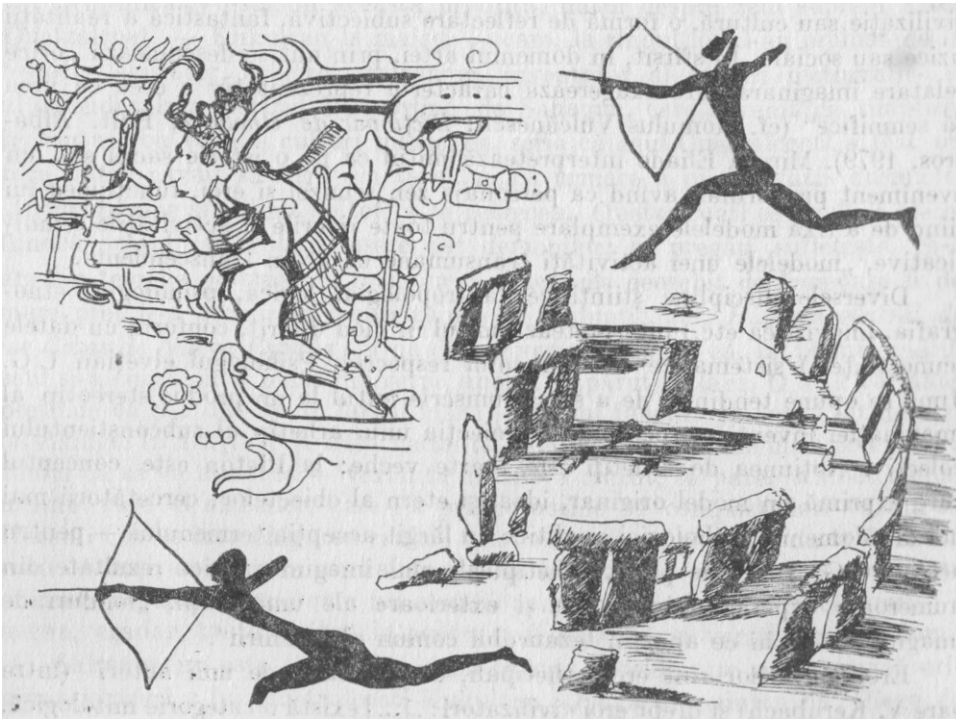

Legenda şi mitul, socotite pe bună dreptate elemente fundamentale ale culturii şi oglindă a sufletului şi sentimentelor etern umane, s-au dovedit a nu fi totdeauna pură fabulaţie – printre cercetătorii mai noi îşi croieşte tot mai insistent drum ideea că mitul (uneori) şi legenda (deseori) constituie ecoul unor evenimente reale, petrecute în vremuri depărtate, evenimente al căror ecou a ajuns până la noi într-o formă specifică, impregnată de fantezie.

S-au făcut, în decursul veacurilor, din antichitate şi până în zilele noastre, numeroase încercări de definire a mitului – definiţii oglindind diferitele puncte de vedere şi concepţii ale autorilor lor şi înglobând o pluralitate de sensuri. În definirea termenului, aşa cum este folosit în limbajul curent, se porneşte totdeauna de la sensul de ficţiune, născocire, naraţiune fabuloasă; pe de altă parte,

definiţiile în sens etnologic explică mitul ca un fenomen de civilizaţie sau cultură, o formă de reflectare subiectivă, fantastică a realităţii fizice sau sociale. În sfârşit, în domeniul artei, prin mit se desemnează „orice relatare imaginară care exagerează caracterul reprezentativ a ceea ce vrea să semnifice” (cf. Romulus Vulcănescu: *Dicţionar de etnologie*, Edit. Albatros, 1979). Mircea Eliade interpretează mitul ca pe o istorie sacră sau un eveniment primordial, având ca personaje zei, semizei şi eroi, funcţiunea lui fiind de a fixa modelele exemplare pentru toate riturile şi activităţile semnificative, „modelele unei activităţi transumane de ordin transcendent”.

Diversele discipline ştiinţifice (antropologia, logica, psihologia, etnografia, lingvistica etc.) interpretează mitul în mod diferit, conform cu datele (cunoştinţele) sistematice din domeniul respectiv. Psihologul elveţian C.G. Jung se opune tendinţei de a se circumscrie mitul la un produs stereotip al imaginaţiei inventive, socotindu-l proiecţia unui arhetip al subconştientului colectiv. Noţiunea de arhetip este foarte veche; la Platon este conceptul care exprimă un model originar, ideal şi etern al obiectelor; cercetătorii mai noi din domeniul psihologiei analitice au lărgit accepţia termenului – pentru acelaşi C.G. Jung, de pildă, arhetipurile sunt imagini arhaice rezultate din numeroase experienţe interioare şi exterioare ale umanităţii, „fonduri de imagini străvechi ce aparţin tezaurului comun al omenirii”.

Eroii miturilor sunt eroi arhetipali, caracterizaţi de unii autori (între care V. Kernbach) şi drept eroi civilizatori: „… există o categorie mitologica, subalternă panteonului, a aşa-numiţilor eroi civilizatori”, care „sunt de fapt eroii arhetipali, primii învăţători ai grupurilor umane, primii descoperitori ai elementelor civilizaţiei (navigaţia, focul, agricultura, arcul, roata, construcţiile, medicina, scrisul), primii organizatori politici ai triburilor,

primii codificatori ai principiilor juridice şi morale, şi, adesea, primii sacerdoţi şi profeţi" (cf. *Miturile esenţiale,* Edit. Ştiinţifică şi enciclopedică, 1978), Aceşti eroi (arhetipali, civilizatori) trec prin întâmplări excepţionale, unele cu caracter fantastic; uneori sunt socotiţi strămoşi totemici, li se atribuie de multe ori o origine divină sau semidivină (fruct al legăturii dintre un zeu şi o muritoare) şi sunt veneraţi de cei ce se socotesc urmaşii lor.

Cei vechi nu se îndoiau nicio clipă de originea divină a celor pe care-i adorau ca pe eroi civilizatori. Câţiva cercetători contemporani de prestigiu sunt de părere că mitul însoţeşte în permanenţă întreaga istorie a omenirii şi insistă asupra unor aspecte legate de „actualitatea mitului" şi de „nevoia de mit a omului modern", vorbesc şi despre o aventură a cunoaşterii în timpurile imemoriale ale întemeierii primelor colectivităţi umane; ei nu exclud posibilitatea, chiar probabilitatea că unii dintre eroii civilizatori din mitologiile străvechilor civilizaţii, ulterior veneraţi ca zei, au avut o existenţă reală, istorică.

Semnificativ este, în această privinţă, mitul despre zeul suprem aztec Quetzalcoatl – Kukulcan la maiaşi – care, la rândul lor, l-au preluat de la tolteci: legislator, arhitect, astronom, inventator al scrierii pictografice şi al calendarului; prelatul Bernardino de Sahagun, care a venit de timpuriu în contact cu vechile culturi mexicane, scrie că zeul Quetzalcoatl a fost un rege toltec nevoit să fugă din ţara lui, ca urmare a unei invazii duşmane. „Închis în sine şi mâhnit de tot ce se petrecea, Quetzalcoatl se gândi să plece, fiindcă oraşul său Tollan fusese dat demonilor; se pregăti sufleteşte. Şi-a ars din temelie palatul său roşu-auriu. Lucrurile deosebit de frumoase şi de mare preţ le-a ascuns în locuri tainice din munţi". (cf. *Historia general de las Cosas de Nueva España).* Una dintre variante spune că, la ţărmul mării, zeul şi-a construit o plută din şerpi, apoi a

dispărut în larg. O altă variantă pretinde că şi-a dat foc în largul mării – ritual funerar pe care-l întâlnim şi la vikingi. În sfârşit, o a treia variantă menţionează promisiunea solemnă a zeului că se va întoarce – variantă în care a crezut, se pare, şi Moctezuma, ultimul rege al aztecilor, care i-a primit paşnic pe conquistadori văzând în Hernan Cortés întruchiparea zeului: spaniolii veneau pe mare de la Răsărit, erau bărboşi, aveau armuri, halebarde, archebuze care scuipau foc şi nişte animale fabuloase (cai) cum nu se mai pomeniseră pe acele meleaguri – aveau, aşadar, toate atributele pentru a fi socotiţi zei veniţi din alte lumi.

Sahagun nu este singurul (şi nici măcar primul) care menţionează originea istorică a lui Quetzalcoatl-Kukulcan – o face, înaintea lui, Diego de Landa, într-o lucrare apărută lui 1566. Călugăr franciscan, apoi episcop, Diego de Landa a fost unul dintre cei mai aprigi distrugători de idoli şi de vechi manuscrise maya, iar spre bătrâneţe, cuprins poate de remuşcări, a redactat o amplă lucrare (*Relación de las cosas en Yucatán*) în care se dovedeşte înzestrat cu darul observaţiei şi nu lipsit de talent narativ – lucrare conţinând interesante informaţii despre obiceiurile şi credinţele religioase ale maiaşilor yucateci din ramura *itzá,* precum şi o descriere amănunţită a calendarului şi unele indicaţii privind scrierea maya însoţite de ilustraţii: „… împreună cu populaţia *itzá*… a venit şi marele senior Kukulcan… Se spune că a venit dinspre Apus… iar după plecarea lui a fost socotit în Mexic unul dintre zeii lor”.

Rege în varianta aztecă a lui Sahagun, mare senior în varianta maya-*itza* la de Landa, realitatea istorică a lui Quetzalcoatl-Kukulcan – „şarpele cu pene”, cum este numit în mitologia mexicană precolumbiană – pare admisă de cei mai mulţi dintre specialişti. La Teotihuacán, în Valea Mexicului, pe platforma de peste 60 m înălţime a unui templu, se află o monumentală statuie în piatră a monarhului zeu, iar la Palenque, în Peninsula Yucatán, în

celebrul Templu al Inscripţiilor, arheologul mexican Alberto Ruz a descoperit, în 1956, un mormânt despre care se crede că este al lui Kukulcan: la capătul unei scări ce coboară până la o adâncime de 18 m se afla o intrare blocată de un perete, în faţa căruia se găseau osemintele a şase tineri, probabil sclavi sacrificaţi în cadrul ritualului de înmormântare; după ce au deblocat intrarea, arheologii s-au găsit într-o sală mare semănând cu o peşteră – cu stalactite şi stalagmite formate de apa infiltrată printre dalele calcaroase – având în centrul ei un mare sarcofag de piatră, a cărui greutate a fost evaluată la cinci tone, acoperit cu un capac sculptat; în sarcofag se găsea scheletul unui şef maiaş, cu bogate podoabe de jad, o perlă în formă de pară lungă de 2, 50 cm şi numeroase alte podoabe. Arheologul Pierre Honoré a fost primul care a emis părerea că ar fi mormântul lui Kukulcan – ipoteză la care s-au raliat apoi mai mulţi alţi arheologi. (v. Alberto Ruz: *An Astonishing Discovery*, în revista *Illustrated London News* din 29 august 1963).

Mormântul din piramida în trepte de la Palenque a stârnit – şi stârneşte încă – vii discuţii, care uneori îmbracă o pronunţată formă polemică; totul a pornit de la ipoteza unui cercetător japonez, Yesuko Matsimura, care în sculpturile lespezii tombale a descoperit... schema simplificată a unui aparat de zbor cu reacţie, având numeroase elemente ale rachetelor moderne: un turbocompresor, duze, un compartiment etanşat pentru cosmonaut, cadrane, instrumente de bord, manşe, antene. Ipoteza a fost imediat însuşită de adepţii teoriei paleoastronautice – între care de Erich von Däniken (cf. *Amintiri despre viitor*, Edit. Politică, 1970) – teorie care încearcă să explice enigmele unor străvechi civilizaţii prin contacte cu mesagerii unor civilizaţii superior dezvoltate venite din alte lumi. Şi iată că ceea ce până de curând părea ciudat, anacronic, inexplicabil în dezvoltarea marilor

civilizaţii precolumbiene (încă, maya, aztecă ş.a.) se explică în mod firesc; de pildă: cum a fost posibil ca maiaşii, care nu cunoşteau uneltele de metal, roata, animalele de povară şi nici măcar arcul cu săgeţi, să posede o scriere şi cunoştinţe de astronomie, care să le permită să calculeze durata anului astronomic cu o precizie mai mare ca orice popor din Lumea Veche? (Durata anului astronomic maiaş era de 365, 242, 129 zile, cu o eroare infimă de 0.000 069 zile – aşadar o eroare de ceva mai mult de o secundă pe an!) Acceptând ipoteza originii extraterestre a lui Quetzalcoatl-Kukulcan ajungem în mod logic la concluzia că acest erou civilizator, reprezentant al unei civilizaţii superior dezvoltate, era în măsură să transmită maiaşilor cunoştinţe legate de scriere, de studiul astrelor, calcularea calendarului, construirea templelor şi piramidelor – iar după unii cercetători chiar de cultivarea porumbului – ceea ce justifică din plin faptul că a fost zeificat şi supus unui cult cuprinzând ritualuri complicate, între care şi sacrificii umane.

Aşadar: rege la Sahagun, mare senior la de Landa şi extraterestru pentru Matsimura (şi alţii); această a treia variantă vine însă în contradicţie cu unele date – o inscripţie pe mormântul de la Palenque pare să indice că ritualul de înmormântare a avut loc în jurul anului 700 e.n., iar o scriere mexicană anonimă menţionează ca dată a morţii lui Quetzalcoatl anul 895 – or, scrierea maya are o vechime de cel puţin două milenii – se pare că moştenită de la un popor mai vechi, olmecii –, iar cultivarea porumbului, bază economică a civilizaţiei maya şi a altor civilizaţii precolumbiene, a început pe aceste meleaguri (conform unor datări cu C^{14} radioactiv) în urmă cu nouă milenii; oricum, în jurul anului 5200 î.e.n., porumbul era cultivat în Valea Tehuacan, unde s-au găsit, depozitate în peşteri, atât un soi de porumb sălbatic fosilă, cât şi un soi

de porumb cultivat cu ajutorul unor unelte din piatră şlefuită şi din oase de animale; specialiştii sunt de părere că acesta din urmă este „strămoşul" tuturor soiurilor de porumb cultivat.

Personalitatea lui Quetzalcoatl rămâne, aşadar, o enigmă, care poate că-şi va găsi dezlegarea odată cu descifrarea scrierii maya sau poate în cadrul cercetărilor arheologice întreprinse actualmente în spaţiul mezo-american – cercetări care probabil că vor mai continua multă vreme deoarece mlaştinile din Yucatán şi pădurea tropicală îşi dezvăluie cu încetineală, cu zgârcenie parcă, tainele. Fiindcă suntem încă departe de a cunoaşte toate ciudăţeniile şi anacronismele acestei uimitoare culturi dezvoltate vreme de circa două milenii (din anul 500 î.e.n., şi până la ocupaţia aztecă, în 1440, pentru ca apoi conquista să-i dea lovitura de graţie) – pe bună dreptate remarcă Ivar Lissner (în *Die Rätsel der grossen Kulturen*, Walter V., Olten und Freiburg, 3 Aufl. 1974): „Dintre toate popoarele Pământului, maiaşii au dat naştere uneia dintre cele mai remarcabile culturi. Multe dintre elementele ei sunt uimitoare, contradictorii, inexplicabile şi aproape toate ne apar ca stranii. Aveau genii al căror nume nu-l vom afla niciodată, dar aceşti gânditori cu mintea foarte ageră îşi utilizau spiritul, zelul şi truda în scopuri; cu totul ciudată. Ceea ce era la îndemână, ceea ce era necesar şi fusese descoperit de timpuriu în lumea întreagă, le-a rămas necunoscut maiaşilor. Cu chingi ce le încingeau fruntea, târau poveri grele, ca nişte animale. Dar n-au reuşit să descopere roata şi roaba. Au ridicat cele mai impunătoare edificii ale culturilor americane, edificii pentru preoţi şi zei. Aceste realizări arhitectonice cereau eforturi uriaşe, dar nu foloseau niciodată vieţii de zi cu zi. Maiaşii ştiau să efectueze calcule cu cifre de milioane, dar nu erau capabili să cântărească mici cantităţi de fructe". Iar un cercetător de prestigiu, care şi-a închinat toată viaţa

studiului marilor culturi mexicane precolumbiene, John Eric S. Thompson (în *The rise and Fall of Maya Civilisation*, University of Oklahoma Press, 1954), arată: „Cultura maya nu numai că a produs genii, dar le-a creat într-o atmosferă care ne apare cu totul neverosimilă. Când te ocupi de indienii maya, nu trebuie niciodată să te aştepţi la ceea ce este firesc. În domeniile nepractice au creat lucruri excepţionale, în cele practice au eşuat".

În legătură cu realizările uimitoare ale maiaşilor în domeniul astronomiei, al calculului matematic şi calendarului, acelaşi J.E.S. Thompson remarcă faptul că nu numai ciclurile de mituri, dar înseşi concepţiile de viaţă ale vechilor maiaşi au fost puternic influenţate de conceptul timpului, ceea ce deosebeşte fundamental cultura maya de vechile culturi din spaţiul mesopotamian şi mediteranean. Pentru preoţii, astronomii, artiştii şi arhitecţii maiaşi scurgerea timpului era o temă esenţială, permanentă chiar: pe de o parte largul concept al misterului eternităţii, pe de altă parte conceptul mai restrâns al diviziunii timpului, în termeni echivalenţi zilelor, lunilor, anilor, dar şi unor uriaşe cicluri cuprinzând mii de ani. „Ritmul timpului îi încânta", notează J.E.S. Thompson „scurgerea neîncetată a zilelor între eternitate şi viitor, între eternitate şi trecut îi umplea de încântare".

Cercetări relativ recente au dus la ipoteze interesante în legătură cu realitatea istorică a unor divinităţi din panteonul egiptean, din cel mesopotamian și chiar din cel grec. Datorită interpretării unor inscripţii (şi altor izvoare) este astăzi unanim acceptat că Imhotep (Imuthes) – venerat la Memphis ca fiu al zeului arhaic Ptah, creatorul Universului, patron al meşteşugarilor şi artiştilor – a fost un personaj istoric real la curtea faraonului Djeser (Zoser), fondatorul celei de-a doua dinastii (în jurul anului 2780 î.e.n.). A început ca simplu

scrib, apoi a urcat treptele ierarhiei până la demnitatea de preot şi ministru al faraonului. A fost un strălucit arhitect, după planurile sale construindu-se prima piramidă egipteană – piramida în trepte a lui Djeser de la Sakkara.

Mai târziu, lui Imhotep i s-au atribuit cunoştinţe universale. În domeniul medicinii a scris o carte, astăzi pierdută, care a folosit (probabil) la redacta rea renumitului *Papirus Ebers* (actualmente în Biblioteca Universităţii din Leipzig), conţinând reţete pentru tratarea diferitelor maladii. În calitatea sa de preot s-a ocupat de studiul corpurilor şi fenomenelor cereşti, al mişcării stelelor; se cuvine să ţinem seama de faptul că astrologia, apanaj al preoţimii diferitelor culte celebrate în regiunile orientale, constituie o precursoare a astronomiei – ea corespunde stadiului preştiinţific al astronomiei moderne. Studiul mişcării corpurilor cereşti a pus bazele întocmirii calendarului egiptean, care era împărţit în 12 luni a 30 de zile, plus cinci zile suplimentare; fireşte că într-o regiune ca Valea Nilului, cu o agricultură depinzând aproape exclusiv de revărsările periodice ale marelui fluviu, întocmirea unui calendar cât mai exact avea o însemnătate hotărâtoare. De altfel, lui Imhotep i se atribuie şi construcţia unei reţele de canale de irigaţie, menită să preîntâmpine urmările atât de dăunătoare ale anilor de secetă.

Zeificarea postumă a lui Imhotep constituie un caz aproape unic în istoria Egiptului antic, deoarece acest remarcabil arhitect, astronom, matematician şi medic nu făcea parte din familia faraonului – aproape unic, deoarece (dacă-i dăm crezare lui Plutarh) unul dintre cei mai importanţi zei din panteonul egiptean, Thot, a fost şi el un personaj istoric de obârşie modestă. Într-o lucrare mai puţin cunoscută – *Despre Isis şi Osiris*, scrisă relativ târziu, în jurul anului 100 e.n. – Plutarh reproduce un mit conform căruia Thot ar fi fost sfetnicul lui Osiris, acesta din urmă el

însuşi faraon în perioada predinastică. Thot a fost un zeu sapienţial, iniţiator (apoi patron) al scrierii, istoriei, legilor, ritualurilor magice – sub semnul lui îşi desfăşurau activitatea scribii şi bibliotecile; lui îi era consacrată Biblioteca de la Hermopolis – tot atât de celebră în perioada vechilor dinastii pe cât avea să fie Biblioteca din Alexandria în perioada elenistică – unde s-ar fi aflat cele 42 volume din *Cartea Magiei*, scrisă cu mâna sa şi conţinând, conform tradiţiei, „toată ştiinţa lumii" – în primul rând magia, dar şi istorie, medicină, matematică, astronomie; preceptele de drept conţinute în această lucrare au rămas valabile vreme de milenii: chiar în timpul Dinastiei a XVIII-a (circa 1500 î.e.n.) tribunalele pronunţau sentinţe referindu-se la *Cărţile lui Thot.*

În legătură cu realitatea istorică a unor personaje zeificate postum (în unele cazuri poate chiar în timpul vieţii lor) nu trebuie să ne deplasăm pe meleaguri atât de îndepărtate ca Mexicul precolumbian sau Egiptul antic – un asemenea exemplu găsim chiar în Dacia: Zamolxis. Zeu suprem al geţilor şi dacilor, Zamolxis (numele apare uneori în grafia Zalmoxis) a fost, se pare, sclav şi ucenic al lui Pitagora şi, întors în Dacia printre ai săi, a avut toate atributele unui erou civilizator.

S-au preconizat mai multe etimologii ale numelui, unele de-a dreptul derutante şi care nu păcătuiesc câtuşi de puţin prin lipsă de fantezie. Porphyrios, de pildă, pretinde că numele se trage din *zalmos,* care în limba tracă înseamnă „piele" – deoarece Zamolxis ar fi fost înfăşurat într-o piele de urs imediat după naştere; dar Porphyrios, filosof al şcolii din Alexandria, este un autor relativ recent, lucrarea lui *Viaţa lui Pitagora* este datată aproximativ în 270–280, aşadar cam la opt veacuri de la data la care ilustrul matematician şi filosof din Samos, a cărui biografie a redactat-o, îşi ţinea cursurile în faţa

ucenicilor săi, printre care s-ar fi aflat şi Zamolxis.

O altă etimologie îi leagă numele de cel al zeului lituan Ziameluks – din slavul *zemlia* „pământ" – de unde concluzia că Zamolxis ar fi fost o divinitate htoniană, subpământeană, ca, de altfel, şi zeiţa tracă Zemelo pe care grecii au integrat-o panteonului helen sub numele de Semele. Acest din urmă etimon pare confirmat de mitul de origine greacă al retragerii zeului într-o peşteră şi are partizani printre cercetătorii mai noi; astfel, H. Daicoviciu (în *Dacii*, 1965) îl consideră pe Zamolxis zeu al vegetaţiei şi fertilităţii, iar I.I. Russu şi Radu Florescu, considerând aceeaşi etimologie, ajung şi ei la concluzia că Zamolxis a fost o divinitate htoniană.

Pe de altă parte, Mircea Eliade (în *De la Zamolxis la Genghishan,* 1970 – versiunea românească a apărut în 1980) reia teoria lui Vasile Pârvan care (în *Getica,* 1926) este de părere că Zamolxis ar fi fost un zeu celest; între alte argumente în favoarea acestei păreri, Mircea Eliade arată că „sanctuarele dacice de la Sarmizegetusa şi Costeşti nu aveau acoperiş" şi că „marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa era dominat de un simbolism celest".

Dar înainte de a ajunge „divinitate" (htoniană sau celestă – asupra acestei chestiuni vom reveni), Zamolxis a fost un simplu muritor – după cum rezultă din textele lui Herodot şi Strabon, doi dintre cei mai însemnaţi autori antici greci. Herodot (în a patra carte a *Istoriilor* sale) scrie: „Din ceea ce am aflat de la elenii care locuiesc în Hellespont şi în Pont, fiind un om, acest Zamolxis ar fi trăit la Samos ca sclav al lui Pythagoras, fiul lui Mnesarchos. Dobândind după aceea libertate, ar fi strâns multă bogăţie, şi astfel, cu averea câştigată, s-ar fi întors printre ai săi bogat". Aşa scria Herodot din Halikarnas în secolul V î.e.n.

Strabon, geograf grec care trăia la Roma, reia aceste afirmaţii (în a şaptea carte a *Geografiei* sale), la o jumătate de mileniu după Herodot, ceea ce ne-ar putea duce la

concluzia că s-a inspirat din opera părintelui istoriei; se pare însă că nu este aşa, căci celebrul geograf antic vine cu unele amănunte pe care nu le găsim la Herodot. „Astfel se spune", scrie Strabon „că un oarecare get numit Zamolxis a fost sclavul lui Pythagoras. De la filosof a obţinut unele informaţii despre fenomenele cereşti, iar altele de la egipteni, deoarece în peregrinările sale ajunsese chiar şi în Egipt. Întors în patria lui, Zamolxis a dobândit respectul cârmuitorilor şi al poporului, ca tălmăcitor al fenomenelor cereşti". Iată deci, între altele, informaţia că Zamolxis a călătorit mult, că a fost şi în Egipt în acea vreme un centru cultural renumit, unde preoţii şi hierodulii grupaţi în jurul templelor lui Ammon, Isis şi Thot dobândiseră ample (pentru acea vreme) cunoştinţe în domeniile astronomiei, matematicii, geodeziei, arhitecturii, medicinii.

Istoriile lui Herodot şi *Geografia* lui Strabon sunt lucrări cu caracter ştiinţific, de aceea se cuvine să acordăm în general încredere informaţiilor ce ni le aduc. Fireşte însă că ele nu exclud o oarecare cantitate de fabulaţie: Herodot, de pildă, introduce printre evenimentele istorice consemnate de el tot felul de legende – vorbind despre istoria Lidiei, de pildă, relatează legenda lui Cresus, cu bogăţiile sale fabuloase, şi pe cea a lui Gyges, posesorul inelului fermecat care avea proprietatea să-l facă invizibil pe purtătorul lui. De această tentaţie (care pare a fi o înclinaţie structurală greacă, întocmai ca şi aceea de a atribui zeilor slăbiciuni eminamente omeneşti) n-au scăpat nici filosofi ca Platon, care în două dintre dialogurile sale *(Timeu* şi *Critias)* relatează vestita legendă a Atlantidei – strălucitoarea împărăţie pierită în urma unei uriaşe catastrofe, tărâm fabulos, care de la Platon încoace, de aproape două milenii şi jumătate, a fost căutat cu asiduitate dincolo (dar şi dincoace) de Coloanele lui Hercule, de către oameni mai

mult sau mai puţin pregătiţi pentru asemenea activitate, dar în orice caz înzestraţi cu multă fantezie şi cu o încredere fără limite în textele antice.

Platon, acest pasionat al raţionamentului dialectic pus în slujba educaţiei filosofice din Academia sa atenianã, îl menţionează şi el pe Zamolxis – în dialogul *Harmides,* într-o discuţie cu dascălul său Socrate, despre principiile medicinei din Hellada. Socrate povesteşte în acest dialog că a cunoscut pe „unul dintre medicii traci ai lui Zamolxis" şi că „acel trac mă încredinţa că s-au dreptate confraţii săi din Hellada… Dar, a adăugat el, Zamolxis, care e regele nostru, dovedeşte, ca zeu ce este, că tot aşa cum nu se cuvine să încercăm a vindeca ochii fără a fi vindecat capul, nici să tămăduim capul fără să ţinem seama de trup, cu atât mai mult nu trebuie să încercăm a vindeca trupul fără a căuta să tămăduim sufletul" Iată deci că Platon (prin intermediul lui Socrate), socoteşte că Zamolxis a fost rege al tracilor şi apoi zeu al medicinei.

În alt, loc, Platon îl asemuieşte cu Abaris, medic şi apoi zeu al hiperboreenilor – afirmaţie pe care o va relua, cinci veacuri mai târziu, Clement din Alexandria; hiperboreenii erau locuitori ai ţinutului „de dincolo de vântul de Nord" (vântul boreu), regiune până astăzi neidentificată şi pe care unii o plasează în Dacia. Nu este exclus ca Platon şi Clement din Alexandria să-l fi inspirat pe N. Densuşianu care (în *Dacia Preistorică*, 1913) vorbeşte de un munte de piatră din apropierea vârfului Omul, reprezentare antropomorfică sculptată în stâncă de mâna omului, o „figură titanică din munţii Daciei vechi, numiţi odată ai Hyperboreilor". În considerarea acestei ipoteze nu trebuie să pierdem din vedere că N. Densuşianu era – după cum îl caracteriza N. Iorga – „un vizionar de ghiduri mari, de ipoteze imposibile, de fantastice teorii îndrăzneţe"… Şi totuşi, la mai mult de o jumătate de veac după N.

Densuşianu, cercetătorul peruvian Daniel Ruzo – descoperitor al vestigiilor enigmaticei culturi *mazma* de pe platoul Marcahuasi din Perú şi vajnic căutător de sculpturi megalitice *in situ* – vizitând (în 1968) ţara noastră şi urcând în Bucegi, Ciucaş şi în alte părţi, n-a exclus posibilitatea ca unele megalite din munţii noştri să fi fost prelucrate de artişti din vechime (Ruzo a găsit la noi adepţi entuziaşti, care s-au ocupat mai cu seamă de „sfinxul" din Bucegi, situat pe platoul de lângă cabana Babele; în favoarea unei prelucrări *in situ* a Sfinxului nostru pledează mai puţin zâmbetul lui enigmatic, cât acoperământul de formă curioasă, în care unii au văzut o „căciulă dacică" aşa cum apare pe basoreliefurile de pe Columna lui Traian).

Zamolxis este menţionat şi de câţiva autori din antichitatea târzie, care par însă să ignore realitatea lui istorică şi-l asemuiesc cu diferiţi zei din panteonul grecesc, de pildă cu Cronos şi cu Dionysos (este astăzi unanim acceptat că zeul grec al vinului şi podgoriilor este adoptat de la traci, ca şi cultul său orgiastic, atât de deosebit de cultele senine şi în acelaşi timp rigide ale zeilor olimpieni). Numai Iordanes îl socoteşte pe Zamolxis rege al dacilor „de o mare erudiţie în filosofie", iar în secolul al III-lea, neoplatonicianul Origene pretinde că Zamolxis răspândea ideile şcolii pitagoreice printre… celţi (este evident că Origene confundă geţii cu celţii). În sfârşit, nu este lipsită de interes o contribuţie recentă (Crina Călin, Silvia Dateş şi Florin Olteanu, în *Ştiinţă şi tehnică* nr. 1/1984), menţionând o lucrare cu caracter enciclopedic din 1582, în care Zamolxis este atestat ca un mare filosof al lumii antice: *De secretis libri* de Jaccubos Veccherus (numele este desigur latinizat, după obiceiul vremii), apărută la Basel; în capitolul *Despre magia naturală* (cartea a XV-a) al acestei lucrări, Zamolxis este aşezat alături de Buda, Numa Pompilius, Zoroastru şi alţi filosofi ai lumii antice; poate că acest Veccherus, autor obscur (nu este menţionat

în cele câteva mari enciclopedii pe care le-am consultat), a avut surse care astăzi nu ne mai sunt accesibile, sau poate că a folosit sursele antice cunoscute trăgând propriile lui concluzii.

Calitatea de filosof atribuită lui Zamolxis de către autorii antici stă mărturie pentru admiraţia lor faţă de cunoştinţele şi însuşirile învăţatului trac, ştiut fiind că vechii greci îi ţineau în mare cinste pe filosofi, care se bucurau de prestigiu şi poziţie privilegiată în oraşele-cetăţi; romanii i-au moştenit şi în această privinţă pe greci: în anul 146 î.e.n., generalul Mummius, înainte de a distruge cu sălbăticie Corintul înfrânt, a poruncit ca filosofii, Incluşi în cuşti, să fie trimişi la Roma, împreună cu statuile şi alte obiecte de preţ…

În disputa dacă Zamolxis, după sacralizare, era privit ca o divinitate celestă sau htoniană, izvoarele antice par să încline mai ales către această a doua ipoteză, de vreme ce menţionează că şi a petrecut o parte a vieţii într-o încăpere sub pământ. Herodot ne spune că „… poruncise să i se facă o locuinţă subterană. Când locuinţa a fost gata, el a dispărut dintre traci coborând în adâncimea încăperilor subterane, unde a stat ascuns trei ani. Tracii l-au regretat şi l-au bocit ca pe un mort. Dar în al patrulea an el a apăru iarăşi dinaintea tracilor, făcându-i astfel să creadă tot ce le spunea”.

Ce le spunea Zamolxis tracilor? Tot Herodot afirmă că „oferea ospeţe cetăţenilor de vază” şi că „în timpul ospeţelor îi învăţa că nici el, nici oaspeţii săi, nici urmaşii lor nu vor muri niciodată, ci numai se vor muta în alt loc unde, trăind pururi, vor avea parte de toate bunurile”.

Această credinţă în nemurire, care duce în mod firesc la totala lipsă a thanatofobiei, a contribuit desigur ca geţii să devină „cei mai viteji dintre oamenii care au trăit vreodată”, cum scria împăratul Iulian Apostatul, care arăta

mai departe că geţii „fuseseră convinşi să se poarte vitejeşte de către slăvitul lor Zamolxis”. (O învăţătură asemănătoare se găseşte şi în mitul germanic despre Walhalla, sala cea mare unde Odin prezida adunările la care cei căzuţi vitejeşte pe câmpul de luptă ospătau şi beau miedul turnat în cupe de blondele Walkirii.).

În ceea ce îi priveşte pe traci, dacă la Herodot Zamolxis se retrage o singură dată, pentru o perioadă de trei ani, într-o încăpere subterană făurită de mâna omului, la Strabon – care menţionează că, înainte de a fi fost proclamat zeu, Zamolxis a îndeplinit funcţia de sacerdot, de mare preot – aceste izolări sunt mai frecvente, iar locul de retragere este o peşteră, aşadar o formaţie naturală: „Zamolxis şi-a ales o anume peşteră, inaccesibilă tuturor celorlalţi, şi acolo îşi petrecea viaţa, întâlnindu-se rar cu oamenii, afară de rege şi de dregătorii lui”.

Un argument în favoarea realităţii istorice a lui Zamolxis, a ipotezei că s-a numărat printre ucenicii lui Pitagora o poate constitui însăşi învăţătura lui. În general, ştim destul de puţin despre Pitagora, şi numai din surse indirecte, iar ceea ce ştim ţine mai ales de domeniul matematicii. Ştim că s-a născut în insula Samos, în jurul anului 580 î.e.n., că a fost discipolul lui Thales din Milet, că la un moment dat s-a refugiat în sudul) Italiei la Crotona – pe atunci colonie grecească – pentru a scăpa de persecuţiile la care-l supunea Policrate, tiranul din Samos; a călătorit mult, a fost între altele şi în Egipt, unde şi-a însuşit cunoştinţe ale hierodulilor din templele lui Ra şi Isis, a avut prilejul să cunoască sacerdoţi brahmani, magi perşi şi preoţi celţi (druizi), iar după unele surse şi-ar fi sfârşit viaţa în Metapont – în orice caz, locuitorii din acest oraş i-au arătat lui Cicero, în jurul anului 70 e.n., casa în care ar fi locuit Pitagora, jilţul în care obişnuia să mediteze, precum şi mormântul lui. În domeniul matematicii, Pitagora a fost primul care a demonstrat

legătura dintre aritmetică şi geometrie, lui i se atribuie studiul proporţiilor, al mărimilor medii şi teorema care-i poartă numele – deşi, înaintea sa, această teoremă era cunoscută de egipteni şi babilonieni pentru anumite cazuri particulare; în astronomie, Pitagora este primul care se opune teoriei geocentrice.

De la Pitagora nu ni s-a păstrat nimic scris şi de aceea concepţiile sale filosofice nu ne sunt cunoscute decât în linii generale, mai ales prin mijlocirea discipolilor şi adepţilor săi; în concepţia pitagoricienilor, numerele naturale reprezintă esenţa tuturor lucrurilor, Universul fiind o armonie de numere (*mundum regunt numeri*). Mistica numerelor se împleteşte, în teoria filosofică pitagoreică, cu credinţa în nemurirea sufletelor, în transmigraţiunea lor şi este însoţită de precepte şi reguli de conduită bazate pe o morală ascetică strictă.

Suntem îndreptăţiţi să presupunem că aceste precepte şi reguli de conduită au fost preluate de preoţii daci, care duceau o viaţă ascetică, erau vegetarieni, nu se căsătoreau, petreceau vreme îndelungată în izolare, probabil chiar în peşteri, ca învăţătorul lor Zamolxis. Claustrarea în peşteri sau încăperi subpământene le dădea o stare de deprivare senzorială, accentuată desigur şi de suprimarea hranei şi a semnului, o stare în care legătura cu divinitatea şi cu „viaţa de apoi” devenea pentru ei o realitate, o certitudine. Într-un documentat studiu (*Zamolxis*, *ucenicii săi şi claustrarea*, în *Luceafărul* din 11 şi 18 febr. 1984), Constantin Daniel arată că suprimarea hranei „însoţea în mod constant sub formă de post toate misterele antice. Este de presupus că şi privarea de somn, ca şi cea de hrană şi de băutură au putut avea un rol major în geneza tulburărilor de percepţie, halucinaţii vizuale şi auditive care survin în mod necesar la cei izolaţi în peşteri şi încăperi subterane”. Aceste practici ale cultului geto-dac pledează în favoarea afirmaţiei lui Herodot că Zamolxis a

fost ucenicul lui Pitagora, căci şi filosoful din Samos – ne relatează biografii săi şi istoricii greci ai filosofiei – învăţase de la preoţii egipteni tehnicile menite să-i deschidă drumul spre „lumea de apoi”, unde putea sta de vorbă cu zeii, iar Diogene Laerte (în *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor* – cca. 250 î.e.n.) arată că Pitagora însuşi afirmase că vieţuise câtva timp în Hades, aşadar în infern, şi că-i văzuse acolo pe Homer şi pe Hesiod. Într-un studiu mai recent (*Două culte de mistere în Dacia preromană,* în *Luceafărul* din 7, 14 şi 21 apr. 1984), C. Daniel revine, rezumând: „Trebuie să tragem concluzia logică ce se impune: şi preoţii egipteni, şi Pythagora, şi Zamolxis, şi Deceneu, şi urmaşii lor, preoţii dacilor, dar şi toţi care au fost introduşi în asemenea camere subterane sau în peşteri şi lăsaţi acolo mai mult timp, în întuneric, în tăcere absolută, adică cei ce au fost iniţiaţi în aceste mistere, au avut în mod obligator stări de deprivare senzorială cu halucinaţii vizuale, tactile şi auditive”.

Asemenea stări pot, îl provocate şi prin alte mijloace; Pythia, preoteasa oracolului de la Delfi, aleasă dintre tinerele localnice, sta pe un trepied din interiorul templului, deasupra unei crăpături a muntelui din care ieşeau emanaţii ameţitoare; alteori îşi emitea prezicerile sub influenţa fumegaţiilor cu frunze de laur. Preoţii maiaşi ai lui Quetzalcoatl-Kukulcan, despre care vorbeam mai sus, se retrăgeau înainte de ceremonii în temple, unde stăteau câtva timp în singurătate postind, apoi îşi provocau o stare de transă cu ajutorul unor narcotice – fie cu un amestec de tutun şi var, fie cu sucul cactusului *peyotl* (sau *peyote* – *Datura stramonium),* despre care călugărul Sahagun scria, în 1650, că provoacă un fel de beţie „care le dădea vigoare, făcea şi dispară orice teamă şi-i cufunda în viziuni înfloritoare sau ridicole”; tot în scopuri rituale, preoţii maiaşi foloseau o băutură numită *balche*, un soi de rachiu din suc de agavă fermentat, de asemenea *copalul* – răşina

bălsămici a copaierului *(Copaifera officinalis),* oarecum asemănătoare tămâii şi având proprietăţi halucinogene.

Luând în considerare cele de mai sus, suntem îndreptăţiţi să socotim că deprivarea senzorială prin izolare şi ascetism la care ajungeau sacerdoţii geto – daci constituie o formă superioară faţă de transa extatică obţinută prin mijloace chimice (infuzii, decocţii, emanaţii ş.a.) sau prin consumarea de vin (ca în cultul orgiastic dionisiac – care era totuşi, aşa cum arătam, de origini tracă) – o formă superioară ce trebuie pusă pe seama concepţiilor pitagorice Clement din Alexandria afirmă că Pitagora studiase concepţiile magilor perşi, ale brahmanilor indieni şi druizilor din Galia. Aceştia din urmă credeau şi ei că sufletul este nemuritor, că într-o lume situată undeva, dincolo de cea materială, sufletele defuncţilor continuă să trăiască, moartea nefiind decât prelungirea în eternitate a vieţii terestre; în concepţia unor cercetători mai noi, construcţiile megalitice şi aliniamentele (Stonehenge în Anglia, Carnac în Franţa ş.a.) trebuie interpretate tocmai în funcţie de această credinţă dincolo de semnificaţiile lor astrale, menhirurile şi cromlehurile au menirea de a netezi drumul sufletelor celor defuncţi către acea lume transcendentalii Altă asemănare între concepţiile preoţilor geto-daci şi ale celor celţi în lipsa oricărui text scris. Galii au venit de timpuriu în contact cu scrierea grecească – din secolul al III-lea î.e.n., când negustorii greci au urcat pe Valea Ronului; tot aşa, geto-dacii au avut prilejul să cunoască scrierea elină (mu târziu pe cea latină) datorită comerţului cu coloniile greceşti (Tomis, Callatis, etc.) de pe ţărmul apusean al Pontului Euxin. Totuşi, aceste populaţii mai ales preoţii lor, cei mai în măsură să-şi însuşească semnele scrierii – le-ai ignorat şi probabil că au făcut-o cu bună ştiinţă. Căci, cum arată, între alţii Jean Loicq (în *Dictionnaire des religions,* apărut sub direcţia lui Paul Poupard la Presses

Universitaires de France) „... legislatorii legendari ai antichităţii (Numa, Licurg, pitagoricienii) refuzau să încredinţeze scrierii un mod durabil, doctrinele lor; fixate *ne varietur,* ele şi-ar fi pierdut repede contactul cu viaţa şi conţinutul lor ar fi fost expus unor multiple pericole Forma versificată, fără îndoială arhaică, în care se mula esenţialul învăţăturii druidice, conferea o anumită supleţe interpretării; comentariul magistra era cel care dădea viaţă acestor formule mnemotehnice...” Autorii latini care nu venit mai târziu în contact cu druizii, mai alea cu cei din Galia, sunt categorici în această privinţă; Cezar, a cărui glorie militară a început cu cucerirea Galiei (59–51 î.e.n.), arată că druizii „... socotesc că religia nu îngăduie consemnarea în scris a învăţăturii lor” şi se tem „ca nu cumva discipolii lor, bizuindu-se pe scris, să-şi cultive mai puţin memoria...”

În sfârşit, o posibilă analogie tulburătoare între practicile druidice şi cele ale adepţilor lui Zamolxis o poate constitui ramura de vâsc – ca simbol al Anului Nou – înzestrată cu puteri magice benefice. Învăţătura druidică acorda stejarului un loc important, cultul lui fiind esenţial; de altfel, în celtă *dru* „stejar” – etimon posibil, căruia cercetători mai noi (F. Le Roux et C.J. Guymuarc h: *Les druides.* Ogam, Rennes, 1978) îi opun *druwid* „foarte învăţat”. Oricum, antropologul şi etnologul englez James George Frazer, în monumentala sa operă *The Golden Bough* (12 volume, Londra, 1890–1915. Vers. Rom. Presc. *Creanga de aur,* 5 volume, în Biblioteca pentru Toţi, Bucureşti, 1980) arată că, în noaptea Anului Nou, druizii tăiau, cu o seceră de aur, o ramură de vâsc, plantă parazită a stejarului. În diferite regiuni din ţara noastră există obiceiul ca, în noaptea Anului Nou, să se atârne o ramură de vâsc deasupra uşii, obicei care datează din perioada precreştină şi poate că-şi trage originea din riturile preoţilor geto-daci.

Ne punem în mod firesc întrebarea: oare aceşti sacerdoţi, preoţi, hieroduli, vraci, magi şi iniţiaţi în diverse culte ale misterelor şi bucurându-se de mare cinste în sânul colectivităţilor înăuntrul cărora îşi îndeplineau ritualurile, erau nişte şarlatani? Antropologii, etnologii şi folcloriştii din şcolile mai noi au încercat să răspundă la această întrebare studiind comportamentul, ceremoniile şi riturile religioase ale unor populaţii aflate la nivelul societăţii gentilice, studii pe care le-au întreprins fie prin contactul direct, fie prin analiza şi interpretarea însemnărilor unor exploratori şi călători care au venit pentru prima oară – sau, în orice caz, foarte de timpuriu în contact cu aceste populaţii, în preria nord-americană, în selva Amazoanelor, în Africa ecuatorială, în Australia, în diferite insule din Oceania şi în alte părţi.

„Lumea populaţiilor primitive este o lume a magiei" sunt cuvintele cu care Julius Lips (în *Obârşia lucrurilor,* vers. Rom. Edit. Ştiinţifică, 1958, ed. II, 1964) îşi începe capitolul despre magie. Şi, mai departe: „Această putere nevăzută se află pretutindeni şi se face simţită în orice loc; ea e la fel de netăgăduită pentru omul primitiv ca şi tăria pietrei şi umezeala apei..." Iar cunoscutul antropolog şi etnolog Claude Lévi-Strauss (în *Antropologia structurală,* Paris, 1958 – vers. Rom. Edit. Politică, 1978) remarcă pertinent că „... eficacitatea magiei implică credinţa în magie". Ocupându-se de activitatea de vracităduitori ai acestor transmiţător! de tradiţii şi practicieni ai medicinii empirice, antropologul francez arată că „... această credinţă (în magie – n.n.) se prezintă sub trei aspecte complimentare: în primul rând, credinţa vrăjitorului în eficacitatea tehnicilor sale, apoi, credinţa bolnavului pe care-l îngrijeşte – sau a victimei pe care o persecută – în puterea vrăjitorului, în sfârşit încrederea că exigenţele opiniei colective formează în fiece clipă un fel de câmp

gravitaţional în sânul căruia se definesc şi se situează relaţiile dintre vrăjitor şi cei pe care-i vrăjeşte”.

Procedeele făcând parte din practica vraciului sunt însoţite de descântece şi tot felul de formule magice, al căror înţeles nu-l cunoaşte adesea nici vraciul respectiv, toate având drept scop de a crea atmosferă, de a-l sugestiona atât pe „pacient” cât şi pe cei care asistă la acest ritual. Lips notează: „Cu mult timp înainte de metoda autosugestiei a lui Coué, vracii… îşi lecuiau pacienţii cu metode asemănătoare” – referindu-se la o metodă de tratament iniţiată de farmacistul şi psihiatrul francez Émile Coué în preajma primului război mondial, metodă care la vremea ei făcuse mare vâlvă. Astăzi, sugestia şi autosugestia, într-o anumită măsură şi hipnoza, fac parte dintre metodele curente în tratarea anumitor maladii psihice şi chiar a unor maladii de natură nervoasă. Practica a arătat că receptivitatea la sugestie este mai mare la femei decât la bărbaţi, mai mare în masă decât la individ şi maximă la vârsta copilăriei; ea este foarte dezvoltată la populaţiile neevoluate – care trăiesc, dacă putem spune astfel, copilăria omenirii.

Termenul prin care oamenii de ştiinţă desemnează vraciul diferă de la regiune la regiune şi mai ales în funcţie de ţara de origine a cercetătorului respectiv. Printre cele mai răspândite este *medicineman*, termen folosii de timpuriu în studiile asupra amerindienilor din preriile nord-americane şi adoptat ulterior în ţările de limbă engleză (Canada, Africa de Sud, Australia ş.a.) sau aflate în zonele de influenţă britanică. Un alt termen, *şaman,* provenit din tungusă, a fost folosit mai întâi pentru oficiantul cultural al populaţiilor primitive uralo-altaice, apoi adoptat pentru populaţiile locuind în regiunea cercului arctic, dar şi pentru altele din centrul Asiei, Oceania şi Africa; sunt termeni convenţionali, desigur, deoarece în fiecare dintre limbile şi idiomurile

respectivelor populaţii vraciul este desemnat prin alt nume. În fond, numele nu este important – fie *şaman,* fie *medicineman,* sau orice alt nume i-am da, activitatea vraciului, încă insuficient studiată, este complexă: tămăduitor, prezicător, exorcist, aducător de ploaie, ademenitor al vânatului şi peştelui, conducător de ceremonii. Tot aşa, în practica slujbei sale, vraciul foloseşte pretutindeni metode şi procedee ce par a fi obligatorii: descântecele, incantaţiile, exorcismul, dansul extatic, transă obţinută prin drogarea cu plante halucinogene, măşti, amulete şi talismane, instrumente de percuţie (tobe, tamtamuri) – o recuzită complicată pusă în slujba magiei.

Răspunsul la întrebarea dacă aceşti vraci sunt şarlatani sau nu a preocupat numeroşi oameni de ştiinţă – înclinaţi, cei mai mulţi dintre ei, să răspundă negativ la această întrebare. Astfel, profesorul W.C.H. Tenhaeff de la Universitatea din Utrecht (Olanda), în cadrul cursurilor sale de parapsihologie, afirmă şi demonstrează cu exemple edificatoare că unii oameni moştenesc dintr-un filon preistoric anumite însuşiri paranormale, care la alţii sunt atrofiate de civilizaţie; tot aşa, profesorul Joseph B. Rhine, de la Universitatea Duke (S.U.A.), care numeşte aceste însuşiri „percepţii extrasensoriale” – şi aici vom remarca analogiile, dar şi unele deosebiri, între starea de „deprivare senzorială” la care ajungeau preoţii unor culte antice şi chiar mai vechi pe de o parte, şi „percepţia extrasensorială” a unor oameni moderni, izvorâtă şi ea dintr-un filon preistoric, pe de altă parte –, în sfârşit, profesorul A.P. Elkin, de la catedra de antropologie a Universităţii din Sydney (Australia), care, referindu-se la vracii aborigeni din patria sa australiană, arată: „*Medicine-men* sunt medici empirici şi în această calitate folosesc mijloace materiale pentru vindecarea bolilor şi rănilor. Ei sunt însă şi practicieni ai magiei, pentru că

vindecă anumite boli prin ritualuri magice şi descântece… ei practică telepatia şi hipnotismul de masă”.

În studiile sale, profesorul Elkin se bazează pe datele strânse în urma unor cercetări îndelungate şi temeinice, întreprinse în regiunile cele mai îndepărtate şi izolate ale ţării sale, cercetări care l-au dus la concluzia că aborigenii australieni, ca toate populaţiile aflate la nivelul societăţii gentilice, sunt strâns legaţi de mediul în care trăiesc, de o natură ale cărei manifestări nu şi le pot explica prin cauze naturale, ceea ce favorizează o înclinaţie a lor spre supranatural, însoţită de o stare psihică de sensibilitate şi sugestibilitate; coroborând aceste concluzii ale profesorului din Sydney cu cele ale colegilor săi de la Utrecht şi Duke, ne putem forma o vedere de ansamblu a teoriilor acestor cercetători contemporani: vraciul, strâns legat de mediul natural, este moştenitorul unor însuşiri („percepţii extrasensoriale”) izvorâte dintr-un filon străvechi şi neatrofiate de civilizaţie, pe care le foloseşte în practica medicală şi în magie, în sânul unei mase în care receptivitatea la sugestie este excepţional de dezvoltată.

În concluzie, întorcându-ne la tema de la care am pornit, adică la practica magiei la populaţiile aflate la nivelul societăţii gentilice, vom reţine că această practică se bazează pe de o parte pe cele trei elemente expuse atât de plastic de Claude Lévi-Strauss (credinţa vraciului, credinţa bolnavului, încrederea opiniei publice), pe de altă parte pe sensibilitatea şi sugestibilitatea acestor populaţii, care-şi duc viaţa strâns legată de o natură ale cărei fenomene nu şi le pot explica decât prin magie. Crezând el însuşi în magie, vraciul nu este un şarlatan; cunoscător al unor practici empirice, păstrător şi transmiţător al unor străvechi tradiţii, el este înzestrat cu o mare capacitate de reacţie afectivă – de sugestibilitate şi receptivitate care-l ajută în îndeplinirea funcţiei sale de oficiant al cultului tribal. (Tema este amplu tratată într-o lucrare relativ

recentă a lui Mircea Eliade", Le *Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase", P*aris, 1974).

În ultimul veac, istoria universală şi-a îmbogăţit mult aria de cercetare, prelungind-o în timp către civilizaţii din ce în ce mai depărtate, către frontiera incertă dintre preistorie şi istorie, către epoci încă insuficient cunoscute şi care tocmai din această pricină ridică probleme pasionante. Printre aceste civilizaţii, una dintre cele mai remarcabile şi mai enigmatice este cea sumeriană. Populaţia vechiului Sumer nu era nici indo-europeană şi nici semitică – şi atunci, ce era? A apărut la un moment dat, probabil că la începutul mileniului al IV-lea î.e.n., stabilindu-se în regiunea Eufratului – de unde venea? Practica păstoritul şi agricultura, a ridicat cetăţi puternice (Legash, Eridu, Nippur, Ur, Uruk), a construit o ingenioasă reţea de irigaţii, cunoştea ceramica smălţuită şi prelucrarea fină a metalelor preţioase, a obţinut rezultate remarcabile în domeniul matematicii, medicinii şi astronomiei – ceea ce ne duce în mod firesc la concluzia că este moştenitoarea a milenii de civilizaţie – o civilizaţie pe care n-o putem nici identifica şi nici localiza, ceea ce nu face decât să adâncească enigmele legate de ea.

Datele incerte şi controversate din istoria Sumerului au dus la ipoteze fantastice asupra originii populaţiei sale. Iată două dintre ele, emise la aproape două milenii şi jumătate una de cealaltă: Berosos, preot caldeean din Babilon (secolele IV-III î.e.n.) – a cărui operă (*Babyloniaka)* s-a pierdut, dar este reprodusă fragmentar într-o lucrare a lui Eusebiu din Cezareea, redactată în jurul anului 300 e.n. – pretinde că sumerienii sunt urmaşii unei populaţii de monştri, jumătate oameni, jumătate peşti, zămisliţi în apele Golfului Persic şi întemeietorii civilizaţiei pe Pământ; mai aproape de zilele noastre Carl Sagan, directorul Laboratorului de studii planetare ale Universităţii Cornell (S.U.A.), promotor (între altele) al teoriei „civilizaţiilor fără

copilărie” şi al corolarului ei, ipoteza paleoastronautică, explică apariţia bruscă a civilizaţiei sumeriene, cu uimitoarele şi incontestabilele ei realizări în domeniul urbanizării, irigaţiilor şi culturii, prin contactul cu mesagerii unor civilizaţii superior dezvoltate venite din alte lumi. În ceea ce priveşte această a doua ipoteză, se cuvine precizat că ea s-a ivit la hotarul dintre deceniul al şaptelea şi al optulea al veacului nostru, când opinia publică era mai receptivă ca oricând la asemenea teorii: fusese lansat primul satelit artificial al Pământului, apoi primul om în Cosmos, apoi primul pământean păşise pe solul lunar – o cronologie care spune multe…

Iată deci că astrofizicianul american, contemporanul nostru, nu rămâne dator, în ceea ce priveşte fantezia, preotului caldeean de-acum două milenii şi jumătate – acesta din urmă tributar străvechii mitologii mesopotamiene conform căreia oamenii au fost creaţi de strămoşi antropoihtiomorfi, care le-au transmis cunoştinţele esenţiale. Dar oare teoria paleoastronautică, ivită în epoca noastră marcată de o profundă revoluţie tehnico-ştiinţifică, de fisiunea atomului şi de zborurile cosmice, nu îmbracă adesea formele unei mitologii moderne? Se pare că da, de vreme ce un psiholog contemporan de prestigiu cum este Carl Gustav Jung, creatorul unei teorii neomitologice, analizând fenomenul, a redactat între altele o lucrare de referinţă intitulată: *Flying Saucers: a Modern Myth of Things Seen in the Sky* („Farfurii zburătoare: un mit modern despre obiecte văzute pe cer”).

Printre cele mai vechi monumente literare ale omenirii este *Poemul lui Ghilgameş*, despre care multă vreme s-a crezut că este de origine babiloniană, astăzi originea lui sumeriană fiind unanim admisă. De altfel, numele personajelor principale, Ghilgameş, eroul „două treimi zeu şi o treime om”, şi prietenul său Enkidu sunt

indubitabil de origine sumeriană. Însuşi autorul anonim al poemului ne spune că Ghilgameş este originar din Uruk – numele este întâlnit în inscripţii sumeriene din secolul al XXV-lea î.e.n., şi chiar chipul său apare pe sigiliile cilindrice din aceeaşi epocă.

Ghilgameş este încă unul dintre eroii mitici căruia mai mulţi cercetători îi atribuie o existenţă istorică. Însuşi sir Leonard Wooley (în *Ur of the Chaldees. A Record of seven Years of Excavations.* Pelican Books, Londra, 1952), care, începând cu anul 1926, a dezgropat celebrul „Cimitir al regilor din Ur" – una dintre marile descoperiri arheologice ale veacului nostru – crede că, înainte de a fi zeificat şi cântat în poeme (există versiuni babiloniene, akkadiene şi asiriene), Ghilgameş a fost rege în Uruk sau poate în Ur. Zeificarea ar constitui o explicaţie a faptului că, în conformitate cu cronologia oficială, regii sumerieni domneau pe perioade uriaşe, numărându-se uneori cu sutele de ani; astfel, în prima dinastie din Uruk este menţionat, între alţii, un rege Ghilgameş care ar fi domnit 126 ani. La începutul veacului nostru, o expediţie arheologică a descoperit, în apropiere de Warka, ruinele vechiului Uruk, care s-a dovedit astfel a nu fi o cetate legendară, ci una reală – ca atâtea altele.

Pe bună dreptate, unii autori (între care Mirela Roznoveanu, în *Civilizaţia romanului*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1983) socotesc poemul lui Ghilgameş o „povestire romanescă", o „odisee", o „aventură"; într-adevăr, eroul trece prin numeroase aventuri, el este cel „care a văzut totul până la capătul lumii, a cunoscut mările, toţi munţii i-a străbătut, pe duşmani i-a înfrânt, cu prietenul său împreună a cunoscut înţelepciunea". Dintre întâmplările fantastice relatate în poem, un interes aparte prezintă pasajele care se referă la potop şi care sunt cu cel puţin două milenii mai vechi decât relatarea biblică a acestui fenomen neobişnuit. După părerea a numeroşi

cercetători, relatarea biblică a potopului este redactată abia în jurul anului 600 î.e.n., deci multe veacuri după poemul sumerian. Poemul, sau, după unii autori, epopeea, ni-l descrie pe Ghilgameş ascultând povestirea bunicului său, Utnapişti, despre potopul căruia i-a supravieţuit: avertizat de către zei de apropierea catastrofei, Utnapişti şi-a construit o navă pe care s-a refugiat împreună cu ui săi, scăpând astfel de dezastru; acest Noe mesopotamian rătăceşte pe ape însă numai şapte zile, iar nu patruzeci, ca patriarhul biblic, după care nava lui eşuează pe Muntele Nizir, la răsărit de Tigru; Întocmai ca biblicul Noe, Utnapişti trimite şi el, rând pe rând, un porumbel, o rândunică şi un corb – cum acesta din urmă nu s-a mai întors, şi-a dat seama că apele s-au retras şi că poate părăsi nava.

Versiunea babiloniană a poemului, imprimată pe tablete de lut descoperite la Ninive şi aflate acum la Londra *(British Museum),* este, se pare, cea mai completă. Istoria acestei descoperiri epocale în arheologie îşi are tâlcul ei – presărată de întâmplări neobişnuite, ea este legată de trei nume: Layard, Rassam şi Smith, dintre care numai primul era arheolog de profesie. Austen Henry Layard este unul dintre numele prestigioase ale arheologiei; în toamna anului 1849 începu săpăturile la Kuyundjik, pe malul Tigrului, şi curând descoperi marele palat de la Ninive, cu ziduri din cărămidă smălţuită, mozaicuri, inscripţii, basoreliefuri. Până atunci, Ninive (ca de altfel şi Ur, precum şi alte cetăţi) fusese cunoscut, vreme de aproape două milenii, doar din cuvintele profeţilor şi diverse alte texte biblice, fiind învăluit într-un nimb de legendă; şi iată că mitica Ninive se dovedea a fi o realitate istorică, o cetate care se dezvăluia cercetătorilor prin clădiri impunătoare, prin arhive cuprinzând texte cu caracter ştiinţific şi legislative. În palatul din Ninive, construit în secolul al VII-lea î.e.n., de Sennaşerib şi lărgit

de Assurbanipal, Layard a descoperit şi o bibliotecă; termenul nu este exagerat: circa treizeci de mii de „volume”, în fapt tăbliţe de lut, clasate sistematic şi cuprinzând textele esenţiale ale culturii asiro-babiloniene – filosofie, astronomie, matematică, medicină, filologie, manuale şcolare, magie şi credinţe oculte, ritualuri, precum şi beletristică; din această ultimă categorie fac parte legendele epice, imnurile, cânturile – între care fragmente ale poemului lui Ghilgameş, prima mare epopee cunoscută în istoria literară. Din păcate, atunci, în 1849, din poem s-au găsit numai câteva tăbliţe – cea mai mare parte a epopeii se pierduse, poate că în urmă cu milenii, sau poate foarte aproape de vremurile noastre, din pricina unor neglijenţe în efectuarea săpăturilor.

Un pas important va face Hormuză Rassam, un colaborator al lui Layard, născut la Mossul, pe Tigru. Deşi prin studiile sale de la Oxford se pregătise pentru o carieră în diplomaţie, a fost atras de arheologie, i-a urmat lui Layard în funcţie la *British Museum*, apoi pe şantierul arheologic de la Ninive. Cunoştea limba ţării, şantierul se afla lângă Mossul, oraşul său natal – împrejurări care uşurară mult munca arheologului amator irakian, care reuşi să degajeze aici ruinele unui templu impunător, închinat lui Assurnasirpal, precum şi numeroase tăbliţe de lut. Rassam nu şi-a dat seama de importanţa descoperirii sale – anume că printre acele tăbliţe se afla o variantă a epopeii lui Ghilgameş, cuprinzând câteva pasaje care lipseau din biblioteca lui Assurbanipal.

La *British Museum*, studiul acestor tăbliţe a fost efectuat de un tânăr cu o profesie originală, gravor de bancnote (!), şi un nume banal, George Smith, un autodidact pasionat de asiriologie: ziua grava bancnote, seara studia cuneiformele în modesta lui locuinţă. Era un om deosebit de înzestrat: la douăzeci și şase de ani, după ce descifrase sensul unor caractere cuneiforme

controversate, a fost angajat asistent la secţia egipto-asiriană de la *British Museum*, iar la treizeci şi şase de ani, când s-a stins din viaţă, publicase douăsprezece ample studii de specialitate. În 1872, studiind tăbliţele dezgropate de Rassam, îşi dădu imediat seama că se afla în faţa uneia dintre cele mai vechi monumente literare ale umanităţii – poemul lui Ghilgameş.

Textul avea numeroase lacune care trebuiau completate prin conjecturi, astfel că descifrarea ridica unele dificultăţi. La un moment dat, George Smith fu nevoit să-şi întrerupă munca: lacunele erau din ce în ce mai importante, povestirea lui Utnapişti se oprea brusc, deşi se întrezăreau unele aluzii despre o uriaşă inundaţie care semăna cu potopul biblic. Publicând rezultatul cercetărilor sale, George Smith arătă că, după părerea lui, nu era exclus ca la originea naraţiunii biblice despre potop să se afle epopeea lui Ghilgameş. În Anglia victoriană, unde *Biblia* se afla la mare cinste, această afirmaţie stârni un val de proteste – şi nu numai în rândul clericilor – iar redacţiile ziarelor fură asaltate de un adevărat… potop de scrisori trimise de cititori făcând parte din cele mai diverse categorii sociale. Presa nu putea lăsa să-i scape un asemenea prilej şi *Daily Telegraph*, unul dintre marile cotidiene londoneze, oferi un premiu de o mie de guinee celui care va reuşi să descopere şi să aducă de la Ninive sfârşitul epopeii, astfel încât controversa aprinsă în jurul originii relatării despre potop să fie lămurită.

O mie de guinee era o sumă uriaşă şi George Smith hotărî să-şi încerce norocul – hotărâre la care contribui desigur şi pasiunea lui pentru asiriologie. Nu era deloc o treabă uşoară: chiar făcând abstracţie de distanţa imensă care despărţea Londra de Mesopotamia, trebuia să caute printre mormanele de sfărâmături amestecate cu piatră şi pământ excavat de săpăturile anterioare, pentru a găsi câteva tăbliţe de lut – dar nu orice fel de tăbliţe, ci unele

anume. Pe bună dreptate notează C.W. Ceram (în *Zei, morminte, cărturari,* Edit. Ştiinţifică, 1968): „A îndeplini o asemenea muncă echivala cu a pescui într-un lac un anume purice de apă, sau a căuta vestitul ac în carul cu fân”.

Şi totuşi, Smith a avut noroc – norocul care însoţeşte mai mult sau mai puţin orice descoperire arheologică: găsi 384 tăbliţe cuprinzând fragmentele care lipseau – între altele, urmarea povestirii lui Utnapişti. Pentru toţi oamenii de bună credinţă deveni limpede că epopeea lui Ghilgameş inspirase naraţiunea biblică despre potop, că Noe este numele biblic al lui Utnapişti.

Versiunea babiloniană este socotită a fi cea mai completă; există şi o versiune asiriană – în care Utnapişti, constructorul navei, se numeşte Hasis-Adra, iar potopul, dezlănţuit de mânia zeilor, are ca scop distrugerea oraşului Şurapak, situat între Hilleh şi Bagdad – de asemenea şi una akkadiană, pe care unii autori o preferă, deoarece este „cea mai bogată în amănunte pronunţat mitologice” (cf. V. Kernbach: *Miturile esenţiale,* Edit. Ştiinţifică şi enciclopedică 1978).

Majoritatea cercetătorilor sunt astăzi de acord că potopul biblic a fost inspirat de epopeea mesopotamiană. Numai în privinţa faptului dacă Ghilgameş este un personaj istoric părerile sunt încă împărţite; el figurează, cum arătam, în cronologia regilor din Uruk, iar, potrivit profesorului René Labat de la Collège de France, a jucat un rol important în secolul al XXVIII-lea î.e.n., după moartea sa creându-se legenda în jurul persoanei sale. Iniţial, legenda s-a născut, probabil, în Sumer, răspândindu-se apoi în regiunile înconjurătoare. Numeroasele versiuni, precum şi vechimea lor, atestă că ne aflăm în faţa unor arhetipuri; psihologul şi psihiatrul elveţian C.G. Jung defineşte arhetipul ca o „imagine arhaică” rezultată din nenumărate experienţe interioare şi

exterioare ale omenirii. Profesorul M. Bodkin, de la Oxford, arată că Ghilgameş este însuşi modelul de erou arhetipal; totuşi, încercarea mai veche, a asiriologului german Peter Jensen, care într-o amplă lucrare demonstra că epopeea lui Ghilgameş este sursa a aproape tuturor legendelor lumii, a fost primită cu justificat scepticism de către cercetătorii mai noi.

O bună parte a povestirilor biblice constituie o prelucrare a întâmplărilor ieşite din comun prin care trec eroii arhetipali (regi şi organizatori ai triburilor, legislatori şi sacerdoţi, patriarhi şi profeţi etc.), a faptelor săvârşite de ei, având adesea un caracter eshatologic şi mesianic; autorul (cel mai adesea anonim) al acestor relatări elimină însă zeii din panteonul mitului originar, înlocuindu-i cu divinitatea unică. Astfel, în legenda lui Ghilgameş (versiunea akkadiană), Utnapişti povesteşte că „Inima i-a împins pe zeii cei mari să rânduiască un potop" – după care îi enumeră: Anu, zeu al cerului şi ocrotitor al oraşului Uruk, Ellil, zeul pământului, şi Ea, zeul înţelepciunii – formând triada supremă în panteonul mitologic akkadian. Niciuna dintre aceste zeităţi nu există în povestea biblică a potopului – Dumnezeu este acela care îi spune lui Noe: „Sfârşitul oricărei făpturi este hotărât înaintea Mea, fiindcă au umplut pământul de silnicie; iată am să-i nimicesc împreună cu pământul. Fă-ţi o corabie…" ş.a.m.d. (citat în versiunea: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Edit. Institutului biblic şi de misiune ortodoxă, Bucureşti, 1975).

Întrebarea pe care ne-o punem – şi pe care şi-au pus-o numeroşi cercetători, mai ales în ultimele două veacuri – este dacă această uriaşă aventură prin care trece patriarhul biblic (şi, înaintea lui, eroul din epopeea mesopotamiană cu numeroasele ei versiuni) este ţesută în ghergheful adevărului istoric, cu alte cuvinte dacă relatarea despre potop se bazează pe un fapt real. Unul

dintre cercetătorii de care vorbeam mai sus, astronomul şi fecundul popularizator al ştiinţei care a fost Richard Hennig, este ferm convins de realitatea acestui cataclism de proporţii nemaiîntâlnite, dar ridică (în *Les grandes énigmes de l'Univers,* Robert Lafont, Paris, 1957) unele obiecţii în legătură cu elementele fabuloase ale relatării: „Chiar dacă ploaia ar fi durat mai mult decât patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi (cum se întâmplă nu o dată în Asia bântuită de musoni), nu s-ar fi putut aduna atâta apă încât să acopere până deasupra munţilor, celor mai înalţi, fie şi o ţară mare, dar cu atât mai puţin întreg pământul". Şi R. Hennig trage în mod logic concluzia că „... evenimentul redat în *Biblie* n-a putut fi decât local" şi că „s-a produs într-o ţară cu un relief foarte plat". Obiecţie perfect justificată: muntele Ararat (Agri dag, în Turcia) unde ar fi eşuat arca biblică are 5165 m, fiind departe de a fi cel mai înalt munte de pe Terra – dacă ar fi fost acoperit de ape, precipitaţiile ar fi trebuit să totalizeze un volum de ordinul miliardelor de kilometri cubi, aşadar o cantitate pe care Terra n-ar fi putut s-o suporte şi pe care, de altfel, nu are de unde să şi-o procure.

Ipoteza lui R. Hennig – un eveniment local, într-o regiune cu relief plat – nu este nouă, ea a fost emisă către sfârşitul veacului trecut de doi geologi de renume mondial, independent unul de celălalt: sir Charles Lyell, unul dintre fondatorii geologiei moderne, şi Eduard Suesz, preşedinte al Academiei de Ştiinţe austriece. Se naşte însă întrebarea: dacă este vorba, în fapt, de un eveniment local, cum se face că despre un asemenea cataclism de proporţii uriaşe se vorbeşte în vechi tradiţii ale unor popoare situate în cele mai diferite părţi ale lumii? Conform unei clasificări întocmite de etnologul german Richard Andree, în Asia sunt cunoscute treisprezece relatări diferite despre potop, în Europa patru, în Africa cinci, în Australia şi Oceania nouă, în Lumea Nouă treizeci şi şapte. James George

Frazer a adunat peste 200 mituri despre potop, redactând şi o documentată lucrare despre folclorul în *Vechiul Testament.* Durata inundaţiei variază, de la mit la mit, între cinci zile şi cincizeci şi doi de ani (la azteci). Unele atribuie inundaţia ploilor torenţiale, altele cutremurelor de pământ, topirii gheţarilor, cicloanelor, furtunilor, fluxurilor puternice etc. La vechii chinezi apare un spirit al răului, Kung-Kung, care, într-un moment de furie, loveşte una dintre coloanele cerului, sfărâmând-o; firmamentul s-a prăbuşit pe pământ, aducând cu el trombe de apă. Ecouri despre un asemenea cataclism găsim şi în scrierile lui Platon care, în dialogul *Timeu* (Timaios), vorbeşte despre un mare „torent din cer" *(ouranion rheuma),* care s-ar abate periodic (cam la fiecare 10.500 ani) asupra omenirii; întocmai ca şi în relatarea despre Atlantida (din acelaşi dialog), Platon pune credinţa în existenţa acestui fenomen pe seama preoţilor egipteni.

Câţiva autori au încercat să explice larga răspândire a miturilor despre un diluviu universal printr-o legătură directă care ar exista între acesta şi era glaciară, în sensul că răspândirea gheţarilor din nord a dus la creşterea precipitaţiilor, provocând inundaţii în sudul cu climă mai temperată. Această ipoteză s-a născut la începutul veacului nostru, când se credea că perioada glaciară a fost de scurtă durată şi de dată mai recentă; deşi oamenii de ştiinţă au abandonat-o, în lumina cercetărilor mai noi, totuşi până în zilele noastre diverşi autori de lucrări pline de fantezie continuă să pună miturile despre potop ale diferitelor populaţii pe seama unor tradiţii bazate pe memoria ultimei perioade glaciare (glaciaţia Würm), de la sfârşitul căreia s-au scurs multe milenii.

Ce argumente aduc respectivii autori în favoarea unui diluviu universal? În primul rând faptul că se întâlnesc fosile de vietăţi tipic marine (moluşte, peşti ş.a.) în regiunile muntoase, ba chiar la mare înălţime.

Argumentul nu e nou – încă din secolul al II-lea, Lucius Apuleius, filosof latin neoplatonician, îl aducea în sprijinul mitului lui Deucalion (descris cu atâta strălucire de poetul Ovidiu): Deucalion, fiul lui Prometeu, şi soţia sa Pyrrha, singurii supravieţuitori ai unei inundaţii, au repopulat pământul cu seminţia omenească; el este tatăl lui Hellenus, strămoşul mitic al grecilor. În secolul al IV-lea, Eusebiu din Cezareea, în a sa *Istorie ecleziastică*, afirmă şi el că impresiunile fosile de peşti găsite pe înălţimile Libanului constituie o dovadă a autenticităţii relatării biblice despre potop. Fireşte că asemenea afirmaţii sunt îngăduite unor autori care au scris în urmă cu şaisprezece sau optsprezece veacuri, dar ele devin de-a dreptul ridicole reluate de autori din zilele noastre, când ştim, mai presus de orice îndoială, că impresiunile fosile aflate pe înălţimi s-au format înainte de mişcările tectonice care au dus la cutarea Pământului, adică s-au format înainte ca munţii să devină munţi…

Cel mai puternic contraargument adus ipotezei diluviului universal ţine de domeniul geologiei: lipsa unor urme de eroziuni pe care o asemenea catastrofă de proporţii uriaşe trebuia să le lase. R. Hennig remarcă: „… afirmaţia că acest eveniment ar fi avut loc într-o epocă geologică recentă… când omenirea poseda deja o oarecare civilizaţie, este în contradicţie nu numai cu toate teoriile existente, dar, ceea ce este mai important, chiar cu faptele. Acoperirea pământului sub o imensă masă de apă ar fi lăsat urme care ar fi permis constatarea fenomenului, aşa cum s-au putut constata perioadele glaciare”.

Renunţând la ipoteza unei inundaţii de proporţii universale, vom admite că miturile şi tradiţiile populare evocând potopuri şi alte catastrofe asemănătoare sunt ecouri ale unor evenimente locale. În această privinţă, este cât se poate de interesantă ipoteza lui sir William Willcox, un excelent cunoscător al Mesopotamiei, ipoteză pe care o

redăm aşa cum am expus-o într-o lucrare mai veche – *(Enigmele Terrei, II,* Edit. Albatros, 1983): Eufratul şi-a rupt digurile, inundând întreaga câmpie situată în aval, unde n-au mai existat supravieţuitori, oameni sau animale; ruptura s-a produs într-un punct situat lângă actuala aşezare Sakhlavia; nivelul fluviului depăşea în acel moment cu 16 picioare (aproximativ cinci metri) cota normală, ceea ce explică submersiunea câmpiei. Noe, care nutrea mai de mult îndoieli asupra soliditătţii digului, ba chiar prevăzuse dezastrul, şi a construit o arcă, reuşind să părăsească nevătămat regiunea împreună cu familia lui şi cu animalele domestice; dus de valuri, a ajuns în ţara Gurna, unde Eufratul se apropie cel mai mult de Tigru, după care, apele scăzând, nava a eşuat pe o mică înălţime numită Ararat (şi care n-are nicio legătură cu actualul munte din Armenia, care şi-a primit numele mult mai târziu).

Fireşte că ipoteza lui sir William are un vag iz de *Science-fiction* şi nu este exclus ca, într-o oarecare măsură, să fi fost inspirată de epopeea lui Ghilgameş. Chiar dacă întemeiată mai mult pe argumente conjecturale, dacă nu are girul autenticităţii, îl are pe acela al verosimilităţii.

Evenimentul catastrofal – care probabil că a afectat terenurile joase din bazinul Tigrului şi Eufratului în regiunea din apropierea vărsării celor două fluvii – nu trebuie neapărat pus pe seama ploilor torenţiale aduse de musoni. Nu este exclus ca el să fi constat dintr-un val violent venit dinspre Golful Persic şi pricinuit de un cutremur de pământ; istoria mai recentă cunoaşte asemenea fluxuri puternice, generatoare de inundaţii, cum este cel provocat de cutremurul de pământ de la Lisabona în 1755. Cicloanele şi furtunile puternice pot avea efecte asemănătoare: în delta Brahmaputrei (în 1876) fluxul a pustiit peste 8.000 km pătraţi şi a făcut 250.000 victime. În

ce priveşte Mesopotamia, ipoteza pare confirmată de descoperirile lui sir Leonard Wooley cu prilejul săpăturilor pe şantierul arheologic de la Ur: urmele unei inundaţii de proporţii uriaşe – un strat de nămol, pe o suprafaţă de 90.000 km², urmare a unui val de şapte metri înălţime.

Dacă pornim de la ideea că mitul potopului (mesopotamian) face parte din categoria aşa-ziselor mituri memoriale, este firesc să ne întrebăm când a avut loc catastrofa. Datarea în timp nu se poate face, în acest caz, decât cu o aproximaţie destul de largă: inundaţia catastrofală (provocată de ploi sau de flux) s-a produs înaintea mileniului al III-lea î.e.n., cu alte cuvinte înainte de crearea epopeii lui Ghilgameş care a servit, fără îndoială, ca sursă a povestirii biblice despre potop; este probabil că s-a produs către începutul mileniului al IV-lea î.e.n., dacă luăm în considerare faptul că prima dinastie din Ur şi-a început domnia aproximativ în anul 3100 î.e.n., şi că prima dinastie din Uruk (care nu poate fi datată din lipsa documentelor) este în orice caz mult mai veche. Or, documentele referitoare la aceste două dinastii nu menţionează vreo calamitate de asemenea natură, iar epopeea lui Ghilgameş, prin natura sa vădit mitică, nu poate fi socotită un document istoric. De altfel şi unele descoperiri arheologice par să indice că marea calamitate a avut loc în jurul anului 4.000 î.e.n., poate scurtă vreme după aceea – este şi părerea lui sir Leonard Woolley, deşi stratul de nămol evidenţiat de el în sudul Mesopotamiei n-a putut fi datat nici măcar cu oarecare aproximaţie.

În zilele noastre, marcate de impetuoasa dezvoltare a turismului pe plan internaţional, se organizează adesea grupuri de turişti cu oarecare antrenament sportiv care escaladează potecile abrupte ale masivului Ararat în căutarea urmelor naufragiului biblic. Dacă unii dintre turişti găsesc şi câte o bucăţică de lemn înnegrit şi cu urme de smoală – „rămăşiţă din arca lui Noe” aceasta este

meritul ghizilor turci, care-şi cunosc meseria şi, procurând vizitatorilor asemenea „survenire”, îşi mai rotunjesc veniturile. Deoarece, chiar admiţând că ar exista vreun lemn care să reziste vreme de şase milenii, Araratul anatolic nu este în niciun caz identic cu Araratul biblic.

Dar entuziaştii nu dezarmează… În vara anului 1984, o expediţie americană condusă de un oarecare Malcolm Stevens a urcat pe Ararat şi s-a întors în S.U.A. Cu „dovezi irefutabile” despre potop şi despre nava lui Noe după cum a declarat conducătorul expediţiei la o conferinţă de presă. Drept cate unele ziare turceşti au publicat articole pline de indignare în legătură cu jefuirea de către străini a patrimoniului naţional; scandalul a luat sfârşit numai după ce ministrul turc al culturii şi turismului a arătat că Malcolm Stevens fusese reţinut pe aeroportul de la Istanbul că i se controlaseră minuţios bagajele, dar nu s-au găsit decât câteva bucăţele de lemn şi de rocă pe care specialiştii le-au declarat lipsite de orice valoare arheologică sau de altă natură. Insuccesul lui M. Stevens nu i-a descurajat însă pe entuziaşti şi, în toamna aceluiaşi an, a fost organizată o altă expediţie americană, condusa de astronautul James Irwin, participant în 1971 la expediţia Apollo 15, care efectuase a patra aselenizare. Iată deci că, după ce coborâse pe Lună, James Irwin urca pe Ararat. Poate că astronautul nostru şi-a făcut socoteală că, împreună cu Noe şi cu arca lui, ne aflăm într-o lume în care miracolul face parte din cotidian, dacă putem spune astfel – aşadar, de ce n-ar rezista o bucată de lemn câteva milenii, de vreme ce însuşi patriarhul Noe, după cum ne asigură textul biblic, avea 600 ani când a pornit în aventuroasa lui călătorie, fiind întrecut, în ce priveşte longevitatea, numai de bunicul său, Matusalem, care a trăit 969 ani…

Lumea Antică: Aventura Homerică şi Marile Peripluri

Tradiţia perpetuată în poemele homerice porneşte de la evenimente reale. Knossos: urmările neaşteptate ale unui incendiu. Pylos: palatul lui Nestor? Ahei, pigmei (şi alţii). Nava ARGO pe Dunăre! Spre Ophir – Ţara aurului. Aventuroasele peripluri ale fenicienilor. Reconstituirea itinerarului lui Ulise.

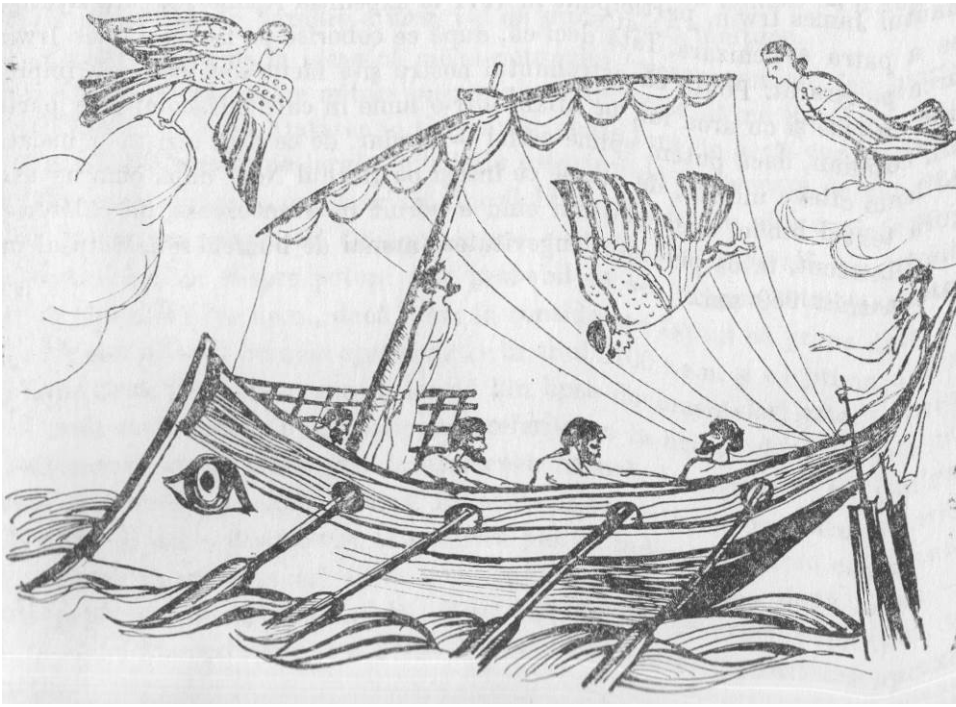

Dintre cele şapte oraşe care îşi disputau cinstea de a fi patria lui Homer – competiţie onorabilă, justificată de larga popularitate a marelui bard antic – cercetări mai recente n-au reţinut decât două: Chios şi Smirna; şi vom observa, ca o curiozitate, că niciunul nu este situat în Grecia continentală: Chios este o insulă a Dodecanezului,

iar Smirna (Izmir) se află în Asia Mică. Opţiunea între aceste două oraşe presupune admiterea existenţei reale a unui Homer – fiindcă n-au lipsit nici cercetătorii (italianul Vico, francezul d'Aubignac, germanul August Wolf şi alţii) care încă de acum două veacuri pretindeau – slujindu-se cu precădere de argumente din domeniul analizei literare – că Homer n-a existat, că *Iliada* şi *Odiseea* n-ar fi decât prelucrări ale legendelor şi baladelor populare, culese de la vechii aezi, de la cântăreţii rătăcitori ai epocii primitive din istoria Eladei, apoi selecţionate şi rânduite de gramatieienii atenieni din vremea lui Pisistrate (circa 530 î.e.n.). Fireşte că, indiferent dacă Homer a existat sau nu, cele douăzeci şi patru de cărţi ale *Iliadei,* care cântă războiul troian, şi cele douăzeci şi patru de cărţi ale *Odiseii* descriind aventuroasa călătorie de înapoiere în Ithaca a lui Ulise, cuprinzând în total 28.000 versuri în hexametri dactili, rămân capodopere ale poeziei epice universale.

Cercetătorii din zilele noastre nu mai sunt preocupaţi de chestiunea paternităţii operei homerice, ci mai degrabă de structura acestei opere; la noi, Mirela Roznoveanu (în *Civilizaţia romanului*, din care am mai citat aici) arată: „Dacă *Odiseea* – considerată opera unui Homer obosit şi inexplicabil fantast – este scrisă într-un stil ce ne vorbeşte astăzi de influenţa puternică şi deloc surprinzătoare a poeticilor asiatice, *Iliada* ne apare drept o operă de concepţie originală… în *Iliada* descifrăm trădarea lui Homer faţă de poetica romanului asiatic… *Odiseea* a fost scrisă probabil de Homer înaintea *Iliadei*, cu fascinaţia modelelor epice egiptene, vedice, ebraice, babiloniene…"

Cei vechi nu-şi puneau, fireşte, asemenea probleme şi nici nu puneau la îndoială existenţa genialului bard; tradiţia ni-l prezintă bătrân şi orb – aşa ne apare în busturile vechi, răspândite în mai multe dintre marile muzee europene, şi tot aşa ne apare şi în unele opere mai

noi, de pildă în *Apothéose d'Homère,* savanta compoziţie a lui Ingres aflata la Luvru.

În ceea ce priveşte cercetările mai recente, dacă ele nu mai au, în general, ca obiect existenţa lui Homer, nici problemele strict literare ale eposurilor homerice nu mai pot oferi un teren prea fertil, deoarece vreme de două milenii şi jumătate – şi mai ales în ultimele cinci veacuri, de la Renaştere până aproape de zilele noastre – în acest domeniu s-a scris, poate, mai mult decât în oricare alt domeniu al literelor, el constituind şi una dintre sferele de activitate preferenţiale ale filologiei clasice. Către mijlocul veacului trecut şi-a croit drum o nouă orientare: filologii au început să colaboreze cu istoricii şi, drept urmare, o îndelungată perioadă din istoria lumii egeice, asupra căreia nu existau încă mărturii arheologice – şi singurele mărturii scrise o puteau constitui eposurile elene – a căpătat contururi: obiceiuri şi rituri dintr-un trecut îndepărtat, organizarea cetăţilor şi a familiei, tehnica războiului, meşteşugurile, comerţul şi navigaţia, numeroase amănunte din viaţa de toate zilele; lumea homerică a devenit astfel obiectul unui însemnat număr de studii şi de interpretări, apărându-ne într-o lumină nouă, nu lipsită de aspecte controversate. Într-o lucrare de referinţă (*The Homeric Poems as History,* 1966), G.S. Kirk arată pe bună dreptate: „Chiar dacă acest tablou vag ar fi integral lipsit de valoare istorică, el poate conţine, în adâncurile lui, mai multă istorie, în sensul real al cuvântului, decât obiectele arheologice nude, golite de contactul uman şi de referinţele istorice contemporane". (Idei asemănătoare găsim şi în lucrarea lui M.I. Finley, *Lumea lui Odiseu*, vers. Rom., cu un *Cuvânt înainte* de D.M. Pippidi, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968).

Iată aşadar că, după o primă etapă, foarte îndelungată, când lumea în care evoluează eroii lui Homer era socotită cadrul unor ficţiuni literare, odată cu

începuturile colaborării dintre cercetătorii din domeniul filologiei, al criticii şi exegezei literare, cu cei din domeniul ştiinţelor istorice, specialiştii şi-au pus în mod firesc întrebarea dacă locurile şi evenimentele descrise în poemele homerice nu corespund, măcar în parte, unor realităţi istorice, problema căpăta o însemnătate cu atât mai mare cu cât, pentru această perioadă arhaică din istoria Greciei, nu existau mărturii scrise, iar cele arheologice, aşa cum arătam, erau până atunci foarte sărace. Întrebările pe care şi le puneau cercetătorii au devenit foarte concrete: A existat Troia? Războiul troian a avut loc? Regii Priam al Troiei, Menelau al Spartei, Agamemnon al Micenei şi Argosului sunt personaje reale, istorice? Ce este realitate şi ce este ficţiune în aventuroasa călătorie din *Odiseea?* Unde trebuie localizate insulele din periplul lui Ulise? Unele dintre aceste întrebări n-au căpătat nici până astăzi răspuns, altele sunt pe deplin elucidate – în orice caz, ele au stârnit la vremea lor şi stârnesc şi astăzi interesul, nu numai al specialiştilor, dar şi al unor categorii destul de largi de amatori, iubitori ai istoriei, după cum o dovedeşte numărul mare de lucrări de nivel mediu legate de această temă şi editate în numeroase ţări. Richard Hennig, acest neobosit cercetător a tot ce este enigmatic în istoria ştiinţelor, are fără îndoială dreptate când notează: „Prea adesea am subapreciat fondul de autenticitate al vechilor legende. După părerea mea, în cea mai mare parte a cazurilor, fapte reale, înregistrate cu exactitate, le-au servit ca punct de plecare. Abia după aceea a intervenit fantezia, brodându-şi arabescurile extravagante în jurul sâmburelui de adevăr”.

Cercetările au fost mult îngreunate de faptul că, în izvoarele literare greceşti, cea mai veche dată istorică este relativ târzie: 776 î.e.n., anul în care s-au desfăşurat primele jocuri olimpice; cel dintâi elen a cărui personalitate complexă – om de stat şi legislator, dar şi

poet – ne este pe deplin cunoscută, a fost Solon din Atena (640–558 î.e.n.). Or, legendele greceşti mai vechi sunt în număr impresionant; problema era, aşadar, câtă autenticitate aveau tradiţiile transmise din generaţie în generaţie, din veac în veac de poezia eroică greacă? În sprijinul ipotezei că măcar o parte din tradiţia perpetuată de poemele homerice porneşte de la evenimentele reale veneau unele relatări târzii: în secolul al II-lea e.n. Călătorul Pausanias ne asigură (în *Descrierea Greciei)* că a văzut mormântul lui Aegyptos în Arcadia, iar Diodor, care a trăit în secolul lui August, a vizitat şi descris (în *Biblioteca Istorică)* mormântul lui Minos din Sicilia. Ce-i drept, până astăzi nu avem vreo dovadă că Aegyptos a existat aievea, în schimb despre Minos, înţeleptul rege şi legislator cretan, cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii ne-au adus o seamă de informaţii foarte interesante; şi iată că, după ce multă vreme Minos a fost socotit o figură legendară, iar Creta o insulă oarecare din lumea veche egeeană – iar nu una foarte populată şi înzestrată cu construcţii monumentale, aşa cum este descrisă de Homer – arheologii au adus dovezi convingătoare că a existat o civilizaţie cretană înfloritoare, că descrierea pe care Homer o face insulei este grefată pe un fond istoric real. Săpături efectuate la Knossos, Hagia Triada, Festos şi în alte locuri de către expediţii arheologice din mai multe ţări au acoperit însemnate lacune în ce priveşte cunoştinţele noastre despre lumea egeeană, iar astăzi istoricii folosesc în mod curent expresiile „civilizaţie cretană” şi „civilizaţie minoică”.

Arheologia cretană datorează enorm lui Arthur John Evans, pe care Ivar Lissner îl califică foarte just ca „unul dintre cei mai eficienţi arheologi ai veacului nostru”. Evans s-a născut în 1851 la Nash Mills, a studiat la Oxford şi la Göttingen, a călătorit prin Finlanda, Laponia şi Balcani, iar în 1882 a fost arestat de austrieci sub bănuiala de a fi

participat la o răscoală din Dalmaţia; în 1893 a început săpăturile în Creta, descoperind ruinele palatului de la Knossos, culegând mărturii cu privire la cultura minoică, una dintre cele mai vechi de pe teritoriul european. Evans a murit (nonagenar) în 1941 – „… tocmai la timp ca să nu afle de debarcarea germanilor în Creta, insula pe care o îndrăgea, şi nici de faptul că statul major german se stabilise chiar în vila lui, «Ariadne», lângă Knossos” (Ivar Lissner: *Die Rätsel der grossen Kulturen*, Walter V., Oftan und Freiburg, 1974).

Cercetările lui Evans au dezvăluit istoricilor o lume nouă, au impus reconsiderarea unor ipoteze mai vechi în privinţa culturilor din perioadele homerică şi prehomerică; de asemenea, tăbliţele de lut găsite în Creta au adus date noi şi interesante cu privire la originile şi evoluţia scrisului. Aceste tăbliţe dezgropate la Knossos ilustrează încă o dată una dintre întâmplările norocoase care vin uneori în ajutorul arheologilor. Cretanii minoici, spre deosebire de mesopotamieni, îşi uscau tăbliţele de lut primitoare ale scrierii la soare şi vânt, sistem care însă nu le întărea aşa fel încât să supravieţuiască trei milenii şi jumătate, aşadar până în zilele noastre – după câteva veacuri se prefăceau în pulbere; or, palatul de la Knossos a fost de câteva ori mistuit de incendii (spre nenorocirea locuitorilor lui şi marea şansă a arheologilor de astăzi), astfel încât cele circa 2000 tăbliţe din arhiva palatului s-au întărit la foc, transformându-se practic în lut ars! Dintre cele trei sisteme de scriere în care erau redactate tăbliţele, unul – pe care Evans l-a numit scrierea „liniară *B*” – era o scriere necunoscută, într-o limbă necunoscută; descifrarea progresa anevoie, necesitând o muncă asiduă care s-a prelungit pe o perioadă de peste trei decenii. Rezolvarea a venit din strădania şi intuiţia excepţională a lui Michael Ventris.

Ca şi Evans, Michael Ventris a fost o personalitate

excepţională. Fiu ai unui ofiţer englez din India căsătorit cu o poloneză, a primit o educaţie îngrijită – a făcut şcoala în Elveţia, unde a învăţat germana şi franceza; într-o vacanţă petrecută în Suedia a învăţat suedeza; întors în Anglia, a studiat singur greaca veche. Adolescent, citea cărţi care tratau despre descifrarea hieroglifelor egiptene şi cuneiformelor mesopotamiene, audia conferinţele lui Arthur Evans despre civilizaţia cretană, frecventa asiduu renumita bibliotecă de la *British Museum.* În timpul războiului a fost pilot într-o escadrilă de bombardiere, iar după încheierea păcii şi-a luat diploma de arhitect. Şi-a pierdut viaţa în 1956, într-un stupid accident de automobil, când abia împlinise 34 ani. Împreună cu prietenul şi colaboratorul său John Chadwick, profesor la Oxford – după încercări infructuoase datorate faptului că pornise de la ideea greşită că limba scrierii este etrusca – Ventris reuşeşte să descifreze „liniara *B",* dovedind că este vorba de o limbă greacă, şi anume de o formă arhaică, diferită de cea clasică. Era limpede, deci, că civilizaţia minoică, întocmai ca şi cea micenianã, era de origine greacă, creată de triburile elene, poate că de aheii din poemele homerice.

Primii cercetători preocupaţi mai puţin de aspectele literare ale poemelor homerice, şi mai degrabă de tradiţia istorică perpetuată în *Iliada* şi *Odiseea* s-au ivit când arheologia, această ştiinţă relativ tânără, se afla la începuturile ei. Un merit incontestabil îi revine în această privinţă lui Heinrich Schliemann – negustorul îndrăgostit de istorie şi arheologie, care, în 1870, a început pe cont propriu săpături pe colina de la Hissarlâk, aproape de malurile Dardanelelor, unde localizase cu o admirabilă intuiţie Troia şi unde a găsit un tezaur de obiecte despre care era convins că aparţine lui Priam. A întreprins săpături la Micene, unde a descoperit o necropolă regală pe care a atribuit-o lui Agamemnon, apoi la Tirint şi în alte părţi, de cele mai multe ori cu succes. Schliemann avea

însuşiri cu totul ieşite din comun, fiind o personalitate cel puţin tot atât de excepţională ca Evans sau Ventris; în activitatea sa de negustor a reuşit să acumuleze o avere considerabilă, care apoi i-a conferit independenţă şi mijloacele materiale importante necesare satisfacerii pasiunii sale; şi-a însuşit paisprezece limbi moderne, pe care le-a învăţat singur şi de fiecare dată într-un timp neobişnuit de scurt; pregătindu-se pentru activitatea lui viitoare de arheolog, învăţase, tot singur, greaca veche; mare iubitor al lui Homer, îl învăţase pe de rost.

Incontestabilele merite ale lui Schliemann au fost recunoscute destul de târziu. În cele două decenii de activitate (a murit în 1890), el n-a reuşit să-şi convingă contemporanii de importanţa descoperirilor sale. Istoricii şi arheologii profesionişti spuneau despre el că este un simplu amator, că are o fantezie de poet romantic; a fost adesea ţinta unor atacuri în care cercetările sale erau ridiculizate – tezaurele şi monumentele dezgropate de el erau atribuite unor perioade mai recente, localizate în perioada romană sau chiar bizantină... Astăzi ştim că Schliemann a greşit de multe ori. Faimosul tezaur de la Hissarlâk, de pildă, descoperit de el la Nivelul II, nu aparţinea lui Priam; Wilhelm Dörpfeld, colaboratorul şi succesorul său, a demonstrat că, dintre cele şapte cetăţi suprapuse, cea de la Nivelul VI, prin natura fortificaţiilor puternice şi al ceramicii găsite aici, prezintă toate caracteristicile cetăţii lui Priam; Heinrich Schliemann rămâne totuşi fondatorul arheologiei egeice, descoperirile sale constituind punctul de plecare pentru ample cercetări, care continuă până în zilele noastre, după peste un veac de la prima lovitură de târnăcop dată la Hissarlâk.

Aceste cercetări, întreprinse în Asia Mică, Grecia continentală şi insulele egeene, de către eminenţi arheologi ca W. Flinders Petrie, Arthur J. Evans, Carl W. Blegen, A.J.B. Wace, Cl. F.A. Schäfer şi alţii, au demonstrat

că lumea egeică a fost pe de o parte tributară Asiei Minore – care, prin Troia şi insule, a radiat influenţele sale până în cele mai depărtate regiuni ale Eladei – pe de altă parte, civilizaţiile neolitice greceşti erau legate de Balcani, după cum au dovedit săpăturile sistematice întreprinse în ultima vreme în Iugoslavia, Bulgaria şi în ţara noastră. Mai presus de toate, ele au venit să confirme că atât informaţiile, uneori confuze, consemnate de literatura istorică greacă relativ târzie, cât şi o seamă de indicaţii, de cele mai multe ori vagi, cuprinse în cele 28.000 versuri ale poemelor homerice erau, în bună parte, ţesute în ghergheful adevărului istoric.

Descoperirile lui Schliemann au demonstrat că Troia a existat, probabil că şi regele Priam mai mult, oamenii de ştiinţă nu stabilit chiar limitele foarte probabile între care s-a desfăşurat războiul troian: între 1193 şi 1184 î.e.n., cei zece ani de care vorbeşte şi Homer; interesant este că aceste date le confirmă pe cele la care ajunsese (în jurul anului 230 î.e.n.) Eratosthene din Alexandria, matematician, astronom şi poet – şi prieten al lui Arhimede. După descoperirile lui Schliemann au urmat cele ale lui sir Arthur Evans la Knossos, care au demonstrat fondul de adevăr al legendelor legate de Creta şi de civilizaţia minoică şi au pus într-o lumină nouă tradiţia – până atunci orală – legată de sălaşul labirintic al Minotaurului. Venise acum rândul aducerii la lumină a vestigiilor formaţiilor statale miceniene în jurul cărora s-au alcătuit multe dintre marile cicluri mitice greceşti.

Săpăturile întreprinse la Micene, Teba, Tirint şi în alte părţi au permis oamenilor de ştiinţă să afirme – şi să aducă argumentele demne de luat în seamă în sprijinul afirmaţiilor lor – că istoria lui Atreu şi a urmaşilor săi, de asemenea relatările despre eroii unor legende sau eposuri nu mai trebuie şi nu mai pot fi luate drept simple ficţiuni

literare, izvorâte exclusiv din fantezia populară „... de acum înainte le putem considera ca tradiţii autentice”, arată J.V. Luce, „născute în jurul principalelor centre ale lumii miceniene în epoca celei mai mari înfloriri a ei, cu alte cuvinte la sfârşitul Epocii de Bronz. Ceea ce era odinioară considerat ca mit trebuie acum tratat ca o materie istorică necesitând o muncă minuţioasă de «cernere» pentru recuperarea fondului de realitate înglobat în această materie”.

Mai ales în ultimele decenii s-a făcut limpede simţită tendinţa de a desprinde elementele istorice din marile cicluri de legende şi mituri, tendinţă care nu încetează să se manifeste până în zilele noastre. Vechile legende capătă substanţă istorică mai ales în urma descoperirilor arheologice făcute în regiunile clasice, dacă putem spune astfel. În Ithaca – unde săpăturile au început în preajma celui de-al doilea război mondial şi continuă, cu unele întreruperi, până în vremea noastră – descoperirile au dus la evidenţierea fundalului care domină *Odiseea:* au fost scoase la lumină vestigiile unui cuprinzător edificiu (palatul lui Ulise?), cuprinzând o cantitate însemnată de ceramică micenianâ; dintr-o peşteră situată în apropiere şi consacrată nimfelor au fost exhumate vase de ceramică datând din epoci diferite, de la Epoca de Bronz şi până la primul veac al erei noastre, de asemenea cazane de bronz lucrate cu măiestrie şi o mască de lut ars pe care figurează inscripţia: „Rugă către Ulise”.

Deşi nu este deloc sigur că insula numită astăzi Ithaca este aceeaşi cu patria lui Ulise de-acum trei milenii, semnificaţia acestor descoperiri este destul de limpede: ele tind să confirme exactitatea unora dintre datele ce se desprind din poemele homerice – de pildă că, în perioada războiului troian, această insulă făcea parte din formaţia statală micenianâ.

În cântul al treilea al *Odiseii* se relatează sosirea la

Pylos a lui Telemac, fiul lui Ulise şi al Penelopei, plecat din Ithaca în căutarea tatălui său dispărut de atâta vreme; pornind către Sud, Telemac debarcă aşadar la Pylos „cel nisipos", unde se bucură de ospitalitate în impunătorul palat al lui Nestor, regele local. Aici i se oferă „vin dulce, de unsprezece ani", iar „dalba Policaste", fiica lui Nestor, „îl duse să se scalde, şi-l îmbăie, şi-l unse cu miresme" etc., etc. (Am citat din tălmăcirea excepţională a lui G. Murnu – ed. 1956, E.S.P.L.A., Bucureşti – traducere despre care D.M. Pippidi spune că se înscrie „printre cele mai izbutite versiuni poetice… din câte se cunosc în toate literaturile").

Aceste două scene – oferirea cupei de vin şi îmbăierea – fac parte din ritualul obişnuit al ospeţiei; alături de alte descrieri ale lui Homer legate de Pylos şi de palatul înţeleptului Nestor, ele şi-au găsit un soi de confirmare în descoperirile făcute de profesorul Carl W. Blegen (începând cu anul 1952), la Epan Englianos, în sud-vestul Messeniei; aici, între gurile a doua râuri, malul stâncos face loc unor dune cu nisip – de unde şi epitetul pe care Homer i-l dă: „oraşul nisipos". Arheologii au dezvelit aici ruinele palatului, unde se văd încă bazele coloanelor, vestigii ale porticelor, ale sălii principale *(megaron)* cu uriaşa vatră centrală, porţiuni ale pardoselii cu desenul în culori al dalelor; este frapantă asemănarea dintre palatul lui Nestor, aşa cum e descris de poet, și cel scos la iveală de săpăturile din Messenia, mai ales în ce priveşte încăperea centrală – acea sală mare lipsită de ferestre, cu vatra în mijloc şi slujind ca loc de petrecere pentru oaspeţi.

Vizitatorului şantierului (şi, desigur, cunoscător al textului homeric) îi sunt evocate şi scena îmbăierii lui Telemac şi cea a închinării vinului „dulce, de unsprezece ani": într-una dintre săli se află o cadă de baie de formă graţioasă, bogat decorată, iar în spatele palatului o cămară de vinuri, cu vase de argilă pe care sunt imprimate semne

indicând anul de provenienţă a recoltelor… „După toate acestea”, notează J.V. Luce, „rămâne de văzut dacă scepticii mai sunt în măsură să demonstreze că este o greşeală să se identifice ansamblul de clădiri în chestiune cu palatul lui Nestor descris de Homer”.

În ciuda afirmaţiilor entuziastului J.V. Luce şi în ciuda potrivirilor dintre anumite date arheologice şi cele relatate de textele homerice (numele Pylos, malul nisipos, megaronul cu vatra lui, cămara de vinuri, sala de baie, ş.a.), se cuvine arătat că ne aflăm în faţa unei identificări fondate pe deducţie, pe dovezi indirecte, sprijinindu-se pe fapte care limitează numărul ipotezelor admisibile. Oricum, palatele lui Agamemnon, Menelau şi ale altor eroi ai eposurilor greceşti n-au fost încă localizate, dar poate că aceste descoperiri nu vor întârzia prea mult, având în vedere numeroasele şantiere deschise în Grecia, atât de bogată în vestigii încă insuficient cercetate. Pentru profesorul C.W. Blegen, însă, tot atât de entuziast ca şi colegul său J.V. Luce, lucrurile sunt limpezi: în apropierea şantierului său arheologic de la Pylos a pus o tăbliţă menită să-i călăuzească pe vizitatori: „Spre palatul lui Nestor”…

Dacă pornim de la ideea că tradiţia perpetuată în poemele homerice porneşte de la evenimente reale, este de la sine înţeles că admitem şi realitatea unor eroi ai acestor poeme, a unor toponimice, unor populaţii ş.a.m.d., indiferent de numele pe care li-l dă Homer şi care poate fi altul decât cel de la origine. Faptul că textele în „liniară *B*” sunt redactate în limba greacă, constituie o dovadă că civilizaţia miceniană fusese creată de triburile greceşti – poate că de aheii din poemele homerice. Dar cine erau aceşti ahei – denumire care multă vreme n-a apărut decât în textele homerice relativ târzii? Târzii fiindcă, după părerea majorităţii cercetătorilor, Homer şi-a creat opera în jurul anului 800 î.e.n.; or, el relatează evenimente

petrecute către anul 1200 î.e.n., (războiul troian) şi face frecvente aluzii la evenimente şi mai vechi (expediţia argonauţilor ş.a.).

Vreme îndelungată s-a crezut că aheii erau un produs al fanteziei homerice, o denumire pe care bardul o folosea pentru a desemna pe urmaşii unor triburi de origine incertă, sau poate a unor triburi arhaice greceşti. E drept că foloseşte şi denumirea eleni (*hellenes),* sub care totalitatea triburilor greceşti avea să rămână în istorie, dar numai pentru una dintre populaţiile aşezate în Tessalia, în regiunea Hellas; în schimb, prin ahei desemnează populaţia numeroasă din centrul Greciei şi Peloponez.

Mai întâi, oamenii de ştiinţă au încercat rezolvarea problemei cu ajutorul datelor puse la dispoziţie de lingvistică. După cum se ştie, limba greacă este rezultatul evoluţiei unor limbi arhaice indo-europene – ea a venit în Grecia odată cu migraţia unor triburi localizate vreme îndelungată în stepele dintre Turkestan şi Mazuria. În greaca veche există însă numeroase urme ale unei limbi pregreceşti – de pildă denumiri toponimice terminate în „nthos" şi „ssos" – care nu pot fi explicate cu ajutorul fondului lexical grecesc; fenomenul este binecunoscut lingviştilor – era firesc ca grecii să preia de la populaţia autohtonă anumite denumiri locale – de munţi, fluvii, insule – de asemenea, denumirea unor plante sau animale specifice regiunii mediteraneene şi pe care nu aveau de unde să le cunoască în stepele răsăritene de unde veneau. În regiunea lor de imigrare, grecii au găsit diferite populaţii, mai vechi – însuşi Homer spune (în *Odiseea)* că în Creta trăiau „cretani autentici, şi donieni, dorieni şi pelasgi". Interesant este faptul că Homer face totdeauna distincţie între ahei – care sunt, de fapt, eroii eposurilor sale – şi celelalte seminţii cu care aceştia vin în contact, fie ca prieteni sau aliaţi, fie ca duşmani. Problema care se punea era de unde provine această denumire, pe care o

găsim la Homer şi numai la Homer – cu alte cuvinte dacă ea corespunde unei realităţi istorice şi cum poate fi fundamentată din punct de vedere lingvistic.

Încă din primul deceniu al veacului nostru, arheologia a venit în sprijinul lingviştilor ajutându-i să facă un mare pas înainte în lămurirea acestei chestiuni: la săpăturile întreprinse la Bogaz-Köy, în apropiere de Ankara, o misiune arheologică germană a descoperit aproape 10.000 tăbliţe de lut ars purtând texte în limba hitită. După descifrarea lor de către B. Hrozny s-a făcut oarecare lumină şi în această controversă legată de textele homerice: se pare că numele „ahei", pe care bardul îl foloseşte frecvent ca pe o denumire generală a vechilor triburi, nu este rodul fanteziei sale; în textele hitite din veacurile XVI şi XV î.e.n., o denumire asemănătoare apare de vreo douăzeci de ori. După cum rezulta din aceste texte, la frontiera apuseană a statului hitit se afla regatul „Ahhijava", denumire pe care arheologul german Robert Forrer a tradus-o prin „ţara aheilor". În sprijinul ipotezei sale, care a găsit numeroşi adepţi, Forrer arată că hitiţii plasau Ahhijava la apus de ţara lor, că avea un caracter maritim – era o thalassocraţie –, că avea ample legături comerciale. Iată deci că arheologia colaborează cu filologia, ambele contribuind la elucidarea unor probleme legate de lumea miceniană şi de modul în care această lume este oglindită în *Iliada* şi *Odiseea.*

Mai recent, acestei colaborări i s-a asociat şi antropologia, căreia i-a revenit un rol deloc neglijabil; dacă ştim astăzi că prima imigrare a triburilor arhaice greceşti în spaţiul egeic s-a produs între anii 2000 şi 1900 î.e.n., aceasta se datorează şi datelor furnizate de vechile necropole: la Asine s-au găsit cranii din perioada cuprinsă între 1900 şi circa 1600 î.e.n., din studiul cărora reiese că populaţia era amestecată – în parte indo-europeană şi în parte egeică. Tot aşa, craniile de la Kalkari ne dau unele

date interesante: cele bărbăteşti aparţin tipului indo-european, cele femeieşti tipului egeic – de unde concluzia că grecii imigraţi şi-au luat soţii dintre femeile populaţiei autohtone; este un obicei străvechi şi un drept al cuceritorului, perpetuat prin tradiţie şi menţionat în multe dintre marile cicluri de legende – cunoscutul episod al „răpirii sabinelor" de către romani este numai un exemplu.

Printre populaţiile menţionate pentru prima oară de Homer (în cântul al III-lea al *Iliadei)* se numără „pigmeii", denumire despre care vreme de peste două milenii s-a crezut că este o ficţiune, că desemnează unul dintre popoarele mitice – cum ar fi lestrigonii canibali sau uriaşii ciclopi sau lotofagii – în care poemele homerice abundă. Numele lor se trage din grecescul *pugmê* care înseamnă „cot" – o măsură de lungime echivalând cu distanţa de la cot la vârful degetului mijlociu şi care în Grecia antică avea cam 50 cm. Homer îi plasează la capătul de miazăzi al lumii pe aceşti „pitici" – alţi autori, Herodot de pildă, pretinde că locuiau aproape de izvoarele Nilului; trebuie însă să luăm în consideraţie că, pentru cei vechi, „izvoarele Nilului" însemna „capătul lumii" latinul avea chiar şi o expresie *Capul Nili quaerere,* „a căuta izvoarele Nilului", folosită figurativ cu sensul „a căuta un lucru care nu poate fi găsit", sau „a efectua o muncă penibilă şi zadarnică". Legenda mai spune că pigmeii erau duşmanii du moarte ai cocorilor, păsări migratoare care în fiecare toamnă se îndreaptă spre sud pentru a se război cu ei. Spune, bardul, la începutul celui de-al treilea cânt al *Iliadei*, că „... troienii pornesc şi, asemenea păsărilor, strigă şi se îndeamnă, după cum spre ceruri strigătul cocorilor se-nalţă în văzduh, dacă venirea iernii şi nesfârşita ploaie alungă zborul lor spre apele Oceanului, şi-aduc, învăluiţi în bruma dimineţii, pigmeilor, în dar, măcelul şi moartea, într-o groaznică luptă".

După Homer, legenda despre pigmei este reluată de mai mulţi autori antici, între care Aristotel, Pliniu cel Bătrân şi, aşa cum arătam, de Herodot. Acesta din urmă povesteşte că mai mulţi tineri însufleţiţi de dorul de aventură au pornit într-o călătorie către meleaguri sudice îndepărtate; după ce au străbătut un drum lung au fost înconjuraţi şi luaţi prizonieri de un grup de războinici de statură mică; aceştia i-au dus în „oraşul" lor, format din colibe rotunde cu acoperişuri ascuţite şi aşezat pe malul unui râu populat de numeroşi hipopotami şi crocodili. Herodot încheie această povestire arătând că tinerii n-au fost trataţi cu duşmănie, iar până la urmă pigmeii îi eliberară, astfel că au putut să se întoarcă în patrie şi să relateze neobişnuita întâmplare prin care au trecut.

Asemenea mărturii ne-au rămas nu numai din antichitatea greacă şi romană: unele desene mai vechi din piramidele şi templele egiptene par să reprezinte pigmei. Egiptologul Auguste-Edouard Mariette menţionează un obelisc pe care este gravată imaginea unui dansator pigmeu aflat la curtea unui faraon, precum şi statuia, în mărime naturală, a unui asemenea „pitic", având şi o inscripţie: *akka.* După câţiva ani, în 1869, exploratorul şi naturalistul Georg Schweinfurth, cercetând teritoriul dintre Nil şi Congo (Zair), avea să întâlnească un pigmeu; dublă coincidenţă: pigmeul era dansator la curtea „regelui" Monza, al tribului monbuttu (maghetu) şi aparţinea unei populaţii numită akka. Câteva zile mai târziu, exploratorul avu prilejul să observe, în apropiere de reşedinţa regelui Monza, un mic detaşament de pigmei făcând exerciţii de tragere cu arcul, la care dovedeau multă îndemânare. Schweinfurth este primul care a arătat că pigmeul nu este un „pitic", ci un individ normal, că talia sa mai mică nu este o anomalie, ci o caracteristică a tuturor indivizilor făcând parte din neamul său.

Încă o relatare cu iz de legendă din poemele

homerice s-a dovedit aşadar corespunzătoare realităţii. Nu putem, desigur, exclude complet ipoteza că pigmeii lui Homer (şi ai altor autori antici, care poate că s-au inspirat din opera lui) sunt o simplă ficţiune, o legendă perpetuată de-a lungul veacurilor (chiar mileniilor), iar faptul că s-a descoperit o populaţie cu unele caractere asemănătoare ar putea fi o coincidenţă. În definitiv, studiul folclorului medieval ne arată că asemenea „pitici" se găsesc la aproape toate popoarele europene – de pildă în legendele bretone despre *corrigani* sau în cele germanice despre *kobolzi.* Vom reţine însă că în pădurile scandinave nu s-au descoperit asemenea spiriduşi păzitori de comori, pe când către sud, departe de lumea egeeană, în pădurea ecuatorială africană, s-au descoperit pigmei – o populaţie cu o talie medie sub 1, 50 m, numărând şi astăzi 40–50.000 indivizi, dintre care unele grupuri localizate nu departe de locurile de iernat ale cocorilor.

Care ar fi, deci, originea acestei legende despre pigmei? Porneşte oare ea de la relatarea unei călătorii reale (ca acea povestită de Herodot) – relatare care în decursul a nenumărate veacuri, s-a perpetuat, amplificat şi îmbogăţit cu elemente fantastice specifice legendelor, cum ar fi luptele înverşunate dintre pigmei şi cocori? Nu trebuie să înlăturăm de la început această ipoteză – aheii lui Homer nu erau numai vajnici războinici ci şi abili navigatori, şi nu este exclus că în călătoriile lor (întreţineau legături comerciale cu egiptenii şi cu alte popoare de pe coastele nordice ale Africii) să fi cules relatările despre pigmei a căror existenţă, aşa cum am văzut, egiptenii o cunoşteau.

Pigmeii lui Homer au inspirat câţiva autori medievali obscuri, fără operă notabilă. Legătura care se face uneori cu *Călătoriile lui Gulliver* (1726; prima vers. Rom. 1848) a irlandezului Jonathan Swift este hazardată; Swift cunoştea, fără îndoială, pe Homer – este autorul unui eseu, *Bătălia*

cărţilor (1704), în care susţine superioritatea autorilor antici asupra contemporanilor săi – dar liliputanii săi au un caracter fantastic, ştiut fiind că în opera marelui satiric elementul fantastic este subordonat exprimării realului.

Călătoriile ocupă un loc foarte însemnat în opera homerică – ele revin în câteva cânturi ale *Iliadei,* iar *Odiseea* nu este altceva decât relatarea îndelungatului (a durat zece ani) şi aventurosului periplu al lui Ulise spre Ithaca lui natală. În cele mai vechi mituri, de origine asiatică sau egipteană, tema călătoriei revine cu insistenţă (M. Roznoveanu: „Călătoria a constituit mobilul epic primordial al epicii asiatice"). Rama (din poemul indian atribuit lui Valmiki), sumerianul Ghilgameş, egipteanul Setne şi chiar mai multe personaje biblice sunt produse ale mitologiilor orientale, dar şi ale poeticii „romanului asiatic", care „şi-a calculat de obicei reperele printr-un destin proiectat să se mişte într-un spaţiu uriaş şi un timp enorm al aventurii fizice sau spirituale". În schimb, Homer „condensează o adevărată umanitate într-un spaţiu riguros trasat unde o ţine prizonieră, limitând dimensiunea aventurii;... geografia, din aburoasă (mitică, onirică, fabuloasă, vizionară), devine extrem de precisă..." Această geografie „extrem de precisă" ni se dezvăluie treptat ca urmare a săpăturilor arheologice întreprinse la Troia, Micene, Tirint, Pylos, în Creta, Ithaca şi în alte locuri.

Călătoriile pe mare – între care câteva peripluri de mari proporţii – formează una dintre temele caracteristice ale mitologiei greceşti, ceea ce ne apare firesc dacă luăm în considerare că civilizaţiile egeice, şi cu osebire cele minoică şi micenianã, erau (sau au devenit foarte curând) thalassocraţii, întemeindu-şi puterea pe un comerţ maritim însemnat şi pe supremaţia asupra mărilor, mai ales în spaţiul mediteranean, dar şi mai departe, spre Nord (Tomis, Histria, Herakleea ş.a.), în Marea Neagră, şi chiar

dincolo de Coloanele lui Hercule (Tartessos ş.a.), pe malul iberic al Atlanticului.

Una dintre vechile legende transmise de aezii din spaţiul egeic este cea a expediţiei argonauţilor, adevărată „odisee" (avant la lettre...) – periplu de proporţii, având ca punct de pornire Etolia, aproape de Golful Corint, şi ca destinaţie Colchida, pe ţărmul răsăritean al Mării Negre, unde se afla prada râvnită: lâna de aur; de această legendă, presărată cu întâmplări fantastice şi aventuroase, merită să ne ocupăm mai îndeaproape din două motive: mai întâi, deoarece unii cercetători mai noi, care îi atribuie o anumită autenticitate istorică, au ajuns la concluzii interesante în încercarea lor de a localiza şi chiar de a data diferitele întâmplări legate de ea; şi în al doilea rând deoarece una dintre ipotezele recente cu privire la expediţia argonauţilor se leagă, într-un anume fel, de teritoriul de astăzi al ţării noastre.

Echipajul navei *Argo* cuprindea cincizeci de eroi aleşi pe sprânceană, între care Hercule şi Orfeu, cel mai mare muzician al antichităţii (căruia unii îi atribuie o existenţă istorică şi o origine tracă), apoi nedespărţiţii Castor şi Polux, Telamon, Tezeu, cel care mai târziu avea să ucidă Minotaurul, Peleu şi alţi bărbaţi vestiţi ai vremii, puşi cu toţii sub comanda lui Iason. Cercetătorii pomeniţi mai sus plasează expediţia argonauţilor cu optzeci până la o sută de ani înainte de războiul troian, aşadar aproximativ între 1280 şi 1260 î.e.n., dar luând în considerare unele calcule legate de genealogii se cuvine să reducem acest interval: Peleu, de pildă, trebuie să fi fost un bărbat în puterea vârstei, altfel n-ar fi putut face faţă marilor eforturi cerute de asemenea expediţie, iar fiul său, Ahile, care a luptat la Troia, este şi el un tânăr vânjos altfel nu i-ar fi putut ucide în luptă pe Hector, pe Memnon şi pe regina amazoanelor Penthesileia, înainte de a cădea răpus de săgeata lui Paris, lovit în călcâiul său vulnerabil – ceea ce ar indica un

interval de 30–40 ani între expediţia argonauţilor şi războiul troian; expediţia ar fi avut deci loc cam între 1230 şi 1220 î.e.n., fiind probabil contemporană cu domnia lui Ramses al II-lea în Egipt.

Există o ipoteză interesantă (pe care o menţionam într-o lucrare mai veche, *Enigmele Terrei*, I, 1978), cu privire la o posibilă origine a legendei despre lâna de aur. Desigur că în zilele noastre nu mai crede nimeni că există sau a existat cândva un berbec cu lâna de aur; dar iată că unele documente foarte vechi relatează despre un procedeu neobişnuit (dar nu lipsit de ingeniozitate) de a reţine preţiosul metal din nisipul cărat de râurile aurifere – procedeu care constă (în linii mari) din plasarea unor blănuri de oaie cu lână fină în apa râurilor pentru ca între fire să se prindă pulberea de aur. Or, vechea Colchidă (localizată în R.S.S. Gruzină de astăzi) avea râuri aurifere! Probabil că neguţătorii armeni sau fenicieni au adus până în Etolia veşti despre ingeniosul procedeu şi nu este exclus că tot acestor activi mercatori ai antichităţii să li se datoreze informaţiile despre aşezarea geografică a Colchidei – ţară care nu ducea lipsă de berbeci cu lână fină, iar unele documente menţionează un râu bogat în nisip aurifer: anticul Phasis, identificat cu Rionul de astăzi. De aici şi până la naşterea legendei despre „lâna de aur” nu mai este decât un pas…

O altă ipoteză, care ne interesează în mod deosebit, are în vedere posibilitatea ca expediţia argonauţilor să fi avut şi un alt scop, anume descoperirea Mării Negre (a Pontului Euxin) de către greci. Autorii antici ne informează că întoarcerea argonauţilor din expediţia în Colchida a avut loc pe un alt itinerar decât cel de la ducere, fără să indice care era acel itinerar; or, este destul să aruncăm o privire asupra unei hărţi cuprinzând Dobrogea de astăzi şi strâmtorile, ca să ne dăm seama că, pentru a ieşi din Marea Neagră fără a trece prin Bosfor şi Dardanele,

singurul drum posibil pentru o navă rămâne cel al Dunării. Geografii antici relatează că ilirii se foloseau de vechiul drum comercial ce unea Sava cu Adriatica – ştiau, aşadar, că de la Dunăre (prin afluentul ei din dreapta, Sava) se putea ajunge pe ţărmul adriatic răsăritean pe un drum destul de frecventat (de vreme ce era folosit de neguţători), aşadar lipsit de prea mari dificultăţi; mai mult, nu lipsesc nici textele antice care menţionează că Dunărea ar avea... două guri, una dintre ele situată în nordul Adriaticii. Toate acestea ne îndreptăţesc să nu excludem posibilitatea ca grecii, după descoperirea Mării Negre (Pontus Euxinos – „Marea Ospitalieră"), să fi explorat şi calea navigabilă a Dunării (Istros) încă din secolul al XIII-lea î.e.n., când se plasează expediţia argonauţilor. De altfel, Apollonios, în poemul său *Argonautica* (sec. III î.e.n.), arată că argonauţii au navigat în susul Istrului, apoi au coborât pe „un braţ" al fluviului până în Marea Adriatică, îndreptându-se spre ţărmurile Illyriei.

În sfârşit, se cuvine menţionată aici încă o ipoteză – emisă pentru prima oară (după ştiinţa noastră) în *Magazin Istoric* nr. 11/1976: Într-unul dintre episoadele relatării despre expediţia argonauţilor se povesteşte că aceştia ar fi pus temeliile unui oraş pe un promontoriu al mării (care li s-a părut „ospitalieră" iar nu „neagră") – acel promotoriu ar fi cel pe care se ridică astăzi o parte a oraşului Constanţa. Ipoteza este îndrăzneaţă, dar nu absurdă: e drept că prima menţiune certă a Tomisului (în greceşte: Tomeos, Tomoi) datează din 260 î.e.n., dar la săpăturile arheologice întreprinse aici au fost găsite diferite obiecte (monezi, săgeţi, ceramică ş.a.) datând din secolele VI-VII î.e.n., iar începuturile aşezării probabil că sunt şi mai vechi. Este firesc ca săpăturile arheologice să scoată la iveală în primul rând obiectele datând din perioada de înflorire a Tomisului (şi a celorlalte colonii greceşti de pe ţărmul apusean al Pontului, cum sunt Histria şi Callatis),

care a jucat un rol important în relaţiile economice cu geto-dacii, iar mai târziu va găzdui pe poetul roman Ovidiu, exilat aici de împăratul August dintr-o pricină până astăzi nelămurită.

Expediţia argonauţilor a inspirat numeroase opere literare, din antichitate şi până în epoca modernă. Poemul *Argonautica* al lui Apollonios din Rhodos a cunoscut sute de ediţii manuscrise şi tipărite (între care un incunabul) şi o versiune latină (de valoare mai modestă) a lui Valerius Flaccus (sec. I). În schimb, Ovidiu, poetul exilat la Tomis, ne-a lăsat, în *Metamorfozele* sale (cartea a VI-a), câteva pagini de mare frumuseţe, în care afirmă că *Argo* ar fi fost prima navă construită de om – aşadar într-un fel o navă-arhetip – căci argonauţii, spune poetul, „au înfruntat, pe întâia dintre toate corăbiile, o mare pe care vâsla n-a lovit-o niciodată”. Una dintre eroinele acestui poem mitologic, Medeea – fiica regelui din Colhida, complicea apoi soţia lui Iason şi ucigaşă propriilor ei copii – a inspirat ea singură zeci şi zeci de opere literare, mai ales din domeniul dramaturgiei, începând cu clasicismul elen (Euripide) şi latin (Seneca) continuând cu clasicismul francez (Corneille) şi până aproape de zilele noastre (Grillparzer ş.a.).

Editura londoneză Hutchinson a publicat, în primăvara anului 1986, volumul lui Tim Severin cuprinzând relatarea călătoriei sale pe urmele argonauţilor. Licenţiat în istorie al Universităţii Oxford, Tim Severin este un specialist în asemenea performanţe: în 1976–1977 a refăcut *Călătoria lui Brandan*, călugărul irlandez care în secolul al VI-lea ar fi traversat Atlanticul, iar în 1980–81 *Călătoria lui Sindbad* unul dintre eroii povestirilor din ciclul *1001 de nopţi.* Istoricul englez a pornit de la Voios (anticul Ialcos), pe coasta răsăriteană a Greciei, cu o navă din lemn de pin de Alep şi un echipaj internaţional (greci, sovietici, turci), pentru a străbate cele

3.000 mile parcurse în urmă cu peste trei milenii de argonauţi – fiindcă Tim Severin nu s-a îndoit nicio clipă că expediţia argonauţilor, ca multe alte legende, a fost ţesută pe un fond istoric real.

Deceniile al şaselea şi al şaptelea ale veacului nostru au cunoscut o adevărată avalanşă de lucrări în care diverşi autori – mai mult sau mai puţin pregătiţi pentru asemenea treabă – emiteau tot felul de ipoteze, unele năstruşnice, altele numai naive, despre extraordinarele performanţe ale navigatorilor antici. Piatra de încercare părea să fie… descoperirea Americii: respectivii autori nu se mai mulţumeau cu cei cinci sute de ani de la călătoria amiralului mării-ocean (Columb, 1492) sau cu cei aproape o mie de la istorica expediţie normandă (Leif Ericson, 1001), ci atribuiau descoperirea Lumii Noi cretanilor, egiptenilor, canaaniţilor, fenicienilor şi multor altora. Teoriilor li s-au adăugat experienţe spectaculoase, de pildă cele întreprinse de norvegianul Thor Heyerdahl – „cel mai sportiv dintre savanţi" cum l-a numit un gazetar cu imaginaţie – care, după ce a traversat Pacificul (Expediţia *Kon-Tiki,* 1947) pe o plută din lemn de balsa, ca să demonstreze că amerindienii peruvieni au populat insulele Oceaniei, a traversat Atlanticul (Expediţia *Ra II,* 1970) pe o ambarcaţie din tulpini de papirus, ca să demonstreze că egiptenii au ajuns în America…

Autorii acestor ipoteze citează diferite mituri amerindiene – cum este, aşa cum arătam, cel despre Quetzalcoatl şi despre debarcarea mitică a oamenilor albi – de asemenea texte din autori antici ca Herodot, şi din autori ceva mai noi, ca Las Casas. Prelatul Bartolomeo de Las Casas, unul dintre puţinii care au luat cu căldură apărarea indienilor atât de urgisiţi de excesele conquistei, culegând diferite legende din Mexic şi Yucatán, a găsit anumite analogii cu unele povestiri biblice; concluzia: o

parte dintre amerindieni, şi îndeosebi cei din ramura maya, ar fi urmaşii celor zece triburi ale lui Israel din *Biblie* care, la un moment dat, dispar fără urmă – în orice caz, textul biblic nu mai pomeneşte de ele. Ipoteza este îmbrăţişată cu căldură de lordul Kingsborough, un bogătaş cam excentric din Anglia de pe vremea Regenţei, care îşi cheltuieşte timpul şi averea pentru a o demonstra; lucrarea sa monumentală – *Antiquities of México*, Londra 1831–1848 – cuprindea nouă volume de proporţii uriaşe, fiecare atât de greu că trebuiau doi oameni pentru a-l deplasa; până la urmă, bătrânul lord îşi cheltui toată averea şi nu mai reuşi să plătească tipografia pentru ultimele volume, fiind aruncai în închisoarea pentru datornici.

Ciudăţenia unora dintre aceste ipoteze constă în faptul că atribuie călătorii îndrăzneţe şi de mare anvergură unor popoare ca vechii egipteni, care navigau mai mult pe Nil şi se avântau rar pe mare, sau iudeilor care, ce-i drept, erau războinici de temut, după cum reiese din textele biblice şi din alte izvoare (lucrările lui Josephus Flavius ş.a.), dar erau marinari mai degrabă mediocri. Cu totul alta era situaţia cretanilor, creatorii unei puternice thalassocraţii, sau a fenicienilor, cărăuşi ai mărilor şi abili neguţători ai vremii lor – unele indicaţii ne duc la concluzia că aceştia din urmă au fost primii marinari capabili să se călăuzească şi noaptea, orientându-se după stele, şi primii care au folosit ancora. Aveau toate condiţiile să ajungă buni marinari: ţara lor era dăruită de natură cu porturi excelente (Byblos, Tyr, Sidon) şi cu bogate păduri de cedri – lemn cum nu se poate mai potrivit pentru construcţia de nave. Faptul că au străbătut în lung şi-n lat apele mediteraneene, folosind nu numai vâslele, ci şi vântul, a contribuit ca unii autori mai noi (Charles M. Boland în: *They all discovered America*, Frederik J. Pohl în: *Atlantic Crossing before Columbus*, ambele lucrări apărute la New

York, în 1961 – precum şi mai mulţi alţi autori) să nu excludă posibilitatea ca fenicienii să fi traversat Atlanticul: ipoteză interesantă, dar insuficient argumentată de interpretarea hazardată a unor descoperiri arheologice şi de vagi asemănări între anumite semne ale scrierilor feniciană şi maya.

Vreme de peste un mileniu, fenicienii au desfăşurat o intensă activitate comercială pe ţărmurile mediteraneene şi, după ce au întemeiat primele porturi în Cipru, s-au stabilit treptat în insulele Rhodos, Sicilia, Malta şi Sardinia, au fondat Cartagina şi s-au avântat dincolo de Coloanele lui Hercule, spre sud, către Canare şi Madeira, spre nord, către insulele care mai târziu se vor numi Britanice. Este cel puţin ciudat faptul că aceşti navigatori-negustori, deşi utilizau un alfabet care ulterior va sta la baza unor scrieri fonetice mai noi, păstrează o tăcere aproape completă în legătură cu realizările lor în domeniul navigaţiei, care se bucură de foarte puţine relatări scrise proprii, fiind oglindite aproape exclusiv în textele altor popoare. Deţinători ai monopolului comerţului cu anumite mărfuri foarte căutate – cum este purpura, extrasă din cochilia unor anumite scoici – se fereau să lase mărturii scrise, sursele preţioaselor încărcături şi rutele comerciale erau secrete, ba, mai mult, rarele relatări despre aceste itinerarii erau împănate cu tot felul de amănunte înfricoşătoare (furtuni, monştri marini etc.) menite să descurajeze eventualii concurenţi.

În textele biblice sunt menţionaţi de mai multe ori: Ezechiel (circa 593–571 î.e.n.) vorbea despre Tyr (în ebraică: *tir* „stâncă” – oraşul fiind construit pe o platformă stâncoasă la marginea mării) ca fiind în acea vreme cel mai însemnat port mediteranean. Despre un excepţional periplu în jurul Africii (!) al navigatorilor din Tyr ni s-a păstrat o relatare în a patra carte a operei lui Herodot: „S-a constatat”, povesteşte istoricul grec, „că Libia (Africa –

n.n.) este udată din toate părţile de mări, cu excepţia părţii unde se învecinează cu Asia; după câte ştim, primul care a dovedit acest lucru a fost regele egiptean Nechao (e vorba de Nechao al II-lea, care a domnit între 611–595 î.e.n., ceea ce plasează expediţia în jurul anului 600 î.e.n. – n.n.) El a trimis nişte fenicieni cu navele pe mare, poruncindu-le să se întoarcă pe la Coloanele lui Hercule... Fenicienii au plecat din Marea Eritreică (Roşie – n.n.) şi au pătruns în Marea de Sud (Oceanul Indian – n.n.), în al treilea an au trecut pe la Coloanele lui Hercule şi s-au înapoiat în Egipt. Ei povesteau, de asemenea, un lucru pe care eu nu-l cred, dar altcineva poate că o să-l creadă, şi anume că în timpul călătoriei în jurul Libiei au avut soarele în partea dreaptă. În felul acesta a fost cunoscută pentru prima dată Libia". Dacă scepticismul lui Herodot este oarecum justificat de cunoştinţele geografice (şi astronomice) modeste din vremea lui – abia mai târziu grecii vor emite teoria oceanului planetar unic – amănuntul cu „soarele în partea dreaptă" constituie însă pentru noi, cei de astăzi, un argument în favoarea ipotezei că fenicienii au depăşit ecuatorul şi au înconjurat într-adevăr Africa; şi au realizat această performanţă cu mai mult de două mii de ani înaintea lui Vasco da Gama şi fără să dispună de sprintenele caravele de care se foloseau navigatorii din epoca marilor descoperiri geografice.

Despre aventuroasele peripluri ale navigatorilor din Cartagina – cetate întemeiată pe coasta nord-africană de fenicieni – ne vorbeşte Pliniu cel Bătrân, care relatează cu admiraţie nereţinută călătoria întreprinsă (probabil în 465 î.e.n.) de Hannon, cu o flotă uriaşă pentru acea vreme: 60 nave cu câte 50 perechi de vâsle, având la bord 30.000 de oameni; poate că aceste cifre sunt puţin exagerate, dar fapt este că flota de sub comanda amiralului cartaginez a navigat vreme de 12 zile de-a lungul coastelor africane, întâlnind triburi de păstori nomazi, până a ajuns la Insulele

Gorilelor, pe care cercetători mai noi le identifică cu diferite insule aflate în largul coastei Guineii (în aceste insule nu se află astăzi gorile, ceea ce ne pune în faţa alternativei: sau marinarii lui Hannon au confundat pe locuitorii insulelor cu nişte gorile – maimuţe antropomorfe, asemănându-se cu omul atât la „faţă", cât şi prin poziţia bipedă şi conformaţia mâinii – sau în urmă cu două milenii şi jumătate insulele erau realmente populate de gorile).

Mai departe, flota cartagineză a ajuns în apropierea unui vulcan aflat în erupţie, fenomen al naturii care i-a înspăimântat pe navigatori; unii cercetători cred că este vorba de vulcanul Cameroun, alţii socotesc că Hannon a ajuns numai până la Capul Verde, sau poate până în Sierra Leone. Nu cunoaştem nici identitatea insulei unde cartaginezii au înfiinţat un port care a dus o viaţă înfloritoare timp de trei secole, dar este interesant faptul că pe insula Corvo din Arhipelagul Azorelor s-au descoperit tezaure de monezi feniciene; e drept că nu s-a găsit încă statuia cu inscripţii feniciene de care ne vorbeşte călătorul arab el-Idrisi (în ale sale *Recreaţii geografice*, circa 1150), dar şantierele arheologice de aici sunt departe de a fi epuizate.

Strabon, care şi-a redactat *Geografia* în primele decenii ale erei noastre, susţine că fenicienii au fost primii navigatori care au deschis ruta comercială către Insulele Cositorului – nume sub care cei vechi desemnau insulele britanice. Himilcon, un alt vestit navigator cartaginez, a cercetat coastele apusene ale Peninsulei Iberice şi a ajuns, se pare, până în Irlanda; el relata (potrivit geografului şi poetului latin Avienus din secolul al IV-lea e.n.): „Este greu de străbătut această mare nemişcată… nicio briză nu împinge nava. Sunt multe alge printre valuri. Fundul abia dacă este acoperit cu puţină apă. Monştrii marini mişună… înotând printre navele care nu înaintează deloc". Nici Himilcon n-a scăpat de interpretări mai recente: acei

„monştri marini” care-l înfricoşaseră ar fi fost balenele din golful Gascogne – mai târziu unul dintre locurile de pescuit renumite, iar „fundurile puţin adânci” sunt porţiunile de litoral francez, alternativ scăldate de flux şi părăsite de reflux, fenomen care, pentru un navigator din Mediterana aproape lipsită de maree, avea ceva straniu, inexplicabil. Până unde a ajuns Himilcon? Tot Avienus ne arată că navigatorii puni relatau: „Mai departe… se întinde o mare fără margini şi nimeni nu a navigat pe aceste ape pentru că vântul lipseşte şi pentru că întunericul înăbuşă lumina zilei sub un fel de mantie, iar ceaţa ascunde mai tot timpul marea”. Este însă probabil că expediţia n-a depăşit Insulele Cositorului, performanţă pe care o va realiza un alt mare călător antic, anume Pytheas din Massalia (Marsilia de astăzi), care împletea pasiunea pentru astronomie şi geografie cu profesiunea de negustor.

În ciuda relatărilor înfricoşătoare ale cartaginezilor, Pytheas a pornit (probabil în 325 î.e.n.) să vadă „până unde se întinde uscatul” şi să cerceteze „Ţara Soarelui de Miazănoapte”, despre care auzise de la negustorii care aduceau din Nord produsele vânătorilor, cositorul şi chihlimbarul. Şi neguţătorul massaliot întreprinse astfel prima mare călătorie eminamente ştiinţifică: trece de Coloanele lui Hercule şi se avântă în Atlantic, despre care ne spune că i se înfăţişa ca un fluviu mare ce înconjoară pământul; lasă în urmă portul Gades (Cadiz) şi după opt zile ajunge lângă Insula Huxidan – pe care unele calcule, precum şi o vagă asemănare de nume, ne fac s-o identificăm cu actuala insulă Quessant din faţa litoralului breton. În Marea Manecii, călătorul nostru face observaţii asupra fenomenului mareelor, pe care îl atribuie, cu o excepţională intuiţie, influenţei Lunii. Două zile mai târziu ajunse la Insulele Cositorului – pe cea mai mare dintre ele o va numi Albion, denumire ce nu provine, se pare, din latinescul Albuş”, ci este de origine celtică, însemnând

„Insula Muntoasă”; şi, într-adevăr, regiunea Cornwall, unde a ajuns Pytheas este muntoasă. (Expresia „perfidul Albion” s-a născut mult mai târziu, în Parisul revoluţionar al anului 1793.) În Marea Irlandei, Pytheas observă că Steaua Polară nu arată exact Nordul. După ce trecu de insulele Orcade (Orkney) şi Hebudae (Hebride), află despre o insulă care „se află la şase zile de drum de Britania, spre miazănoapte şi aproape de Marea îngheţată”; se crede că acest uscat ar fi Islanda, fiindcă Pytheas relatează că acolo „soarele doarme şase luni, iar dincolo de acest pământ nu este nici apă, nici aer, ci numai un amestec din aceste trei elemente, o materie care învăluie pământul şi apele şi prin care nu poţi să mergi, necum să navighezi” – amănunte care ne evocă în mod firesc regiunea cercului polar şi ceţurile groase ale Mării Nordului. Mai târziu, această insulă a intrat în geografie sub numele de Ultima Thule şi în hărţile din Evul Mediu timpuriu va fi plasată totdeauna la „Capătul Pământului”.

În decursul veacurilor, Ultima Thule n-a avut un loc stabil în tratatele de geografie, hărţi şi descrieri de călătorie: pe măsură ce oamenii veniţi din Sud începeau să cunoască regiunile septentrionale ale continentului nostru, „Capătul Pământului” se muta mereu mai la nord şi nord-vest, în insulele Orkney, apoi în insulele Färoer, în Islanda, în nordul Norvegiei, şi chiar pe coasta de sud-est a Groenlandei. Raportat la vremea când a apărut – şi în decursul căreia a figurat nu numai în legende, dar şi în lucrări de geografie şi cartografie – numele Ultima Thule nu trebuie să ni se pară neobişnuit: un cap din Spania a fost botezat Finis Terrae, ca şi o regiune a litoralului breton (care se mai numeşte şi astăzi aşa, numai că a pierdut două litere şi a căpătat în schimb un accent – Finistère). Islanda era uneori desemnată prin Finis Mundi, iar Adam de Bremen, menţionând Scandinavia, o localiza prin *Ubi mundus terminum habet…* În sfârşit, nu e lipsit de

interes să amintim că Ultima Thule a inspirat câţiva mari creatori, îndeosebi în literatură şi în muzică – Goethe: *Regele din Thule* şi Gounod: *Balada regelui din Thule* din opera *Faust*, pentru a cita numai două exemple mai cunoscute; se cuvine însă să ţinem seama că Goethe şi Gounod vădesc în creaţiile lor puternice influenţe ale mişcării literar-artistice cunoscute sub numele de romantism, aplecată cu predilecţie către temele legendelor medievale evocatoare de mister.

Amiralii Hannon şi Himilcon sunt personaje istorice, nu avem niciun motiv să ne îndoim de existenţa lor reală, aşa cum nu avem motive să punem la îndoială aventuroasele lor călătorii, deşi – din pricini lesne de înţeles – textele în care ne sunt relatate nu ne îngăduie totdeauna o localizare foarte precisă a itinerariilor. O altă remarcabilă performanţă a marinarilor fenicieni a stârnit – şi stârneşte încă – interesul cercetătorilor, deoarece este legată de Ophir, misterioasa „Ţară a Aurului”, pe care vreme de veacuri, chiar de milenii, au căutat-o numeroşi călători – între care Marco Polo, Vasco da Gama şi Columb – o enigmă care se pare că abia în zilele noastre a început să-şi găsească rezolvarea.

Fenicienii, aşadar, pricepuţi negustori şi marinari, aprovizionau diferite pieţe ale Orientului cu tot felul de mărfuri, fiind şi principalii furnizori ai vecinului lor, regele Solomon cel înţelept care – după cum pretind unele texte vechi – avea o mie de neveste: şapte sute „oficiale” şi alte trei sute nerecunoscute oficial, provenite din toate părţile lumii – ale lumii cunoscute în acele vremuri. Fireşte că pentru constituirea unui harem de asemenea proporţii erau necesare vaste relaţii comerciale; supuşii înţeleptului monarh erau pricepuţi războinici şi nu mai puţin pricepuţi neguţători pe drumurile de uscat – caravanele încărcate cu mirodenii, podoabe şi Sulimanuri pentru nevoile haremului

soseau în mod regulat din Kataban, Hadramaut, Egipt şi Saba – dar aceşti supuşi nu erau tot atât de pricepuţi în arta navigaţiei pentru a putea acoperi cererea de mărfuri provenite din ţările mai depărtate, aşezate peste mări. Cu aceasta se însărcinară fenicienii regelui Hiram din Tyr, care, pe lângă mărfurile obişnuite – mirodenii, fildeş, untdelemn, lemn preţios – se ocupau şi cu aprovizionarea haremului cu marfă vie, pe care preaînţeleptul rege Solomon o preţuia în mod deosebit şi o plătea cu preţ bun.

Ideea marii expediţii pentru căutarea Ophirului s-a născut, de fapt, în urma vizitei istorice a celebrei regine din Saba la curtea lui Solomon; fiindcă frumoasa regină n-a venit cu mâna goală: printre numeroasele daruri pe care le-a adus cu ea se afla şi aur – o cantitate enormă, sute de kilograme în unităţile de măsură de astăzi. Întrebată asupra provenienţei aurului, regina etiopeană a răspuns că, bineînţeles, el provine din Ţara Aurului, adică din Ophir. Despre această regiune cu bogăţii fabuloase, regele Solomon auzise multe şi de la socrul său, faraonul Egiptului: soţia sa „principală” era fiica faraonului (ceea ce însă nu-l va împiedica să se căsătorească şi cu Maqueda, regina din Saba, care-i va dărui un fiu, pe Melnik).

Preaînţeleptul rege îşi va aminti de spusele regalului său socru şi de darurile reginei din Saba câţiva ani mai târziu, când – ca urmare a unor ani de secetă şi a cheltuielilor uriaşe necesare întreţinerii curţii sale fastuoase – vistieria sa trecea prin momente grele şi luxul fabulos ce domnea la curtea lui îşi pierdea treptat strălucirea. Solomon se adresă atunci vecinului şi vasalului său, regele Hiram din Tyr care, cu fenicienii săi pricepuţi în construcţii navale, îi construi o navă din renumitul lemn de cedru („de Liban”), navă armată după cele mai noi (ne aflăm în jurul anului 950 î.e.n.) principii. Cu un echipaj alcătuit din marinarii fenicieni ai regelui Hiram şi o puternică trupă militară alcătuită din ostaşii iudei ai

regelui Solomon, nava porni spre Ophir, de unde se întoarse după trei ani cu cantităţi enorme de aur şi argint, pietre preţioase, lemn de abanos, fildeş, maimuţe şi păuni.

Era limpede, deci, că legenda despre Ophir – Ţara Aurului – era ţesută în jurul unor realităţi istorico-geografice, ea a fascinat, vreme de aproape trei milenii, geografi, cartografi, istorici, navigatori şi chiar conducători de armate, care au căutat Ophirul în cele mai diferite regiuni ale globului nostru. În prima jumătate a veacului al XV-lea, Henric Navigatorul îi cerceta pe maurii care străbăteau cu caravanele Sahara, culegând informaţii despre fluviile Senegal şi Niger, convins fiind că este vorba de un singur fluviu, legat de Nil şi izvorând din mult lăudata Ţară a Aurului. Caravelele portugheze n-au izbutit să ocolească Africa pe la miazăzi decât câţiva ani după moartea prinţului Henric, fără să găsească Ophirul.

Ceea ce n-au reuşit caravelele portugheze păreau să fi împlinit cele spaniole în 1495: întors dintr-a doua sa călătorie, Columb a adus cu sine un „document" care confirma că atinsese o peninsulă a continentului asiatic (de fapt era vorba de Haiti, aşadar o insulă) şi că în interiorul peninsulei găsise... minunata ţară Ophir. E limpede deci că şi amiralul mării-ocean era preocupat de Ophir – înainte de a porni pe drumul său peste Atlantic, el declara: „Bogăţia şi puterea aurului din Ophir sunt nemăsurate. Cine posedă acest aur, acela obţine pe lumea aceasta orice doreşte". Evident, Haiti nu-i o peninsulă şi n-are nicio legătură cu Ophirul – o ştim astăzi, şi se pare că a aflat-o foarte curând şi Columb, căci, înainte de a treia expediţie (începută în 1498 şi sfârşită cu arestarea amiralului genovez şi trimiterea lui peste Atlantic în lanţuri), el ceru sfatul unui erudit, giuvaiergiul catalan Jaime Ferrer, care-i spuse: „La Cairo şi la Damasc am stat mereu de vorbă cu diferiţi oameni interesându-mă din ce regiune şi din ce parte a lumii primesc pietrele preţioase, aurul, mirodeniile şi

leacurile. Mi-au răspuns că toate aceste mărfuri de preţ sunt aduse din ţările de la miazăzi, ai căror locuitori au pielea de culoarea neagră sau cafenie. După părerea mea, n-o să reuşiţi să găsiţi din belşug aceste mărfuri până când nu veţi da de asemenea oameni" (citat după I.P. Maghidovici: *Istoria descoperirilor geografice,* Edit. Ştiinţifică, 1959).

Câteva decenii mai târziu, caravelele unui anume Alvaro Mendana de Neira, pornite dintr-un port peruvian, vor descoperi în Pacificul ecuatorial un grup de insule muntoase împădurite şi presărate cu rare sate de locuitori cu pielea negricioasă; Mendana a fost şi el convins că a descoperit pe „continentul sudic" Ţara Ophir – care s-a dovedit apoi a fi un arhipelag, primind numele de Insulele Solomon pe care îl poartă până în zilele noastre (arhipelagul, bucurându-se de trista faimă de a fi fost una dintre ultimele regiuni ale Terrei pe care se practica antropofagia, a fost, în 1942–1943, teatrul unor înverşunate lupte între unităţi armate americane şi japoneze).

Enigma Ophirului a stimulat imaginaţia a numeroşi autori – o bibliografie a lucrărilor pledând pentru una sau cealaltă dintre ipoteze ar cuprinde foarte multe pagini. Christian Lassen, într-o lucrare apărută la Bonn, era de părere că Ophirul trebuie căutat în regiunea Indului, pe teritoriul locuit de populaţia abharilor (Abhira Ophir), aducând astfel un argument filologic în sprijinul unui text din Josephus Flavius care emisese încă din secolul I e.n. Părerea că Ophir se afla în India. Într-adevăr, în India se găseau mine de aur în regiunile Mysore, Madras şi Haiderabad, dar ele ar fi fost greu accesibile ostaşilor regelui Solomon, mai întâi fiindcă (Ivar Lissner, în *Die Rätsel der grossen Kulturen*, Olten und Freiburg, 1974): „... aurul indian ar fi fost apărat cu înverşunare de puternicii regi băştinaşi"; în al doilea rând fiindcă (Richard

Hennig în *Terrae Incognitaie*, Düsseldorf. 1925): „... în toată istoria ei, India a utilizat o cantitate mai mare de aur decât putea să producă, fiind de altfel supranumită «mormântul aurului»”.

Tot argumente de ordin filologic aduce A.H. Keane, într-o lucrare apărută la Londra; Keane crede că e vorba de regiunea Dofar din Arabia (Dofar Ophir), presupunere în care reia, într-o formă nouă, o ipoteză mai veche a compatriotului său Richard Francis Burton, care plasa Ophirul tot în Arabia, şi anume în Golful Akaba. Nici această ipoteză nu rămâne în picioare la o analiză mai amănunţită, dacă nu de altceva, măcar pentru faptul că navele feniciene n-aş fi avut nevoie de trei ani pentru o călătorie într-o regiune atât de apropiată cum este Marea Roşie. Alţii au căutat Ophirul în Perú, în insulele Polineziei, pe „drumul mătăsii” care pornea din Kitai (China) şi în Ceylonul (Sri Lanka) aflat pe „drumul mirodeniilor”. În cele din urmă, unii cercetători au decis că Ophirul, deşi desemnează o regiune reală, nu există ca denumire geografică. Însuşi Humboldt socotea că este vorba de o noţiune geografică generală; o părere asemănătoare împărtăşea şi asiriologul Julius Oppert, cel care îşi cucerise merite de necontestat în descifrarea cuneiformelor babiloniene. Oricum, părerea că Ophir ar fi desemnat Africa în general a căzut de la început: numele de astăzi al Continentului Negru a apărut abia în perioada romană, trăgându-şi originea de la populaţia afrilor – vechii greci îl numeau Libia, iar în *Biblie* poartă felurite nume, printre care nu figurează însă Ophir. Şi totuşi, după toate probabilităţile, cei ce căutau Ophirul în Africa nu greşeau – Henric Navigatorul avusese dreptate organizând cercetarea coastelor Africii pentru a găsi Ţara Aurului, dreptate avusese şi învăţatul giuvaiergiu Ferrer când îl îndemnase pe Columb s-o caute în „ţările de la miazăzi, ai căror locuitori au pielea de culoare neagră sau cafenie”.

Mai mulţi cercetători contemporani avizaţi sunt de părere că misterioasa ţară Ophir trebuie căutată în sud-estul Africii, în regiunea Mashonaland, unde se află impunătoarele ruine cunoscute sub numele de Marele Zimbabwe.

Descoperirea Marelui Zimbabwe (Zimbabue) – pe care Ivar Lissner îl desemnează, nu fără temeinice argumente, drept „unul dintre cele mai enigmatice capitole din trecutul Africii negre" – şi identificarea sa cu Ophir constituie încă o dovadă că nu totdeauna acordăm atenţia cuvenită vechilor texte: mai întâi, fiindcă s-a scurs peste un mileniu de când istoricul, geograful şi călătorul arab Masudi, vorbind de regiunea unde se află astăzi Zimbabwe, o descrie ca pe o ţară bogată, întemeiată de o populaţie venită din Etiopia: „E o ţară care produce cantităţi mari de aur, precum şi alte minuni", scrie el; de asemenea, fiindcă s-au scurs peste şase veacuri de când neobositul călător berber care a fost Ibn Battuta menţiona şi el regiunea auriferă situată în interiorul Coastei Sofala (în Mozambicul de astăzi, la sud de gurile fluviului Zambezi), pe care o numea Youfi – „Din Youfi se aduce pulberea de aur la Sofala", ne spune Ibn Battuta. Mai târziu, în secolul al XV-lea, portughezul de Goes, după ce pomeneşte (din auzite) de „o mare fortăreaţă construită din mari şi grele bucăţi de piatră unite fără ciment", relatează că deasupra porţii este gravată o inscripţie misterioasă, redactată într-o limbă atât de veche, încât nimeni n-o mai înţelege; De Goes, credea că există mai multe fortăreţe asemănătoare, construite pentru a apăra minele de aur aparţinând regelui local.

Numele Zimbabwe apare pentru prima oară pe la mijlocul veacului al XVI-lea în relatarea unui compatriot al lui de Goes navigatorul de Barros, care relatează (tot din auzite) că „indigenii numesc toate aceste construcţii Symbaoe, ceea ce înseamnă palat" (astăzi se acceptă, în

general, originea *bantu* a denumirii: *zimba* casă şi *babue* pietre; aşadar *Zimbabwe* case de piatră), după care de Barros precizează că „nimeni nu ştie când şi de către cine au fost ridicate aceste clădiri, căci popoarele din regiune nu cunosc arta de a scrie şi, în funcţie de aptitudinile şi cunoştinţele lor, sunt convinse că aceste edificii nu pot fi opera unor oameni”.

În ciuda acestor mărturii, până în ultimele decenii ale veacului trecut oamenii de ştiinţă n-au arătat prea mare interes pentru această regiune a Africii. Abia în 1871, o expediţie geologică (iar nu arheologică!) germană cercetă ruinele şi ajunse la concluzia că, într-un trecut destul de depărtat, nici se aflase o aşezare unde se prelucraseră minereuri aurifere. În 1885 apare la Londra un roman fantastic de H. Rider Haggard *King Salomon's Mines.* Apoi, realitatea însăşi capătă dimensiuni ale fantasticului: sunt publicate lucrările arheologilor englezi James Th. Bent şi Richard N. Hall, care aduc argumente în favoarea mai multor ipoteze – a unui „atelier fenician de prelucrare a aurului”, a unor „mine de aur ale regelui Solomon”, şi, în sfârşit, a „minelor de aur ale reginei din Saba”. Câţiva întreprinzători oameni de afaceri londonezi înfiinţează chiar o societate pe acţiuni pentru exploatarea minelor: *The exploration of Ancient Mines Co* – ceea ce a stimulat fantezia a tot felul de traficanţi şi aventurieri, dar şi a unor naivi: s-a declanşat o „goana după aur”, un *goldrush* în cea mai autentică accepţie americană a termenului, şi poate printre sutele de prospectori erau şi unii dintre cei care în Nevada sau Alaska nu avuseseră noroc; până astăzi se mai cunosc urmele activităţii devastatoare ale acestor aventurieri care, de altfel, au găsit aici aur în cantităţi atât de mici, încât abia le-a ajuns să-şi plătească drumul de întoarcere…

Dar ce este Marele Zimbabwe? Care este pricina pentru care a stârnit şi stârneşte încă în cel mai înalt grad

interesul, nu numai al căutătorilor de aur, ci (mai ales) al oamenilor de ştiinţă? De ce este „unul dintre cele mai enigmatice capitole din trecutul Africii negre – şi care sunt argumentele în favoarea identificării sale cu Ophir – Ţara aurului? În primul rând, se cuvine precizat că două dintre principalele construcţii – care au primit numele convenţionale de „templul eliptic" şi „turnul conic" – sunt relativ recente; fireşte că arheologii din urmă cu o sută de ani (sau chiar cu patruzeci de ani) n-aveau de unde şti acest lucru – în zilele noastre asupra unei grinzi de lemn din zidul templului eliptic s-a efectuat testul cu radiocarbon 14, descoperindu-se că datează din secolul al VII-lea e.n! Suntem, aşadar, departe de epoca regilor Solomon şi Hiram şi a reginei din Saba şi – împreună cu cercetătorii mai noi ai Marelui Zimbabwe, între care se cuvin citaţi David Randall MacIver şi Gertrude Caton-Thompson, autori ai unor remarcabile lucrări în această direcţie – să admitem originea pur africană a templului eliptic şi turnului conic, cărora istoricul francez Marcel Brion le face o descriere sugestivă: „Zidurile foarte înalte, culoarele care se întretaie în interiorul templului dădeau un caracter misterios locuinţei regelui-zeu înconjurat de soţii, curteni şi servitori, strânşi cu toţii în jurul său, sub protecţia totemului-pasăre. Au fost descoperite numeroase imagini dăltuite în piatră şi care reprezintă totemul său, imaginat printr-un vultur. Invizibil în spatele enormelor ziduri de granit, ale căror blocuri sunt aşezate unele peste altele fără mortar, el era personajul supranatural, venerat şi ascultat orbeşte. Doar palatele şi templele – căci există un templu în est şi un altul în vest, precum şi alte construcţii gigantice situate pe o «Acropole» şi în grupul de vestigii pe care arhitecţii le numesc «minele din vale» – erau construite în piatră".

Cei mai mulţi cercetători sunt astăzi de acord că templul eliptic şi turnul conic sunt de origine în orice caz

africană, probabil *bantu* sau poate *galla* – G.A. Wainwright este de părere că un grup al populaţiei *galla* din sudul Abisiniei a ridicat (înainte de 800 e.n.) edificiile impunătoare ale acestei ciudate culturi. Cât priveşte degradarea monumentelor şi părăsirea lor, M. Brion le explică prin faptul că „regii cărora le aparţineau minele de aur s-au îngrozit văzând mulţimea de străini lacomi năpustindu-se asupra pământurilor lor. Potrivit tradiţiei, aceşti monarhi, constatând nenorocirile determinate de setea de aur, ar fi distrus ei înşişi minele şi ar fi păstrat secretul acestor locuri. Decadenţa oraşelor care se îmbogăţeau prin comerţul cu străinii ar fi fost, în acea vreme, o consecinţă a dispariţiei minelor”. În favoarea acestei ipoteze a istoricului francez pledează faptul că templul eliptic nu prezintă urme de distrugere violentă, cum s-ar fi întâmplat dacă aşezarea ar fi fost victima unei agresiuni armate inamice, ci mai degrabă urme ale unor degradări lente, succesive, datorate acţiunii timpului şi agenţilor atmosferici. Şi încă o ciudăţenie: cele patru porţi practicate în zidul ce înconjura cetatea fuseseră zidite – cum au părăsit atunci locuitorii oraşul? Oricum, aceste porţi zidite după părăsirea locuinţelor pledează şi ele pentru o abandonare voluntară a aşezării.

Se naşte în mod firesc întrebarea dacă toate acestea exclud, oare, identificarea aşezării de la Marele Zimbabwe cu Ophir-Ţara Aurului? Câtuşi de puţin. Deocamdată avem dovada că în secolele VI-VII e.n. Minele de aur din regiune erau în plină activitate şi că prin porturile Kilwa şi Sofala preţiosul metal era exportat peste mări; dar nimic nu ne împiedică să presupunem (şi este chiar probabil) că acest negoţ era practicat cu mult înainte şi – de ce nu? – că relaţiile comerciale ale sud-vestului Africii cu regii Solomon cel înţelept şi Hiram din Tyr, cu regina din Saba şi faraonii Egiptului antic nu sunt simple legende, ci corespund realităţii istorice. Dincolo de legende şi tradiţii

orale, ruinele impunătoare de la Marele Zimbabwe constituie o dovadă concretă a existenţei, într-un trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat, a unor forme evoluate de civilizaţie pe Continentul Negru – ceea ce justifică, din punct de vedere istoric, hotărârea populaţiei din Rhodesia ca, odată cu proclamarea independenţei, să schimbe numele ţării lor în Republica Zimbabwe.

Despre călătoriile aventuroase spre ţări îndepărtate efectuate de navigatorii fenicieni – şi urmaşii lor direcţi, cartaginezii – găsim prin urmare informaţii în textele unor autori antici, precum şi în *Biblie.* În legătură cu cel mai celebru dintre vechile peripluri, cel al lui Ulise, istoricii şi geografii antici sunt mai reticenţi; deşi fac unele referiri la el, se pare că preferă să-l lase pe seama poeţilor, deoarece aventurile fantastice prin care trece eroul din *Odiseea*, precum şi făpturile fantastice cu care vine în contact (lotofagi, ciclopi, lestrigoni, canibali, vrăjitoare, nimfe, sirene, monştrii marini etc.) se potrivesc mai degrabă cu versul şi imaginaţia prodigioasă a poetului, decât cu textul exact, oglindind realitatea, al istoricului sau geografului.

În vremurile mai recente, situaţia aceasta a suferit unele schimbări: după cum datele homerice legate de războiul troian, aşa cum sunt ele expuse în *Iliada*, au format obiectul unor cercetări şi uneori al unor controverse între specialişti, tot aşa îndelungatul şi aventurosul periplu al lui Ulise, relatat în *Odiseea*, formează obiectul unor încercări de reconstituire – unele fondate pe argumente bucurându-se de oarecare verosimilitate, altele tot atât de fantastice ca şi textul la care se referă; printre acestea din urmă se numără ipoteza că Ulise ar fi trecut prin Coloanele lui Hercule (Gibraltar), pornind spre sud, până la extremitatea australă a Africii, precedându-i astfel cu şase veacuri pe navigatorii fenicieni aflaţi în slujba faraonului Nechao; altă ipoteză, la fel de

hazardată, avansează că, ieşind din Mediterana, Ulise ar fi pornit spre nord, ajungând până pe coastele presărate cu fiorduri ale Norvegiei, pe drumul pe care (în parte) îl va parcurge, cum am văzut, abia după câteva veacuri, geograful Pytheas din Marsilia, care era însă mai priceput în ale navigaţiei şi oricum mai bine echipat pentru asemenea călătorie primejdioasă; în sfârşit, n-au lipsit nici cei care şi l-au imaginat pe „bărbatul viteaz şi iscusit" – cum este calificat Ulise în versiunea lui G. Murnu – mai aproape de meleagurile noastre, în Marea Neagră, unele dintre vestitele sale păţanii desfăşurându-se pe ţărmurile Caucazului şi Crimeii.

Cele mai veridice ipoteze (pe care le vom lua în considerare în cele ce urmează) par să indice că periplul lui Ulise a fost mult mai modest; deşi a durat zece ani, după cum precizează Homer, el n-a depăşit limitele Mediteranei – ba, mai mult, către apus n-a trecut decât cu puţin pe ţărmurile Siciliei, iar punctul cel mai răsăritean al itinerarului său este tocmai Troia, locul de pornire. În privinţa Troiei nu mai avem astăzi nicio îndoială: era situată pe coasta de nord-vest a Asiei Mici, nu departe de strâmtori, lângă satul turcesc Hissarlâk. Tot aşa, patria lui Odiseu şi în acelaşi timp destinaţia sa, Ithaca, este identificată cu insula numită astăzi Thaki, sau Ithâke (în Marea Ionică, între insulele Leuca şi Kefalonia); la începutul veacului nostru, această identificare a fost pusă la îndoială de unii specialişti – textului homeric i s-ar fi potrivit mai degrabă insula alăturată, Leuca, mai mare, mai bogată – dar săpăturile întreprinse în insula Thaki începând cu deceniul al patrulea (pe care le-am menţionat la locul cuvenit) au risipit această îndoială, confirmând tradiţia milenară; de altfel, însuşi Ulise spune, în cântul al IX-lea: „Eu locuiesc Itaca... unde împrejur sunt multe insule, precum e Zachintul păduros, Dulichiu, Same" – Zahintos se numeşte şi astăzi aşa, Same s-a transformat în

Kefalonia, numai Dulichiu (Dulikioi) n-a putut fi identificată. Avem deci date destul de sigure în privinţa locurilor de pornire şi de sosire ale lui Ulise.

Principalele etape ale periplului, aşa cum sunt ele descrise în circa 5.000 versuri (din totalul de 10.000) ale *Odiseii*, sunt în număr de treisprezece. Mai întâi, eroul nostru poposeşte în ţara ciconilor (I), după care trece la extremitatea sud-estică a Greciei, pe la capul Malea, vestit prin furtunile sale (2), ajungând în ţara lotofagilor (3), apoi, rând pe rând, în regiunea locuită de ciclopi (4) în insula lui Eol, lăcaşul vânturilor (5), insula Caprelor, ţara lestrigonilor (6), şi Aia, insula vrăjitoarei Circe (7), de unde, după ce, cu binecunoscuta-i iscusinţă, îşi va salva tovarăşii prefăcuţi în porci, va acosta în întunecata ţară a cimerienilor, aşadar în împărăţia morţii (8), apoi, pe lângă insula sirenelor cu cântul lor ademenitor (9), şi printre monştrii Scylla şi Charybda (10), pe lângă păşunile boilor soarelui (11), până la Ogigia, insula nimfei Calipso (12), unde va rămâne şapte ani, după care, făcând un popas în „mănoasa" ţară a feacienilor (13), îşi va regăsi Ithaka.

1. Identificarea locurilor din prima etapă, ţara ciconilor (Kikonilor) nu ridică nicio dificultate: de origine tracă, ciconii locuiau pe ţărmul nordic al Mării Egee, la poalele muntelui Ismaras, până către frontiera de astăzi a Greciei cu Turcia Europeană. Distrugerea cetăţii lor de către Ulise şi ai săi ne apare justificată: ciconii luaseră parte la războiul troian ca aliaţi ai regelui Priam şi era firesc ca „aheii" să pornească împotriva lor o expediţie de pedeapsă. Ciconii sunt menţionaţi şi în *Iliada* (cânturile al II-lea şi al XVII-lea); existenţa lor este atestată şi de Herodot, iar Strabon şi Diodor din Sicilia afirmă că Orfeu ar fi fost cicon.

2. Prins de o furtună năprasnică în regiunea capului Malea, pe unde voia să treacă din Marea Egee în Marea Ionică, Ulise este abătut de vânturi din drumul său şi

rătăceşte nouă zile către sud-vest. Încă din vechime această regiune a Mării Cretane – şi îndeosebi Strâmtoarea Potamos dintre extremitatea de sud-est a Peloponezului şi Insula Kythera – era renumită pentru furtunile sale puternice; regiunea avea şi o intensă activitate seismică: pe la mijlocul secolului al XV-lea î.e.n., o erupţie de o forţă uriaşă a vulcanului de pe Insula Thera s-a resimţit până în Creta; după părerea unor arheologi din noua şcoală greacă, valurile imense stârnite de acest seism ar fi răspunzătoare de distrugerea înfloritoarei civilizaţii cretane, iar nu o invazie a dorienilor veniţi de pe continent, cum s-a crezut până de curând. Poate că navele lui Ulise (Homer precizează că erau în număr de douăsprezece) au fost abătute din drumul lor nu numai de furtună, ci şi de valurile puternice stârnite de un seism submarin, care le-au minat către ţărmul Africii.

3. În a zecea zi, eroul nostru poposi în ţara lotofagilor. Identificarea acestei regiuni cu ţărmurile golfului numit astăzi Gabes – eventual cu insula Djerba, aflată la extremitatea sudică a golfului – este foarte probabilă: există texte care atestă că anumite triburi de pe coasta de nord a Africii se hrăneau cu fructele unei plante înrudite cu lotusul (numele ştiinţific: *Zizyphus lotus Desfontaines)* şi însuşi Herodot (în cartea a patra a monumentalei sale opere) aminteşte, în secolul al V-lea î.e.n., de un asemenea neam, „al lotofagilor”.

4. În privinţa ţării ciclopilor „cei procleţi şi trufaşi”, opiniile diferă – unii o plasează în răsăritul Siciliei, pe povârnişurile vulcanului Etna, alţii în partea apuseană a insulei, în apropiere de Trapani, în sfârşit, alţii pe malul golfului Neapole; pentru această din urmă opinie par să pledeze versurile: *„Un mic ostrov cu mari păduri în dreptul / Limanului ciclopilor se-ntinde /.../ Şi capre negre-acolo sunt puzderii...”*, ostrov în care poate că ar trebui să recunoaştem fermecătoarea Capri („Insula Caprelor”),

situată în golful napolitan – deşi insula Faviguana din arhipelagul Egadelor, în apusul Siciliei, ar putea şi ea corespunde sumarei descrieri. Dar, înainte de orice, se cuvine să nu uităm că în cazul ciclopilor este vorba de un popor fabulos, mitic; legenda îi împarte pe ciclopi în patru categorii: uranieni, născuţi din Uranos (personificarea cerului) şi Gaia (Gea, glia maternă), artizani-fierari, lucrând în atelierul de armurărie subpământean al şchiopului Hefaistos (Vulcan), constructori de uriaşe edificii şi ziduri („ciclopice”) şi ciobani; aceştia din urmă sunt ciclopii din *Odiseea*, cam reduşi la minte – ei n-au putut împiedica evadarea vicleanului Ulise din peşteră, ascuns sub pântecele unui berbec, după ce l-a orbit pe uriaşul şi fiorosul Polifem ajutându-se de o băutură fermecată pe care i-o dăduse un preot al ciconilor traci.

5. Eolia este insula mitică locuită de Eol (Aiolos), care avea în custodie vânturile închise într-un burduf; crezând că în burduf e aur, tovarăşii lui Ulise îl dezlegară (cântul al X-lea), eliberând vânturile şi stârnind o furtună puternică. Insula Eolia, „ostrovul cel plutitor”, a fost identificată cu insula vulcanică Stromboli din grupul Liparelor, poate fiindcă uneori, în perioadele de activitate a vulcanului, emisiunile lui gazoase formează un fel de ceaţă deasupra apei, încât insula pare că într-adevăr pluteşte; de altfel, în vremurile mai moi, arhipelagul Lipari a primit şi numele Isole Eolie.

6. În privinţa Lestrigoniei cea locuită de antropofagi, părerile sunt împărţite între Sardinia (coasta nordică, în dreptul strâmtorii Bonifacio), ţărmul nord-vestic al Siciliei, precum şi cel răsăritean, la poalele vulcanului Etna; singura indicaţie pe care ne-o dă Homer este că din Eolia şi până în ţara lestrigonilor este cale de şapte zile; se pare că prima variantă, cea sardă, se bucură de sufragiile celor mai mulţi dintre comentatori.

7. Aia, insula vrăjitoarei Circe, a format şi ea obiectul

unor controverse, ipotezele mai noi înclinând către Ustica, în nordul Siciliei; ipoteza mai veche, în legătură cu ţara Aia din Caucaz (menţionată de Herodot şi de Apollonios din Rhodos în legătură cu expediţia argonauţilor) nu mai este luată astăzi în consideraţie, şi nici cea referitoare la Monte-Circeo, pe coasta tirenianã a Italiei. Cum denumirea este de origine semitică, unii cercetători presupun că Homer a preluat informaţii feniciene despre această parte a Mediteranei, în care grecii vor întemeia colonii abia după câteva veacuri de la periplul lui Ulise.

8. Ţara cimerienilor”, poporul cel de-a pururi învăluit în ceaţă şi-ntuneric”, nu trebuie confundata cu Taurida (Crimeea de astăzi) şi vechii ei locuitori, prin urmare, cu cimerienii menţionaţi de Herodot şi de Strabon, deşi unii comentatori n-au exclus această ipoteză. Este vorba, evident, de un neam fabulos, locuind în „împărăţia întunericului”, unde Ulise s-a dus să-l caute pe prorocul Tiresias; totuşi, având în vedere apropierea de Aia şi logica itinerarului, ţara cimerienilor din textul homeric trebuie să se fi aflat fie pe coasta nordică a Siciliei, fie pe o insulă nu prea depărtată. Numele pe care Homer îl dă Siciliei este Trinakia, adică „Insulă în formă de trident”, ceea ce nu prea corespunde aspectului ei real şi, după părerea lui D.M. Pippidi, „îndreptăţeşte presupunerea că nici poetul, nici auditorii lui nu aveau cunoştinţe directe despre marea insulă din vest”.

9. Cea mai mare parte a cercetătorilor este de acord că insula Sirenelor trebuie căutată lângă coasta tireniană a Italiei, la sud de Neapole, unde până astăzi, în dreptul micului port Amalfi, un grup de mici insule se numeşte Sirenuse. Sirenele, femei-păsări cu cântul ademenitor – cine îl aude „/*Napoi acasă nu se mai întoarce / Şi nu-şi mai vede pruncii şi femeia, / E dus, nenorocit pe totdeauna*... – sunt, desigur, personaje mitice, deşi Pliniu cel Bătrân (în *Istoria Naturală)* pretinde: „În ce priveşte sirenele,

zvonurile despre ele nu sunt poveşti născocite, ci adevărul curat. Ele există într-adevăr… locuiesc în mare, în preajma ţărmurilor. Vocile lor liniştite, tânguitoare, pot fi auzite şi ziua. O sirenă a fost găsită moartă, pe malul mării". Nu este exclus ca Pliniu că se refere la mamiferele marine din ordinul sirenienilor, la care membrele posterioare lipsesc, cele anterioare fiind în formă de lopeţi; una dintre speciile acestor „vaci de mare", cum li se mai spune, dugongul *(Dugong hemprichi),* putând să atingă până la 3, 5 m, când stă sprijinit în coadă, poate părea o femeie îmbrăcată într-un veşmânt lung, castaniu; aflat înainte vreme în număr mare în apropierea ţărmurilor Mării Roşii, dugongul este astăzi pe cale de dispariţie din pricina vânătorii iraţionale.

10. Scylla şi Charybda sunt doi monştri care personifică pericolul Strâmtorii Messina, unde navigaţia cu mijloacele primitive ale acelor vremuri era îngreunată de stânci, curenţi şi sorburi. Scylla („Căţeaua") era un monstru cu şase capete, fiecare „… *spăimântător cu trei şiraguri / De dinţi de criţă deşi şi plini de-otrava / Cernitei morţi…*". Charybda poartă un nume (în greacă: „sorbul" sau „vârtejul") care nu necesită niciun comentariu.

11. Păşunile boilor soarelui trebuie localizate pe ţărmul de răsărit al Siciliei, nu departe de Taormina. Însuşi bardul spune: „*Apoi sosi-vei / La insula Trinacria, pe unde / Pasc vite de-ale Soarelui, vr-o şapte / Cirezi de boi…*" Aşa cum arătam, Homer foloseşte pentru Sicilia numele Trinakia („Insula în formă de trident"), iar în versiunea românească, G. Murnu o numeşte Trinacria („Insula cu trei vârfuri"), denumire mai corespunzătoare aspectului ei real, dar care a apărut mai târziu în lucrările istoricilor şi geografilor antici.

12. Ogigia, insula zeiţei Calypso „cea cu plete mari de aur", unde Ulise zăboveşte şapte ani, a prilejuit de asemenea numeroase discuţii, ca fiind localizată ipotetic în vecinătatea Maltei (insula Gozo), în sud-vestul Siciliei

(insula Pantelleria) şi în nordul Siciliei (insula Lipari); un cercetător mai nou, francezul Victor Bérard, susţine cu argumente demne de luat în considerare că ar fi vorba de mica insulă Perigil, între Gibraltar şi ţărmul african, prelungind astfel aria înăuntrul căreia se desfăşoară itinerarul eroului nostru până la extremitatea apuseană a Mediteranei.

13. Şi iată-ne ajunşi la insula Scheria, ţara feacienilor şi ultima etapă a periplului, despre care de asemenea s-au acreditat tot felul de versiuni – s-a emis chiar părerea că nici n-ar fi vorba de o insulă, ci de ţărmul Cala briei de astăzi. Totuşi, identificarea Scheriei cu insula Corfu are până în zilele noastre numeroşi adepţi, care invocă în favoarea acestei identificări un text din Thucydide, deşi Corfu nu se află prea departe de Ithaca, fapt ce contrazice, într-o oarecare măsură, textul homeric (Cântul al VI-lea) în care Nausicaa, fiica lui Alcinou, îi spune eroului nostru… *locuim… / Departe, cei din urmă pe noianul / Bătut de valuri, şi la noi nu vine / Din altă parte nimeni…”* Numele grecesc antic al insulei Corfu era Kerkyra (sau Korkyra), se pare că tot de origine feniciană *(Kerkur „*corabie”); în legătură cu aceasta, D.M. Pippidi notează: „… e semnificativ că marinarii greci din zilele noastre o numesc «corabia» *(Karavi),* din pricina unei înfăţişări care nu e poate fără legătură cu legenda pietrificării vasului întors din Ithaca”.

Despre itinerarul (ipotetic) urmat de iscusitul Ulise se mai pot scrie (şi s-au scris) multe pagini, avându-se în vedere diversele variante sugerate de anumite indicaţii oferite de textul homeric; s-au făcut tot felul de speculaţii cu privire la veridicitatea periplului – de pildă, unul dintre autorii reconstituirii itinerarului din *Odiseea* a calculat că, luându-se în consideraţie cele mai probabile variante ale acestui itinerar, eroul nostru a străbătut cam 2300 mile

(circa 4260 km), ceea ce este foarte puţin având în vedere că periplul a durat zece ani; această distanţă, adaugă respectivul comentator, reprezintă abia a zecea parte din cea parcursă de sir Francis Chichester, solitarul navigator britanic care a făcut înconjurul lumii într-un timp mult mai scurt. Este, fireşte, şi acesta un mod de a aborda problema… În zilele noastre – de fapt în ultimele şase decenii – călătoriile lungi, cu mijloace primitive de navigaţie, efectuate de unul singur sau în grup restrâns, au devenit un fel de modă (unii folosesc termenul „manie”…) pentru cei ce au curajul şi mijloacele materialo (legate de cheltuieli deloc neglijabile) necesare ducerii lor la bun sfârşit. Scopurile acestor peripluri moderne cu mijloace arhaice sunt diferite – fie sportive, fie ştiinţifice (realizarea unor performanţe ieşite din comun sau demonstrarea unor teorii în sprijinul cărora nu există argumente convingătoare), de obicei ambele scopuri strâns împletite – dar în toate cazurile realizatorii lor sunt animaţi de dorul de aventură (adesea mărturisit) şi ar fi putut să-şi propună ca deviză versul virgilian *Audaces fortuna juvat* – „norocul surâde celor îndrăzneţi”. Lista acestor îndrăzneţi e lungă: printre primii, francezul Alain Gerbault trece Atlanticul (*Seul, a travers l’Atlantique,* Grasset, Paris, 1924), apoi, cu iahtul său *Firecrest,* devenit celebru, face ocolul lumii (*À la poursuite du Soleil*, Grasset, 1929), în competiţie cu un alt temerar, căpitanul american Slocum; cam în aceeaşi vreme, englezul William Nutting pleacă din Bergen (Norvegia), pe ruta Islanda – Groenlanda – Labrador, pentru a reface călătoria vikingului Leif Ericson, care abordase coastele Americii cu o jumătate de mileniu înainte de Columb; Nutting reedita astfel performanţa lui Magnus Anderson, care (în 1893) construise un *drakkar* norvegian după modelul celui descoperit la Gokstad şi ajunsese cu el în Canada – ce-i drept, Anderson era căpitan de marină, aşadar un profesionist, iar nava lui avea un

echipaj de 12 vâslaşi. După război, aceste originale călătorii s-au înmulţit; le-am amintit pe cele ale lui Thor Heyerdahl – lor li se adaugă cele ale arheologului Joergen Melgaard, John C. Voss pe canoele *Tilicum,* William Willis pe o simplă plută, Marcel Berdiaux cu nava sa *Cele patru vânturi,* Bernard Moitessier pe *Marie Thérèse* – o menţiune specială se cuvine lui Alain Bombard (*Naufragé volontaire*, Hachette, Paris, 1956), unul dintre puţinii care au pornit la drum cu un scop eminamente practice de a-şi demonstra teoriile asupra naufragiilor şi asupra metodelor de supravieţuire în cazuri de asemenea catastrofe; şi fiindcă veni vorba de naufragii, temerarii contemporani porniţi în călătorii pe nave străvechi au dat şi ei jertfe dureroase – două cazuri (din păcate sunt mult mai multe): naufragiul navei de tip viking *Ormen Friske* („Şarpele cel puternic"), eşuată pe stâncile din nordul coastei engleze şi tragica moarte a etnologului Eric de Bisshop, pe ambarcaţia sa de tip polinezian, în Pacific.

Întorcându-ne la Homer şi la eroul periplului din *Odiseea*, vom observa că analogiile – făcute de comentatorul citat mai înainte între călătoria lui Ulise şi cea a lui sir Francis Chichester (sau a oricărui alt navigator modern) – sunt nejustificate şi chiar inoportune: mai întâi, pentru că trebuie să ţinem seama şi de faptul că între cele două călătorii s-au scurs peste trei milenii şi că Ulise, pe nava lui modestă care aducea mai mult a plută, nu avea hărţi de navigaţie, parâme de nailon, busolă şi altele de felul acesta (ceea ce nu înseamnă, bineînţeles, că performanţa lui sir Francis nu constituie o realizare excepţională); iarăşi, în ce priveşte durata periplului homeric – care respectivului comentator i se pare excesivă faţă de distanţa parcursă – trebuie să ţinem seamă că, în fapt, călătoria n-a durat chiar zece ani, de vreme ce Ulise a stat pe insula vrăjitoarei Circe un an şi pe insula nimfei Calipso şapte ani… Dar discuţiile în jurul poemelor

homerice sunt vechi, aproape tot atât de vechi ca şi poemele – vechi, actuale şi mereu pasionante; sau, cum spune Charles Péguy, acest poet îndrăgostit de Homer: „… ca şi cum ar fi ultima noutate”.

Romanul Popular – Cavaleresc şi Aventura

Homer şi romanul popular moralizator. Alixăndria şi pseudoKallisthenes: „Planta cea exotică capătă un aer indigen”. Esop: viaţa aventuroasă a unui „personaj” controversat. Povestirile Şeherezadei: „Niciuna dintre aceste poveşti nu s-a născut din neant”. Adevăratul Harun al-Raşid. Riga Arthur trăieşte. Sfântul Gral şi Ţara Preotului-Ioan: legendele „pioase” şi aventura de factură mistică.

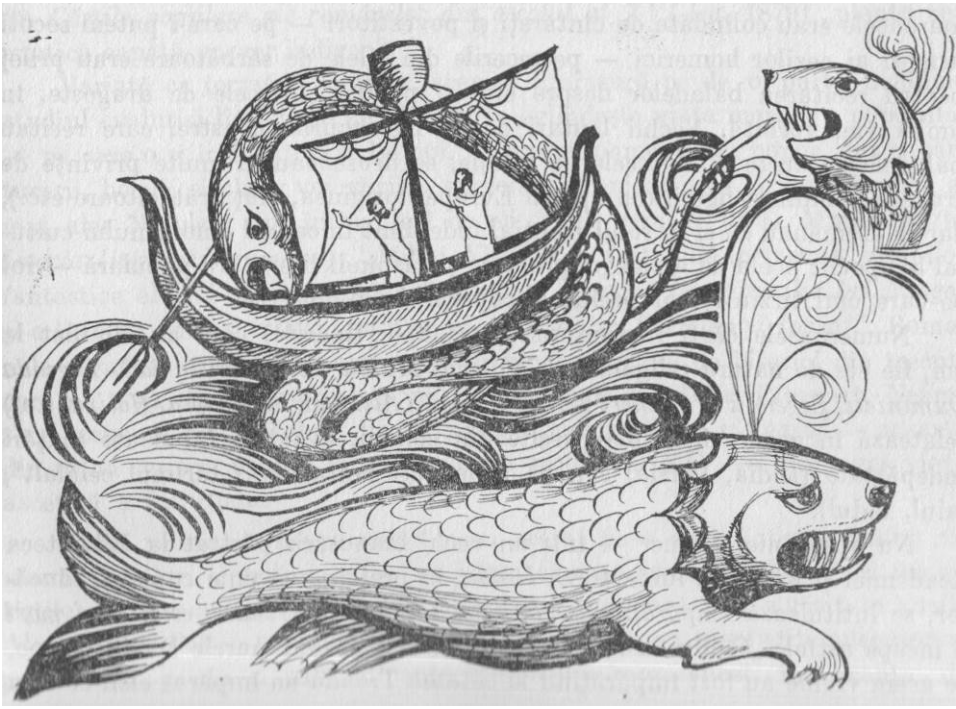

În perioada medievală, accesul la literatură al unor pături mai largi ale populaţiei era limitat din două pricim: mai întâi, fiindcă ştiinţa de carte era apanajul clericilor şi al unei categorii reduse de privilegiaţi, care îşi putea îngădui absolvirea unei şcoli sau altei forme de învăţământ; apoi, deoarece marea majoritate a producţiei editoriale (manuscrise) o forma cărţile în limba latină (Europa apuseană) sau în slava veche (Europa răsăriteană) – limbi moarte, pe care poporul nu le vorbea şi nu le înţelegea. Se editau mai ales cărţi necesare cultului, precum şi altele, tot cu caracter religios, cum sunt de pildă *Vieţile sfinţilor* – povestiri fabuloase despre săvârşirea unor minuni, convertiri miraculoase, sanctificări prin martiriu etc. La aceasta se adăugau unele scrieri istorice (cronici, letopiseţe), juridice (codice, pravile) şi copii de pe autori clasici, mai ales greci şi latini.

Cu toate acestea, în răstimpul de (aproximativ) un mileniu cât a durat perioada medievală, tradiţia literară populară a continuat: bâlciurile şi iarmaroacele erau colindate de cântăreţi şi povestitori – pe care-i putem socoti urmaşi ai aezilor homerici – petrecerile din zilele de sărbătoare erau prilej pentru recitarea baladelor despre eroi şi pentru cântecele de dragoste, în limba vie, vorbită. Vechii lăutari de pe meleagurile noastre, care recitau baladele de curte şi cântecele de vitejie, se deosebeau în multe privinţe de truverii şi minnesängerii din apusul Europei (originea, viaţa rătăcitoare etc.), dar se asemănau cu ei în rolul esenţial îndeplinit în cadrul fenomenului cultural al epocii: acela de a culege, prelucra şi răspândi literatura populară – rol pe care mai târziu îl vor prelua şi copiştii de manuscrise.

Numeroasele cărţi (manuscrise, mai apoi tipărite) care au circulat la noi, fie ele de natură religioasă (*Călătoria Maicii Domnului în iad*, *Legenda Duminicii*, *Legenda Sf. Vineri* ş.a.), fie laică (*Alixăndria, Esopia,*

Halima ş.a.) relatează în genere întâmplări ieşite din comun, aventuri fabuloase în ţări îndepărtate (India, Persia) sau pe meleaguri fantastice („tărâmul celălalt”, raiul, iadul).

Nu lipsea nici Homer – într-un vechi manuscris păstrat la Biblioteca Academiei şi datat 22 iunie 1689, *Iliada*, în prelucrarea unui copist-traducător, se intitulează *Împărăţia lui Priiam, împăratul Troadei, cetăţii cei mari* şi începe astfel: „Cându au fost împărăţind la Irusalim marele David proroc, pe aceia vreme au fost împărăţind la cetatea Troada un împărat elen ce i-au fost chemând pre anume Priiamu, feciorul lui Laomidont”; făcând abstracţie de faptul că regii David şi Priam n-au fost contemporani (între ei sunt peste două veacuri), făcând abstracţie de „localizarea” numelor (Troia e Troada, Priam e Priiamu, Hecuba e Icaviia, fiica lui Chisău, Paris e Parij, Creta e insula Critu, Hercule e Iracleu, Elena e Ileana, Enea e Eniia ş.a.m.d.), localizare întrucâtva justificată, romanul popular în această versiune nu mai are decât vagi asemănări cu eposul homeric – zeii, de pildă, care joacă un rol atât de însemnat la Homer, lipsesc cu desăvârşire, atmosfera nu evocă epoca bronzului din civilizaţia micenianã ci mai degrabă un basm oriental sau poate o cronică bizantină, acţiunile şi caracterul personajelor sunt însoţite de comentarii moralizatoare. După introducerea calului în cetatea Troadei, urmează masacrul din care scapă numai „boierii Eniia şi Antinor”, care „s-au dus tocma în Ţara Frâncească”... Şi, după ce se întreabă retoric „Vedeţi, fraţilor, ce-au făcut spurcata Ileana şi cu spurcatul Alexandru Parij?”?, romanul se încheie: „Acestea agonisescu dragostele muiereşti şi, mai ales, muiere cu bărbatu şi cu împărat, cum au fost aceia!”

Este limpede, deci, că unele cărţi populare – între altele atât de răspânditele *Alixăndria* şi *Esopia* – deşi eroii şi evenimentele relatate ţin de antichitate, se cuvine să fie

plasate în cadrul literaturii populare a Evului Mediu, când au suferit numeroase traduceri şi prelucrări mai mult sau mai puţin izbutite. Nu rareori aceste prelucrări duc la asimilarea operei respective, care îşi pierde caracterul originar – sau, ca să folosim expresia lui B.P. Hașdeu (în *Cărţile populare ale românilor din secolul al XVI-lea*, 1879) „planta cea exotică capătă un aer indigen".

Variată ca formă şi cuprins, această literatură pe de o parte îngăduie studiul evoluţiei limbii, pe de altă parte oglindeşte viaţa morală a poporului – pe care o şi influenţează. La noi, nu numai oamenii din popor, dar şi cărturarii, boierii şi chiar voievozii o apreciau. Cronicarii, ca Grigore Ureche şi mai ales Neculce, sunt influenţaţi de ea – şi, cum arată D. Murăraşu (în *Istoria literaturii române*): „Mihai Viteazu a fost sub înrâurirea vitejiilor fantastice ale lui Alexandru Machidon, iar autorul *învăţăturilor lui Neagoe* şi-a încălzit adesea sufletul cu paginile pioase din *Varlaam şi Ioasaf*". Romanele populare erau cunoscute şi apreciate de zugravii de biserici din trecut, care nu s-au sfiit să reprezinte pe zidurile unor mănăstiri (Voroneţ, Neamţ ş.a.) scene cu eroi „păgâni" din *Alixăndria* sau *Varlaam şi Ioasaf* – aceasta din urmă scriere, ajunsă la noi încă din secolul al XIV-lea, relatează viaţa ascetică a lui Buda.

Multă vreme, scriitorii noştri n-au arătat prea mare interes pentru romanul popular, lăsându-l, în cel mai bun caz, pe seama filologilor şi folcloriştilor – ceea ce nu s-a întâmplat şi cu poezia populară, care a găsit, în Vasile Alecsandri (*Poesii populari ale Românilor,* 1860) un însufleţit culegător şi prelucrător, poate şi sub influenţa curentului reprezentat în Franţa de Thierry şi Michelet. Dar mentalitatea avea să se schimbe şi, mai târziu, unul dintre cei mai mari prozatori ai noştri, Mihail Sadoveanu – care, în discursul de recepţie la Academie (1929) închinat literaturii populare, spunea: „... artiştii cu faţa în lumina

nouă de auroră, trebuie să-şi plece urechea spre trecut şi spre popor… Trebuie să fac mărturisirea de credinţă că poporul este părintele meu literar… De la aceste fermecate izvoare de apă vie cată să se adape toţi cei care cântă şi se simt ai acestui popor şi ai acestui pământ" – Sadoveanu, aşadar, a prelucrat câteva dintre cele mai răspândite romane populare, cum sunt *Alixăndria, Genoveva de Brabant*, *Esopia,* iar în *Divanul persian sau poveştile şahului* ne introduce în lumea fermecată din *1001 de nopţi.* Sunt romanele de care ne vom ocupa, din punctul de vedere al temei noastre, în cele ce urmează.

Dacă în privinţa existenţei reale a eroului din *Alixăndria* nu există nicio îndoială, în schimb, există discuţii foarte vechi – şi care continuă până în zilele noastre – asupra autorului acestui foarte răspândit roman popular. În fapt, dispunem de două feluri de surse asupra vieţii şi faptelor lui Alexandru cel Mare: surse istorice – cu un termen mai nou le-am putea numi cronicăreşti – cuprinzând scrierile lui Ptolemeu, Aristobul şi Nearchos, care apoi au influenţat şi autori mai noi ca Aman, Plutarc ş.a; apoi surse retorice – scrieri cu caracter de panegiric atribuite unor cronicari de curte, dacă putem spune astfel (Kallisthenes, Kleitarchos ş.a.), care l-ar fi însoţit pe generalul macedonean în expediţiile sale – scrieri care la rândul lor au influenţat autori ca Diodor, Curtius şi Justinus.

Acest roman popular (poate cel mai popular dintre romanele populare), presărat cu tot felul de povestiri pline de fantezie, este atribuit lui Kallisthenes, a cărui existenţă nu este deloc dovedită – mai bine zis, este atestată numai de acest roman atribuit lui prin tradiţie – drept care în majoritatea enciclopediilor şi lucrărilor de specialitate ca autor al *Alixăndriei* este indicat PseudoKallisthenes, deşi perioada de apariţie a romanului (secolul al III-lea î.e.n.) ar

corespunde (cu oarecare aproximaţie) cu cea a existenţei ipotetice a presupusului autor, un nepot de-al lui Aristotel pe care acesta l-ar fi luat cu el când l-a însoţit pe Alexandru. Textul lui PseudoKallisthenes este redactat în Alexandria ptolemaică, la începutul perioadei elenistice care va atinge aici o primă culme, ca urmare a activităţii duse în jurul marii Biblioteci. Din Alexandria, textul s-a răspândit urmând două căi principale: una spre Apus, bazată pe versiunea latină a lui Julius Valerius (începutul secolului al IV-lea e.n.) şi care în tot decursul perioadei medievale a prilejuit numeroase prelucrări, între care cea a truverului Alexandre de Bernal *(Roman d'Alexandre* (secolul al XII-lea) a dat naştere versului alexandrin (versul iambic de douăsprezece silabe, cu cezura după silaba a şasea) care va atinge perfecţiunea în operele clasicismului francez, la Corneille şi Racine (o formă modificată a schemei alexandrinului întâlnim şi în poezia noastră – un exemplu dintre cele mai cunoscute fiind versurile din *Melancolia* lui Eminescu: / *Părea că printre no-uri / S-a fost deschis o poartă* /" etc.); şi o cale răsăriteană, cu la fel de numeroase versiuni greceşti (bizantine) şi slavoneşti, acestea din urmă aflându-se la baza *Alixăndriei* care a circulat în ţările româneşti.

Alixăndria a pătruns la noi încă din secolul al XV-lea, deşi prima traducere-preluerare care ni s-a păstrat datează din 1562: o copie, lucrată la mănăstirea Neamţ, după o versiune sârbească. Prima tipăritură, datând din vremea lui Constantin Brâncoveanu, cu adăugiri din folclor, a cunoscut numeroase reeditări mai mult sau mai puţin conforme cu ediţia princeps brâncovenească: este *Alixăndria* aşa cum o cunoaştem astăzi, o naraţiune atractivă, plină de fantezie, în care graiul şi înţelepciunea populară găsesc un teren fertil de dezvoltare.

Cu totul altele sunt elementele prin prisma cărora se

cuvine judecată *Esopia*, carte populară la care autorul cât şi eroul principal sunt (sau sunt presupuşi a fi) una şi aceeaşi persoană. În prefaţa la o ediţie mai nouă (Biblioteca pentru toţi, 1955) J.C. Chiţimia remarca foarte judicios: „Pornind din aceeaşi lume veche greacă, istoricul textelor esopice este asemănător cu acela al textelor homerice: îndelungată tradiţie orală şi târzie statornicire în scris, date sumare şi nesigure despre viaţa şi existenţa autorilor, texte care sunt şi nu sunt ale acestor autori etc… Ca şi Homer, Esop a existat şi n-a existat, este după unii şi nu este după alţii autorul fabulelor care au împânzit lumea, atât folcloric cât şi în redactările literaţilor culţi".

Mare parte a ediţiilor *Esopiei*, manuscrise sau tipărite, care au ajuns până la noi cuprind de fapt două lucrări: viaţa lui Esop şi fabulele (sau „pildele") lui. În ceea ce priveşte textul cuprinzând biografia fabulistului, este limpede că s-a îmbogăţit mult în decursul celor aproximativ două milenii în care a suferit numeroase traduceri, adaptări, prelucrări, localizări – încă din antichitate Esop devenise pentru greci un personaj semilegendar. Elementele fantastice ale acestui text nu ne permit reconstituirea unei biografii cât de cât veridice, astfel că suntem nevoiţi să ne adresăm altor surse – şi în primul rând lui Herodot, cel dintâi care ne aduce o mărturie despre Esop.

În mod ciudat, părintele istoriei vorbeşte despre Esop în legătură cu… piramidele egiptene. În anul 450 î.e.n., Herodot a vizitat Egiptul şi a fost impresionat de cele trei mari piramide de la Gizeh atribuite lui Keops, Kefren şi Mikerinos; conform unei legende greceşti, această ultimă piramidă ar fi fost ridicată cu mijloacele donate de curtezana Rhodopis, de origine tracă. Or, arată Herodot, Mikerinos a domnit cu mult înainte (conform cronologiei lui Manethon, completată şi corectată de egiptologi ca americanul James Henry Breasted şi germanul Georg

Steindorff, cei trei faraoni constructori ai piramidelor de la Gizeh făceau parte din dinastia a IV-a a Vechiului Imperiu, între 2900 şi 2270 î.e.n.), iar Rhodopis era contemporană cu faraonul Amasis (569–525 î.e.n., după aceeaşi cronologie) – aşadar o diferenţă deloc neglijabilă de aproximativ două milenii. Mai departe, Herodot arată că Rhodopis a fost sclava lui Iadmon şi „tovarăşă de sclavie cu Esop fabulistul", şi aduce în sprijinul afirmaţiei sale mărturia unui nepot al lui Iadmon care a dovedit delfienilor, ucigaşii fabulistului, că „Esop aparţinuse lui Iadmon".

Despre moartea lui Esop relatează Plutarc; după ce, în *Viaţa lui Solon,* îi prezintă pe legiuitorul atenian şi pe fabulist la curtea bogatului rege Cresus, în *Dialogurile Pithiei* arată că delfienii l-au aruncat pe Esop de pe o stâncă, mânioşi că nu le-a predat tot aurul pe care li-l trimisese Cresus. Heraclid din Pont are o altă versiune: delfienii l-au ucis deoarece l-ar fi prins furând o cupă de aur din sacrosanctul templu al lui Apollo; versiunea, uşor modificată, este reluată de Aristofan într-o scolie la *Viespile:* delfienii, iritaţi de remarcile ironice făcute de fabulist la adresa lor, i-au strecurat cupa de aur în bagaje ca să-l poată acuza şi condamna. (Nu trebuie să uităm că Aristofan este autor de comedii şi ca atare mai puţin preocupat de adevărul istoric). Cele două (sau trei) versiuni nu se exclud ci, împletindu-se, ne îngăduie o prezentare mai amplă şi poate că mai completă: sosit la Delfi cu solia bogatului rege lidian, Esop reţine o parte a aurului pentru el şi, în maniera sa binecunoscută, nu-i cruţă pe delfieni cu remarcile sale usturătoare, drept care aceştia pun la cale înscenarea cu cupa de aur furată din templu…

Şi asupra originii lui Esop există trei versiuni: Heraclid pretinde că era trac, părere pe care pare s-o împărtăşească şi Herodot – probabil fiindcă fabulistul era

tovarăş de sclavie cu traca Rhodopis în alte versiuni ale biografiei lui este socotit lidian, deoarece stăpânul lui (care de cele mai multe ori este Xantos, iar nu Iadmon) era lidian şi fabulistul însuşi a petrecut mai multă vreme în Lidia, faima sa îngăduindu-i, cum am văzut, să fie primit chiar la curtea lui Cresus; în sfârşit, în cele mai multe versiuni, inclusiv în cele care au circulat la noi, este frigian, cum ni-l prezintă câţiva autori mai vechi printre care Suidas, Dion din Prusa, Lucian din Samosate şi „colegul" său roman, fabulistul Fedra.

Tradiţia ni-l prezintă pe Esop înzestrat cu o inteligenţă ieşită din comun – este uneori citat alături de marii filosofi antici –, cu darul de povestitor specific aezilor şi recitatorilor populari, cu un pronunţat simţ al umorului, cu darul invectivei şi cu replici de o ironie muşcătoare care nu cruţă nici pe stăpânul său Xantos, şi nici pe puternicii zilei.

Nici din textul *Esopiei* şi nici din textele unor autori antici nu putem deduce perioada în care a trăit. Dacă-i dăm crezare lui Herodot, a trăit în secolul al VI-lea (contemporan cu Rhodopis şi cu faraonul Amasis), după alţii în secolul al V-lea, când a stat câtva timp la Atena delectându-i pe cetăţenii din agora cu fabulele sale. Alţii pretind că ar fi luat parte la bătălia de la Termopile (480 î.e.n.) şi că atenienii, care ţineau mult la el, i-ar fi ridicat statui făurite de sculptori celebri ca Lysip şi Tatian – or, Lysip, de pildă, a trăit la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. Desigur că nu era neapărat necesar ca Lysip să fi avut un model viu – artiştii greci sculptau şi zei ca Zeus sau Apollo (care nu „trăiau" decât în imaginaţia lor), iar chipul lui Esop a fost pictat de Velásquez şi gravat de Goya, ceea ce nu ne poate duce la concluzia că fabulistul nostru a trăit în Spania secolelor XVII sau XVIII… Fapt este că nu ştim când a trăit, estimările cele mai probabile oscilând într-o perioadă cuprinzând peste două veacuri.

Nu ştim nici ce înfăţişare avea. Nici Herodot şi nici autorii mai vechi nu pomenesc de urâţenia lui, pe care totuşi aproape toate versiunile din perioada medievală (şi ele se numără cu sutele) o menţionează în termeni fără echivoc – într-un text românesc, de pildă este prezentat „… cu nasul cârn, băcârn, negru la obraz şi buzat şi umflat la pântece, încât, după cuvântul dascălului Omir (Homer – n.n.), era mai grozav decât toată grozăvia”. Nu ştim în ce măsură a respectat copistul-traducător textul după care a lucrat, dar cum poemele homerice sunt cu cel puţin două veacuri anterioare fabulelor esopice, Homer nu avea de unde şti cum va arăta Esop… Cu atât mai mult cu cât existenţa fabulistului este pusă la îndoială de cercetători avizaţi – reputatul slavist Al. Brückner, de pildă, crede că spiritul grec „nu s-a putut mulţumi cu naşterea fabulelor de la sine, ci a căutat să le atribuie un autor…” Tradiţia se dovedeşte însă tenace nu numai în folclor şi etnografie, ci şi în literatură şi artă: busturile ne prezintă un Homer orb şi un Esop urât.

În ce ne priveşte, nu ne vom ralia la părerea slavistului Brückner şi nici la cea mai puţin categorică, a lui N. Cartojan: „Esop, pe care antichitatea greco-latină îl socotea părintele fabulei, este un personaj a cărui realitate istorică este învăluită în negură” (*Cărţile populare în literatura română*, 1938), ci vom fi de acord, împreună cu I.C. Chiţimia (în op. cit.), că: „… după toate probabilităţile, datele din *Istoria* lui Herodot corespund realităţii. Esop a existat sub înfăţişarea omului din popor, a unui artist talentat, în luptă cu defectele şi netrebnicia oamenilor, pe care imaginaţia poporului l-a rânduit uneori printre învăţaţii antici, alteori, mai târziu, l-a pus să satirizeze, în chip de paiaţă, pe cei nesocotiţi în fapte şi vorbe”. Fiindcă Esop, chiar dacă trăitor în antichitatea greacă, este rudă bună eu ghiduşii romanelor populare cu largă circulaţie în perioada medievală, cu germanul (poate flamandul) Till

Eulenspiegel, cu arabul (poate persanul) Nastratin Hogea şi cu atâţia alţii, reprezentanţi ai înţelepciunii populare, filosofi în felul lor şi mucaliţi sub o aparenta naivitate, ridiculizând avariţia, stupiditatea şi orgoliul, apărători ai celor săraci şi oropsiţi; există indicii despre existenţa reală a lui Eulenspiegel (Ulenspiegel – la noi Buhoglindă), care ar fi trăit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – în cimitirul de la Mölln (landul Schleswig-Holstein), pe o piatră de mormânt este gravat numele lui şi data morţii: 1350; tot aşa, Nastratin Hogea (Nase ed-Din) este identificat de tradiţie cu un învăţat hoge omonim din vremea lui Tamerlan (Timur Lenk, 1336–1405), aşadar aproximativ contemporan cu Till.

S-a crezut multă vreme că *Esopia* (în forma în care a circulat în perioada medievală şi care a stat la baza celor mai multe variante) este alcătuită de călugărul Maxim Planudes (în jurul anului 1300), al cărui nume figurează pe numeroase copii greceşti; către sfârşitul veacului trecut, această părere a fost infirmată prin descoperirea unui fragment pe un papirus găsit la El Faiyum (pe malul stâng al Nilului, la sud de Gizeh), text care „învecheşte" respectiva versiune cu câteva sute de ani.

Cele mai vechi copii româneşti le datorăm lui Costea Dascălul din Scheii Braşovului (*Istoria lui Esop*, 1703) şi Vasile Ieromonahul (*Pildele lui Isop cu toate jigăniile*, 1717 – *jiganie* jivină, lighioană, animal); remarcabilă este traducerea din rusă („de pe limba moschicească pe moldovenie") a lui Vartolomeu Măzăreanul (1763), după care urmează mai multe copii de pe diferite versiuni, până la prima ediţie tipărită (1795) în tipografia lui Petru Bart de la Sibiu, ediţie pe care Mihail Sadoveanu o va stiliza (*Esopia sau viaţa şi pildele preaînţeleptului Esop,* Folticeni 1909). Actualmente avem deci două versiuni distincte ale *Esopiei:* una „cultă" (M. Sadoveanu) şi una populară-critică (I.C. Chiţimia), al cărei editor a preferat, în mod justificat,

textele primei ediţii tipărite (P. Bart, 1795), completate cu texte dintr-un manuscris copiat în Moldova pe la jumătatea secolului al XVIII-lea şi care conţine un număr mai mare de fabule decât ediţia Bart (133 faţă de 111).

Tipăritura sibiană, păstrată la Biblioteca Academiei într-o fotocopie (originalul s-a pierdut), are un titlu conform cu obiceiul vremii şi al locului: *„Viiaţa şi pildele preaînţeleptului Esop, acum întâiaşi dată tipărite în zilele prealuminatului şi preaînălţatului împărat Franţiscus al doilea. Şi cu slobozeniia împăratului crăiescului gubernii a tot Ardealului. În Sibii, la Petru Bart, 1795”.* Versiunea din manuscrisul moldovenesc are şi ea un titlu foarte lung menit să-l atragă pe cititor: *„Esopiia – adică – Viiaţa preaînţeleptului şi minunatului Esop, carele au fost de neamul lui frânc din Ţara Frâncească. Iar viiaţa şi petrecerea lui de folos iaste ca să o arătăm şi pre limba noastră de moşie rumânească, ca să poată înţelege toţi pre rând de amărântul precum au fost şi câte ispite şi nevoi mari au petrecut şi ce feluri de lucruri minunate au făcut”.* Fireşte că Esop n-a fost „frânc din Ţara Frâncească” (adică din apusul Europei – prin termenul „frânc” erau desemnaţi occidentalii de origine latină), ci grec din Ţara Grecească – prin limbă desigur, chiar dacă de origine era trac, lidian sau frigian, fiindcă, oricum, şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii la Samos şi la Atena; lungul titlu al copiei moldoveneşti aminteşte, oricât ar părea de curios, de ediţiile americane moderne, compacte şi ieftine *(pocket-book, paperback),* cu câteva fraze ademenitoare tipărite pe coperţi şi menite să trezească interesul celui ce vizitează librăria – cititorului potenţial.

Esop i-a influenţat pe marii fabulişti ai literaturii universale, începând cu antichitatea (Fedru, Horaţiu) şi până aproape de zilele noastre, între care pe Lessing. Pe La Fontaine şi pe Krîlov (ultimii doi magistral traduşi la noi de Arghezi); uneori, prin mijlocirea acestora, alteori

nemijlocit, i-a influenţat pe toţi fabuliştii noştri, începând cu Al. Donici (*Fabule*, 1840) şi continuând cu Gh. Asachi, Ion Eliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu – de asemenea a pătruns în folclorul nostru; aşa s-a întâmplat, de altfel, cu mulţi dintre eroii romanelor populare – Till, de pildă, a fost sursă de inspiraţie pentru mari romancieri ca Charles de Coster şi Gerhard Hauptmann şi pentru compozitori ca Richard Strauss (poemul simfonic *Till Eulenspiegel*) şi Reznicek.

În sfârşit, se cuvine menţionată aici o lucrare de referinţă: *Cărţile populare în literatura română* (ediţie în două volume, îngrijită de I.C. Chiţimia şi Dan Simonescu, E.P.L., 1963), cuprinzând lucrările pomenite mai sus, şi încă multe altele, printre care şi *Halima* – povestiri orientale din „1001 de nopţi", de care (din punctul de vedere al temei noastre) merită să ne ocupăm mai îndeaproape.

Halima cuprinde o culegere de basme, povestiri şi anecdote, unele cu caracter moralizator, împrumutate de la popoarele orientale şi având o structură specifică: diferite relatări se înlănţuie în aşa fel încât deznodământul uneia este mereu amânat prin intercalarea alteia, astfel încât atenţia ascultătorului (cititorului) să fie în permanenţă captată. La baza ei se află alte două culegeri: *O mie şi una de nopţi*, cuprinzând basme persane în limba arabă, constituite în secolul al X-lea prin prelucrarea unor surse mai vechi, indiene, ebraice şi egiptene, şi *o mie şi una de zile,* o culegere de basme arabe alcătuită, probabil, în secolul al XIV-lea tot din surse mai vechi. Ambele culegeri au fost prelucrate (de fapt liber adaptate) în Franţa – prima de către Antoine Galland în 1704–1717, a doua de Petis de la Croix în 1710–1712. Dar versiunea care a circulat la noi, tălmăcită în 1783 de Rafail, egumenul mănăstirii Hurezi, n-a folosit nici textul persan, nici cel

arab şi nici măcar pe cel franţuzesc, ci unul grecesc apărut la Veneţia în 1757; de altfel, manuscrisul lui Rafail se intitulează în greceşte *Aravicon Mithologhicon* – „povestiri arabe”.

Povestea celor „1001 de nopţi” (de fapt sunt numai circa patru sute de povestiri) are două personaje permanente, pe nemilosul rege (calif) Şahriar şi pe frumoasa Șeherezada – permanente deşi apar numai la începutul culegerii, iar între povestiri sunt doar pomenite: înverşunat din pricina infidelităţii soţiei sale, Şahriar hotărăşte să-şi ia mereu altă nevastă dintre fecioarele imperiului său, pe care, după noaptea nunţii, la ivirea zorilor, s-o trimită la moarte; Şeherezada, fiica marelui vizir, se oferă şahului şi, după miezul nopţii, începe să-i spună o poveste care ajunge la punctul ei culminant în zori; captivat de frumuseţea povestirii, Şahriar amână mereu execuţia talentatei povestitoare, pentru a-i îngădui să continue în noaptea următoare – şi astfel se scurg o mie şi una de nopţi, după care Şeherezada este iertată şi va trăi până la adânci bătrâneţi (cum se spune în basme), alături de un Şahriar îmbunat şi iubitor…

Al treilea personaj, şi cel mai important, este preaînţeleptul calif Harun-al-Raşid, înzestrat nu numai cu înţelepciune, ci cu toate darurile: iubitor de dreptate pe care o împarte neţinând seama de rangul social al justiţiabililor, generos în distribuirea pungilor cu galbeni celor care le merită, cu urechea plecată către nevoile poporului său pe care încearcă să le afle colindând incognito străzile şi bazarele Bagdadului, spontan în luarea hotărârilor care totdeauna stau mărturie pentru ascuţimea minţii lui şi nu rareori pentru un oarecare simţ al humorului; e drept că uneori apare iute la mânie şi iubind exagerat luxul şi petrecerile fastuoase, dar această din urmă însuşire nu era privită ca un păcat în lumea orientală din vremea lui, ci mai degrabă ca un privilegiu al

suveranului – versiunea românească a *Halimei* i-o reproşează însă: „Arun Araşid a stătut pe vremile sale împăratul cel mai vestit şi mai viteaz decât toţi şi precum a fost de tare şi viteaz, de nu ar fi fost prea iute, adică necăjicios şi iubitor de slavă deşartă – nu ar mai fi fost altul asemenea lui”.

Între această imagine idilizată a preaînţeleptului, prealuminatului, preaiubitului etc. Calif şi realitatea istorică se cască o prăpastie... Să vedem ce ne spun cronicile: tatăl lui Harun, califul al-Mahdi, îl desemnase ca succesor pe fiul său mai mare, Al-Hadi, alegere cu care soţia califului, Khaizuran, nu este de acord, căci fiul cel mic, Harun, este preferatul ei. Khaizuran – o femeie dârză şi ambiţioasă, fostă sclavă originară din Yemen – îl convinsese pe calif s-o ia de soţie după ce-i născuse pe cei doi fii, pe Hadi şi pe Harun.

La Bagdad începe astfel lupta pentru succesiune, în care Khaizuran are un aliat puternic în Marele vizir (prim-ministru cum am spune cu un termen mai nou) Yahya, care este şi preceptorul lui Harun; acesta din urmă, elev dotat şi silitor, îşi venerează dascălul, învaţă de tânăr mânuirea armelor şi îşi aduce contribuţia sa la o victorie asupra duşmanilor de moarte ai califului, necredincioşii bizantini, drept care califul îi încredinţează administrarea provinciilor răsăritene ale imperiului. Harun participă şi la o a doua campanie, ajungând până la malurile Bosforului: bizantinii sunt din nou înfrânţi şi împărăteasa Irina obligată la plata unui tribut anual. Ca răsplată, Harun o desemnat al doilea succesor. Apoi, evenimentele se precipită: califul al-Mahdi, tatăl lui Harun, moare în împrejurări nelămurite. Al-Hadi, fratele lui Harun, soseşte la Bagdad, reprimă cu violenţă o mişcare populară în favoarea lui Harun, o înfruntă deschis pe mama sa, Khaizuran, îi prigoneşte pe susţinătorii rivalului său, îl întemniţează pe Yahya. Dar şi al-Hadi moare, se pare că

înăbuşit cu o pernă, în haremul lui: o moarte care nu lasă urme – se ştie numai că ambiţioasa Khaizuran întreţinea strânse legături ca cadânele şi eu nucii din haremul fiului ei mai vârstnic…

Harun e proclamat calif în septembrie 786 e.n. – al cincilea calif al dinastiei abaside. Într-un interesant studiu (Nadia Anghelescu: *Harun al-Raşid*, în *Magazin istoric* nr. 6/1972) sunt reproduse texte din doi istorici arabi, At-Tabari (secolul al IX-lea) şi Al-Masudi (secolul al X-lea), care relatează în mod asemănător vorbele pe care Harun al-Raşid le adresează tutorelui său, vizirul Yahya, imediat după urcarea pe tron: „Părinte al meu, tu eşti cel care prin judecata ta strălucită, prin înţelepciunea guvernării tale, m-ai făcut să ajung în locul în care mă aflu acum. Îţi încredinţez guvernarea supuşilor mei, vreau să iei această povară de pe umerii mei. Judecă cum crezi, angajează pe cine vrei, revocă pe cine vrei. Cât despre mine, eu n-am să controlez niciuna din treburile de care te ocupi”. Câtă realitate istorică se află în scena de mai sus, nu se ştie, fapt este că Yahya a preluat puterea în califat, iar fiul său Geafar, care este şi un prieten nedespărţit al califului, este copleşit de onoruri şi agoniseşte o avere fabuloasă. Cât despre Harun, el „înţelege să se bucure de toate desfătările ce i le poate oferi curtea, poeţii, savanţii, muzicienii, cântăreţele sclave, prietenii şi numerosul său harem”. În acelaşi timp, însă, „Califul califilor nu este… nici pe departe suveranul de cele mai multe ori blajin şi drept şi întotdeauna înţelept, cum apare în legendă. Manifestările sale sunt pline de neprevăzut, iar capriciile lui au deseori urmări dramatice pentru cei din jur. El poate răsplăti cu dărnicie o vorbă de duh ce i-a fost pe plac sau pedepsi sălbatic pe autorul unei vers prea îndrăzneţ. Se pare că Harun e tentat să-şi manifeste autoritatea cu atât mai violent, cu cât simte că puterea îi aparţine din ce în ce mai puţin”.

Ce l-a îndemnat pe Harun să poruncească uciderea lui Geafar, a celui mai bun prieten al său, nu se ştie. A făcut-o poate fiindcă vizirul Yahya şi fiul său Geafar numiseră în posturi importante pe prietenii lor şiiţi – adepţii unui curent islamic care preconiza supremaţia imamilor asupra aristocraţiei gentilice – sau poate că-l iritau fastul de la curtea lor, viaţa luxoasă, acumularea de putere şi bogăţie, gloria care ameninţa s-o întreacă pe a sa... Istoricul Ibn-Haldun nu exclude nici zelul unor calomniatori; fapt este că, într-o noapte de ianuarie a anului 803, Harun trimite prietenului său Geafar emisari încărcaţi cu daruri – dar înainte de a se sfârşi noaptea, apare un alt emisar, eunucul Masrur, cu altă poruncă: să-i taie capul lui Geafar. Apoi, după ce capul nefericitului este prezentat califului pe o tipsie, trupul, ciopârţit, este expus pe cele trei poduri ale Bagdadului. Vizirul Yahya şi alţi membri ai familiei sale sunt aruncaţi în temniţă, unde îşi vor sfârşi zilele, iar emisari ai califului cutreieră Bagdadul şi întreg imperiul, destituind şi arestând pe demnitarii şiiţi şi pe prietenii vizirului, confiscându-le bunurile în folosul califului.

Ultimii ani ai domniei lui Harun al-Raşid se caracterizează prin mai multe revolte populare, reprimate cu cruzime; căzut într-un soi de manie religioasă, vede pretutindeni eretici, pe care-i urmăreşte şi-i pedepseşte necruţător. Porunceşte decapitarea lui Idris I al Marocului, care manifestase veleităţi de independenţă – ca de altfel şi alţi guvernatori de provincii –, asasinat pe care poeţii de la curtea din Bagdad îl cântă ca pe o faptă de laudă, elogiind simţul de dreptate al preaînţeleptului calif. Iar la un veac după aceste evenimente, istoricul Al-Masudi, în lucrarea sa *Câmpiile de aur,* va scrie: „Harun s-a achitat cu o fidelitate scrupuloasă de datoriile sale, de a face pelerinaj şi război sfânt... El a revărsat strălucirea dărniciei şi comorile dreptăţii sale asupra tuturor supuşilor săi... Poporul se

inspira din comportarea sa şi îi urma exemplul. În timpul domniei sale, ereziile au fost combătute, adevărata religie a fost restabilită şi Islamul, strălucind din nou, a eclipsat celelalte credinţe".

Pentru a fi drepţi, trebuie să-i recunoaştem unele merite incontestabile lui Harun al-Raşid, între care făurirea unui puternic imperiu unitar. Gloria lui militară este şi ea justificată, mai ales prin succesul campaniilor purtate împotriva imperiului bizantin: în afară de victoriile obţinute în cele două campanii din tinereţe, Harun i-a mai învins de două ori pe bizantini (în 806 şi 808), obligându-l pe Nikeforos I Logothetes, care o detronase pe împărăteasa Irina, la plata unui tribut greu. De asemenea, este incontestabil că în vremea lui Bagdadul ajunsese unul dintre oraşele cele mai înfloritoare ale Orientului (şi ale lumii): era înconjurat cu trei rânduri de ziduri clădite din cărămizi uriaşe – ne spun cronicile vremii – lungi de 18 degete (aproape o jumătate de metru) şi cântărind 200 livre (90 kg) fiecare, iar porţile, din aramă cizelată, proveneau de la Zandaward, un oraş construit în Mesopotamia de regele Solomon; clădirile sale impunătoare (reşedinţa califului, moschea principală, trezoreria, armurăriaş.a.) stăteau mărturie pentru acea primă perioadă de înflorire a arhitecturii şi artei decorative arabe.

Imperiul lui Harun al-Raşid se întindea pe trei continente – din Spania, prin nordul Africii, în Mesopotamia şi până în India. Anual primea ca tribut şi ca impozite 7.500 pungi cu galbeni, fiecare conţinând 500 monede de aur, precum şi cele mai felurite mărfuri: mii de livre de zahăr din Khuzistan, dulceţuri din Granada, miere albă, apă de trandafiri, curmale şi diverse fructe, apoi şoimi de vânătoare, păuni şi, bineînţeles, „aromate" din Insulele Mirodeniilor. Nu este deci de mirare că Bagdadul devenise centrul comerţului oriental, unde se întâlneau

neguţători şi conducători de caravane veniţi din cele patru zări ale Pământului.

Iubitor de lux şi de fast, Harun şi-a împodobit palatul – ne spun cronicarii – cu 22.000 covoare şi 38.000 tapiţerii, din care 12.500 brodate cu fir de aur şi argint. Palatul, una dintre minunile vremii, adăpostea poeţi şi artişti, astrologi, alchimişti, medici şi filosofi care, ca şi negustorii, erau veniţi din toate părţile imperiului. Geograful arab Yakubi scria că Bagdadul este „… oraşul cel mai mare, fără egal nici în partea de răsărit, nici de apus a Pământului. Toate popoarele lumii deţin câte un cartier, câte un centru de negoţ. Acolo îţi procuri atât de uşor mărfuri, încât s-ar crede că în acest oraş s-au strâns toate bunurile Pământului şi sunt reunite toate bogăţiile lumii…". Aşadar, într-adevăr un oraş din… „O mie şi una de nopţi".

După moartea lui Harun, însă, Bagdadul a decăzut, fiindcă acest „politician de anvergură modestă" (cum îl apreciază Michel Gall, la a cărui lucrare ne vom referi mai departe) a fost de fapt „groparul califatului divin şi al centralizării puterii", deoarece „a comis greşeala uriaşă de a lăsa un testament în care cerea ca fiii săi să-i urmeze la tron unul după celălalt. Certurile dintre ei au dus la dezmembrarea statului care s-a împărţit curând în trei califate". Harun a murit în 809, la vârsta de 47 ani, şi există temeiuri serioase pentru presupunerea că a fost otrăvit de fiii săi.

Lucrarea lui Michel Gall *Secretele celor 1001 de nopţi* (apărută la Robert Laffont, Paris, în prestigioasă colecţie „Les énigmes de l'Univers") este rodul unor călătorii documentare întreprinse vreme de un deceniu în ţările Orientului Mijlociu – călătorii, care, împreună cu consultarea unei impresionante bibliografii, i-au permis autorului să emită câteva ipoteze interesante privind contextul istoric în care s-au născut personajele celebre

ale basmelor orientale, cum ar fi Şeherezada, Ali Baba sau Sindbad marinarul. Autorul îşi precizează de la început punctul de vedere: „Niciuna dintre aceste poveşti nu s-a născut din neant. Toate descriu, într-o modalitate proprie lor, realităţi deseori profunde şi complexe. Povestirile cele mai înaripate nu sunt niciodată fantezii gratuite”.

În acest demers al lui M. Gall, de raportare şi explicare a basmului oriental prin realitatea istorică, el nu pune la îndoială, bineînţeles, existenţa unor personaje ca Harun al-Raşid, sau sfetnicul său Geafar, dar nici măcar a Şeherezadei – numai că le atribuie alte identităţi: Şeherezada ar fi prinţesa Şirin soţia lui Chosroes al II-lea, din dinastia sasanizilor, care a domnit între anii 590–628, prin urmare cu două veacuri înainte de Harun al-Raşid! Povestea de dragoste dintre Şirin şi Chosroes a pătruns în folclorul oriental, apoi a căpătat o formă desăvârşită în anul 1180, prin pana poetului persan Nizami – o poveste de dragoste tipic medievală, care îşi găseşte un corespondent occidental în faimosul roman al lui Tristan şi Isolda, una dintre temele favorite ale truverilor.

Argumentele în favoarea acestei identificări nu sunt numai de natură istorică, dar şi de ordin filologic-onomastic: numele Şeherezadei este persan, nu arab, el derivă de la Şiraz-ad cu semnificaţia „cea de origine nobilă” – or, acesta este numele atribuit prinţesei Şirin. Despre calităţile frumoasei Şirin, imaginea pe care ne-o dă poetul Nizami e mai mult decât grăitoare: „Buzele lui Şirin sunt atât de dulci încât zahărul pare amar!... Ea a citit toate cărţile, analele, legendele vechilor regi şi istoria popoarelor dispărute. Posedă mii de cărţi de istorie despre popoarele din epocile trecute, despre regii antichităţii, despre poeţi. Are darul vorbirii, fiind o încântare s-o asculţi”. Este imaginea pe care ne-o dau basmele orientale despre Şeherezada: o femeie frumoasă, cultă şi (mai ales) având „darul vorbirii, fiind o încântare s-o asculţi” chiar şi

o mie şi una de nopţi…

Cât despre Harun al-Raşid, după părerea lui M. Gall „este Chosroes văzut într-o oglindă deformată. Ca şi monarhul sasanid, Harun iubeşte băutura, femeile şi poeţii; la fel ca el, se plimbă necunoscut pe străzile Capitalei spre a vedea cum trăieşte poporul său. Califul arab are ca prieten şi confident pe Geafar pe care însă, până la urmă, îl ucide; suveranul sasanid procedase şi el la fel cu ministrul său cel mai apropiat, Balştakân, acuzat de maniheism, pe care l-a înecat în Tigru. Harun şi Chosroes sunt două personaje care au multiple asemănări”.

Se pare că şi în privinţa fastului de la curte, Chosroes nu fusese cu nimic inferior lui Harun. Cronicile vorbesc despre faimoasa sală a tronului, „în formă de cupolă pe care erau reprezentate toate constelaţiile cereşti, ca într-un observator astronomic”; Chosroes avea „trei mii soţii şi douăsprezece mii sclave”, iar grajdurile lui cuprindeau şase mii de cai, printre care Sedbiz şi Barid, la fel de celebri ca şi Bucefal. „Şi totuşi”, conchide autorul francez, „talentul povestitorilor arabi a reuşit ca, în Europa cel puţin, legenda lui Harun al-Raşid să o depăşească cu mult pe cea a lui Chosroes”.

Această legendă a fost adoptată şi completată în Europa prin relatări despre relaţii diplomatice care ar fi existat între Harun al-Raşid şi Carol cel Mare – relatări care au la bază două surse: mai întâi, însemnări în diferite cronici din care rezultă că împăratul ar fi trimis două solii la curtea din Bagdad, pentru a lua apărarea comunităţilor creştine din califat şi pentru a înlesni călătoria pelerinilor creştini la locurile sfinte; a doua sursă este… un elefant alb – sculptură miniaturală în fildeş – păstrat astăzi la Biblioteca Naţională din Paris. Cu toate acestea, schimburile de ambasade (şi de amabilităţi) dintre cei doi puternici suverani, al Orientului şi al Occidentului, sunt puse sub semnul întrebării de istorici, deoarece niciunul

dintre cronicarii arabi contemporani nu le menţionează.

Nu e mai puţin adevărat că Harun şi Carol ar fi avut motive să angajeze discuţii prin intermediul unor ambasadori – de pildă lupta împotriva duşmanului comun, Bizanţul, ca să nu mai vorbim de interese comerciale (mătase, mirodenii) – dar este foarte probabil că asemenea contacte la nivelul unor solii de stat nu au avut loc. Pe de altă parte, este exagerată părerea unor istorici că, având în vedere condiţiile din a doua jumătate a secolului al VIII-lea, cei doi suverani „nici n-au ştiut unul de existenţa celuilalt”: Carol cel Mare a luptat împotriva arabilor (sarazinilor) din Spania, care erau vasalii lui Harun al-Raşid (lupta de la Roncevaux, din *Cântecul lui Roland,* redă un episod din cursul acestor campanii).

De altfel, cei doi suverani erau firi deosebite şi nu aveau comun decât zelul religios şi pasiunea pentru… sport: Carol era un înotător pasionat, Harun iubea jocul de polo (o formă mai veche a ceea ce numim azi „polo pe iarbă”, sport originar din India). În rest, erau complet deosebiţi: Harun al-Raşid, suveran oriental, avea gusturi rafinate, se îmbrăca în veşminte de mătase, dădea ospeţe fastuoase la care se mâncau felurile cele mai alese şi îşi împodobea palatul cu coloane de marmură şi draperii ţesute în fir de aur – Carol cel Mare, rege al francilor, pe care papa Leon al III-lea l-a încoronat Împărat al Occidentului, ducea o viaţă simplă, purta „pantaloni de in şi haine din piele de sobol”, notează o cronică, reşedinţa sa de la Aix-la-Chapelle (Aachen) nu avea nici pe departe strălucirea Bagdadului.

Toate acestea întăresc oarecum presupunerea unor istorici mai noi că aşa-zişii ambasadori ai califului erau de fapt neguţători din Bagdad veniţi la curtea de la Aix-la-Chapelle să vândă covoare şi mirodenii, poate că şi un joc de şah din care n-a supravieţuit decât elefantul alb păstrat la Biblioteca Naţională – în varianta veche persană a

jocului, elefantul avea rolul pe care îi are astăzi turnul. De altfel, o legendă (pe care Mihail Sadoveanu o narează într-un stil plin de culoare şi pitoresc în *Soarele în baltă sau aventurile şahului,* carte apărută în 1933) relatează că primul joc de şah ajuns în Europa făcea parte dintre bogatele daruri pe care le-ar fi trimis Harun-al-Raşid lui Carol cel Mare, ceea ce „amână" cu câteva decenii realitatea istorică; în Spania ocupată parţial de arabi după bătălia de la Xérès, acest nobil joc se practica încă din primii ani ai veacului al optulea.

Povestirile din *1001 de nopţi* au avut o influenţă însemnată asupra literaturii din apusul Europei – exemplele nu lipsesc: în Franţa, micile romane „orientale" ale lui Voltaire, în Germania, Goethe şi Herder cu lucrări cu caracter didactic-moralizator; în Anglia, această influenţă s-a făcut simţită mai ales după apariţia celei mai complete ediţii a povestirilor, scoasă de Richard Burton în 1885–1888. Influenţele au pătruns şi în muzică – s-au scris balete orientale şi poeme simfonice (*Şeherezada* de Rimski-Korsakov) cu folosirea de teme originale sau prelucrări din folclorul muzical oriental – iar compozitorul Nicolo Isouard a scris o operă, *Lampa lui Aladin,* cu prilejul inaugurării iluminării cu gaz aerian a operei din Paris (1820).

Aceste influenţe au pătruns chiar şi în vorbirea de toate zilele: facem aluzie la „lampa lui Aladin" pentru a desemna puterea tainică a cuiva de a-şi îndeplini, ca prin minune, orice dorinţă; la formula magică a lui Ali Baba „sesam deschide-te!" pentru a desemna un mijloc care înlătură (tot ca prin minune) toate dificultăţile; la Şeherezada pentru a desemna un povestitor talentat care găseşte mereu resurse pentru a ţine trează atenţia ascultătorilor săi.

Către sfârşitul veacului trecut şi mai cu seamă în veacul nostru, temele din *1001 de nopţi* au fost preluate

treptat de literatura pentru copii, de humorişti, autori de benzi desenate şi, mai recent, de cineaşti şi autori de seriale TV – ele abundă, sub forma unor „istorioare” cu (mai mult sau mai puţin) haz şi în culegerile de anecdote. Iată două asemenea istorioare.

Prima: Pentru a cinsti cum se cuvine marea sărbătoare a Bairamului, preaînţeleptul calif Harun dădu poruncă şefului închisorii din Bagdad să scadă la jumătate pedepsele celor zece hoţi care îşi ispăşeau acolo condamnările. Or, dacă pentru reducerea pedepselor a noua deţinuţi porunca era lesne de dus la îndeplinire, în schimb, pentru al zecelea, condamnat pe viaţă, nu putea fi găsită nicio soluţie. Şeful închisorii se sfătui cu cei mai înţelepţi cadii şi filosofi din Bagdad, dar toţi dădeau din umeri zicând: „Dacă am şti până la ce vârstă va trăi…” Deşi ştia că înţeleptul calif era aspru cu cei ce nu-i îndeplineau poruncile, şeful închisorii îşi luă inima în dinţi, se înfăţişă înaintea califului, se aruncă la picioarele lui şi mărturisi că nu poate duce porunca la îndeplinire; „Nu putem face socoteala anilor, prealuminate stăpâne, din pricina că nu ştim cât va trăi. Acest lucru îl ştie numai Alah atotputernicul”. Înţeleptul calii se gândi o clipă, apoi, mângâindu-şi barba spuse: „Nu-i nevoie să ştim cât va trăi. Socoteala e mai simplă: o zi de închisoare, o zi de libertate, şi iar o zi de închisoare şi iar o zi de libertate, şi aşa mai departe…

A doua: Înţeleptul calif Harun al-Raşid Auzita închisoarea din Bagdad „De ce eşti închis?” întrebă pe unul dintre osândiţi. Acesta se aruncă la picioarele lui: „Prealuminate stăpâne, am fost acuzat că am furat în bazar, de la un negustor. Dar sunt nevinovat. Cadiul m-a condamnat pe nedrept”. Harun trecu mai departe la alt deţinut: „Tu, de ce ai fost condamnat?” „Prealuminate stăpâne”, răspunse deţinutul cu voce tremurătoare, „am fost acuzat de hoţie, dar jur că sunt nevinovat!” Şi astfel îi

răspunseră toţi deţinuţii. În sfârşit, ajunse şi la ultimul, care stătea trist într-un colţ al celulei: „Bineînţeles că şi tu eşti nevinovat!” „O nu, prea luminate stăpâne, sunt un nemernic şi un nelegiuit. Îmi merit pedeapsa. Cadiul a fost chiar prea blând cu mine”. Atunci înţeleptul calii se întoarse către şeful închisorii şi-i porunci: „Scoateţi-i lanţurile şi daţi-i imediat drumul din închisoare… ca nu cumva să-i strice şi pe ceilalţi, pe nevinovaţi!”

Sunt două istorioare tipice, pline de tâlc şi desigur că nu fără oarecare haz, dar nu aceasta este pricina pentru care le-am înfăţişat aici, ci pentru că reprezintă exemple, destul de frecvente în acest soi de povestiri, de felul cum realitatea istorică este eludată sau pur şi simplu ignorată – cei cât de cât iniţiaţi în medievistica orientală vor remarca, de pildă, că în închisorile preaînţeleptului calif Harun nu se aflau hoţi: conform normelor juridice ale vremii şi locului, hoţii erau însemnaţi cu fierul încins la roşu, iar în caz de recidivă pedepsele mergeau de la tăierea mâinii stângi până la tăierea capului în piaţa publică. Severitatea unor asemenea pedepse nu trebuie să ne apară din cale afară de excesivă, ea ţine de istoria justiţiei (şi de istorie în general) – şi în Europa (în „Occidentul luminat” cum se spune uneori) execuţiile aveau loc în pieţele publice şi îmbrăcau forme înfiorătoare – cum ar fi „tragere pe roata”: condamnatului i se rupeau oasele cu o bară de fier, după care era lăsai să moară cu încetul pe o roată; faţă de aceasta, moartea de sabia călăului era o pedeapsă relativ blândă. Cât priveşte stigmatizarea cu fierul încins, ea s-a practicat în ocnele franceze până în veacul trecut: Jean Valjean din *Mizerabilii* lui Victor Hugo este numai un exemplu dintre cele mai cunoscute.

Sub aspectul răspândirii pe o arie largă, povestirile orientale ale Şeherezadei îşi au corespondentul lor apusean în eposurile cavalereşti legale de legendarul rege

Arthur (Artus) şi ciclul Mesei Rotunde. De fapt, regele Arthur nu este legendar decât prin întâmplările fantastice al căror erou este şi prin personajele nu mai puţin fantastice (vrăjitorul Merlin, zâna Morgane ș.a.) cu care se înconjoară – realitatea sa istorică este astăzi în general admisa; primul care-l menţionează este cronicarul Geoffrey of Monmouth, episcop originar din Wales (Ţara Galilor) care, în *Historia regum Britanniae*, redactată în jurul anului 1140, relatează că Arthur, fiul primului rege al briţilor, Brutus, reunise sub sceptrul său Britania şi jumătate din Franţa. Domnia regelui Arthur s-ar plasa în secolul al V-lea sau în prima jumătate a celui următor, ea fiind marcată de luptele pe care acest rege celt le-a purtat împotriva invadatorilor saxoni. Folosind cronica lui Geoffrey, Robert Wace serie un poem de 15.000 versuri (circa 1155) – apoi, în jurul realităţilor istorice s-au brodat legendele la care şi-au adus contribuţia autori ca Giraldus Cambrensis, William of Malmesbery şi Walter Map, acesta din urmă arhidiacon de Oxford, dar şi poeţi renumiţi ai vremii lor ca, de pildă, Chrestien de Troyes.

De legenda rigăi Arthur se leagă cele despre cavalerii Mesei Rotunde, cum sunt Lancelot, Gawein, Ivain şi alţii, apoi motivele din Tristan şi Isolda Parsifal (Perceval) şi chiar Lohengrin, ca şi povestirile mistice despre Sfântu Gral – potirul în care Iosif din Arimaţia ar fi strâns sângele lui Iisus răstignit Aşa se face că, dintr-un şef care reunise sub conducerea lui triburile celte în lupta cu „păgânii ce năvăleau de peste marea de la miazănoapte” („pagini, deoarece saxonii se creştinaseră mai târziu), Arthur a devenit personajul celui mai vast ciclu de legende din Evul Mediu.

În introducerea la un interesant studiu al istoricului R.S. Loomis (*Riga Arthur a murit?,* în *Magazin istoric*, nr. 4/1979) se arată pe bună dreptate: „unde se termină realitatea şi unde începe legenda regelui Arthur, e greu de

spus. S-a susţinut chiar că au existat două căpetenii cu acest nume, unul acţionând în Nord, celălalt în Sud-vestul insulei britanice. Dintre istoricii moderni, unii abia îl pomenesc, iar alţii îl ignoră pur şi simplu. Adevărul este că celebritatea sa se datorează nu atât bătăliilor câştigate împotriva năvălitorilor, cât cronicarilor care, povestindu-i şi repovestindu-i faptele, au făcut din el simbolul cavalerului medieval”.

Încă o asemănare cu povestirile Şeherezadei: pe lângă cronicari, ca sursă a legendelor arthuriene s-au adăugat numeroase elemente din literatura populară orală care circula de ambele părţi ale Canalului Mânecii – atât în Bretania, cât şi în Ţara Galilor; Arthur nu mai este fiul lui Brutus, ca la Geoffrey, ci al lui Uther Pendragon („Cap de balaur”), regele Britaniei, cuceritorul Scandinaviei, Galliei şi… Romei, soţia sa este frumoasa Guinevere, sfetnicul său vrăjitorul Merlin, iar masa este rotundă pentru ca niciunul dintre nobilii cavaleri şi tovarăşi de arme ai regelui să nu se simtă nedreptăţit prin plasarea lui mai aproape sau mai departe de capul mesei – este, în acest aranjament, expresia unei „democraţii militare” deloc obişnuită în acele vremuri de strictă ierarhizare feudală.

În cele mai răspândite variante, Arthur moare ca urmare a unei lupte sângeroase cu trădătorul Mordred: în drum spre Roma, regele află că nepotul său, Mordred, i-a luat tronul şi regina, pe Guinevere, drept care se întoarce în grabă din drum, îl ucide pe uzurpator în luptă, dar, rănit de moarte, este purtat de nouă zâne pe insula Avalon (Avaron, Avalun). De câteva sute de ani, poeţi şi cronicari, istorici şi chiar regi ai Angliei au căutat miticul Camelot, cetatea lui Arthur, şi mai ales mormântul lui, pe care tradiţia populară, vie şi astăzi în diferite părţi ale Angliei şi mai ales în Ţara Galilor, le plasează în diferite locuri. În tradiţia populară din sudul insulei britanice (Cornwall) şi din apusul Franţei (Bretania), regele Arthur se va întoarce

într-o bună zi spre a-şi relua tronul şi a reinstaura dreptatea – tradiţie pe care o menţionează şi Robert Mannyng în 1338, însă o califică drept „o minciună a bretonilor”, R.S. Loomis îl citează pe John Lydgate care, în *Căderea principilor* (1430–1438), atribuie tot bretonilor credinţa că Arthur „va învia ca stăpân şi rigă, venind îndărăt de pe tărâmul celălalt ca să împărătească în Bretania”. Prin 1470, Malory nota că „prin multe locuri ale Angliei se spune că regele Arthur n-a murit, ci doar s-a strămutat în altă parte prin voia Domnului; oamenii zic că se va înapoia”.

Căutarea mormântului de pe insula Avalon – ostrov pe care cronicarii îl descriu ca pe un ţinut minunat, veşnic înverzit – a constituit de asemenea o preocupare pentru nobilimea amatoare de legende. În secolul al XII le-a, clinicile vorbesc cu insistenţă de o insulă aflată în apropierea oraşului englez Glastonbury, în comitatul Somerset. Pe la 1170, regele Henric al II-lea, se pare că, stânjenit de tradiţia persistentă despre revenirea rigăi Arthur (în care vedea un pretendent la tron!), le-a poruncit călugărilor din Glastonbury să cerceteze mormintele din cimitirul mănăstirii; dar abia după moartea lui Henric (1189) s-au descoperit acolo două morminte – scheletul unui bărbat şi al unei femei – străjuite de o cruce de plumb; se pare că inscripţia de pe cruce, cam ştearsă şi greu descifrabilă, atribuia aceste rămăşiţe lui Arthur şi soţiei sale regina Guinevere. „Dar această descoperire nu a clătinat credinţa larg răspândită că Arthur trăia mai departe pe o insulă a primăverii veşnice”, notează R.S. Loomis şi citează un autor din secolul al XIII-lea, Gervase de Tilbury, care considera că este vorba de Sicilia şi că Arthur fusese închis în… vulcanul Etna. Mai departe, istoricul britanic relatează scena: „Un slujitor al episcopului Cataniei, pătrunzând pe o cărare strâmtă în Etna, a nimerit într-o fermecătoare poiană, unde se înălţa

un palat ca în basme. Acolo, într-un culcuş regesc, zăcea Arthur, în fiecare an deschizându-i-se din nou rănile din bătălia cu Mordred".

Una dintre numeroasele variante germane ale romanului lui Arthur relatează şi ea supravieţuirea eroului, viaţa de petreceri şi desfătări dusă de legendarul rege într-un loc izolat, inaccesibil, din măruntaiele unui munte, înconjurat de cavaleri din Britania şi din alte locuri, de cai şi de arme, într-un lung şir de ospeţe şi turniruri cavalereşti. Dar în acest caz, fiind vorba de o variantă germană, textul se explică prin tradiţia Walhalei – palatul lui Odin, unde petrecerile războinicilor căzuţi cu arma în mână se ţineau de asemenea lanţ. De altfel, acest mit al supravieţuirii a avut în Germania şi un alt erou, pe împăratul Frederic al II-lea (1194–1250) – mit pe care istoricul englez nu-l menţionează, dar îl găsim la Mircea Eliade (în *Aspecte ale mitului):* „... se credea că împăratul se retrăsese într-o ţară îndepărtată, sau că, potrivit legendei celei mai populare, dormea sub muntele Etna... Şi, de fapt, treizeci şi patru de ani după moartea lui, în oraşul Neuss, un impostor a reuşit să se dea drept Frederic al II-lea *redivivus.* Nici chiar după execuţia acestui pseudoFrederic la Wetzlar, mitul nu şi-a pierdut virulenţa".

Vorbind despre un adevărat „torent de legende privind supravieţuirea regelui Arthur", profesorul Loomis arată că aceste legende „s-au ivit şi au înflorit pe cele mai neaşteptate meleaguri, au rezistat tuturor atacurilor celor sceptici şi nu au cedat nici în faţa mormântului... ridicat, la Glastonbury, monarhului dispărut. Faptul că, după aproape o mie patru sute de ani de la moartea sa, ici-colo se mai vorbea despre supravieţuirea lui Arthur, reprezintă un fenomen uimitor". Dar poate că fenomenul să nu ne apară chiar atât de uimitor dacă luăm în consideraţie uriaşa influenţă pe care a exercitat-o legenda – atât în tradiţia

populară, cât și în eposurile truverilor şi cântăreţilor de curte –, asupra serbărilor, ceremonialurilor, întrecerilor şi, în general, asupra întregii vieţi medievale. Seniorii feudali şi principii, chiar şi regii, prezidau mese rotunde, după modelul celei a lui Arthur – erau adoptate blazoanele şi chiar numele celor mai faimoşi cavaleri din romanele ciclului, în târguri se reprezentau piese în care era redată viaţa din cetatea Camelot, unde se afla curtea lui Arthur. Atestări documentare despre asemenea serbări, ceremonii şi turniruri avem din Cipru (cea mai veche datează din anul 1223), din Franţa, Spania, Germania şi din alte ţări ale Europei apusene; mai târziu, burghezia oraşelor, imitând aristocraţia, a început şi ea să organizeze asemenea serbări patronate de bresle: în 1390, de pildă, negustorii şi meseriaşii din oraşul Tournay s-au constituit într-o „Asociaţie a Mesei rotunde”, organizând diferite serbări şi întreceri la care au invitat membri ai breslelor din alte oraşe. Asemenea manifestări îmbrăcau uneori forme grandioase; o cronică din 1493 consemnează că serbările „Mesei rotunde” de la Castelul Sandicourt de lângă Pontoise, nu departe de Versailles, au durat opt zile, cu participarea a aproape 2000 oaspeţi.

De la descoperirea mormântului şi a inscripţiei în plumb de la Glastonbury s-au scurs opt veacuri, dar tradiţia este puternic înrădăcinată; în diferite locuri din Ţara Galilor şi din alte părţi ea se menţine, tenace, oglindită în folclor şi în literatura cultă, iar istoricii şi arheologii îi dau uneori ascultare. Către sfârşitul veacului trecut, de pildă, pe şantierul arheologic situat lângă castelul Cadbury, aşadar într-o regiune nu prea depărtată de Glastonbury, cercetătorii au fost întâmpinaţi de un bătrân din partea locului care i-a întrebat: „Aţi venit să-l scoateţi pe rege de-aici?”

Tradiţiile populare despre riga Arthur au influenţat creaţia celor mai mari poeţi englezi – Alfred Tennyson, de

pildă, le acordă un loc de cea mai mare importanţă în *Idilele regelui* (1859–1885) care, împreună cu *Enoch Arden* formează operele principale ale acestui poet sensibil, maestru al eufoniei, inspirat cu precădere de legendele medievale. Tennyson plasează cetatea Camelot în localitatea Camelford din sud-estul regiunii Cornwall – localizare de care organizatorii turismului în această pitorească regiune profită din plin: vizitatorilor li se arată, în apropiere de Camelford, celebrul Staughter Bridge („Podul Masacrului”) unde s-au înfruntat, în anul 542, armatele regelui Arthur cu ale uzurpatorului Mordred, iar la câţiva kilometri mai departe, micul lac Dezmary, pe malul căruia a murit Arthur şi în care sir Bedivere a primit poruncă să arunce vestita Escalibor – sabia invincibilă a eroului. Dincolo de lac, nu departe de ţărmul mării, deasupra promontoriului stâncos, se ridică ruinele castelului Tintagel unde, conform legendei, se afla sala cea mare în care cavalerii se întruneau în jurul Mesei Rotunde, iar dedesubt, acolo unde valurile mereu neliniştite izbesc baza stâncilor, se zăreşte peştera vrăjitorului Merlin…

Arheologii englezi nu dispreţuiesc tradiţia populară – ba dimpotrivă: în anii imediat următori ultimului război mondial, ministerul lucrurilor publice din Marea Britanie a deschis în apropiere de Camelford un şantier arheologic; cercetătorii au stabilit că, la origine, Tintagel a fost o mănăstire celtă ridicată în secolul al VI-lea (!), ale cărei fundaţii au folosit mai târziu la construirea unei fortăreţe. Nu s-au descoperit vestigii care să îndreptăţească presupunerea că impunătoarele ruine ar avea vreo legătură cu regele Arthur.

În primul pătrar al veacului al XVII-lea după ce un mic slujbaş din Andaluzia – care pierduse un braţ în bătălia de la Lepanto şi stătuse câţiva ani rob în Alger – a publicat romanul *Don Quijote*, oamenii cu oarecare ştiinţă de carte din Europa apuseană nu mai iau în serios lumea fictivă a

romanelor cavalereşti medievale: cu al său „cavaler al tristei figuri”, Cervantes realizase o genială parodie a aventurierului rătăcitor, visător incorigibil, trăitor într-o lume ireală, victimă naivă a unor idealuri irealizabile.

Şi totuşi, ceva din candoarea vechilor romane cavalereşti supravieţuieşte până în zilele noastre în tradiţia populară din regiuni situate pe cele mai diferite meridiane. Bătrânul care-i întrebase pe arheologii de la Glastonbury „Aţi venit să-l scoateţi pe rege de-aici?” perpetua o străveche tradiţie şi era convins că existase cândva un rege Arthur care ţinea sfat cu cavalerii săi în jurul Mesei Rotunde şi săvârşea minuni în luptele cu duşmanii – o convingere împărtășită, cum am văzut, şi de unii dintre istoricii şi arheologii din patria insulară a rigăi Arthur, de oameni de ştiinţă care continuă să-i caute vestigiile…

În strânsă legătură cu ciclul Mesei Rotunde este legenda Graiului a vasului din care Iisus ar fi mâncat la Cina cea de taină şi în care apoi i-au fost culese câteva picături de sânge, când a fost împuns, pe cruce, de lancea centurionului. Păzit într-un loc misterios – undeva în vârful inaccesibil sau în măruntaiele unui munte – Graiul este înzestrat chipurile, cu puteri excepţionale de care nu se pot însă bucura decât cei aleşi, cei „neprihăniţi”, cum sunt cavalerii „fără de teamă şi de prihană” de la curtea rigăi Arthur.

Această „legendă pioasă”, de mare circulaţie în literatura orală şi scris a Evului Mediu, are două variante – una franceză (provensală) şi una germană. Cea franceză, pornind de la eposul lui Robert de Boron şi de la romanele cavalereşti ale lui Chrestien de Troyes, localizează relicva în cetatea aflată la Montségur – în sudul Franţei, aproape de frontierea spaniolă – în legături cu secta catharilor; catharii – sau albigenzii (Albigeois), după numele localităţii Albi – formau o comunitate înfloritoare pe la mijlocul

secolului a XI-lea; oameni harnici, foarte muncitori, se ocupau cu agricultura şi ţesătoria dispreţuiau bunurile materiale, predicau sobrietatea, se îmbrăcau numai în negru. Credinţa lor, însă, nu era pe placul papei Inocenţiu al III-lea, care organiză o cruciadă împotriva lor; în iulie 1209 „cruciaţii" cuceresc Béziers apoi Carcassonne şi le trec prin foc şi sabie. Mai târziu, papa Grigore al IX-lea continuă persecutarea lor cu ajutorul Inchiziţiei, ale cărei ruguri se aprind peste tot în regiune. Pierre-Roger de Mirepoix, comandantul militar al albigenzilor, este nevoit să se predea. În 1244 nu mai rămăsese decât un singur bastion al rezistenţei cathare: cetatea de pe Monségur. Asediaţi vreme de câteva luni, lipsiţi de hrană şi de apă, cei 200 de apărători ai cetăţii, în frunte cu Bertrand Marţi şi Perelha, au fost nevoiţi să se predea şi au fost cu toţii arşi pe rug, împreună cu femeile şi copiii lor.

După execuţie, asediatorii au căutat în cetate tezaurul catharilor, dar în zadar – dispăruse fără urmă. Mai târziu, o cronică menţiona că, în noaptea premergătoare predării cetăţii, trei cathari – Amiel, Aicard şi Poitevin – reuşiseră să evadeze din cetatea asediată coborând pe frânghii în prăpastia din spatele castelului; duceau cu ei odoarele bisericii, pe care le-au ascuns apoi într-un loc până astăzi nedescoperit. Printre obiectele acestui tezaur s-ar fi aflat şi Graiul, relicva înzestrată cu puteri supranaturale.

Un autor avizat ca Henri-Paul Eydoux (în *Cités mortes et lieux maudits en France*, Pion, Paris) este de părere că de fapt „tezaurul" era alcătuit în primul rând din cărţi de cult ale catharilor, dintre care s-au păstrat două: o biblie adnotată, aflată astăzi la biblioteca din Lyon, şi un tratat cuprinzând ritualuri, descoperit în 1939 la biblioteca din Florenţa. Eydoux vorbeşte de „arhive compromiţătoare", care trebuiau salvate pentru a nu cădea în mâinile inchizitorilor, mergând chiar până a nu exclude

posibilitatea ca printre obiectele salvate să se fi aflat şi... Graiul.

În varianta germană, prelucrată de Wolfram von Eschenbach (circa 1200), în *Parzival* (Parsifal), Graiul este o piatră preţioasă căzută din coroana lui Lucifer – nume care în perioada medievală personifica luceafărul de dimineaţă (Lucifer „luceafăr"), iar în teologia creştină diavolul. (Legenda spune că Lucifer a fost un înger care, cutezând să se considere egalul lui Dumnezeu, este pedepsit cu prăbuşirea în infern; în unele şcoli filosofice, dar mai ales în literatură, el a devenit o întruchipare a ezitării, dubiului şi contestării, dar şi a indignării ce duce la răzvrătire – exemplele, dintre cele mai celebre, nu lipsesc: *Paradisul pierdut* de Milton, *Cain* de Byron, *Demonul* de Lermontov ş.a.). La Wolfram, relicva se afla pe vârful Monsalvage, sub paza unui rege supus ordinului cavaleresc al Templierilor. Câteva dintre variantele mai târzii ale legendei menţionează transportarea Graiului în imperiul mitic al Preotului Ioan.

Un cercetător german, Otto Rahn, a încercat să dea unele interpretări moderne ale acestei răspândite legende, în două lucrări pline de erudiţie: *Kreuzzug gegen den Gral* („Cruciadă împotriva Graiului", 1933), şi în *Luzifers Hoffgesind* („Curtenii lui Lucifer"); în această din urmă lucrare el tinde să demonstreze că ideea Graiului supravieţuieşte, sub diverse forme, în folclor şi în alte manifestări populare. Termenul „Gral" ar veni din provensala medievală, *grasal,* cu înţelesul de „vas", iar Montsalvage înseamnă „munte sălbatic", în limba medievală vorbită în sudul Franţei *(langue d'ºC).*

Printre marii creatori inspiraţi de legenda Graiului se cuvine citat în primul rând Richard Wagner, care a folosit-o într-o operă de tinereţe, *Lohengrin* (1850, Weimar), şi într-una de maturitate, *Parsifal* (1882, Bayreuth). La Wagner, care şi-a scris el însuşi textul dramatic pentru majoritatea

partiturilor sale, Gralul este păstrat în castelul Monsalvat, într-o „ţară depărtată *(Lohengrin),* a cărei aşezare nu se precizează, pentru ca, mai târziu (în *Parsifal),* compozitorul, care în actul al II-lea ne introduce chiar în interiorul castelului, să noteze pe manuscrisul său următoarea indicaţie pentru regie: scena trebuie să reprezinte „o regiune muntoasă din nordul Spaniei". Aşa se face e Montsalvatul, după ce a fost localizat, după cum am văzut, în sudul Franţei la Montségur, a trecut Pirineii, în Spania; în primii ani ai veacului nostru se vorbeşte tot mai insistent de Montserrat, un munte din Catalonia, la nord-vest de Barcelona, care ar fi servit de cadru poeţilor medievali Chrestien şi Wolfram fapt pe care-l consemnează chiar o lucrare de referinţă ca *Encyclopaedia Britannica,* ediţia din 1911.

Richard Hennig, neobositul cercetător al vechilor legende, este însă de părere că „... epopeea lui Parsifal şi Montserratul n-au absolut nimic în comun şi arată că textul din enciclopedia britanică se bazează pe un altul cu câţiva ani mai vechi, aflat într-un ghid *Baedeker* al Spaniei apărut în 1897. (Ghidurile *Baedeker*, tipărite în mai multe limbi şi foarte răspândite, se bucurau de mar prestigiu în acea vreme când turismul internaţional era încă în faşă şi oricui rezervat celor cu dare de mână). La rândul său, scriitorul german Ludwig Passarge, autorul textului din respectivul ghid, a fost influenţat de o scrisoare lui Alexander von Humboldt care, la 26 martie 1800, vizitase mănăstirea de la Montserrat şi-i scrisese prietenului său Goethe că locurile i se par „ideale pentru legenda Graiului.

Astfel se face că, în 1800, la şase veacuri după ce Chrestien de Troyes dăduse la iveală celebrul său roman cavaleresc, Gralul capătă o nouă localizare geografică bazată exclusiv pe o ficţiune literar-epistolară. De altfel, împotriva identificării Monsalvage-Montserrat se situează şi argumente de ordin filologic: Montsalvage vine de la

mons salvaticus (sau *silvaticus*), însemnând „munte împădurit”, iar Montserrat de la *mons serratus,* adică „munte pleşuv” – prin urmare exact contrariul…

Asemenea argumente n-au fost însă în măsură să descurajeze pe autorii de ghiduri turistice – nici pe cei ai *Baedekerelor* de-acum o sută de ani, cum am văzut, şi nici pe cei din zilele noastre: de ambele părţi ale Pirineilor, atât ruinele de la Montserrat, în Spania, cât şi cele de la Montségur, în Franţa sunt astăzi obiective turistice căutate; interesul pe care-l arată în fiecare an peste 100.000 turişti pentru Monségur se datorează însă pe de o parte unor interesante descoperiri arheologice făcute în regiune, începând cu anul 1960, pe de altă parte mai multor studii istorice apărute în ultimii ani, unui film de succes *(La Fiancée des ténèbres),* produs de Serge de Poligny, şi unui serial T.V. Al lui Stellio Lorenzi – care menţin în actualitate legenda Gralului; este, poate, acea „nevoie de mit” a omului modern, fie el cititor sau (tele) spectator. Printre lucrările de referinţă se cuvine citat *Monségur* de Antoine Lévis-Mirepoix – şi probabil că nu este o simplă potrivire de nume care-l apropie pe autor, istoric de prestigiu şi academician, de Pierre-Roger de Mirepoix, şeful militar al albigenzilor. Oricum, regiunea a dat Franţei câţiva reprezentanţi remarcabili, de la mareşalul Foch la pictorul Toulouse-Lautrec şi de la navigatorul La Pérouse la preşedintele Pompidou.

Cât priveşte versiunea wagneriană a textului dramatic despre Gral, ca şi alte creaţii ale marelui compozitor inspirate din domeniul mitului şi vechilor legende, se reprezintă de peste o sută de ani pe toate scenele lirice din lume şi se vor mai reprezenta multă vreme de aci înainte.

Unde se afla Ţara Preotului Ioan, împărăţia misterioasă unde, după cum am văzut, din unele surse

până la urmă îşi găsise adăpost Gralul? Totul a început în anul 1165, când trei dintre cei mai puternici şefi ai creştinătăţii europene – papa Alexandru al III-lea, împăratul Manuel Comnenul al Bizanţului şi împăratul Frederic Barbarossa – au primit câte o scrisoare lungă, în limba latină, cu un conţinut cât se poate de original. Scrisorile către papă şi împăratul Frederic s-au pierdut, în schimb cea către Manuel s-a păstrat în peste o sută de copii manuscrise – ceea ce arată importanţa ce i se acorda – şi a fost tipărită la şapte veacuri de la redactarea ei (Gustav Oppert: *Der Presbyter Johannes în Sage und Geschichle*, Berlin, 1864 – „Preotul Ioan în legendă şi istorie").

Scrisoarea începea în felul următor: „Ioan, preot prin mila lui Dumnezeu şi voinţa domnului nostru Iisus Christos, rege al regilor, stăpânitor al stăpânitorilor, transmite urări de sănătate prietenului său Emmanuel, crai al Constantinopolului şi nădăjduieşte că graţia lui Dumnezeu îl va însoţi în viitor". Apoi scrisoarea dă amănunte despre persoana şi împărăţia misteriosului monarh: „Eu, Preotul Ioan, senior al seniorilor, îi întrec pe toţi cei ce vieţuiesc în această lume în privinţa virtuţilor, a bogăţiei, puterii. Şaptezeci şi doi de regi ne plătesc tribut; măreţia Noastră dictează legea în cele trei Indii şi împărăţia Noastră se întinde până la marginile Indiei îndepărtate, unde trupul sfântului apostol Toma a fost depus spre odihnă. Şaptezeci şi două de provincii, între care numai câteva aparţin creştinilor, sunt supuse de către Noi. Ţara Noastră este tărâmul elefanţilor, dromaderelor, cămilelor" – aici urmează trei nume de animale de care n-a auzit nimeni, anume: Meta collinarum, Camerennus, Tinserete – „al panterelor, măgarilor de pădure, leilor albi şi roşii, urşilor albi; grifonilor muţi, tigrilor, lamelor, hienelor, cailor, măgarilor sălbatici, boilor sălbatici şi oamenilor sălbatici sau cu coarne şi neavând decât un

singur ochi, sau ochi în frunte şi la spate, centaurilor, faunilor, satirilor, pigmeilor, uriaşilor, ciclopilor şi femeilor lor care au aceeaşi înfăţişare, păsării-fenix şi a aproape tuturor celorlalte animale care trăiesc pe lumea aceasta".

Doi autori mai noi, Willy Ley şi Sprague de Camp (în *De l'Atlantide à l'Eldorado*, Plon, Paris) remarcă pe bună dreptate că înşiruirea de mai sus, dacă nu prea are legătură cu realitatea, în schimb a folosit din plin date fantastice din *Istoria Naturală* a lui Pliniu cel Bătrân şi din scrieri contemporane cu scrisoarea, ca *Poemul ducelui Ernest* şi *Aventurile lui Sindbad Marinarul.*

Mai departe, scrisoarea descrie minunile de la curtea monarhului: „În fiecare zi, masa Noastră este aşternută pentru 30.000 persoane, fără a mai socoti pe noii-veniţi pe neaşteptate. Niciunul dintre aceştia nu pleacă fără a primi un dar din tezaurul Nostru, fie un cal sau altceva. Masa Noastră este confecţionată din smaraldul cel mai rar şi aşezată pe patru picioare de ametist. În fiecare lună suntem serviţi la masă de 7 regi cu rândul; 62 duci şi 265 conţi sunt însărcinaţi să execute diferite lucrări... Palatul Nostru este clădit pe temelii din pietre preţioase, iar geme împodobesc pereţii, cimentate în aurul cel mai pur şi cel mai potrivit de a servi ca mortar. Tavanele sunt făcute din safirele cele mai pure, având, din loc în loc, topaze. Porţile Noastre sunt din cel mai limpede cristal încrustat în aur. Ele se deschid către Răsărit şi măsoară 32 coţi în înălţime. Ele se deschid şi se închid de la sine, când Noi pătrundem în palat... într-o parte, regatul Nostru se întinde pe o distanţă măsurând patru luni de călătorie şi nimeni nu ştie până unde se întinde supremaţia Noastră în cealaltă parte..."

Scrisoarea continuă pe multe pagini, lungă şi anostă (pentru noi cei de astăzi). Cine era autorul ei? O remarcă se impune de la început: era un om cult, după cum rezultă din faptul că scria într-o latină destul de corectă, şi-i citise

pe Pliniu şi pe câţiva autori contemporani cu el din care s-a inspirat. Încă din 1931, istoricul Leonardo Olschiki (în prestigioasa revistă *Dio Historische Zeitschrift)* a emis ipoteza că scrisoarea era de fapt un pamflet menit să demonstreze monarhilor Occidentului acelor vremi atât de lovite de hărţuieli războinice cât de prosperă poate fi viaţa într-o ţară lipsită de războaie; o ipoteză interesantă, dar insuficient argumentată.

Istoricii mai noi au arătat însă că a existat şi un veritabil rege-preot creştin pe meleagurile mai îndepărtate ale Asiei, care în secolul al XII-lea domnea peste keraiţi sau karahitai *(kara* „negru" – aşadar „chinezi negri"). Aşezaţi în împrejurimile Lacului Balkaş, la nord de Tian-şan, keraiţii au cucerit – sub conducerea şefului lor militar, Yeliutaşi, menţionat şi în cronicile chineze – Turkestanul (circa 1130), apoi au pornit împotriva vecinilor lor mahomedani. Bătălia s-a dat în zilele de 8 şi 9 septembrie 1141, lângă Katvan, nu departe de Samarkand – o bătălie uriaşă în care, şi de o parte, şi de cealaltă, erau angajaţi câte 300.000 oameni – sfârşindu-se cu victoria lui Yeliutaşi. Câţiva ani mai târziu, acesta muri; imperiul său, împărţit între moştenitori, a supravieţuit până în 1203, când a fost distrus de mongolii conduşi de Genghis han. Diverşi călători, cum sunt Carpini, Rubruk, Marco Polo, au cules informaţii constituind ecouri târzii şi deformate despre keraiţii creştini şi şeful lor militar.

Prin urmare: China, Asia Centrală, Etiopia, Tibetul – la care se adaugă Mesopotamia, Armenia, Georgia şi alte câteva regiuni; astăzi ne vine greu a înţelege zelul depus de diverse autorităţi ecleziastice, în frunte cu Suveranii Pontifi, dar şi de laici (regi, duci, principi) în căutarea miticei împărăţii a Preotului Ioan, personaj misterios care a pasionat vreme de două sau trei veacuri ţările europene de la Atlantic la Bizanţ, făcându-şi loc nu numai în cântecele trubadurilor şi în relatări mai mult sau mai puţin

fantastice despre călătorii în ţări depărtate, dar şi în tratate de cosmografie şi lucrări cartografice.

Este şi perioada de aproape două veacuri în care s-au organizat opt cruciade (1096–1270) împotriva „necredincioşilor”, pentru eliberarea „sfântului mormânt” din Ierusalim şi a „locurilor sfinte” din Palestina; după succesele primei cruciade, care a dus la cucerirea Antiohiei, Edessei şi Ierusalimului, au urmat eşecurile: emirul din Mossul recucereşte Edessa (în 1144), Saladin, sultanul Egiptului, recucereşte Ierusalimul (în 1187), obţinând o răsunătoare victorie la Tiberiada. La începutul veacului următor, un nou zvon insistent însufleţea vestul european: suveranul Georgiei, urmaş al regelui Ioan, se apropia cu o armată uriaşă care-i va strivi pe „necredincioşi” şi va elibera „locurile sfinte”; încă o tragică eroare: suveranul era teribilul Genghis-han, care i-a învins, ce-i drept, pe „necredincioşi” la Samarkand (în 1221), dar „eliberarea” Ierusalimului a rămas acelaşi vis depărtat.

Povestirile mitice despre ţara Preotului Ioan, ca şi cele despre regele Arthur, Gral şi alte teme de predilecţie ale literaturii din perioada medievală sunt impregnate, desigur, de o misticitate cu puternic parfum feudal; nici nu putea fi altfel într-o vreme când, după cum ne asigură un autor de la sfârşitul secolului trecut (Arturo Graf în *Miti, superstizioni e leggende,* Loescher, Torino, 1893), în bisericile europene se găseau relicve ca „laptele Fecioarei, lacrima vărsată de Iisus pe trupul sfântului Lazăr, o bucăţică de carne prăjită din trupul sfântului Laurenţiu şi chiar pene din aripile arhanghelilor Gavril şi Mihail”, într-o vreme când prezicătorii, chiromanţii şi vracii erau ascultaţi cu sfinţenie, când astrologii întocmeau horoscoape cu preziceri de calamităţi şi catastrofe, iar alchimiştii căutau piatra filosofală şi elixirul vieţii, când tribunalele inchizitoriale vânau vrăjitoare, iar ceea ce este bizar în firea omenească ora irezistibil atras de tot ce este tainic,

misterios, de neînţeles…

Povestiri de Pe Mare: Insule Misterioase şi Vase Fantomă, Naufragii şi Robinsoni

Tainele insulelor rătăcitoare. Emil Racoviţă şi Marele şarpe-de-mare: „fosile vii” într-un mediu degradat. Walter Scott, Heinrich Heine, Richard Wagner (şi alţii): obsesia Olandezului-Zburător. Adevăratul Robinson Crusoe. Marea aventură a răsculaţilor de pe Bounty. Insula celor o mie de enigme. Încercări de rezolvare a unor controverse ştiinţifice prin performanţe… sportive.

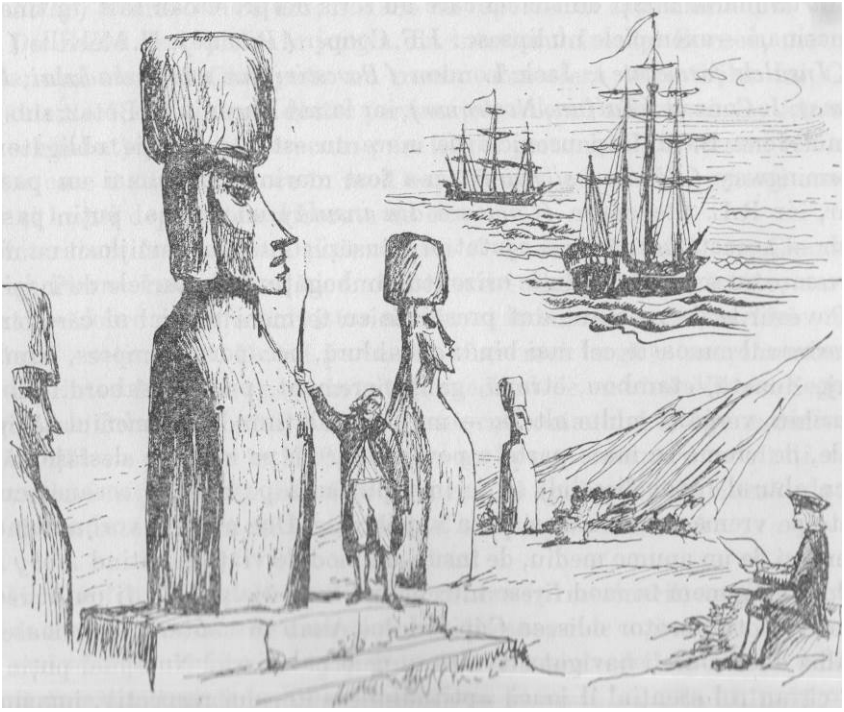

Istoricii literari au căutat şi au găsit felurite răspunsuri la întrebarea de ce marii poeţi ai literaturii universale au iubit atât de mult marea şi au cântat-o cu

atâta căldură – unii dintre aceşti poeţi erau născuţi departe de mare, de pildă marele nostru Eminescu, care a văzut lumina zilei în nordul Moldovei, ca şi Lenau, originar din satul bănăţean al cărui nume l-a adoptat; în vremurile noastre, câţiva dintre marii poeţi au îndrăgit şi cântat marea care scaldă litoralul dobrogean: Miguel Ángel Asturias, Salvatore Quasimodo, Pablo Neruda, Janis Ritsos – aşa cum de altfel, în urmă cu două milenii, făcuse şi poetul roman Ovidiu în exilul său tomitan.

Fireşte că orice poet este mai mult sau mai puţin liric, exprimă în opera sa o stare afectivă prin definiţie intimă. Prozatorul foloseşte alte moduri de exprimare, cu osebire naraţiunea, expunerea unor fapte sau evenimente în formă gradată. Prozatorii au iubit şi iubesc şi ei marea, şi vom remarca de la început că foarte mulţi dintre cei care au scris despre ea au fost, în tinereţea lor, marinari – exemplele nu lipsesc: J.F. Cooper *(Pilotul),* H. Melville *(Moby Dick*, *Insulele fermecate),* Jack London *(Povestiri din mările sudului*, *Lupul de mare),* J. Conrad *(Taifun, Nostromo),* iar la noi Eugeniu P. Botez, sub pseudonimul Jean Bart. Deşi ucenicia pe mare nu este o condiţie obligatorie – E. Hemingway *(Bătrânul şi marea)* n-a fost marinar, ci numai un pasionat pescar, iar R.L. Stevenson *(Comoara din insulă)* un nu mai puţin pasionat călător – această ucenicie i-a ajutat prin însăşi contactul nemijlocit cu mediul despre care au scris, lărgindu-le orizontul, îmbogăţindu-le sursele de inspiraţie.

Povestirile de pe mare sunt presărate cu termeni tehnici al căror înţeles un marinar îl cunoaşte cel mai bine: ancablură, bocaport, bompres, cambuză, cordaj, dunetă, etambou, etravă, gabie, grement, pescaj, sabord, subarbă, tambuchiu, vergă şi multe altele – majoritatea ţinând de domeniul navigaţiei cu vele, de vreme ce mare parte a povestirilor de pe mare se desfăşoară înainte ca aburul (apoi dieselul) să se înstăpânească pe mări şi oceane, cu

alte cuvinte pe vremea corăbiilor şi nu a vapoarelor. Dar nu este vorba numai de termeni, ci de un anume mediu, de însuşi un mod de viaţă şi, citind *Moby Dick,* de pildă, ne punem în mod firesc întrebarea: oare Melville ar fi putut reda în mod atât de tulburător odiseea Căpitanului Ahab în căutarea fabuloasei balene albe dacă n-ar fi navigat câtva timp pe o balenieră? Nu e mai puţin adevărat că un rol esenţial îl joacă aptitudinile autorului respectiv, imaginaţia, talentul – Karl May a scris cu talent despre Vestul îndepărtat al Americii fără a părăsi micul târg Radebeuil de lângă Dresda, şi nici Jules Verne n-a prea călătorit pe mare (deşi născut la Nantes, pe malul estuarului Loarei), ceea ce nu l-a împiedicat să ne dăruiască pe neuitatul căpitan Nemo şi multe povestiri de pe (şi de sub…) oceanele Pământului.

Herman Melville nu împlinise încă 19 ani când a străbătut prima oară Atlanticul, iar în 1841, la 22 ani, înfruntă furtunile de la Capul Horn, străbate Pacificul, vizitează Insulele Marchize, Tahiti, Hawaii, petrece câteva luni în Insula Nukuheva, pătrunzând în interiorul acestui „eden canibal", cum o va numi. Jack London a colindat mările sudului ca mus pe un cargobot, când abia împlinise 14 ani, iar la maturitate, în 1907, se va îmbarca, împreună cu a doua sa soţie, pe micul velier *Snark* pentru a face ocolul lumii (*The Cruise of the Snark*, 1911); n-a reuşit să încheie călătoria, fiindcă, după şase luni, îmbolnăvindu-se grav în plin ocean, a fost nevoit să se întoarcă în California – oricum, el este iniţiatorul unor astfel de competiţii temerare pe care, mai târziu, pasionaţi ai navigaţiei solitare sau în grup restrâns, animaţi de spiritul de aventură, ca Alain Gerbault, John Slocum, Francis Chichester, Thor Heyerdahl şi mulţi alţii le vor relua demonstrând capacitatea aproape fără limite a omului în lupta sa cu natura şi stihiile ei. Joseph Conrad a colindat toate mările Pământului, mai întâi ca simplu marinar, apoi

ca şef de echipaj pe velierul *Torrent,* în sfârşit căpitan pe diferite cargouri – prima sa carte *(Allmayer's Folly)* a scris-o la 38 ani; în 1985 un reporter al săptămânalului vest-german *Die Zeit* a descoperit, în jungla din interiorul Insulei Borneo, mormântul căpitanului olandez Olmeyers: nu numai atmosfera povestirilor lui Conrad este autentică, dar şi unele dintre personajele sale au existat aievea (cu numele uşor schimbat) şi, fireşte, trecute prin filtrul personalităţii acestui remarcabil scriitor care a ştiut să evoce în mod captivant şi cu realism, uneori crud, oameni şi locuri depărtate cunoscute de el.

Literatura franceză are şi ea ofiţerii ei de marină, între care Claude Farrère şi Pierre Loti, autori ai unor povestiri din ţări îndepărtate, naraţiuni pline de culoare pe care unii istorici literari le subsumează (nu fără oarecare dreptate) exotismului, făcând parte din sfera mai largă a neoromantismului. Şi tot printre francezi se cuvin citaţi medicul de marină Victor Segalen şi Pierre MacOrlan – acesta din urmă autorul romanului *Étoile matutine* relatând o călătorie pe mare în 1720, din care nu lipsesc marinarii revoltaţi, comerţul cu sclavi negri, piraţii, butoiaşele cu rom şi epidemiile de ciumă; de altfel, MacOrlan este şi autorul unui *Manuel du parfait aventurier...*

Un loc foarte important îl ocupă marea (şi marinarii) în literatura aşa-zisă de aventuri – ceea ce este destul de firesc: pe de o parte deoarece, în trecut, mai ales pe vremea navigaţiei cu vele şi înainte de explorarea celor mai îndepărtate ţinuturi de pe Terra, o călătorie pe mare era prin ea însăşi o aventură, pe de altă parte fiindcă, după cum este îndeobşte cunoscut, marinarii sunt înzestraţi cu o imaginaţie prodigioasă, trăsătură de caracter care poate că-şi are origina în trecutul îndepărtat al îndelungatelor călătorii, când navele pluteau între cer şi apă vreme de săptămâni şi luni în şir; în această izolare totală, când

meleagurile familiare se aflau cu mii de mile în urmă, iar în faţă se găsea o ţintă adesea incertă şi uneori necunoscută, imaginaţia găsea teren prielnic, plăsmuind făpturi şi întâmplări fantastice, unele dintre ele transformându-se apoi în legende care s-au perpetuat de-a lungul veacurilor până aproape de vremurile noastre. Tot aşa, când marinarii lui Vasco da Gama sau Cristofor Columb puneau pentru prima oară piciorul pe insulele necunoscute (europenilor) din Indiile Răsăritene sau Apusene, venind în contact cu o lume nouă şi ciudată, era firesc ca imaginaţia să le fie stimulată, ca întâmplărilor reale, trăite, să li se adauge altele, izvorâte din închipuire şi menite să dea culoare relatărilor.

Pentru scriitor – fie în domeniul literaturii ştiinţifice, fie în cel al ficţiunii – se află aici un material abundent, extrem de bogat, practic inepuizabil. Până astăzi, la aproape o jumătate de mileniu de la istoricele călătorii ale lui Columb, tema a rămas actuală, nu s-a spus încă tot ce putea fi spus, curiozitatea cititorului dăinuie: o biografie a lui Columb, redactată de reputatul medievist Jacques Heers de la Sorbona, este şi în zilele noastre un succes de librărie, deşi, cum arăta o cronică la ediţia italiană (*Cristoforo Colombo*, Ed. Rusconi, Milano, 1985), s-au scris până acum peste 20.000 studii, monografii şi biografii – lucrări ştiinţifice sau beletristice – pe această temă.

Vechile călătorii pe mare constituie aşadar un material inepuizabil pentru autorii de romane de aventuri, care au folosit din plin nu numai documentaţia „oficială” (de tipul jurnalelor de bord), ci şi (poate că mai ales) povestirile pline de pitoresc ale participanţilor la aceste călătorii, fie aşternute în scris de vreun ştiutor de carte sau numai povestite la masa unei cârciumi de port – relatări fantastice din ţări îndepărtate, care aveau şi menirea de a scoate în evidenţă temeritatea şi îndemânarea navigatorilor, într-o vreme când planeta

noastră era încă acoperită de numeroase pete albe reprezentând ţinuturi necunoscute, iar cârma, compasul, busola şi velatura fie că nu se cunoşteau, fie că erau la începuturile utilizării lor – aşadar într-o vreme când versul vergilian *audaces fortuna juvat* („soarta îi favorizează pe cei îndrăzneţi”) era o deviză marinărească.

Unele dintre aceste relatări, vechi de milenii, erau intenţionat fanteziste în scopuri bine determinate: fenicienii, de pildă, popor de navigatori şi neguţători, îşi presărau povestirile cu tot felul de monştri marini şi cataclisme înspăimântătoare pentru a descuraja pe cei care ar fi voit să se avânte pe itinerariile străbătute de ei şi al căror monopol l-au deţinut veacuri de-a rândul. Este astăzi dovedit că fenicienii descoperiseră mai de mult drumul către Canare, Madeira şi Azore, dar păstraseră taina asupra lui. Ideea despre unele pământuri îndepărtate şi inaccesibile a stăruit vreme de veacuri, ba chiar milenii, iar drumul către ele ar fi fost presărat cu monştri marini, ceţuri dese, prăpăstii, vârtejuri şi furtuni năprasnice, din care niciun navigator, oricât de iscusit nu putea scăpa. Tocmai pentru a-i împiedica pe corăbieri să treacă din Mediterană, mare familiară grecilor, în „Marea Tenebrelor” cea plină de primejdii. Hercule ar fi ridicat cele două stânci uriaşe care străjuiesc strâmtoarea numită astăzi Gibraltar.

Navigaţia în bazinul Mării Mediterane era cunoscută cu mult înainte de greci şi chiar de fenicieni; cele mai vechi date certe ne duc către cretani, care au ajuns cu navele lor primitive, acţionate de vâslaşi sclavi, în Cipru, pe coastele Libanului, în Egipt şi, probabil, în Marea Neagră, apoi spre Apus, în Sicilia şi Sardinia, şi mai departe, pe ţărmurile scăldate de soare cunoscute astăzi sub numele de Coasta de Azur. Nu este exclus să se fi avântat chiar dincolo de Coloanele lui Hercule: într-un mormânt cretan, vechi de aproape patru milenii şi

jumătate, s-a găsit chihlimbar de provenienţă baltică şi este greu de presupus că apreciata ambră galbenă a fost transportată pe extrem de dificilele drumuri de uscat, de-a curmezişul Europei din jurul anului 2500 î.e.n.

Temele marine au pătruns în tradiţia orală sau scrisă a multor popoare, la care găsim povestiri despre insule paradiziace, vrăjite, plutitoare, pierdute şi regăsite, locuite de monştri, adăpostind comori etc; studiile de literatură folclor evidenţiază că nu rareori aceste legende vădesc elemente comune, în ciuda distanţelor enorme ce despart locurile lor de origine: în legenda irlandeză despre călugărul Brandan şi în povestea orientală despre Sindbad Marinarul, eroii respectivi iau spatele unor balene drept insule, pe care aprind focuri drept care balenele, astfel importunate, se pun în mişcare, iar eroii noştri trec prin multe întâmplări ieşite din comun. Asemenea insule plutitoare au stimulat imaginaţia oamenilor până târziu, în veacul al XVIII-lea, când episcopul danez Pontoppidan (pe care nu trebuie să-l confundăm cu romancierul cu acelaşi nume, laureat al Premiului Nobel 1917) afirmă fără drept de apel: „Insulele plutitoare sunt întotdeauna caracatiţe uriaşe”…

Este uimitor cât de stăruitoare sunt legendele legate de diferite insule, legende care s-au perpetuat din antichitate (Homer, Pliniu, Plutarh) şi până în Evul Mediu, târziu, insule menţionate în cronici şi trecute în hărţi, cântate de truverii rătăcitori şi vizitate de cavalerii Mesei Rotunde (însuşi regele Arthur este înmormântat, cum am văzut, pe misterioasa insulă Avalon, insule căutate de multe generaţii de navigatori – fiindcă în antichitate și în Evul Mediu existenţa lor nu era pusă la îndoială.

Legendele legate de insula lui Brandan s-au perpetuat vreme de peste un mileniu, găsindu-şi expresia în lucrări de cosmografie şi hărţi geografice, iar Cristofor Columb, în istorica sa călătorie din 1492, era convins că o

va găsi în drumul său spre Apus. Se pare că Brandan, înainte de a deveni un erou legendar irlandez, a fost un personaj real: unii cercetători (I.P. Maghidovici în *Istoria descoperirilor geografice)* plasează călătoria sa către sfârşitul veacului al IV-lea, alţii (Richard Hennig, în lucrarea din care am mai citat) menţionează că a trăit în secolul al VI-lea, fiind călugăr la mănăstirea Cluain Fearta. El ar fi plecat de pe ţărmurile Irlandei natale, împreună cu un grup de învăţăcei de-ai să-i şi, după ce a rătăcit câtva timp pe ocean, a descoperit o insulă cu climă minunată şi floră abundentă, unde s-a stabilit, întorcându-se pe meleagurile irlandeze abia după foarte mulţi ani; această legendă, căreia imaginaţia populară i-a dat multă culoare, a circulat în aproape toate ţările apusene iar cartografii din Evul Mediu au concretizat-o menţionând „Insula Sf. Brandan" în cele mai diverse regiuni ale Atlanticului: aşadar, o insulă rătăcitoare, care în cele din urmă a dispărut fără ca numele ei să fie atribuit vreunui ţărm real.

Altă insulă „rătăcitoare", Brazii, apare în Evul Mediu timpuriu, indicată de cartografi mai întâi în sud-vestul coastei irlandeze şi confundată uneori cu Insula Sf. Brandan. Pe hărţile acestea, Insula Brazii se deplasa şi ea, cu timpul, tot mai departe spre sud şi spre vest; legenda spune că era populată exclusiv de femei tinere, frumoase şi ospitaliere, iar puţinii privilegiaţi care reuşeau să ajungă aici uitau drumul de întoarcere... Între 1480 şi 1497, şapte expediţii au plecat din Bristol să caute această insulă paradiziacă – ultima dintre ele, condusă de un italian pe nume Giovanni Caboto (trecut în serviciul Angliei, unde îşi spunea John Cabot), a căutat-o foarte la nord, explorând porţiuni din Labrador. Mai târziu (în 1515), Johannes Schöner plasează pe planiglobul său „Ţara Brazil" la extremitatea aşa-zisului continent sudic, despărţind-o de; America printr-o strâmtoare. La începutul secolului al XVI-lea, această insulă imaginară a dat numele ei unei vaste

regiuni a Americii de Sud – astăzi cea mai întinsă ţară a respectivului continent.

Cu tot atâta ardoare au căutat vechii navigatori şi legendară Insulă Antilia, situată, pe hărţile medievale, la apus de Gibraltar şi supranumită „Insula celor Şapte Cetăţi”; legenda, născută prin secolul al VIII-lea sau al IX-lea, relatează că, după înfrângerea creştinilor de către mauri în bătălia de la Jérez (Xérès, la sud de Sevilla), când stăpânirea musulmană s-a extins în cea mai mare parte a Peninsulei Iberice, un arhiepiscop şi şase episcopi au fugit ajungând într-o insulă cu pământ roditor şi climă dulce din Atlantic, unde au întemeiat şapte oraşe creştine. Pe unele hărţi medievale figurează atât Antilia cât şi Insula celor Şapte Cetăţi; pe cele mai multe dintre ele Antilia este plasată la apus de Azore, iar existenţa ei era unanim acceptată; învăţatul florentin Paolo Toscanelli, consilier ştiinţific (cum am spune astăzi) al lui Columb, îl sfătuia pe acesta ca, în drum spre „Indii”, să facă neapărat o escală în această insulă. În cele patru călătorii ale sale, amiralul genovez n-a găsit nicio insulă cu numele de Antilia – sau poate că ar trebui să spunem că a găsit foarte multe; la zece ani după prima sa călătorie (în 1502), pe harta unui anume A. Cantino (agentul diplomatic din Lisabona al ducelui de Ferrara) apare pentru prima oară menţiunea „Antilele regelui Castiliei”. Numele s-a păstrat până astăzi: pe toate hărţile reprezentând Marea Caraibilor vom găsi Antilele Mari (Cuba, Haiti, Jamaica, Porto Rico) şi cam o sută de Antile Mici.

Se pune în mod firesc întrebarea dacă aceste insule, care au pătruns în folclor şi literatură, în geografie şi cartografie, căutate de navigatori cu atâta înverşunare vreme de veacuri şi în care au crezut minţile cele mai luminate ale acelor vremuri îndepărtate, au existat într-adevăr. Fiindcă este un fapt că povestirile marinăreşti, legendele, însemnările din cronici şi hărţi nu erau

totdeauna lipsite de temeiuri reale. Ştim astăzi că Edrisi, deşi printre cei mai informaţi dintre vechii geografi arabi, s-a înşelat când menţiona (în jurul lui 1150) prezenţa a 2 700 insule într-un ocean atât de sărac în insule cum este Atlanticul; iar un veac şi jumătate mai târziu, Marco Polo, vorbind despre Oceanul Indian se înşela şi el când nota „în această mare există 12.700 insule”. Richard Hennig, ocupându-se de insulele imaginare din hărţile medievale şi întrebându-se cum „... s-a răspândit şi înrădăcinat asemenea geografie fantezistă de insule-fantomă”, ajunge între altele la concluzia că „... în această chestiune psihologia populară ocupă în ultimă instanţă un spaţiu mai cuprinzător decât geografia propriu-zisă”.

Or, studiile moderne de etnografie şi folclor au demonstrat că unele dintre elementele folosite în activitatea populară creatoare de povestiri fantastice şi legende sunt ţesute în ghergheful adevărului istoric. Poate că aceste „insule-fantomă” au existat aievea, dispărând apoi ca urmare a unor cataclisme – cutremure, erupţii vulcanice, chiar furtuni deosebit de puternice. Desigur că dispariţia sau apariţia unor insule nu constituie fenomene frecvente, dar sunt perfect explicabile în stadiul actual al ştiinţei – menţionate de-a lungul veacurilor în cronici şi diferite lucrări cu caracter ştiinţific a căror probitate este în afară de orice îndoială. Astfel, avem informaţii că în Marea Egee (Arhipelagul Santorin), în anul 179 î.e.n., a apărut brusc o insulă care mai există şi astăzi sub numele de Paleo Kameni; alte două insule apropiate, Mikra Kameni şi Nea Kameni au apărut în 1573 şi, respectiv, în 1707. Asemenea insule au apărut şi în regiunea Azorelor, iar în sud-vestul Islandei un vulcan submarin în erupţie a dus la apariţia a doua insule.

Continuând investigaţia noastră, vom constata că Atlanticul de Sud se bucură de faima unei regiuni specializată în... dispariţii de insule; de pildă, Isla Grande,

descoperită în 1675 de la Roche, n-a mai fost regăsită, fiind ştearsă în 1820 de pe hărţile marine. Tot aşa, Insula Saxenberg, descoperită de olandezul Lindemann şi vizitată de diferite nave în 1804 şi 1816, a dispărut fără urmă. La fel s-a întâmplat, în aceeaşi regiune, cu insulele Thomson, Thomas şi Dougherty. Asemenea insule efemere pot, da loc la complicaţii… diplomatice – o dovedeşte istoria (scurtă) a Insulei Ferdinandea, descoperită de o brigantină italiană la 18 iulie 1831 în apropiere de Sicilia. Două zile mai târziu, un grup de geologi germani debarca pe mica insulă în centrul căreia se afla un vulcan fumegând. La 2 august apărură câteva nave militare englezeşti, care înălţară aici drapelul Marii Britanii, în ciuda protestelor ridicate de autorităţile siciliene. Nu s-a ajuns la un conflict diplomatic deoarece zece zile mai târziu, la 12 august, insula începu să… descrească, materia vulcanică se dilua în mare şi în scurt timp dispăru cu totul. Şapte ani mai târziu, în aceeaşi regiune apăru o altă insulă, al cărei vulcan se înălţa până la patruzeci metri deasupra nivelului mării; englezii o botezară Graham, dar nu se mai grăbiră s-o anexeze – pe bună dreptate, căci înainte de sfârşitul anului (1838) dispăru înghiţită de apele mării.

Exemple de acest fel mai sunt destule şi, în lumina lor, nu se cuvine oare să reconsiderăm părerile noastre cu privire la aşa-zisele insule mitice (Antilia, Brazii, Sf. Brandan ş.a.), să acordăm mai multă încredere acelor pasaje controversate din autorii vechi (Strabon, Pliniu, PseudoAristotel în *De mirabilis auscultationibus* ş.a.), precum şi datelor trecute în hărţile medievale? Poate că menţiunile din aceste hărţi erau corespunzătoare realităţilor de atunci şi o insulă Antilia a existat într-adevăr, cu atât mai mult cu cât cartograful Martin Behaim ne informează că o navă spaniolă a vizitat-o în 1414? Aceeaşi ipoteză este valabilă şi pentru Insula Sf. Brandan – care, începând cu o hartă din 1275, a figurat în lucrările

cartografice vreme de trei veacuri aproape în acelaşi loc, la apus de insulele Canare – şi pentru multe alte insule.

Deocamdată nu putem răspunde la aceste întrebări, dar nu este exclus ca, într-un viitor nu prea depărtat, arheologia submarină – o disciplină recentă, care-şi îmbunătăţeşte cu repeziciune mijloacele de investigaţie – să ne ofere la unele dintre ele răspunsuri surprinzătoare. Până atunci, notând puterea de seducţie a vechilor legende şi povestiri despre insule misterioase, vom aprecia farmecul ce se degajă de pe tărâmul acestei geografii fanteziste – preluată, de altfel, de numeroşi autori mai noi de povestiri de pe mare, ca D. Defoe, J. Verne, H.G. Wells (şi mulţi alţii) cu mijloacele de expresie ale prozei moderne.

Animalele fantastice au ocupat dintotdeauna un loc însemnat în literatura orală şi scrisă, ca şi în artele plastice. În peşterile din Spania şi Franţa, vânătorii le-au zugrăvit cu multe milenii înainte de apariţia scrierii; *Biblia* ne-a dăruit Leviatanul, un strămoş al krakenului din saga nordică, precum şi alţi monştri cu rădăcini mai vechi în mitologia orientală; de la antichitate am moştenit inorogul, hidra, meduza, sirenele, cerberul, ciclopii, minotaurul – o vastă galerie de monştri zugrăviţi în legendele eroice, în poemele homerice, în pictură, sculptură şi basoreliefuri, ca şi în mitologia legată de diferitele credinţe religioase. Aceste făpturi fantastice nu s-au născut în arta civilizaţiilor egeice (cum se crede, în general, poate şi datorită faptului că Apusul le-a cunoscut nemijlocit prin literatura elină), ci au fost în bună parte preluate de la civilizaţii mai vechi orientale. Originile acestor plăsmuiri se pierd într-un trecut şi o arie incertă, în schimb evoluţia lor poate fi urmărită de-a lungul veacurilor până în zilele noastre, ca sursă de inspiraţie în arta şi literatura culta, precum şi în credinţele populare. Un întreg curent literar, romantismul,

este dominat de legendarul-fantastic, ca şi opera câtorva dintre marii artişti plastici (Bosch, Dürer, Goya ş.a.). Pe toate meridianele folclorul este populat de făpturi fantastice – la noi: zmeul înzestrat cu statură şi puteri supranaturale, balaurul cu şapte (sau numai trei) capete scuipând foc pe nări, vârcolacul care mănâncă luna şi soarele, şi care, în unele descrieri, seamănă uimitor cu dragonul chinezesc de la celălalt capăt al lumii.

Cea mai veche menţiune despre şerpi de mare monstruoşi este legenda despre preotul troian Laocoon, devorat, împreună cu cei doi fii ai săi, de un astfel de monstru – legendă care i-a inspirat lui Sofocle o tragedie, astăzi pierdută, şi i-a prilejuit lui Vergiliu, în *Eneida*, câteva versuri nemuritoare; ea datează, probabil, din perioada limitei dintre mileniile II şi I dinaintea erei noastre, fiind tot atât de veche ca şi cea despre Scylla – monstrul cu şase capete, care-i pândea pe marinarii antici undeva în largul coastelor Siciliei. Desigur că şerpii de mare troieni, din care zeii au făcut instrumentul răzbunării lor, ţin de domeniul legendei, după cum de domeniul legendei ţine şi monstrul Scylla. Un alt şarpe de mare însă, reprodus pe zidurile palatului asirian de la Khorsabad, figurează în cronicile oficiale, care relatează că regele Sargon al II-lea (721–705 î.e.n.), în drum spre Cipru, a zărit de pe nava lui un şarpe uriaş, iar la întoarcere a poruncit artiştilor să reproducă imaginea monstrului pe zidul palatului regal. Vorbind de cronici, să facem un salt peste două milenii până în anul 1345 e.n., când cronicile latineşti ale cavalerilor ospitalieri (viitorii Cavaleri de Malta) menţionează răpunerea unui „balaur”, în insula Rhodos, de către vajnicul cavaler Deodatus de Gozo; acest episod cronicăresc a fost folosit de Schiller într-o frumoasă baladă, după ce a fost analizat de călugărul iezuit Athanasius Kircher într-o lucrare ştiinţifică plină de fantezie (*Mundus subterraneus*, 1665), unde găsim şi o

descriere a monstrului.

Galeria de monştri (marini şi tereştri) pe care ne-o oferă mitologiile antice și ciclurile de legende medievale este mult mai bogată – ne-am oprit asupra celor din Khorsabad şi Rhodos, deoarece au girul cronicilor oficiale, de curte. Şi iată-ne confruntaţi cu o problemă asemănătoare celeia din cazul insulelor misterioase: a admite sau nu realitatea acestor monştri – cu alte cuvinte, a admite existenţă (măcar până către jumătatea veacului al XIV-lea al erei noastre) a unei specii de reptilă uriaşă cu pronunţate caractere fosile. Ideea nu este chiar atât de îndrăzneaţă pe cât pare enunţarea ei – asemenea specii au existat, şi unele (şopârla zburătoare din Borneo, varanul din Komodo, broasca ţestoasă din Galapagos ş.a.) există până astăzi; ce-i drept, ele au supravieţuit în regiuni izolate (la adăpost de paloşele neînfricaţilor cavaleri medievali…), fiind ameninţate abia în zilele noastre de groaznicul flagel care este degradarea mediului natural. În existenţa acestor monştri au crezut (şi cred încă) numeroşi autori, începând cu anticii ca Aristotel (în *Istoria animalelor*, circa 350 î.e.n.) şi Pliniu (în *Istoria Naturală*, secolul I e.n.) şi până la zoologul Bernard Heuvelmans – unul dintre specialiştii cu autoritate din zilele noastre, autor a doua lucrări fundamentale în materie *(Pe urmele monştrilor marini* şi *Marele şarpe-de-mare).*

În relatările mai recente (secolele XIX şi XX), monstrul cel mai des întâlnit este desemnat sub numele de „Marele şarpe-de-mare” sau „Caracatiţa gigantică”, denumiri la originea cărora se află şi o anume presă avidă de senzaţional şi care de cele mai multe ori n-au nicio legătură cu realitatea: majoritatea descrierilor nu corespund nici caracterelor de ofidian (şarpe), nici celor de cefalopod (caracatiţă); unele ne evocă acele curioase mamifere din apele regiunilor tropicale, descrise prima oară de medicul (şi naturalistul) francez Ambroise Paré (în

Generaţia monştrilor, 1573), şi care ulterior au primit numele (de origine spaniolă) de lamantini; altele au caractere de focă, balenă, morsă, sepie, anghilă şi nu rareori combinaţii între acestea, la care se adaugă amănunte plăsmuite de imaginaţie: capete de câini, coamă pe gât, coarne în frunte, colţi fioroşi, solzi, plăci cornoase pe corp, ş.a. Cercetătorului îi revine sarcina (deloc uşoară) de a selecta din acest enorm material relatările cele mai veridice, informaţiile ce pot fi puse de acord cu datele ştiinţei moderne.

De la început se cuvine înlăturată confuzia pe care unele surse o fac între caracatiţă şi calmar: ambele sunt, ce-i drept, moluşte cefalopode, dar între ele există câteva deosebiri esenţiale: caracatiţa (*Octopus)* are corpul rotund şi opt braţe (de unde numele ei latinesc) cu ventuze; calmarul *(Loligo)* are corpul mai alungit, înotătoare laterale triunghiulare şi, în afară de cele opt braţe, încă două tentacule lungi. Esenţială este însă o altă deosebire: caracatiţa nu trece de obicei de un metru lungime, pe când calmarul variază de la formele din apele puţin adânci, măsurând o jumătate de metru, la formele pelagice care pot trece de 15 m lungime. Este deci limpede că nu poate fi vorba de caracatiţe ci, după toate probabilităţile, de calmari. Şi tot un calmar uriaș trebuie socotit krakenul legendelor scandinave (unele cercetări recente par să ateste că locul său nu este exclusiv în cadrul folclorului, ci se cuvine încadrat în tratatele de specialitate alături de alte specii dispărute). Mulţi autori fac această confuzie – însuşi Victor Hugo (în*les travailleurs de la mer* – vers. Rom. „Oamenii Mării”, Edit. Tineretului, 1959) ne prezintă o luptă între eroul său şi o „caracatiţă” uriaşă – ceea ce, desigur, nu impietează asupra valorii estetice a lucrărilor respective.

Printre mărturiile despre existenţa calmarului uriaş un larg ecou a stârnit aventura prin care a trecut avizoul

francez *Afecton,* în 1861, între Madeira şi Canare: marinarii micului vas militar au observat o pată albicioasă pe suprafaţa apei şi, apropiindu-se, au constatat că era un uriaş cefalopod, rănit probabil într-o luptă cu un caşalot; avea un diametru de şase metri, la care se adăugau tentaculele lungi; comandantul navei încercă să-l harponeze, dar oţelul trecea prin trupul moale al animalului. După eforturi care au durat câteva ore, deşi prins într-o plasă de pescuit, calmarul n-a putut fi ridicat pe bord fiind prea greu – cântărea peste două tone.

Aventura navei *Afecton* a stârnit vii discuţii în cercurile specialiştilor şi în presă – discuţii la care un autor de prestigiu ca Jules Verne a participat şi el într-un fel: respectiva întâmplare i-a inspirat episodul luptei dintre submarinul *Nautilus* şi monstrul marin din romanul *20.000 leghe sub mări.* Mai târziu, cinematografia va relua tema dându-ne câteva pelicule reuşite cu asemenea lupte între monştri marini şi nave – între altele o ecranizare a romanului lui Jules Verne realizată de studiourile Walt Disney în 1954; de curând, un cineast prestigios ca Dino de Laurentiis a anunţat că va produce o nouă versiune după *20.000 leghe sub mări* – un „remake", cum se spune în limbaj cinematografic – a cărei turnare a început în 1986.

După aventura prin care a trecut *Afecton*, concluzia specialiştilor a fost aproape unanimă: calmarul uriaş există. El a căpătat şi un nume ştiinţific-latinesc: *Architeuthis.* Şi iată că, după ce veacuri în şir krakenul populase legendele şi povestirile marinăreşti, primit cu neîncredere de naturalişti şi adesea ironizat de sceptici, îşi cucerea dreptul de a figura în manualele de zoologie. Cu uriaşa „caracatiţă" (citeşte: calmar) lucrurile ar fi lămurite. Dar cum rămâne cu Marele şarpe-de-mare?

Încă din 1817 fuseseră culese mărturii de la câteva sute de marinari şi pescari, care în regiunea insulei Terra

Nova întâlniseră un animal necunoscut – lung de peste douăzeci de metri, cu capul ca de cal, înotând cu şerpuituri în plan vertical; câţiva ani mai târziu, doi oameni de ştiinţă, geologul canadian sir John William Dawson şi geologul englez sir Charles Lyell au descris un asemenea şarpe-de-mare zărit în golful Sf. Laurenţiu. Totuşi, aceste relatări au fost primite de cercurile ştiinţifice cu un interes moderat – scepticii adoptau o atitudine ironică, caricaturiştii din presă găsiseră o temă pe placul lor…

Mentalitatea aceasta avea să se schimbe la mijlocul veacului, după ce căpitanul unui vas de război britanic, fregata *Daedalus*, va raporta oficial că a întâlnit în sud-estul Atlanticului, între Capul Bunei Speranţe şi Insula Sf. Helena, un şarpe-de-mare lung de doisprezece metri, care a înotat pe lângă navă vreme de o jumătate de oră: căpitanul era un ofiţer disciplinat, monstrul fusese văzut de întregul echipaj, raportul era însoţit de un desen făcut după natură („pe viu”, cum se spune) şi adresat forului de resort al amiralităţii. În urma vâlvei stârnite de acest raport, s-a aflat că în ultimul sfert de veac monstrul mai fusese zărit de cel puţin optzeci de nave pe diferite mări, dar martorii se feriseră de relatări oficiale deoarece se temeau de ridicol, astfel că povestirile despre şarpele-de-mare (desigur mult înflorite) circulau numai în tavernele marinăreşti. În a doua jumătate a veacului, mărturiile se numără cu sutele – cea mai senzaţională fiind a căpitanului Dravar de pe *Pauline* care, la 8 iulie 1875, ar fi văzut o luptă pe viaţă şi pe moarte între un şarpe-de-mare şi o balenă în jurul căreia se încolăcise monstrul. În 1892 apare lucrarea *Marele şarpe-de-mare* a naturalistului olandez dr. Cornelius Oudemans, directorul Grădinii zoologice din Haga – studiu întemeiat pe 187 observaţii selectate cu grijă şi în care se atribuia monstrului un nume: *Megophias.*

Mai târziu (1898–1900), în Golful Along din

Indochina (pe atunci posesiune franceză), un şarpe-de-mare monstruos a fost zărit succesiv pe trei nave de război franceze – canoniera *l'Avalanche,* distrugătorul *Bayard* şi cuirasatul *Vauban*, ceea ce a generat vii discuţii în cercurile ştiinţifice; contribuţii hotărâtoare la aceste discuţii a adus compatriotul nostru Emil Racoviţă, pe atunci (1900–1920) subdirector al Laboratorului Arago şi al staţiunii zoologice marine de la Banyuls-sur-Mer.

În momentul apariţiei studiului lui Oudemans, Racoviţă – care abia împlinise 24 ani – luase, cu unele rezerve, poziţie în favoarea ipotezelor zoologului olandez. Despre întâmplările din Golful Along avea să afle abia mai târziu – în 1898, Racoviţă se afla în calitate de naturalist pe bordul navei *Belgica,* la expediţia (1897–1899) în Antarctica. „Zoologii s-au obişnuit", scria Racoviţă, „să fie atât de bănuitori încât am impresia că au depăşit puţin măsura. De fapt, descrierile pe care ni le pune la dispoziţie această zoologie neoficială trebuie împărţite în două categorii. Unele dintre ele sunt pur şi simplu produsul imaginaţiei celor ce le-au născocit; altele sunt rezultatul unor observaţii greşite făcute asupra unor animale reale. Nu este greu să deosebim pe cele din prima categorie de cele dintr-a doua…". După părerea lui Racoviţă, este ceea ce a făcut Oudemans şi „din studiul lui rezultă că existenţa lui *Megophias* nu poate fi pusă la îndoială". Mai mult, „ostracizarea la care a fost supus până acum animalul pe care-l studiază, şi care merge până acolo încât nici măcar nu este menţionat în tratatele de zoologie, trebuie să înceteze". Vedem, prin urmare, că savantul român ia o atitudine netă în favoarea existenţei lui *Megophias.* Ba, mai mult, el a făcut chiar o amplă comunicare în faţa prestigioasei Société zoologique de France, comunicare primită cu mult interes, ulterior tipărită şi reluată sub diverse forme în presă; marele cotidian parizian *le Temps,* de pildă, a iniţiat, în aprilie 1904, o anchetă care s-a

bucurat de o largă participare.

Printre oamenii de ştiinţă care păstrau unele rezerve în ce priveşte existenţa unui animal monstruos necunoscut, sau încă prea puţin cunoscut, se numărau naturaliştii englezi, care şi în acest domeniu vădeau tradiţionala reţinere britanică… Până în decembrie 1905, când iahtul *Walhalla* întâlneşte în largul coastelor braziliene un şarpe-de-mare monstruos; mărturia era mai presus de orice suspiciune, fiindcă *Walhalla*, aflat într-o croazieră ştiinţifică, avea pe bord savanţi reputaţi – doi dintre ei, naturaliştii Meade-Waldo şi Michael John Nicoll, întocmiră un raport, însoţit de un desen, către Societatea Zoologică din Londra; raportul a avut în Anglia un efect asemănător cu cel al Comunicării făcute de Emil Racoviţă în faţa Societăţii zoologice a Franţei – el convinse o bună parte a zoologilor englezi de existenţa lui *Megophias.*

În timpul primului război mondial, monstrul nostru n-a fost nici el cruţat, după cum rezultă din rapoarte aflate în arhivele Kriegsmarinei (marina de război germană) şi ale Amiralităţii britanice. Două exemple: la 30 iunie 1915, vasul englez *Iberian* a fost torpilat în largul coastelor Irlandei de submarinul german U-28, scufundându-se imediat – cazanele lui explodând, au ridicat o cantitate uriaşă de apă, împreună cu un animal ciudat care s-a răsucit în aer şi apoi a dispărut în adâncul oceanului, un animal care, conform raportului întocmit de comandantul german, „semăna cu un crocodil uriaş”; în 1917, crucişătorul englez *H.M.S. Hilary,* patrulând în apele Islandei, a întâlnit un animal ciudat pe care comandantul l-a luat, se pare, drept submarin inamic, ordonând să se tragă asupra lui – un obuz şi-a nimerit ţinta, monstrul s-a răsucit în loc şi a dispărut în adâncuri.

După război, relatările despre Marele şarpe-de-mare sunt destul de rare, iar sursele nu mai au girul unor oameni de ştiinţă sau comandanţi de nave militare. S-au

făcut numeroase supoziţii în legătură cu apariţia din ce în ce mai rară (poate că ar trebui să spunem „dispariţia”) a monstrului; de vină ar fi intensificarea navigaţiei, motoarele diesel care varsă în apele mărilor miliarde de tone reziduuri nocive, poluarea oceanului planetar în general – şi, înainte de orice, faptul că *Megophias* este un „întârziat”, că face parte dintr-o specie depăşită, nepregătită pentru reproducere şi supravieţuire în condiţiile factorilor de mediu din epoca noastră.

În schimb, a apărut un alt monstru care a făcut (şi face încă) să curgă multă cerneală: cel din Loch Ness – lac din nordul Scoţiei, unde a fost văzut pentru prima oară în luna mai a anului 1933 de o oarecare miss Mary Hamilton; în lunile şi anii care urmară, misteriosul animal a fost zărit de câteva sute de persoane, dar descrierile făcute de aceşti martori nu coincideau câtuşi de puţin. Familia Steward l-a comparat cu o uriaşă omidă, trei locuitori din Invermoriston afirmară că avea cap de focă, un turist venit tocmai din Hong-Kong ca să vadă monstrul pretindea că acesta avea capul de cerb lipsit de coarne, două tinere menţionară un cap de vacă, un anume Ross un cap de oaie, iar un şofer numit Fray un cap de cal... O descriere ceva mai precisă este cea a studentului Grant, care a avut avantajul să vadă animalul pe malul lacului, cam la treizeci metri depărtare, în noaptea de 4 spre 5 ianuarie 1934: „Capul, cu ceafa lui triunghiulară, semăna cu al unui şarpe: era mic şi rotunjit. Ceea ce m-a impresionat cel mai mult a fost ochiul mare înfundat adânc în orbită. Corpul mi s-a părut disproporţionat faţă de cap, deşi fălcile erau destul de mari ca să poată înşfăca o oaie sau o capră. Partea din spate a corpului era groasă şi lăţită ca aceea a unui cangur şi aflată la mai bine de patru picioare (1, 2 metri – n.n.) deasupra nivelului labelor dinapoi. Coada era groasă şi prezenta câteva inele înspre vârf. Lungimea totală a fiarei, de la bot până la vârful cozii, era de circa

optsprezece picioare, în orice caz nu mai mult de douăzeci (5, 5–6 metri – n.n.). În ceea ce priveşte culoarea pielii, era cenuşie, aproape neagră, şi amintea de cea a balenei”.

S-a spus şi despre Nessie (cum îl alintă, pe monstru, scoţienii, care nu sunt deloc zgârciţi cu poreclele) că ar fi un saurian care a supravieţuit epocilor demult apuse, iar Oudemans (acelaşi Cornelius Oudemans care, cu 42 ani în urmă, făcuse atâta vâlvă cu cartea sa despre Marele şarpe-de-mare) a consemnat peste două sute declaraţii ale unor martori oculari, apoi a opinat pentru o specie încă necunoscută, care urmează să-şi găsească locul în clasificarea zoologică, şi astfel Nessie a primit şi un nume ştiinţific-latinesc: *Nessiteras Rhombopteryx.* Iar Bertram Mills, directorul circului *Olympia,* a oferit 20.000 lire sterline celui care, până la 25 ianuarie 1934, îi va propune spre cumpărare monstrul viu. Însuşi ziarul *Times*, renumit pentru sobrietatea informaţiilor sale, i-a consacrat patru coloane, apoi a publicat un desen al monstrului şi a trimis la faţa locului un corespondent special – ofiţer de marină în retragere – care n-a putut zări animalul, dar a consemnat peste cincizeci de mărturii ale localnicilor; printre concluziile acestor mărturii: aşa-zisul monstru este foarte blând, ba chiar timid – gurmand în ceea ce priveşte peştele, este inofensiv faţă de om… O instituţie de faimă mondială, ca *British Museum*, începu să se intereseze de Nessie, ba chiar şi Parlamentul britanic, despre care se spunea că e una dintre instituţiile cele mai sobre şi tradiţionaliste: un deputat propuse drenarea lacului pentru capturarea misteriosului animal, altul interpelă guvernul întrebând „dacă onorabilul Secretar de Stat nu intenţionează, spre folosul ştiinţei, să ordone o anchetă minuţioasă asupra existenţei monstrului şi a identităţii sale”; drept care sir Godfrey Collins, Secretar de Stat pentru Scoţia, detaşă cinci poliţişti care supravegheară zi şi noapte lacul, dar fără succes: Nessie rămase invizibil.

Nici opoziţia nu rămânea inactivă – unul dintre deputaţii ei îşi încheie astfel interpelarea: „Ministrul afacerilor scoţiene ar face mai bine să combată monstrul şomajului decât să alerge după cel de la Loch Ness!”

Ultima mărturie din perioada dinainte de război datează din noiembrie 1937; după această dată, monstrul dispăru şi vreme de peste trei decenii nu l-a mai văzut nimeni – lumea era din greu solicitată în acei ani sângeroşi ai războiului şi în anii grei de refacere de după război; numai când şi când, în vreo revistă sau vreun almanah, apărea câte un articol în care se făceau speculaţii: Nessie probabil că murise, sau se mutase în apropiatul Loch Shiel unde ar fi fost, zărit, sau se întorsese în oceanul de unde venise… Până în jurul anului 1970, când ştirile despre reapariţia monstrului în Loch Ness începură să se înmulţească, unii martori oculari fiind persoane mai presus de orice suspiciune. Şi cercetările reîncepură, desfăşurându-se vreme de câţiva ani, presa de pretutindeni (inclusiv din ţara noastră) semnala fiecare nouă apariţie, reproducea declaraţiile martorilor, ipotezele zoologilor profesionişti şi amatori.

Scoţienii sunt, după cum se ştie, oameni practici şi întreprinzători: ei întâmpinară aşa cum se cuvine fluxul uriaş de turişti veniţi în speranţa că îl vor zări pe Nessie, amenajând hoteluri, moteluri şi hanuri, restaurante, berării şi baruri în care se comercializau whiskyurile scoţiene celebre în lumea întreagă. Nessie devenea astfel o importantă sursă de venituri, drept care un comitet de iniţiativă, din care făceau parte cetăţeni de vază din localităţile învecinate, hotărî să contracteze o poliţă de asigurare asupra monstrului; se pare că nici celor de la celebra societate Llyod nu le lipsea humorul: răspunseră că sunt bucuroşi s-o asigure pe Nessie, şi cum regulamentul prevedea ca în acest gen de contracte clientul să fie în prealabil supus unui examen medical, au

numit o comisie veterinară care abia aşteaptă să examineze pe aspirantul la poliţa de asigurare…

Între timp, cercetările de la Loch Ness continuau, ca şi disputele între specialişti. Mijloacele de investigaţie evoluaseră faţă de cele din urmă cu patru decenii: apăruse televiziunea, se îmbunătăţiseră mult procedeele de filmare submarină. Un grup de cercetători de la Academia de ştiinţe aplicate din Boston (S.U.A.), în frunte cu doctorul Robert Hines, hotărî că sosise timpul să activeze pe colegii lor englezi. La sfârşitul lui iulie 1975, apele profunde ale lacului au fost filmate cu ajutorul procedeelor moderne, pelicula fiind developată în laboratoarele Eastman Kodak din New York. Filmul, realizat de operatorul Charles Wycoff şi proiectat în faţa unei comisii de specialişti din Londra la mijlocul lui noiembrie 1975, i-a împărţit pe savanţii britanici în două tabere. Una, în frunte cu sir Peter Scott, împărtăşeau părerea colegilor americani: filmul e concludent. Nessie există! Alţii, printre care membrii prestigiosului Muzeu de istorie naturală, au fost tot atât de categoriei: „Niciuna dintre fotografii nu aduce argumente pentru a se stabili existenţa, şi încă şi mai puţin identitatea animalului enorm care ar trăi în Loch Ness”. Şi discuţiile continuă.

La începutul lui 1976, William Ross, secretar de stat pentru Scoţia, a făcut în Camera Comunelor o declaraţie în care se dovedeşte (după peste patru decenii) un demn urmaş al lui sir Godfrey Collins: monstrul din Loch Ness va fi protejat, i se va asigura hrana prin repopularea lacului cu somoni, care au fost în parte distruşi din pricina pescuitului iraţional. Ziarele n-au uitat însă să adauge că William Ross a specificat: va fi protejat… dacă există. Iar unii comentatori remarcau, pe bună dreptate, că fie că există sau nu vreun monstru în Loch Ness, mărirea numărului de somoni în apele lacului va fi salutată cu bucurie de pescarii amatori care vizitează această regiune

turistică. Fiindcă turismul, uriaşa activitate modernă, aducătoare de profituri însemnate, poate să joace şi el un anume rol în „afacerea Nessie”.

Despre *Architheutis*, *Megophias*, *Nessiteras* (şi alţi monştri mai puţin celebri) s-au scris sute de cărţi, din păcate nu totdeauna de bună calitate, s-au turnat filme şi seriale T.V. După scenarii mai mult sau mai puţin fanteziste – existenţa acestor animale ciudate a fost discutată în foruri ştiinţifice, ele au fost căutate pe fundul oceanelor de comandantul Jacques-Yves Cousteau şi au inspirat scriitori ca Jules Verne, Victor Hugo, R.L. Stevenson şi mulţi, alţii. În fond, aceşti monştri marini sunt corespondenţii analogici ai balaurului (dragonului) terestru, animal fabulos prezent în aproape toate mitologiile, populând basmele, legendele, *Biblia,* poemele homerice, Edda scandinavă, cântecele medievale. Este ciudată această atracţie, veche de multe milenii, pe care animalele monstruoase au exercitat-o asupra omului, un soi de fascinaţie pe care psihiatrii unor şcoli mai noi o leagă de „polimorfismul răului”, de zone obscure ale sufletului omenesc tinzând către ocult şi iraţional.

Un paleontolog german, Wilhelm Bölsche, autorul unui interesant studiu, *Drachen* („Balauri”, Stuttgart, 1929), arată: „În epoca miturilor încă nu se scriau tratate de zoologie. Şi multă vreme, până în perioada iluminismului, descrierea şi sistematizarea animalelor au fost, în general, incredibil de înapoiate în raport cu stadiul de o incomparabilă strălucire al sculpturii animalelor din domeniul plasticii cu conţinut religios sau istoric. Cu toate acestea, te cuprinde uimirea cât de frecvent este menţionat – în antichitatea timpurie, la grecii de mai târziu şi la romani, în literatura profană şi nu numai în mituri – „balaurul”, de parcă în vremurile acelea ar fi fost o noţiune obişnuită din domeniul zoologiei. Adesea ai impresia că era mult mai bine cunoscut decât. De pildă, rinocerul sau

hipopotamul, şi că acela care s-ar îndoi de existenţa lui trebuie socotit ca lipsit de orice cultură”. Şi savantul german încheie avansând ipoteza că balaurii din mituri şi reprezentările lor în artele plastice ar fi imaginea coruptă, perpetuată din vremuri imemorabile, probabil din pleistocen, a unor animale care au existat în realitate şi nu numai în imaginaţia semenilor.

Dezbătând existenţa – în zilele noastre, sau până aproape de zilele noastre – a unor monştri marini, se cuvine să ţinem seama de un fapt de netăgăduit: căzute prin prisma evoluţionismului, toate speciile de animale contemporane reprezintă descendenţi ai unor forme dispărute, sunt ultimele verigi ale lanţurilor neîntrerupte de specii care s-au succedat în decursul timpurilor geologice; şi este poate cazul să adăugăm că nici specia *homo Sapiens* nu face excepţie.

În general, suntem tentaţi să punem naufragiile (care ocupă un loc atât de important în povestirile de aventuri pe mare) pe seama furtunilor puternice care bântuie pe oceanele planetei noastre şi care poartă diferite nume (uragane, taifunuri, tornade, cicloane), în funcţie de forma pe care o îmbracă sau de zona geografică în care se formează. Lucrurile nu stau chiar aşa. Unul dintre celebrele naufragii din veacul trecut, de pildă, al navei *Méduse* (2 iulie 1816) s-a produs din pricina eşuării pe recifurile de la Arguin, în largul coastei occidentale a Africii – din cei 149 oameni refugiaţi pe o plută, după douăsprezece zile au mai fost găsiţi în viaţă cincisprezece; este una dintre întâmplările tragice de pe mare, care îşi datorează celebritatea capodoperei lui Géricault *Pluta Meduzei* (1819), aflată la Luvru. Cea mai mare catastrofă marină a veacului nostru, scufundarea transatlanticului *Titanic*, aparţinând societăţii maritime *White-Star* (15 aprilie 1912), despre care s-au scris câteva zeci de cărţi şi

s-au turnat mai multe filme, se datorează ciocnirii cu un aisberg; faima (tristă, fireşte) a acestei catastrofe, în care au pierit aproape 1500 oameni se datorează în bună parte faptului că a contribuit la semnarea unei convenţii internaţionale care prevede obligativitatea navelor de pasageri de a fi prevăzute cu bărci de salvare.

S-ar părea că, în vremurile mai noi, cu aparatura modernă de navigaţie (radar ş.a.), asemenea tragice accidente nu mai sunt posibile. E adevărat că ele au fost mult reduse, dar n-au fost înlăturate cu totul: la 26 iulie 1956, transatlanticul italian *Andrea Doria* s-a ciocnit, pe timp de ceaţă, cu cargoul suedez *Stockholm* la numai 20 mile de coasta americană scufundându-se. Din fericire, din cei circa 1500 pasageri n-au pierit decât 52, ceilalţi fiind salvaţi de cei de pe vasul suedez şi de navele de pază ale coastei.

Este probabil că, în decursul veacurilor (mileniilor), pierderile cele mai importante de nave şi vieţi omeneşti s-au datorat valurilor uriaşe stârnite de seismele submarine. Un asemenea val a făcut (în 1775) 60.000 victime la Lisabona, toate navele din port fiind aruncate pe mal şi zdrobite. În vara anului 1883, erupţia vulcanului Krakatoa din Strâmtoarea Sunda a provocat un val de 35 m înălţime, care s-a năpustit asupra coastelor Sumatrei şi Javei, făcând 40.000 victime omeneşti şi distrugând câteva sute de nave. Aşa s-a întâmplat şi în 1923, când un val seismic a făcut, în oraşele Tokio şi Yokohama, peste o sută de mii de victime.

Naufragiile au intrat de mult în legendele popoarelor – ele sunt tot atât de vechi ca navigaţia însăşi; le găsim în miturile asiro-babiloniene, în *Biblie* (Noe ş.a.), în poemele lui Homer (periplul lui Ulise), în legendele temerarilor navigatori care au fost vikingii (Ragnar ş.a.), în temele medievale. Printre acestea din urmă, o legendă utilizată de numeroşi autori mai vechi şi mai noi este cea a Vasului-Fantomă (sau Olandezului-Zburător) – povestea căpitanului

van Straaten care, făcându-se vinovat de blasfemie, a fost osândit să cutreiere veşnic, fără odihnă, mările Pământului.

După părerea lui Richard Hennig, legenda nu este chiar atât de veche – el aduce în sprijinul părerii sale două argumente: mai întâi, menţionarea Capului Bunei Speranţe, în vecinătatea căruia nava fantomatică apare mai frecvent – or, după cum se ştie, extremitatea sudica a Africii a fost atinsă abia în august 1488 de către Bartolomeo Díaz; apoi, faptul că marina olandeză a început să se dezvolte către sfârşitul secolului al XVI-lea, dezvoltare care a atins apogeul în secolul următor. Sunt argumente demne de luat în considerare, deşi nu este exclus ca unele elemente (denumirile: Capul Bunei Speranţe sau Capul Horn, care va fi atins de Magellan şi mai târziu), din variantele cunoscute nouă, să se fi grefat pe o legendă mai veche. De altfel, s-a emis chiar părerea că legenda nu este de origine olandeză, ci frizonă, iar în unele variante numele căpitanului nu este van Straaten, ci von der Straieten, sau van der Decken, sau van Falkenburg. (într-un documentat studiu al lui Engert – *Die Sage von Fliegenden Holländer,* 1927 – sunt prezentate şi analizate mai multe asemenea variante.).

Tema Olandezului-Zburător pare să fi atras mai cu seamă pe scriitorii englezi şi germani. În Anglia au folosit-o, printre alţii, Walter Scott şi Frederick Marryat – acesta din urmă, autor al mai multor romane de aventuri de pe n-are, între care *Peter Simple* (1834), *Midshipman Easy* (1836), *The three Cutters* (1836), era de profesiune căpitan de marină. În Germania, tema a fost folosită de Julius Wolff şi Ferdinand Freiligrath, de Wilhelm Hauff, într-o povestire intrată în manualele şcolare, şi de Levin Schücking, într-o amplă nuvelă. Dar este în afară de orice îndoială că marea şi constanta celebritate literară Vasul-Fantomă şi-a cucerit-o prin frumoasa baladă a lui Heinrich

Heine (1834), făcând parte din *Ciclurile Mării Nordului*, şi prin opera lui Biliard Wagner, a cărei premieră a avut loc în 1843 la Dresda. Frecvenţa temei la scriitorii germani (enumerarea de mai sus ar putea să continue) nu trebuie să ne mire: dicţionarele literare germane (cf. V. Wilpert în op. cit.) înregistrează chiar genul *Meeresdichtung*, sau *Seedichtung* („creaţie literară despre mare").

La Heine, poet romantic al cărui lirism nuanţat îşi găseşte expresia într-o limbă muzicală de o simplitate clasică, dragostea curată a unei femei îl eliberează pe rătăcitorul şi chinuitul marinar de blestem şi-l conduce către odihna veşnică. Wagner care, spre deosebire de marea majoritate a compozitorilor de operă, îşi scria el însuşi libretele, preia ideea (eminamente romantică), plasând acţiunea pe coasta norvegiană, unde frumoasa Senta, fiica unui căpitan de vas, face supremul sacrificiu dându-şi viaţa pentru salvarea misteriosului marinar olandez pe care-l iubea, absolvindu-l astfel de blestem. (În *Olandezul-Zburător,* operă de tinereţe, Wagner foloseşte pentru prima oară laitmotivul primele măsuri din balada Sentei, actul 2 – modalitate care, mai târziu, va domina opera wagneriană şi va fi adoptată de numeroşi compozitori mai noi).

Ca şi în cazul altor legende şi mituri – aceste elemente fundamentale ale culturii umane – cercetătorii şi-au pus şi în legătură cu legenda Olandezului Zburător întrebarea dacă ea constituie pură fabulaţie sau unele dintre latele ei sunt ecoul unor întâmplări reale. În cazul variantei care-l are ca erou pe Barents Fokke, lucrurile sunt limpezi: Fokke a fost, în secolul al XVII-lea. Unul dintre cei mai capabili căpitani de navă aflat în slujba Companiei olandeze a Indiilor de est. Era renumit pentru… înjurăturile groaznice cu care-şi însoţea comenzile pe navă – înjurături în care nu cruţa nici cele sfinte – dar şi pentru îndemânarea lui în ale navigaţiei: reuşea să efectueze

traseul Amsterdam-Batavia (via Capul Bunei Speranţe) în numai trei luni, iar la întoarcere, folosind vânturile favorabile, în două luni – ceea ce nu era „firesc", astfel că în cârciumile din port se şoptea despre el că are un pact cu diavolul, şi când, într-o bună zi, nu se mai întoarse, dispărând cu nava lui şi cu întreg echipajul – ceea ce pentru acele vremuri şi pe acele mări bântuite de cicloane tropicale nu era o întâmplare chiar atât de rară – gurile rele pretinseră că diavolul nu făcuse decât să-şi încaseze poliţa...

Cazul altui lup de mare olandez, căpitanul van der Decken, prezintă elemente asemănătoare: sfidând divinitatea – şi stihiile – acesta jurase că va ocoli Capul Bunei Speranţe în sezonul marilor furtuni, drept care fusese pedepsit pentru blasfemia lui. De altfel, Capul Bunei Speranţe, care revine mereu în legenda Vasului-Fantomă, fusese atins prima oară (în 1497) de Vasco da Gama. Care-l numise (nu întâmplător) Capul Furtunilor; mai târziu, regele João al Portugaliei îl va reboteza – al Bunei Speranţe – deoarece după ocolirea lui navigatorul putea spera să ajungă la mult căutatele Insule ale Mirodeniilor.

În legătură cu legenda Olandezului-Zburător şi frecvenţa apariţiei fantomaticului vas în regiunea Capului, R. Hennig avansează o ipoteză interesantă: „... condiţiile atmosferice care domnesc în largul Capului Bunei Speranţe făceau ca navigaţia cu vele să fie adesea dificilă în aceste locuri. Navele erau mobilizate vreme de zile întregi, chiar săptămâni în şir. Se întâmpla ca într-o zonă de calm absolut o navă să nu poată avansa nici măcar cu un deget, în timp ce la câteva ancabluri (o ancablură este a zecea parte dintr-o milă marină, aşadar circa 185 m – n.n.) altă navă înainta cu toate pânzele umflate de un vânt generos. Marinarii sunt adesea superstiţioşi: cei de pe nava imobilizată erau convinşi că la mijloc este intervenţia malignă a diavolului".

Întorcându-ne la variantele legendei, vom mai nota două: un căpitan van der Straieten a fost pedepsit de divinitate deoarece a pornit la drum spre Indii în Vinerea Mare, aşadar în vinerea din săptămâna care precede Paştele, deşi preotul a refuzat să binecuvânteze nava şi echipajul, cum se obişnuia înainte de un asemenea drum lung şi semănat cu pericole; în sfârşit, unui alt căpitan, pe care-l chema tot van der Decken, i s-a refuzat, la întoarcerea din Indii, accesul în toate porturile deoarece pe nava lui izbucnise o epidemie de *beri-beri*; astăzi ştim că această maladie, originară din Extremul Orient, nu este contagioasă – ea se datorează lipsei vitaminei B1 în organism – dar pe vremea aceea, în Europa greu încercată de devastatoarele epidemii de ciumă și vărsat negru, controlul sanitar al navelor venite din Orient era extrem de sever.

Desigur că nu toate apariţiile navei-fantomă trebuie puse pe seama superstiţiilor marinarilor. Ca şi în cazul unor insule care par a pluti în mijlocul oceanului printr-un miraj, se pot înregistra şi apariţii de nave – dovadă întâmplarea din rada Simonbay (Africa de Sud), când întreg echipajul unei nave sub pavilion englez, în frunte cu căpitanul Owen, au zărit limpede fregata *Barraconda*, pe care o cunoşteau bine şi care în acel moment se afla în largul oceanului, urmând să intre în port abia după câteva zile. Fizicienii au încercat să explice aceste miraje optice prin acţiunea de refracţie a razelor de lumină în pături ale atmosferei de densităţi şi temperaturi diferite

— Explicaţii deocamdată nu întru totul mulţumitoare – spre deosebire de mirajele optice din deşert, cunoscute sub numele de fata morgana şi a căror cauză este astăzi pe deplin lămurită.

În cealaltă regiune de apariţie mai frecventă a navelor-fantomă, la Capul Horn, situat la extremitatea sudică a Lumii Noi, explicaţia poate fi alta: ţărmurile Ţării

de Foc, bântuite de furtuni năprasnice, sunt presărate cu tot felul de stânci – una dintre ele, situată în punctul numit (nu se ştie de ce) „Primarul”, privită în amurg sau în timp de ceaţă (când vasul-fantomă obişnuieşte să-şi facă apariţia) seamănă cu un velier uriaş… Se cunoaşte cazul unei nave italiene, *Corona d’Italia*, care, în timpul unei furtuni, voind să vină în ajutorul uriaşului „velier” pe care-l credea în primejdie, a eşuat pe stânci; din fericire, echipajul a reuşit să se salveze şi astfel s-a aflat întreaga întâmplare. La fel era să păţească şi nava norvegiană *Servia*, dar în ultimul moment căpitanul şi-a dat seama că se îndreaptă de fapt către o stâncă şi prin schimbarea comenzilor a reuşit să scape cu avarii uşoare, care au putut fi remediate pe loc. (Pe câteva hărţi marine mai vechi, la punctul numit „Primarul” se află însemnarea: „Stâncă semănând cu o navă”.) Cazul de la Capul Horn nu este unic: asemenea stânci sunt semnalate pe Insula Korfu, în apropiere de Malta, pe litoralul spaniol, lângă Cadiz, şi în alte locuri – cea de la Capul Horn fiind însă periculoasă din pricina ceţurilor şi furtunilor frecvente din regiune.

În legătură cu Capul Horn şi apariţiile de nave fantomatice se cuvine citată întâmplarea ciudată prin care a trecut, la 11 iulie 1881, velierul *Bacchante*, navă-şcoală a Amiralităţii britanice, pe care se afla, în calitate de mus, şi prinţul moştenitor al Regatului Unit, viitorul rege George al V-lea, pe atunci în vârstă de şaisprezece ani. (Asemenea călătorii făceau parte din sistemul de educaţie al viitorilor suverani englezi.) Către seară, pe o ceaţă deasă (la acele latitudini sudice, iulie este lună de iarnă), cei de pe punte văzură în faţa lor o puternică lumină roşie, care învăluia ca un halo o navă, după toate aparenţele un bric, la bordul căruia nu era aprinsă nicio lumină; în aceeaşi clipă, matelotul de cart la gabie se prăbuşi din vârful catargului şi, izbindu-se cu putere de punte, muri pe loc – după care sinistra lumină roşie dispăru şi tenebrele învăluiră din nou

ciudata apariţie. Treisprezece persoane au fost martori oculari ai acestei întâmplări – marinari cu temeinică experienţă, aleşi cu grijă, având în vedere prezenţa regală la bordul navei. Nu este exclus ca haloul roşiatic să fi fost produs de un meteorit în cădere, iar moartea gabierului să se datoreze unei mişcări imprudente a acestuia, speriat de apariţia ciudatei lumini. Dar bricul cu toate luminile stinse? O stâncă? Un miraj? O halucinaţie colectivă? O epavă plutind în derivă?

Această din urmă ipoteză pare destul de plauzibilă, asemenea epave, purtate de curenţii marini, fiind semnalate în repetate rânduri. Un exemplu: la 26 martie 1933, pe o zi mohorâtă, cu ceaţă şi lapoviţă, echipajul vasului britanic *Sickby* aflat în largul Insulei Terra Nova, zări pe neaşteptate un vapor ciudat, cu cazanele stinse, de vreme ce pe coşuri nu ieşea fum, fără lumini de poziţie, fără pavilion, fără vreun semn de viaţă la bord – Olandezul-Zburător! strigară câţiva mateloţi, dar pe inginerul-mecanic nu-l mulţumi această aşa-zisă explicaţie: mai întâi, deoarece vasul-fantomă era, în mod tradiţional (dacă se poate spune astfel), un velier, iar nu un vapor – şi apoi, el nu credea în vase-fantomă… Lansă, deci, o şalupă la apă şi, apropiindu-se de misteriosul vas, constată că era epava unei nave din Liverpool, *Wyer Sargent* – vas părăsit de echipajul lui în urmă cu patru ani, deoarece fusese grav avariat şi în pericol de a se scufunda. La mai mult de un an de la această întâmplare, în vara anului 1934, un cargo navigând în largul Golfului Chesapeake lovi un vas care apăruse pe neaşteptate în faţa lui din ceaţă, şi care se scufundă imediat; scurtă vreme după aceea, sfărâmăturile navei scufundate au putut fi culese: era epava aceleiaşi *Wyer Sargent*, „vasul-fantomă” care rătăcea de cinci ani în Atlanticul de nord-vest şi care de data aceasta dispăru definitiv în fundul oceanului.

Printre numeroasele epave semnalate în Atlantic se

numără *Mary Ann,* care s-a scufundat în 1924 cu întreg echipajul şi a continuat să plutească în derivă, la mică adâncime, mânată de curenţi, şi *Birgit*, care în 1926 a suferit o avarie serioasă în apropiere de Insulele Falkland, fiind părăsită de echipajul ei. Conform convenţiilor maritime internaţionale, semnalarea unor asemenea epave este obligatorie, pentru ca navele militare ale ţărilor riverane cele mai apropiate să le poată scufunda astfel încât să nu mai constituie un pericol pentru navigaţie. Totuşi, unele epave dispar (ca nişte veritabile vase-fantomă) înainte de apariţia navelor militare trimise să le scufunde – este cazul epavei cuterului norvegian *Sigridson*, părăsit de echipajul său în largul coastelor nord-americane în 1909 şi care, semnalat de câteva ori de diferite vase prin telegrafie, a scăpat de fiecare dată de navele pazei de coastă sosite prea târziu în locurile indicate. În 1914, echipajul de pe nava *Federico Katalin* – cargo sub pavilion austriac aparţinând unei societăţi maritime dalmate – aflat în drum spre Montevideo, zări, în faptul serii, un cuter fură velatură şi fără focuri de poziţie; căpitanul Lujuk îi linişti pe marinari care credeau în resurecţia Olandezului-Zburător, arătându-le că e vorba, probabil, de una dintre navele folosite în aceste ape la contrabanda de arme; de altfel, suspectul cuter dispăru curând… pentru ca să reapară douăzeci şi patru de ore mai târziu, după ce *Federico Katalin* parcursese o distanţă bună; căpitanul, mai puţin din curiozitate cât pentru a-şi linişti oamenii, ordonă lansarea unei şalupe la apă şi apropiindu-se de „vasul-fantomă”, constată că era epava aceluiaşi *Sigridson* – pe care o scufundă (de data aceasta definitiv) cu ajutorul unor grenade.

În zilele noastre, când navigaţia cu vele şi-a trăit traiul, Olandezul-Zburător apare foarte rar nu numai pe mări şi oceane, dar şi în literatură – mult mai rar decât în prima jumătate a veacului trecut, când romanticii Walter

Scott, Heinrich Heine, Richard Wagner (şi alţii) îl celebrau în povestiri, poeme şi opere muzicale. Cum spune Richard Hennig, Olandezul-Zburător „... se retrage, încetul cu încetul, în panteonul fantomelor ieşite la pensie... Desigur că o bună parte a romantismului mării a dispărut împreună cu el... O anchetă *gallup* recentă (cartea lui R. Hennig a apărut în 1957 – n.n.) a arătat că numai o treime a marinarilor mai crede în realitatea lui, mai ales pescarii bătrâni. Pentru marea majoritate a oamenilor, nu mai este decât un subiect de operă".

Vorbind de naufragii, se cuvine să nu uităm unul dintre cele mai celebre din literatură, şi anume cel al lui Robinson Crusoe. Ca şi alte personaje ale literaturii universale ale căror nume au dat naştere unor noţiuni comune (don-quijotism, bovarism ş.a.), eroul lui Daniel Defoe a generat termenul robinsonadă, pe care dicţionarul (DEX) îl defineşte (cam simplist şi unilateral): „Povestire despre naufragiaţi pierduţi; fantezie în care individul izolat apare trăind în afara societăţii". Cele două definiţii nu epuizează sfera noţiunii – romanul lui Defoe (titlul complet: *Viaţa şi nemaipomenit de ciudatele aventuri ale lui Robinson Crusoe)* nu constituie numai o apologie a individualismului, ci şi un elogiu adus capacităţii omului de a rezista unei naturi ostile, de a se adapta condiţiilor ei aspre, de a supravieţui folosind atributele cu care este înzestrat *homo Sapiens:* inteligenţa şi ingeniozitatea; de asemenea, robinsonada nu este numai o „povestire despre naufragiaţi pierduţi" ci – aşa cum arată dicţionarele de literatură – „o formă deosebită a romanului de aventuri" (cf. V. Wilpert, în op. cit.) care a avut imitatori în aproape toate limbile europene: *un Robinson olandez*, în 1722, *Un Robinson german sau Bernhard Crentz,* în 1723, *Insula Felsenburg* de J.G. Schnabel, în 1781, *Un Robinson elveţian* de J.D. Wyss, în 1822, *Timonierul Ready* de F.

Marryat, în 1843 şi multe altele. Nici Jules Verne n-a putut rezista tentaţiei şi a folosit elemente de robinsoniadă în trei dintre romanele sale: *Insula misterioasă*, 1874, *Şcoala Robinsonilor*, 1882 şi *Doi ani de vacanţă*, 1888. În veacul nostru, tema este încă departe de a se epuiza, adaptându-se condiţiilor şi vremii: după al doilea război mondial, de pildă, au apărut sumedenie de povestiri despre militari (americani sau australieni sau japonezi) naufragiaţi pe câte o insulă pustie – după ce navele pe care se aflau au fost scufundate în crâncenele bătălii navale din Pacific – unde au început o nouă luptă, de altă natură, dar nu mai puţin dificilă: lupta pentru supravieţuire; unele dintre aceste povestiri se bazează pe întâmplări reale.

De altfel, însuşi romanul lui Defoe se bazează pe o întâmplare reală, în care un rol de seamă au jucat doi dintre marii navigatori englezi de la sfârşitul veacului al şaptesprezecelea şi primii ani ai celui următor: William Dampier şi Woodes Rogers – amândoi originari din aceeaşi regiune, situată între canalele Bristol şi Mânecii, care a dat Angliei atâţia marinari vestiţi. Dampier a avut o viaţă foarte agitată; botezul mării l-a primit la paisprezece ani; câţiva ani mai târziu îl găsim supraveghetor pe o plantaţie din Jamaica, apoi concesionar de păduri în Yucatán; pe drumul de întoarcere în Anglia este capturat de piraţi împreună cu o încărcătură de lemn preţios tropical. Piraţii caraibi nu l-au ucis pe tânărul Dampier, dimpotrivă, l-au primit în rândurile lor profitând de cunoştinţele sale în ale navigaţiei; vreme de doisprezece ani a colindat mările pe diferite nave piratereşti care se aprovizionau în Haiti şi Tortuga. William Dampier era însă plămădit din acelaşi aluat cu marii navigatori ca Drake şi Raleigh: reuşeşte să se despartă de asociaţii săi întru piraterie şi, odată cu părăsirea regiunii Antilelor, se dedică altor activităţi, dovedindu-se un explorator îndrăzneţ, un priceput geograf şi cartograf, iar mai târziu autor al unor interesante

memorii – cele trei volume de memorii ale sale, apărute începând din 1697 şi intitulate *New Voyage round the World* („Noua călătorie în jurul lumii”), constituie şi astăzi lucrări de referinţă în domeniul istoriei descoperirilor geografice.

William Dampier a efectuat, între 1683 şi 1707, trei călătorii de explorare finanţate de diverşi comanditari în rândul cărora se aflau mari demnitari. Fireşte că sumele investite în aceste călătorii trebuiau recuperate, drept care primise ceea ce se chema o *Lettre de marque* – o patentă regală care-l autoriza să se… despăgubească pe seama navelor spaniole. Şi astfel, Dampier nu mai era pirat, ci corsar. Se aţinu câtva timp de-a lungul coastei americane a Pacificului unde, cu mica sa flotă, prăda vasele spaniole şi porturile chiliene, peruviene şi ale Americii Centrale. Folosind materiale capturate de pe vasele spaniole abordate, întocmeşte hărţi – care ulterior se dovediră destul de exacte – ale ţărmului dinspre Pacific ale Americilor de Sud şi Centrală, precum şi ale insulelor din regiune. Când flota de război spaniolă a fost întărită şi a început să-i vâneze cu înverşunare pe corsarii englezi, Dampier decise să se întoarcă. Porneşte deci spre apus şi, după ce vizitează insulele Mariane, Filipine şi Moluce, ajunge la începutul anului 1688 pe coasta de nord-vest a Australiei, foarte puţin cercetată. Aici debarcă şi pătrunde destul de departe în interiorul regiunii, cure primeşte denumirea de Ţara lui Dampier, nume păstrat până astăzi. Se întoarce (în 1691) la Londra, încheindu-şi astfel călătoria în jurul lumii. De raportul pe care-l întocmeşte se interesează însuşi Primul Lord al Amiralităţii, ceea ce i-a adus un angajament în flota regală; în 1699, numit căpitan al vasului de război *Roebuck*, este trimis să exploreze Noua Olandă, denumire sub care era cunoscută Australia, regiune foarte puţin cercetată până atunci. În sfârşit, o a treia călătorie, efectuată între 1705 şi 1707, este cuprinsă

în volumul al treilea (şi ultimul) din interesanta sa lucrare, apărut abia în 1717, la doi ani după moartea autorului.

Astăzi, activitatea de corsar a lui Dampier este ignorată, în schimb, numele său ca şi al altor corsari din epoca elisabetană şi de mai târziu se găseşte pe toate hărţile reprezentând sud-estul Asiei şi Australia: arhipelagul Dampier, un grup de insule stâncoase lângă coasta de nord-vest a Australiei; insula Dampier, de origine vulcanică, lângă ţărmul de nord-est al Ţării Kaiser Wilhelm; două strâmtori, în nord-vestul şi nord-estul Noii Guinee; în sfârşit, Ţara lui Dampier, o peninsulă situată pe coasta de nord-vest a Australiei. Totuşi, în ultima parte a vieţii sale, el a fost nedreptăţit: la o nouă expediţie organizată în jurul lumii, în 1708, îl găsim în calitate de pilot, comanda fiind încredinţată altui corsar, Woodes Rogers din Poole, cu douăzeci de ani mai tânăr ca Dampier, având „meritul" că se căsătorise cu fiica unui amiral, ceea ce i-a uşurat mult cariera de navigator.

Ca şi multe altele dinaintea ei, expediţia din 1708 avea un caracter „pe jumătate militar şi pe jumătate piratresc" (I.P. Maghidovici în *Istoria descoperirilor geografice):* pe de o parte, Rogers trebuia să exploreze în continuare ţărmurile puţin cunoscute şi eventual să le ia în stăpânire în numele regelui Angliei, pe de altă parte avea, mai mult sau mai puţin oficial, mână liberă să se „aprovizioneze" din încărcăturile vaselor întâlnite în drum, cu condiţia ca acele vase să nu navigheze sub pavilionul unei ţări aliate. Iată-ne, aşadar, din nou în cadrul celor mai bune tradiţii ale piraţilor majestăţii sale…

Expediţia cuprinzând navele *Duke* şi *Duchess* („Ducele" şi „Ducesa"), cu două sute şi douăzeci de oameni la bord, n-a reuşit să descopere ţărmuri noi, în schimb a reuşit să obţină, prin jaf, o cantitate enormă de aur; mai întâi, reuşi să captureze un bric spaniol, care fu rebotezat *Increase* („Creştere", „Sporire") şi inclus micii flotile, apoi

jefui câteva porturi spaniole de pe coasta apuseană a Americii, printre care Guayaquil, unde fratele lui Rogers, pe nume John, fu ucis; la abordajul unei nave spaniole, *Nuestra Señora de la încarnación,* un proiectil îi sfărâmă căpitanului Rogers maxilarul inferior – a continuat totuşi să conducă atacul, scriindu-şi ordinele pe bileţele şi făcând semne cu braţele, până ce nava spaniolă care avea la bord o mare cantitate de aur provenit din Perú fu capturată.

Woodes Rogers a fost unul dintre cei mai îndrăzneţi aventurieri ai vremii sale, o vreme care nu ducea, totuşi, lipsă de aventurieri: piraţi şi corsari, neguţători de sclavi, ca să nu mai vorbim de tâlharii la drumul mare – o perioadă în care transporturile masive de aur jefuit de spanioli în Mexic şi Perú coincideau cu dezvoltarea impetuoasă a marinei engleze. Bilanţul călătoriei lui Rogers în jurul lumii este grăitor: un câştig net de câteva milioane de lire – la valoarea de atunci a banilor, o sumă enormă. Bineînţeles că partea leului o încasară comanditarii expediţiei şi Rogers însuşi, dar fiecărui om din echipaj îi reveniră totuşi opt mii de lire, ceea ce însemna existenţa asigurată până la sfârşitul vieţii. Aşa cum arătam, spre deosebire de Dampier, Rogers n-a făcut niciun fel de explorări – şi nici n-avea aptitudini de cartograf sau de memorialist – era un om al faptelor, un priceput navigator şi un luptător curajos. Dar dacă n-a descoperit ţărmuri noi, în schimb l-a descoperit, într-un fel, pe Robinson Crusoe.

Totul a început încă din 1704, cu prilejul celei de a treia călătorii a lui William Dampier; atunci, pe mica navă *Cinque Ports*, făcând parte din flotilă, s-a ivit un diferend între căpitanul Stredling şi matelotul Alexander Selkirk; acesta din urmă cerea să se facă o escală pentru a se repara nava care, din pricina avariilor produse cu prilejul trecerii pe la Capul Horn, în timp de furtună, ameninţa să se scufunde împreună cu tot echipajul; or, în apropiere de

coasta apuseană a Americii de Sud se semnalaseră câteva nave de război spaniole care-i căutau cu asiduitate pe corsarii englezi, astfel că o escală putea deveni periculoasă – drept urmare, deşi ţinea la Selkirk, pe care-l aprecia ca pe un marinar priceput şi conştiincios, Dampier, chemat să rezolve diferendul, dădu dreptate căpitanului Stredling, atât din pricina pericolului reprezentat de navele spaniole, cât şi pentru a menţine disciplina pe bord. Nemulţumit de această decizie, Alexander Selkirk declară că ea contravine conştiinţei sale de marinar şi de om şi – conform dreptului cutumiar respectat cu sfinţenie în marina engleză – ceru să fie debarcat de îndată ce se va ivi prilejul. Dampier se declară de acord şi, la începutul anului 1704, Selkirk a fost urcat într-o barcă împreună cu efectele sale, o armă şi provizii pentru câteva zile – şi părăsit pe mica insulă Mas a Tierra din grupul Juan Fernandez, la vest de coasta chiliană.

Au trecut mai mult de patru ani de la această întâmplare şi iată-l pe Dampier din nou în apele din împrejurimile arhipelagului Juan Fernandez, de data aceasta în calitate de cârmaci pe una dintre navele micii flotile comandate de Woodes Rogers. Cârmaciul Dampier îi povesti căpitanului Rogers întâmplarea cu matelotul Alexander Selkirk şi-i ceru să se facă o escală pe insula Mas a Tierra (cea mai mică dintre cele trei care formează grupul Juan Fernandez) pentru a-l căuta. La început, Rogers se opune, deoarece ar fi însemnat o deviere de la rută şi o întârziere, dar Dampier îl convinse arătându-i că, după furtunile şi gerurile năprasnice îndurate la sud de Capul Horn, oamenii au nevoie de odihnă şi refacere, clima blânda din insulele Juan Fernandez fiind cum nu se poate mai potrivita.

Când cele trei vase se apropiară de Mas a Tierra, englezii zăriră lumina unui foc; unii marinari superstiţioşi cerură ca navele să se depărteze imediat, dar până la urmă

perspectiva câtorva zile de odihnă pe pământ ferm învinse şi astfel William Dampier se reîntâlni cu Alexander Selkirk. Acesta avea plete lungi şi barbă, era îmbrăcat în piei de capră şi se sălbăticise într-atâta încât întâmpina dificultăţi să articuleze o frază curentă; ştiuse însă să-şi organizeze traiul pe insulă aşa fel ca să supravieţuiască şi – după cum va declara mai târziu – nu-şi pierduse speranţa că într-o zi va fi descoperit şi se va putea întoarce acasă; întreţinea zi şi noapte focul de pe mal pentru a fi zărit de navele care ar fi trecut prin apropiere. Impresionat de soarta lui, Woodes Rogers îl luă sub ocrotirea sa şi mai târziu, când Selkirk şi-a revenit, îi dădu chiar comanda bricului *Increase,* capturat, după cum am văzut, de la spanioli.

La întoarcerea în Anglia, urmând moda vremii şi folosind exemplul lui Dampier, pe care se pare că-l admira pentru calităţile lui de navigator, Woodes Rogers şi-a scris memoriile sub titlul *Călătoriile în jurul lumii dintre anii 1708–1711* – lucrare lipsită de calităţile celei a lui Dampier, deşi probabil că a fost redactată fie cu colaborarea acestuia, fie folosind materiale adunate de el. Unul dintre capitolele cărţii este intitulat *Povestea lui Alexander Selkirk, care a trăit singur patru ani şi patru luni pe o insulă nelocuită;* acest capitol i-a inspirat lui Daniel Defoe celebrul său roman, apărut la Londra, în 1719. Aşadar, adevăratul Robinson, deşi nu lipsit de o seamă din calităţile personajului din carte, mai avea şi altele, de pildă aceea de a se fi îndeletnicit cu pirateria – bricul *Increase* aflat sub comanda lui a luat parte activă la abordarea şi jefuirea navelor spaniole în apele din largul coastei apusene a Americii de Sud.

Nu ştim dacă Defoe l-a cunoscut personal pe Selkirk sau dacă unica lui sursă de inspiraţie a fost respectivul capitol din memoriile lui Woodes Rogers – nu este exclus să-l fi cunoscut: biografii lui menţionează că obişnuia să frecventeze cârciumile din cartierul portului şi să stea de

vorbă cu marinarii care colindau oceanele lumii; aşa s-a născut un alt roman de-al său *Viaţa şi aventurile piratului de faimă mondială Bob Singleton*, apărut la un an după *Robinson,* în 1720, inspirat din viaţa piratului Henry Every.

Soarta ulterioară a eroilor noştri diferă. La întoarcerea din ultima călătorie, Dampier avea aproape 60 ani, dar nu mai avea grija zilei de mâine, cum se spune: cu partea lui din prada obţinută din jefuirea navelor spaniole, s-a putut aşeza liniştit la masa de lucru redactând al treilea volum al memoriilor sale. În schimb, Woodes Rogers, în plină vigoare a tinereţii, a fost numit prin decret regal în înaltul post de guvernator al insulelor Bahamas din Indiile Apusene; şi-a luat în primire postul de guvernator în 1721, şi a devenit un vajnic vânător de… piraţi; nu era o slujbă deloc uşoară: în ultima sută de ani, Indiile Apusene constituiseră refugiul a numeroşi răufăcători de toate naţiunile şi rasele, evadaţi din închisorile franceze şi spaniole, dezertori din armată şi de pe diferite nave, tâlhari căutaţi de autorităţile din ţările lor de baştină şi bineînţeles piraţi aciuaţi aici în căutarea bogatelor încărcături care străbăteau Atlanticul venind din coloniile spaniole şi portugheze ale Americii.

Robinson Crusoe i-a adus autorului său celebritatea, dar nu şi bunăstarea – spre deosebire de navigatorii (şi corsarii) William Dampier şi Woodes Rogers, scriitorul Daniel Defoe a murit în mizerie. Despre ultimii ani de viaţă ai lui Alexander Selkirk nu se ştie nimic.

E cale lungă de la Insula Mas a Tierra din largul coastei chiliene şi până la insula Pitcairn din sudul Pacificului – aceasta din urmă fiind şi ea implicată într-un celebru naufragiu (oarecum voluntar) de la sfârşitul veacului al XVIII-lea, după un şir de întâmplări aventuroase despre care s-a vorbit mult, s-au scris cărţi, s-au turnat filme.

Totul a început în septembrie 1787, când nava *Bounty* („Generoasa”), aparţinând Amiralităţii britanice, părăsea estuarul Tamisei îndreptându-se spre Mările Sudului – mai precis spre Tahiti. Comandantul, William Bligh, îşi făcuse ucenicia sub comanda celebrului căpitan James Cook, dar nu avea nici pe departe firea blândă a acestuia; curând, cei 45 oameni aflaţi la bord făcură cunoştinţă cu metodele extrem de brutale ale lui Bligh, cu carcera şi cu biciul, cu hrana neîndestulătoare şi uneori alterată. Protestele echipajului erau înăbuşite cu o brutalitate vecină cu cruzimea. Când secundul Fletcher Christian, un om blând şi cu simţul dreptăţii, luă apărarea unui tânăr marinar bolnav, Bligh îl biciui de faţă cu întregul echipaj.

Se pare că Bligh nu avea nici însuşirile ce se cer unui bun navigator: ajuns la Capul Horn stătu pe loc vreme de patru săptămâni deoarece nu îndrăznea să înfrunte puternicele furtuni ce bântuiau în regiune, după care renunţă şi se îndreptă spre Capul Bunei Speranţe pentru a ajunge în Insulele Sudului prin Oceanul Indian. Astfel se face că i-a trebuit peste un an pentru a parcurge drumul până în Tahiti, unde aruncă ancora la mijlocul lui octombrie 1788. După suferinţele îndurate pe drum, insula li se păru mateloţilor de pe *Bounty* un adevărat paradis. O interesantă evocare (Val Tebeică: *Răscoala de pe Bounty*, în *Magazin Istoric* nr. 3/1971) prezintă astfel priveliştea încântătoare pe care o oferă insula văzută din larg: „Printre stânci înalte, abrupte, văi pitoreşti coboară până la ţărm; pe culmile muntoase stau, străji neclintite, uriaşi arbori cu frunziş bogat; pe văi se îngrămădesc, cohorte, arbori de pâine, bananieri, portocali şi cocotieri. Paleta naturii lasă să se zărească, pe un fond de verde închis, betele de argint, ape ce se rostogolesc spumegând peste praguri de cataracte. O adiere uşor parfumată aduce dinspre adâncul insulei un plăcut miros de pământ reavăn

şi de plante exotice”.

Bounty a stat câteva luni în Tahiti, ancorată în faţa satului Metawai până ce a fost încărcată cu puieţi de arbore de pâine, pe care urma să-i transporte în insulele britanice din regiunea Mării Caraibilor. A fost o perioadă fericită pentru marinarii englezi, care legară prietenii cu paşnicii şi primitorii locuitori ai insulei.

În aprilie 1789, cu calele încărcate, *Bounty* ridică ancora pornind către Tasmania, pentru a traversa apoi Oceanul Indian şi a ocoli din nou Africa. Bligh instaură iarăşi teroarea la bord, mai cruntă, parcă, decât înainte. După perioada de pace şi linişte din Tahiti, oamenii nu mai puteau şi nu mai voiau să-i suporte brutalitatea: în zorii celei de a 24-a zi de la plecarea din Tahiti, ofiţerul Fletcher Christian, împreună cu trei oameni, a pătruns în cabina căpitanului şi, sub ameninţarea armelor, l-a adus legat pe punte, unde aşteptau, de asemenea legaţi, cei 19 membri ai echipajului care refuzaseră să se alăture răscoalei. Oamenii au cerut spânzurarea căpitanului, dar Fletcher Christian, Cristian Young şi alţi câţiva s-au împotrivit şi au propus ca Bligh şi oamenii care îi rămăseseră credincioşi să fie urcaţi într-o barcă şi lăsaţi în voia sorţii.

Călătorul şi exploratorul rus (de origine germană) Otto von Kotzebue, care în timpul celei de a treia călătorii a vizitat şi Insula Tahiti, relatează în volumul său de memorii *(Noua călătorie în jurul lumii, 1823–1826)* apărut în 1830: „... În barca cea mai mare, coborâtă pe apă, au fost aşezaţi ofiţerii şi marinarii care nu-şi părăsiseră căpitanul în aceste clipe grele, după ce mai întâi li se dezlegaseră mâinile. Apoi Christian i-a spus lui Bligh:

— Ofiţerii şi echipajul dumitale sunt în barcă. E timpul să te alături lor. Cea mai mică rezistenţă te va costa viaţa.

...După ce le-au lăsat marinarilor debarcaţi de pe vas o mică rezervă de alimente şi le-au dat acestor nenorociţi,

la rugămintea lor, o busolă şi un octant, iar ca arme doar două săbii vechi, răsculaţii au întins pânzele şi şi-au văzut de drum, lăsând barca în voia sorţii. Îndepărtându-se, ei strigau:

— Moarte căpitanului Bligh!”

Cu Fletcher Christian în calitate de comandant, *Bounty* s-a întors în Tahiti, primită cu urale de indigeni. Dar noul comandant ştia că această insulă cu climă blândă, vizitată de diferite nave, nu constituia un refugiu sigur. Iar Amiralitatea britanică nu glumea în asemenea cazuri – pentru răscoală în plină mare, pe o navă a majestăţii sale, exista o singură pedeapsă: ştreangul. Drept urmare, Fletcher Christian propuse oamenilor săi să plece în Pitcairn, o insulă izolată şi nelocuită, descoperită în urmă cu două decenii în cursul călătoriei goeletei *Swallow* („Rândunica”) de sub comanda căpitanului Carteret; e drept că, ulterior, insula mai fusese căutată de câteva nave, care nu o găsiseră deoarece coordonatele stabilite de Carteret nu erau decât aproximative, ceea ce i-a făcut pe mulţi dintre marinarii de pe *Bounty* să nu-l urmeze pe noul lor comandant.

În septembrie 1789, când *Bounty* porni iar la drum către ţinta ei incertă, avea la bord 27 oameni: nouă dintre membrii vechiului echipaj cu tinerele lor soţii tahitiene (marinarii se căsătoriseră între timp) şi şase tahitieni dintre care trei cu soţiile lor. Pregătindu-se pentru viaţa pe o insulă pustie (un fel de robinsonadă în colectiv…), au luat cu ei unelte adecvate, seminţe ale unor plante de cultură, porci, păsări domestice.

Bounty a rătăcit câteva luni în căutarea noului „pământ al făgăduinţei”, până la începutul anului 1790 când, în sfârşit, insula se arătă la orizont: de origine vulcanică, avea ţărmuri stâncoase, câteva dealuri şi un mic golf apărat de vânturi şi potrivit ancorării. Dar Fletcher Christian nici nu se gândea să ancoreze: *Bounty* trebuia să

piară, astfel ca orice urmă a revoltei să dispară. Nava a fost aşezată pe un banc de nisip, lângă mal, şi despuiată de tot ce putea fi utilizat: pânzele, lemnăria, fierăria, până şi cuiele; apoi resturile epavei au fost incendiate – cei douăzeci şi şapte de robinsoni adunaţi pe mal priveau cum apele oceanului înghiţeau principala dovadă a crimei lor şi totodată singura lor legătură cu lumea civilizată.

Christian se dovedi un bun organizator. După o primă perioadă mai dificilă, în care hrana principală au constituit-o ouăle de păsări de mare şi produsele destul de modeste ale pescuitului, grădinile cultivate cu pătate şi alte legume tropicale începură să dea roade, puieţii de cocotieri şi arbori de pâine au prins în pământul roditor al insulei, răsplătind vrednicia oamenilor, porcii şi păsările de curte se înmulţeau. Fiecare familie şi-a construit câte o casă, înconjurată de grădini, s-au născut şi primii copii şi se părea că micul grup de anglo-tahitieni (de pitcairnezi) este sortit unei vieţi fericite. Dar n-a fost să fie aşa…

Să vedem mai întâi ce s-a întâmplat cu cei douăzeci de marinari, în frunte cu căpitanul Bligh, părăsiţi într-o barcă în mijlocul oceanului. Ei au rătăcit vreme de 45 zile, chinuiţi de foame şi de sete, rezistând tentaţiei de a se apropia de unele insule locuite (credeau ei) de canibali. În sfârşit, ajunşi în Insula Timor, au fost ajutaţi de autorităţile olandeze şi în martie 1790 au debarcat în Anglia. Întâmplările relatate de ei stârniră senzaţie şi totodată indignare. Bligh a fost înaintat în grad, iar Amiralitatea trimise fregata *Pandora*, sub comanda căpitanului Edwards, în Tahiti. Pe cei plecaţi cu *Bounty*, căpitanul Edwards nu i-a mai putut ajunge, în schimb i-a arestat pe cei 17 mateloţi rămaşi în Tahiti; transportaţi în lanţuri la Londra, au fost judecaţi de un tribunal al Amiralităţii – trei au fost condamnaţi la moarte şi spânzuraţi, ceilalţi fiind achitaţi.

Pe răzvrătiţii plecaţi cu Christian pe *Bounty*,

Amiralitatea n-a reuşit să-i găsească; e adevărat că se zvonea că s-ar afla pe Insula Pitcairn, dar, aşa cum arătam, coordonatele insulei nu fuseseră stabilite cu exactitate iar mai târziu, Amiralitatea britanică va avea alte preocupări în Europa măcinată de războaiele napoleoniene.

Despre întâmplările de pe Pitcairn sosiră veşti abia după un sfert de veac de la instalarea micii comunităţi. În martie 1814, fregata britanică *Breton* aruncă ancora în micul golf al insulei. Spre marea lui mirare, căpitanul fu întâmpinat de un tânăr cu evidente trăsături de european şi vorbind perfect engleza. Astfel au devenit cunoscute tragicele evenimente care s-au desfăşurat în acest colţ de lume izolat; iată relatarea căpitanului de pe *Breton* (în versiunea, prescurtată, din art. cât.):

„... primii copii născuţi pe insulă nici nu împliniseră trei ani, când discordia îşi arătă chipul sub înfăţişarea unei plante din care unul dintre marinarii de pe *Bounty* reuşise să fabrice o băutură alcoolică. Drama începe în toamna anului 1793 când, ameţiţi de băutură, Williams, Mills, MacCoy şi Quintal emit părerea că ei lucrează mai bine pământul decât tahitienii, că le sunt superiori acestora din toate punctele de vedere şi ca atare li se cuvine mai mult. Încep neînţelegerile şi certurile, pe care Christian nu reuşeşte să le stăvilească. Iar în ziua când cei patru, aflaţi sub influenţa alcoolului, vor să-i deposedeze pe tahitieni de ogoarele lor, iar Williams îl forţează pe Talalu (unul dintre tahitienii care însoţiseră grupul – n.n.) să-i cedeze soţia, are loc o luptă pe viaţă şi pe moarte, sub privirile îngrozite ale femeilor şi copiilor. Intervenţia hotărâtă a lui Christian, ajutat de Young şi Adams este tardivă. Bilanţul sângeroasei zile de 3 octombrie: unsprezece morţi, printre care şi Christian. Rămân în viaţă, răniţi, Young, MacCoy, Quintal şi Adams. După câţiva ani, Adams rămâne singurul bărbat şi devine «patriarhul» micii colonii şi soţul recunoscut de toate cele 12 femei. El se dedică educării şi instruirii celor

30 de copii pe care-i învaţă să citească şi să scrie cu ajutorul singurei cărţi ce o avusese pe corabie”.

Relatarea căpitanului de pe *Breton*, conţinută şi într-un raport înaintat Amiralităţii britanice, a produs o vie impresie în Anglia şi în întreaga lume civilizată. Trecuseră anii şi vremurile se schimbaseră, se schimbase şi mentalitatea, şi câţiva ani mai târziu urmaşii răzvrătiţilor de pe *Bounty* au fost luaţi sub protecţia guvernului majestăţii sale. S-au scris sute de articole şi reportaje despre întâmplările atât de neobişnuite legate de odiseea navei *Bounty*, şi câteva zeci de romane care au atins tiraje impresionante; s-au turnat şi mai multe filme, între care unul de referinţă: *Răscoala de pe Bounty*, în interpretarea memorabilă a marilor actori care au fost Charles Laughton (căpitanul William Bligh) şi Clark Gable (locotenentul Fletcher Christian). În 1940 a fost emisă o frumoasă serie de opt mărci poştale, cu legenda *Pitcairn Islands* şi reproducând, între altele, chipurile lui Fletcher Christian, John Adams şi William Bligh, precum şi nava *Bounty* şi o hartă arătând poziţia insulei – timbre foarte apreciate mai ales de tinerii colecţionari. Turiştii care vizitează în zilele noastre insula – navele care întreprind înconjurul lumii fac uneori escală aici – sunt întâmpinaţi de fruntaşul micii comunităţi care, prin tradiţie, se numeşte Christian.

Este probabil că în secolul nostru niciun petec de pământ n-a stârnit – în rândul oamenilor de ştiinţă, dar şi a numeroşi amatori de „enigme” – atâta interes ca Insula Paştelui, aflată multă vreme în centrul unei dispute ştiinţifice – dispută care a îmbrăcat pe alocuri şi forme tipice performanţelor sportive. Numele, insula l-a căpătat de la amiralul Jakob Roggeween, care a poposit aici cu trei nave ale Companiei Olandeze a Indiilor de Est în a doua zi de Paşte a anului 1722. Aşa a intrat Roggeween – navigator mediocru, care nici măcar n-a reuşit să încheie o călătorie în jurul lumii (la două veacuri după Magellan) – în

istoria descoperirilor geografice, nedreptăţindu-l astfel pe piratul englez Edward Davis, care zărise şi semnalase insula încă din 1687, fără a-i atribui însă vreun nume. În ultimul sfert de mileniu, Insula Paştelui a primit însă foarte multe nume – navigatori, călători, oameni de ştiinţă, arheologi şi etnografi profesionişti şi amatori au poreclit-o: Insula Giganţilor, Insula Singurătăţii. Insula Tăcerii, Insula Urechilor Lungi, Spărgătoarele de Valuri, Insula Dezolării, Insula celor o mie de enigme, Insula Vânturilor, iar locuitorii ei îi spun Matakiterani şi *Te pl to no te Henua,* ceea ce în polineziană înseamnă „Buricul Pământului”.

Îşi merită bună parte dintre aceste nume, fiind unul dintre locurile cele mai izolate din lume: o insulă situată în mijlocul oceanului, la 2 600 mile de Tahiti (Arhipelagul Societăţii) şi 2 700 mile de coasta sud-americană (Valparaiso, în Chile); are o formă triunghiulară, cu o suprafaţă de aproape 120 km², este de origine vulcanică şi prezintă numeroase variaţii magnetice. Pe insulă trăiesc astăzi 1.000 locuitori care vorbesc polineziana şi cam 40.000 oi aparţinând administraţiei militare chiliene – după unele aprecieri, cu trei veacuri în urmă, populaţia ar fi numărat 4.000 până la 5.000 locuitori şi pe insulă nu se afla niciun animal domestic.

În decursul anilor s-au scris multe sute de cărţi despre Insula Paştelui; ea n-a devenit cunoscută europenilor prin mijlocirea lui Roggeween – compania care-l angajase n-a socotit necesar să-i publice lucrarea, *Jurnalul călătoriilor în vederea unor descoperiri* (care a fost tipărită mai mult de o sută de ani mai târziu, în 1838) – în schimb însoţitorul lui Roggeween, germanul Carl Friedrich Behrens, aflat şi el în slujba olandezilor, a reuşit să şi publice *Călătoria prin ţările de miazăzi şi în jurul lumii din anii 1721–1722* la câţiva ani după efectuarea călătoriei (în 1737), stârnind interesul unor cercuri relativ largi pentru acea vreme când ştiinţa de carte nu era prea

răspândită. De atunci şi până în zilele noastre, Insula Paştelui a pasionat pe oamenii de pretutindeni, savanţi, navigatori sau simpli călători amatori de asemenea „enigme”. Aceste „enigme” se grupează în jurul a trei obiective: mai întâi, cavourile acoperite cu platforme şi numite *ahu*, dintre care unele datează dintr-o epocă depărtată şi conţin schelete ale unor indivizi aparţinând unei populaţii dispărute de pe insulă; apoi, statuile gigantice, unele cântărind peste 20 tone, fără picioare, cu chipuri prelungi, mărturii ale unei arte rafinate; în sfârşit, tăbliţele cu scrierea numită *rongo-rongo*, până astăzi nedescifrată – singura scriere găsită în mulţimea insulelor care formează Polinezia (ultimul cunoscător al acestei scrieri a murit în 1914, în timp ce pe insulă se afla o expediţie etnografică britanică).

Cavourile *(ahu)* sunt destul de numeroase – până astăzi s-au descoperit peste două sute şi şaizeci, mare parte dintre ele având câte o statuie – aborigenii le numesc *moai* – în chip de monument funerar. Cele mai impunătoare dintre ele, *pakeopa* în denumirea locală, aparţin unei epoci foarte depărtate şi sunt situate în apropiere de ţărm. Doi vestiţi navigatori care au vizitat insula, englezul Cook (în 1774) şi francezul La Pérouse (în 1786) au descris aceste monumente, atribuindu-le un simbolism religios, părere emisă şi de Roggeween care ne dă unele amănunte: „În lumina dimineţii”, notează amiralul olandez, „marinarii i au văzut pe indigeni prosternându-se înaintea idolilor, cu faţa spre soare şi oferindu-le drept jertfă anumite obiecte cărora le dădeau foc”. Totuşi, acest caracter sacru al *ahu*-urilor şi statuilor este astăzi obiect de controversă. Căci dacă erau socotite sacre, „cum se face că băştinaşii au lăsat să fie violate sepulcrele, răpindu-li-se statuile? Înşişi pascuanii au ajutat la transportarea lor, la încărcarea pe navele care le duceau spre alte orizonturi”, constată, pe bună dreptate, Louis Castex (în *Les secrets de l’de de*

Pâques, Hachette, Paris). Într-adevăr, diverse muzee din Europa şi America s-au îmbogăţit, de-a lungul anilor, cu statui şi alte obiecte din Insula Paştelui, care a fost multă vreme supusă unor adevărate jafuri.

Începutul l-au făcut englezii (în 1868), când nava *Topaze* a ridicat o remarcabilă statuie, aflată astăzi la *British Museum;* patru ani mai târziu soseşte în insulă coverta franceză *Flore,* avându-l la bord pe Pierre Loti, care va executa desene interesante, va scrie o frumoasă carte despre Insula Paştelui şi va lua cu el un cap de statuie uriaşă, aflat actualmente la *Musée de l'Homme* din Paris; nava germană *Hyaena* va aduce (în 1882) numeroase obiecte muzeelor germane, iar americanul Thomson, sosit cu nava *Mohican* (în 1886), va publica o lucrare documentată şi va aduce muzeului din Washington o statuie intactă şi dale de piatră ornate. Această înşiruire este, din păcate, departe de a se sfârşi aici – iar dacă prezenţa unor obiecte de cultură materială pascuană în marile muzee publice este oarecum îndreptăţită, obiectele aflate în diverse colecţii particulare, unde au ajuns de multe ori pe căi lăturalnice şi chiar dubioase, nu are nicio justificare. Abia mai târziu, instalarea administraţiei chiliene în insulă va pune într-o oarecare măsură capăt acestor acţiuni arbitrare.

Fireşte că toţi aceşti călători (şi „colecţionari", profesionişti sau amatori) şi-au pus de la început întrebarea care este originea acestor statui – cu alte cuvinte cine au fost sculptorii lor? Şi, fireşte, căutând răspunsul la această întrebare, au trebuit să ţină seama de faptul că Insula Paştelui este unul dintre cele mai izolate colţuri de lume. Aici nu se putea ajunge decât pe două căi: de la răsărit, de pe coastele sud-americane, şi pe la apus, din insulele polineziene. Thor Heyerdahl, „cel mai sportiv dintre savanţii aplecaţi asupra istoriei necunoscute", cum îl numeşte Jean Maurice Hermann – caracterizare cum nu

se poate mai potrivită, dacă luăm în considerare expediţia *Kon-Tiki,* în cadrul căreia intrepidul norvegian a traversat Pacificul (în 1947), pe o plută din lemn de balsa, şi expediţia *Ra* II, peste Atlantic (în 1970), pe o navă din tulpini de papirus, de asemenea expediţia *Tigris* pentru traversarea Oceanului Indian pe o ambarcaţiune din trestie de Mesopotamia – Thor Heyerdahl, deci, izbit de asemănările dintre uriaşele statui (precum şi alte elemente ale vechii culturi materiale şi ale tradiţiei pascuane) cu vestigiile unor culturi precolumbiene din Perú, a încercat şi a reuşit să demonstreze că Insula Paştelui putea fi abordată cu mijloacele de navigaţie primitive folosite în urmă cu secole şi chiar cu milenii, de pe coasta apuseană a Americii de Sud.

În 1947, aşadar, problema părea lămurită: constructorii uriaşelor statui din Anzi, „poporul alb şi bărbos", au pornit, sub conducerea regelui Tiki, cu flotila lor de plute din lemn de balsa, spre insulele polineziene, unde au continuat să cioplească straniile chipuri; iar cele două cărţi ale savantului norvegian cu prenume de zeu viking – au devenit *bestsellers* (traduse la noi: *Expediţia Kon-Tiki* şi *Aku-Aku,* ambele apărute la Edit. Ştiinţifică). Dar iată că, în ciuda acestor cărţi scrise cu talent şi a unor argumente expuse convingător, arheologii şi etnografii mai noi par să revină la ipotezele formulate mai demult de energica doamnă Katherine Scoresby Routledge (conducătoarea unei misiuni etnografice engleze în 1914–1915) şi de Alfred Métraux (conducătorul unei expediţii franco-belgiene din 1934–1935), care pun popularea Insulei Paştelui pe seama unor migraţii polineziene, prin urmare venite din vest şi nord-vest. În favoarea acestei teorii pledează, înainte de orice, faptul că polinezienii au fost din cele mai vechi timpuri navigatori (spre deosebire de vechile populaţii peruviene), precum şi unele similitudini în arta şi tradiţia orală.

Înainte de orice, însă, adepţii ipotezei polineziene au găsit argumente în activitatea de sculptori a locuitorilor din alte insule mai mult sau mai puţin apropiate. De pildă, la 1400 mile de Insula Paştelui, în Pitcairn (insulă devenită celebră, cum am văzut, prin odiseea revoltaţilor de pe *Bounty)* s-au găsit statui asemănătoare, deşi de proporţii mai reduse; iar misiunea franco-belgiană condusă de Alfred Métraux (directorul prestigiosului *Musée de L'Homme* din Paris), din care făcea parte şi Henry Lavachéry (conservatorul muzeului regal din Bruxelles), reunise numeroase elemente în favoarea asemănării dintre construcţiile pascuane şi cele din Insulele Marchize: altare, mici incinte sacre, case de oaspeţi, morminte; statui asemănătoare s-au găsit şi în alte insule, îndeosebi în Raivavae, Tahiti, Moorea şi în Arhipelagul Hawaii.

După părerea lui Louis Castex, statuile pascuane sunt „fructul unei evoluţii a stelei. Acest antropomorfism este în logica esteticii realiste a pascuanilor. Aceasta din urmă ar fi rămăşiţa uneia dintre tendinţele primitive ale polinezienilor, fii îndepărtaţi ai unei Asii creatoare de imagini după chipul şi asemănarea vietăţilor, tendinţa care se simte încă în arta veche a marelui bazin al Pacificului". Iar un etnolog avizat de talia lui Kenett Emory (de la *Ben Bishop Museum)* arată că: „Este posibil să se descopere, în platformele statui din Insula Paştelui, o afinitate mai strânsă decât s-a crezut până acum cu *marae*-le polineziene". (Aceste *marae* sunt un soi de sanctuare sub cerul liber, altarul fiind constituit dintr-o mică piramidă de pietre; sub ele erau înmormântate căpeteniile şi eroii polinezieni.)

Autorii care s-au ocupat de vestigiile din Insula Paştelui – şi ei sunt destul de numeroşi – au relevat caracterul deşertic al peisajului în care se ridică aceste statui cu aspect straniu, cu feţele lor prelungi şi buzele subţiri, cu capetele acoperite de curioasele pălării

cilindrice. Totul este nemişcat, împietrit mort – aspect cu atât mai nefiresc cu cât, după cum se ştie, pantele vulcanilor sunt în general roditoare, generatoare de vegetaţie: în jurul vulcanului Etna, de pildă, se întind livezi de lămâi, portocali şi măslini, printre cele mai fertile ale Siciliei, iar pantele Vezuviului şi ale vulcanului Pico din Azore sunt acoperite de podgorii cu vinuri vestite în toată lumea. O explicaţie a aspectului dezolant, a lipsei de vegetaţie de pe Insula Paştelui ar putea-o constitui efectele pustiitoare ale valurilor seismice din această regiune bogată în cutremure; în 1960, după cutremurul din Chile, asupra insulei s-au năpustit trei asemenea valuri uriaşe (japonezii le numesc *tsunami),* care au acoperit uscatul pe o adâncime de 600 metri, răsturnând cincisprezece statui, printre cele mai frumoase aflate pe *ahu*-ul Tonga Riki – statui măsurând 7–9 metri şi cântărind 20–30 tone. Unii dintre aceşti uriaşi au fost târâţi pe o distanţă de o sută de metri şi sfărâmaţi, alţii s-au răsturnat doar, rămânând întinşi pe spate, cu ochii mari, deschişi spre cer…

Se pare că aspectul dezolant e de dată relativ recentă – în trecut Insula Paştelui avea o vegetaţie destul de bogată. Din cercetările arheologului Caryle Smith de la universitatea Wyoming (participant la expediţia *Kon-Tiki)* rezultă că în urmă cu câteva veacuri pe insulă se afla o pădure întinsă – vulcanul Rano-Raraku era acoperit cu palmieri şi alţi arbori, între care o varietate de conifer necunoscută în Pacific. Din analiza fibrelor unei ţesături vechi (aflată la muzeul din Washington) rezultă că este confecţionată din scoarţa unei specii de dud, care trebuie să se fi aflat din belşug pe insulă de vreme ce servea la îmbrăcăminte şi la ţesutul unor frânghii foarte rezistente folosite pentru transportarea statuilor atât de grele de la „atelierul” din coasta vulcanului şi până pe ţărm (Acest soi de dud a fost botezat de botanişti *Broussenetia papyrifera*, deoarece în răsăritul Asiei din fibrele sale se

confecţionează celebra hârtie de China şi de Japonia.)

Şi iată-ne ajunşi la o altă chestiune controversată, şi anume transportul statuilor, unele cântărind peste 30 tone. În 1868, pentru a transporta o asemenea statuie de la câteva sute de metri de ţărm până pe puntea navei *Topaze*, au fost necesari 200 marinari pricepuţi în asemenea treburi şi tot atâţia indigeni. Faţă de aceasta, transportul unor statui mai grele, pe pantele accidentate vulcanului şi până aproape de ţărm, cu mijloace primitive, trebuie să fi cerut eforturi supraomeneşti şi, înainte de toate, soluţii de o ingeniozitate apărând să indice o tehnică mai evoluată, aparţinând unei populaţii mai vechi, care la un moment dat a dispărut brusc din motive necunoscute. O emigraţie în masă? O epidemie? Fapt este că populaţia polineziană – ai cărei urmaşi sunt cei o mie de pascuani trăind astăzi pe insulă – a sosit aici relativ târziu, se pare că în migraţii cuprinzând două etape, în secolele XII şi XIII e.n.; ei sunt de un alt tip antropologic decât vechii locuitori. Polinezienii veniţi cu prima etapă – tradiţia îi numeşte „urechile-lungi" deoarece aveau obiceiul să-şi alungească lobii urechilor – au fost exterminaţi de cei veniţi în a doua etapă (sub conducerea eroului legendar Hotu-Matua), după ce convieţuiseră mai mult sau mai puţin paşnic vreme de aproximativ 350 ani. „În orice caz", este de părere Francis Mazière (în *Fantastique Ile de Pique,* Laffont, Paris 1965), „datele delimitează o certitudine: cele două migraţii au fost polineziene, dar ele nu ne arată în niciun fel ce s-a petrecut înainte, cine au fost oamenii care... au sculptat statuile aparţinând primului stil. Poate că au venit dintr-o cu totul altă direcţie..."

Acest „prim stil" la care se referă aici Fr. Mazière este reprezentat prin *ahu*-ul Vinapu, situat în nord-estul insulei, în apropiere de rada la Pérouse: o construcţie la care „arhitectura, atât de desăvârşită şi de inspirată, lasă loc unor anumite ipoteze... Este sigur că Ahu Vinapu

reprezintă în arhitectura polineziană un traumatism… nu putem decât să constatăm caracterul neobişnuit al arhitecturii de la Vinapu, în care întâlnim elemente specifice, certe, ale construcţiilor preincaşe". Şi iată că, după aproape două decenii, ne întoarcem la ipoteza peruviană, de data aceasta fără a o înlătura complet pe cea polineziană: Mazière (ale cărui cercetări au fost considerabil uşurate prin faptul că este căsătorit cu o polineziană care a cules de la pascuani, a căror limbă o vorbea, tradiţia orală legată de istoria insulei) nu exclude complet ipoteza lui Heyerdahl, ci o încadrează într-un context mai larg al unor relaţii Polinezia-America de Sud.

De altfel, despre aceste relaţii vorbea, în urmă cu multe decenii, un savant de renume mondial ca Paul Rivet, iar alţi oameni de ştiinţă au remarcat că lângă Tiahuanaco, pe ţărmul bolivian al lacului Titicaca, vechi centru religios preincaș, se găseşte un loc numit „Buricul Pământului", amintind de acel *Te pito no te Henua* – numele tradiţional al Insulei Paştelui. Or, după cum demonstrează oamenii de ştiinţă, locuitori mai vechi ai Oceaniei au lăsat urme nu numai în Insula Paştelui, dar şi în Noua Zeelandă, în Hawaii şi în alte insule din bazinul Pacificului – ceea ce ne duce la următoarea ipoteză: dacă insulele respective au fost populate, prin migraţii de la Apus, în mai multe etape (probabil în veacurile XII-XIV), oare nu este posibil ca locuitorii străvechi ai acestor insule să fi venit aici, tot prin migraţii într-o epocă anterioară, de la Răsărit? Ipoteză interesantă, nu lipsită de argumente.

Să vedem, mai întâi, care sunt argumentele în favoarea migraţiilor dinspre nord şi nord-vest, care au început să se contureze încă din al doilea deceniu al veacului trecut, odată cu apariţia jurnalului de călătorie al germanului (de origine franceză) Adalbert von Chamisso, care a făcut parte din expediţia de pe nava *Râurik* (1815–1818) condusă de rusul (de origine germană) Otto von

Kotzebue. Astăzi, Chamisso este cunoscut numai ca prozator – nuvela fantastică *Extraordinara poveste a lui Peter Schlemihl* a apărut în 1814, cu un an înainte de plecarea în călătoria pe bricul *Râurik*; el a fost însă nu numai prozator şi un remarcabil poet, ci şi botanist şi cercetător de meleaguri îndepărtate – şi cel dintâi a remarcat că idiomurile vorbite în insulele polineziene prezintă asemănări cu cele din Indonezia. Mai târziu, cercetările lingviştilor au demonstrat existenţa de rădăcini comune la unele cuvinte folosite în graiurile malaeze din sud-estul Asiei şi în cele din insulele Oceaniei, şi astfel s-a ajuns la ipoteza migraţiunii malaezo-polineziene – o deplasare determinată probabil de factori economici şi sociali – care ar fi pornit din regiunile Asiei de Sud-Est către insulele care formează astăzi Polinezia.

Argumentelor de ordin lingvistic în favoarea acestei ipoteze li se asociază şi cele de ordin etnografic: la data sosirii europenilor, tehnica navigaţiei se afla la un nivel relativ ridicat, polinezienii întreprindeau călătorii destul de lungi, se orientau după stele şi foloseau curenţii marini – ceea ce duce la supoziţia că moşteniseră arta navigaţiei de la malaezi, cu care aveau comun şi utilizarea luntrelor cu balansier (pe alocuri folosite până astăzi). În sfârşit, se pare că şi unele culturi (trestia-de-zahăr ş.a.) s-au deplasat, împreună cu malaezii, către sud-est, unde au găsit soluri propice de dezvoltare.

Argumentele în favoarea unor migraţii de la răsărit, dinspre coastele sud-americane, sunt tot atât de convingătoare şi tot atât de vechi: ele au început să se contureze cam în aceeaşi vreme, datorită cercetărilor întreprinse de englezul William Ellis, care a plecat (în 1816, prin urmare la un an după începerea călătoriei vasului *râurik)* ca misionar în Hawaii, Tahiti şi alte regiuni ale Oceaniei, unde avea să stea vreme de nouă ani. În relatarea călătoriei sale *(Polynesian Researches*, Londra,

1829), Ellis menţionează asemănarea unor structuri sociale, de asemenea a unor tradiţii polineziene cu acelea ale populaţiilor amerindiene de pe coasta apuseană a Lumii Noi; la aceasta se adaugă denumiri comune, de pildă a batatului american *(Ipomoea batatas* sau cartoful dulce, cum i se mai spune) numit *kumara* în unele idiomuri polineziene şi *kumar* în limbile *checiua* din vechiul Perú. Ellis s-a servit şi de un argument care în vremurile mai recente va juca un rol important în pasionata întrecere sportivă-ştiinţifică pe care o menţionam: existenţa curentului ecuatorial de nord – care porneşte de la coastele Americii Centrale şi se îndreaptă spre insulele Hawaii – de unde concluzia că este mult mai lesne de ajuns în insulele Oceaniei dinspre Răsărit decât dinspre Asia de Sud-Est. Ipoteza emisă (cu oarecare timiditate) de W. Ellis n-a stârnit, la vremea ei, cine știe ce interes în rândurile oamenilor de ştiinţa, ulterior însă – mai ales către sfârşitul secolului trecut – cercetări întreprinse în insulele Oceaniei păreau să aducă noi argumente în favoarea ei: în legendele polinezienilor culese de etnografi revin cu insistenţă şefi, mari şefi, regi şi chiar zei veniţi din Răsărit în fruntea unei flotile de luntre; de asemenea, s-a stabilit că unele plante de cultură răspândite în Polinezia sunt originare din Lumea Nouă. Adversarii ipotezei lui W. Ellis aveau însă şi ei contraargumentele lor: seminţele plantelor nu călătoresc numai cu navele grupurilor migratoare, ci şi cu alte mijloace (valurile, vânturile...) – iar legendele sunt, totuşi, numai legende...

Prima jumătate a veacului nostru, bântuită de două războaie pustiitoare, n-a rezolvat în vreun sens disputa dintre adepţii ipotezei asiatice şi cei ai ipotezei sud-americane. Printre adepţii acesteia din urmă se numără, cum arătam, şi Thor Heyerdahl, care în anii imediat următori celui de-al doilea război mondial a hotărât să înlăture printr-o performanţă spectaculoasă argumentul-

cheie al „adversarilor”: vechii peruvieni, pretindeau aceştia, n-ar fi putut străbate asemenea distanţe pe Oceanul Pacific, deoarece nu foloseau pentru navigaţie decât plute. Or, Heyerdahl pornea de la premiza că în migraţiile pe ocean distanţele nu constituie un factor decisiv dacă direcţiile vânturilor şi curenţilor sunt favorabile – drept care a hotărât să întreprindă o expediţie care să repete drumul (ipotetic) străbătut de vechii locuitori din Tiahuanaco, între coastele peruviene şi insulele din răsăritul Pacificului.

Thor Heyerdahl abia împlinise 33 de ani când a pornit în expediţia sa şi nu era prea cunoscut, deşi stârnise unele discuţii şi fusese învinuit de „superficialitate”, de „argumentaţie neconcludentă”, de „grabă în formularea concluziilor”, de „comentarea arbitrară a opiniilor altor oameni de ştiinţă”. Împreună cu câţiva prieteni care-i împărtăşeau nu numai părerile, dar şi spiritul sportiv – şi, ca să spunem lucrurilor pe nume, o oarecare înclinaţie către aventură – a pornit la drum pe o plută din lemn de balsa, legată cu funii din fibre vegetale, aşadar în condiţiile pe care le-ar fi avut, cu veacuri în urmă, vechii peruvieni; astfel a străbătut circa 8.000 km între Callao (Perú) şi Arhipelagul Touamotou, iar cartea în care relata călătoria a devenit un *bestseller* şi l-a făcut cunoscut în lumea întreagă. Chiar dacă privită din punct de vedere strict ştiinţific performanţa lui T. Heyerdahl are o valoare echivocă (el a demonstrat că o asemenea migraţie *ar fi putut avea loc*, iar nu că a şi avut loc), nu este mai puţin adevărat că ea constituie într-adevăr o performanţă – în ea regăsim unele dintre atributele specifice marilor expediţii de explorare din trecut: cutezanţa, perseverenţa, pornirea către acţiunea riscantă, primejdioasă, către aventură.

Expediţia *Kon-Tiki* n-a constituit o premieră mondială: călătoriile pentru demonstrarea experimentală a unor ipoteze ştiinţifice, chiar a unora de ordin istorico-

etnografic, constituie o iniţiativă mai veche. Francezul Eric de Bishop, unul dintre partizanii ipotezei că migraţiile polineziene s-au efectuat de la vest spre est, a colindat, încă în anii dinainte de război, insulele Oceaniei cu o barcă dublă de tip polinezian. Într-o discuţie avută în anul 1956 cu Bengt Danielssohn (unul dintre membrii expediţiei *Kon-Tiki*) Bishop, referindu-se la un proiect al său, spunea: „Scopul călătoriei pe care o voi face este tot atât de serios ca şi acel al călătoriei întreprinse de voi pe *Kon-Tiki.* Diferenţa însă constă în faptul că eu intenţionez să dovedesc o teorie cu totul opusă. Voi demonstra că polinezienii plecau din insulele lor spre America de Sud…”. În acelaşi an, Bishop şi-a construit o plută din lemn de bambus şi, împreună cu patru însoţitori, a plecat din insula Tahiti; pluta a fost dusă de curenţi şi vânturi spre est, în direcţia cea bună, vreme de două luni. Apoi s-au ivit greutăţi – vântul şi curenţii au deviat de câteva ori pluta. În a patra lună, când navigatorii străbătuseră aproape cinci şesimi din drum, s-a dezlănţuit un uragan puternic, care i-a silit să abandoneze, lansând prin radio semnalul de alarmă; au fost luaţi la bordul unei nave militare atunci când nu mai aveau de parcurs decât 900 km până la ţărmul american şi se aflau nu departe de insulele Juan Fernandez.

O primă concluzie: vânturile şi curenţii din bazinul răsăritean al Pacificului sunt încă prea puţin cunoscuţi – şi capricioşi, de vreme ce o simplă plută (fie ea din lemn de balsa sau din bambus) poate efectua drumuri în sensuri diametral opuse. De asemenea, se cuvine să remarcăm că performanţa realizată de Bishop (la vârsta de aproape 70 ani) nu trebuie socotită mai prejos de cea a lui Heyerdahl (care abia împlinise 33 ani), deşi acesta din urmă s-a bucurat de o mai largă popularitate, probabil şi datorită faptului că realizatorul ei este în mai mare măsură preocupat de publicitate… În sfârşit, o ultimă observaţie se

referă la factorii de risc, nu tocmai neglijabili, ai unor asemenea acţiuni: Bishop a murit în mod tragic, doi ani după călătoria în Pacificul de Est, în cursul altei expediţii, la câteva zile înainte de apariţia cărţii sale *Cap à l'Est.*

În ciuda acestor factori de risc, suntem martorii unei adevărate avalanşe de călătorii pe mare cu tot felul de ambarcaţii primitive sau improvizate, de obicei veliere dar şi plute, călătorii în grup sau solitare – acţiuni nesigure, primejdioase, care nu o dată s-au sfârşit tragic. Scopul: o carte de tipul *Străbătând Atlanticul* (eventual Pacificul) sau *Singur în jurul lumii* etc. Şi poate o menţiune în cartea recordurilor editată de Guiness. Mulţi dintre aceşti performeri, temerari irezistibil atraşi de călătorii marcate de neprevăzut şi aventură, merită admiraţia noastră. Cu atât mai mult o merită oamenii de ştiinţă al căror scop nu este exclusiv performanţa cu caracter sportiv – savanţi ca Thor Heyerdahl şi Eric de Bishop, care au demonstrat că din Oceania se poate ajunge în America de Sud şi că din Perú se poate ajunge în Oceania pe plute de bambus şi, respectiv, balsa.

În fapt, se aduc astfel argumente în favoarea ipotezei unor duble migraţii – unele mai vechi, dinspre Perú, altele mai recente, dinspre Asia. Ipoteza nu întruneşte, desigur, sufragii unanime – însuşi termenul migraţie include ideea unei deplasări în masă – „cu căţel şi cu purcel", cum spune vorba populară; migraţiile sunt determinate de factori economici, sociali sau naturali, iar scopul lor (mărturisit sau nu) este, în general, de a întemeia în altă parte aşezări bazate pe aceleaşi relaţii, credinţe şi norme de viaţă caracteristice grupului de migraţie; or, asemenea deplasări masive pe ocean sunt extrem de dificile cu mijloace atât de primitive şi fragile cum sunt plutele, chiar dacă alcătuite din materiale rezistente ca lemnul de balsa sau bambusul. Fiindcă trebuie să luăm în consideraţie şi faptul că întemeierea unor comunităţi noi presupune prezenţa

femeilor în grupurile migratoare (altfel respectiva comunitate s-ar stinge după o singură generaţie...), ceea ce iarăşi sporeşte dificultăţile deplasării, mai ales că între insulele situate în bazinul central al Pacificului distanţele sunt enorme. Evident că putem pleca de la presupunerea că – după cum reiese din numeroase legende polineziene – grupurile migratoare, formate numai din bărbaţi, au găsit în insulele respective femei aparţinând unei populaţii mai vechi (ceea ce nu este exclus, „răpirea sabinelor" din istoria Romei antice corespunde, aşa cum arătam, unei practici larg răspândite în perioadele caracterizate prin migraţii masive); în acest caz, însă, ne aflăm în faţa unei noi întrebări sortite să rămână deocamdată fără răspuns: cine erau aceste populaţii „mai vechi" şi de unde au venit?

Este o problemă pe care un cercetător modern ca Fr. Mazière (din lucrarea căruia am mai citat) o pune astfel: „Aici (este vorba, fireşte, de Insula Paştelui – n.n.) apar anumite urme ale acestui popor antediluvian, a cărui prezenţă începem s-o regăsim şi care va pune sub semnul întrebării toate noţiunile de timp şi de etică pe care ştiinţa noastră a voit să i le impună, fie din orgoliu, fie dintr-o extremă sărăcie a cunoaşterii". Şi, mai departe: „Aflând despre existenţa acestei rase antediluviene şi neavând îndoieli asupra nivelului de cunoaştere a unei cu totul alte lumi, anumite informaţii culese pe Insula Paştelui, pe care am fost autorizaţi să le înregistrăm, mi-au părut că trebuie comunicate cu luciditate..."

Numărul impresionant de lucrări despre insulele Polineziei – fie cu caracter strict ştiinţific, fie scrise la nivel mediu şi accesibile unor cercuri mai largi de cititori – sunt, în majoritate, rodul unor călătorii presărate cu întâmplări şi situaţii neobişnuite, imprevizibile, uneori primejdioase, care le dau acea nuanţă de aventură atât de atrăgătoare pentru cititor; după cum atrăgătoare sunt înseşi chestiunile neelucidate, „tainele" acestor insule care

preocupă numeroşi cercetători moderni: originea celor mai vechi locuitori din Insula Paştelui, Noua Zeelandă, Hawaii şi din alte părţi; originea „tăbliţelor vorbitoare” cu scriere *rongo-rongo* din Insula Paştelui, o scriere cum nu se mai găseşte nicăieri în altă parte, înfăţişarea caracteristică, stând mărturie pentru o artă relativ evoluată, a statuilor din Insula Paştelui şi din câteva insule ale Arhipelagului Societăţii; existenţa unor cuvinte de origine necunoscută în familia de limbi malaezo-polineziană, desemnând anumite construcţii sau folosite de preoţi în exorcisme şi activitatea sacerdotală – şi multe altele.

În centrul acestor probleme neelucidate se află Insula Paştelui, cel mai izolat colţ de lume, care pare să deţină cheia tuturor enigmelor. Tocmai din pricina acestei izolări, în largul celui mai vast ocean de pe planeta noastră, o expediţie până la „Buricul Pământului” cere investiţii enorme în energie şi fonduri – şi totuşi, nu puţini sunt oamenii de ştiinţă ca şi amatorii entuziaşti atraşi de necunoscut care reuşesc să adune suma necesară şi vin aici, unde stau câteva săptămâni sau câteva luni, apoi se întorc şi scriu o carte care de obicei este un succes de librărie. Din păcate, performanţele spectaculoase ale unora dintre expediţii – având, cum am văzut, un pronunţat caracter sportiv – n-au dus, în ultima vreme, la descoperirea unor date noi, ci numai la emiterea unor ipoteze noi, unele dintre ele foarte interesante de altfel. Dar poate că nu este departe vremea când o expediţie prevăzută cu întreg arsenalul ştiinţei moderne va reuşi să ridice, măcar în parte, vălul de mister – şi atunci, poate că „Insula celor o mie de enigme” ni se va spovedi, iar tainele ei nu vor mai fi taine…

Povestiri Cu Piraţi: Sub Flamura Cu Cap de Mort

Neplăcutele aventuri prin care au trecut filosoful grec Platon şi generalul roman Cezar. Acthiopika lui

Heliodor, un roman cu piraţi din secolul al III-lea. Vikingii: „Pe unde trec normanzii, nici lătrat de câine nu se mai aude”. Piratul Störtebeker: cum se făuresc legendele moderne. În legătură cu originea piratului Barbarossa. Corsarii Majestăţii Sale. Isprăvile lui Morgan Roşcovanul, amiral de Jamaica. Anne Bonny şi Mary Read pe nava Dragon.

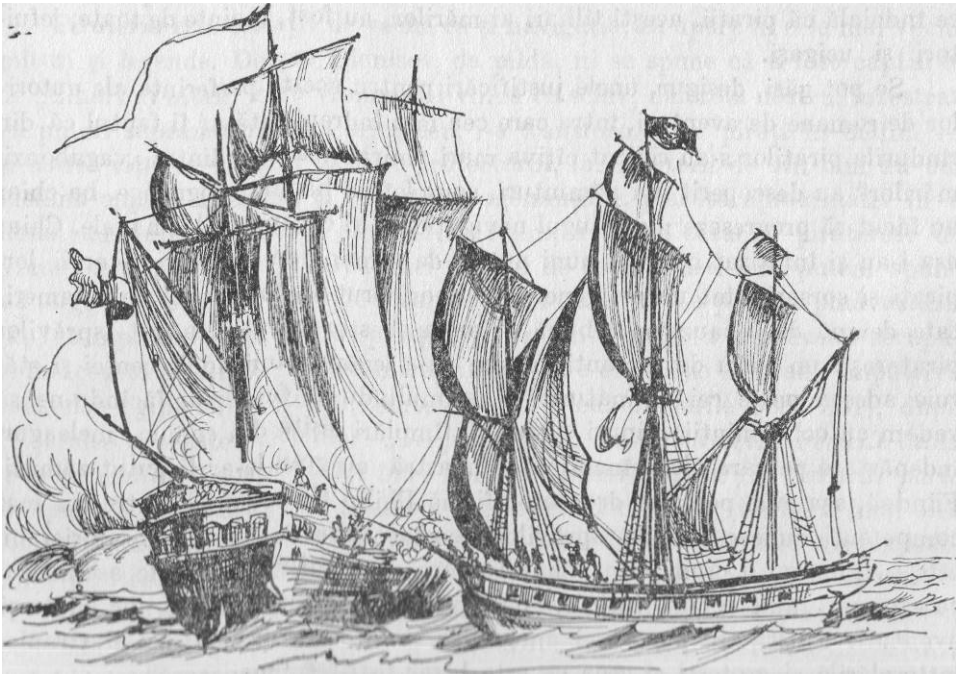

Două sunt lucrurile de mirare pentru cel ce studiază istoria pirateriei şi influenţa pe care tâlharii mărilor şi faptele lor au exercitat-o asupra literaturii în general şi, firește, asupra literaturii de aventuri în mod special. Primul: numărul enorm de „povestiri cu piraţi” – unul dintre comentatorii lui Philip Gosse (autorul unei *History of Piracy*, Burt Franklin, New York, 1932; o primă versiune românească a apărut în 1942, la Edit. Şcolilor, Craiova – o

a doua în 1974, la Edit. Politică, Bucureşti; este o lucrare de referinţă în domeniu) a încercat să le numere după fişele Bibliotecii publice din New York şi, după ce a trecut de o mie, s-a lăsat păgubaş… Al doilea: atracţia oarecum ciudată pe care au exercitat-o piraţii şi fărădelegile lor asupra autorilor de povestiri (mai târziu şi asupra autorilor de benzi desenate, de scenarii de film şi seriale T.V.) – ciudată deoarece, în fond, istoria pirateriei este un lung şir de violenţe, de tâlhării şi jafuri, de acţiuni brutale, uneori de o ferocitate care întrece orice închipuire. Fiindcă este în afară de orice îndoială că piraţii, aceşti tâlhari ai mărilor, au fost, înainte de toate, jefuitori şi ucigaşi.

Se pot găsi, desigur, unele justificări pentru aceste preferinţe ale autorilor de romane de aventuri, între care cea mai îndreptăţită ar fi faptul că din rândurile piraţilor s-au ridicat câţiva mari amirali, că unii dintre „vagabonzii mărilor" au descoperit noi pământuri, completând hărţile geografice, ba chiar au făcut să progreseze meşteşugul navigaţiei şi al construcţiilor navale. Chiar aşa i-au şi înfăţişat cei mai buni autori de romane de aventuri – eroii lor, piraţi şi corsari, sunt uneori generoşi, alteori brutali, totdeauna de o temeritate demnă de o cauză mai bună – pana acestor naratori a dat isprăvilor piratereşti un suflu de romantism care ne-a legănat anii adolescenţei şi stăruie adesea peste cei ai maturităţii, stimulându-ne fantezia, făcându-ne să vedem cu ochii minţii chipuri stranii, întâmplări ieşite din comun, meleaguri îndepărtate pe care altfel închipuirea noastră cu greu le-ar fi putut zămisli. Fiindcă, aşa cum pe bună dreptate afirmă Philip Gosse, unul dintre cei mai competenţi cunoscători ai isprăvilor acestor tâlhari: „Istoria pirateriei nu este… numai o cronică înspăimântătoare a triumfului legii; de asemenea, ea este mai mult decât, o înşiruire de povestiri fanteziste despre aur, lupte şi aventuri. Ea îşi are partea ei amuzantă şi totodată învăţătura ei stranie, întâmplările ei groteşti şi

ceea ce este bizar în firea omenească”.

Despre piraţi au scris şi marii clasici ai literaturii: câteva dintre cele o sută de povestiri din *Decameronul* lui Boccaccio ne prezintă, episodic, piraţii sarazini care bântuiau în acea vreme (secolul al XIV-lea) în apusul Mediteranei, avându-şi ascunzătorile în porturile din nordul Africii, regiune cunoscută atunci sub numele de Coastele Barbareşti; Cervantes a scris o piesă de teatru, *Los tratos de Argel*, în care e vorba de ostatici luaţi de aceşti piraţi barbareşti şi vânduţi la târgurile de sclavi – şi a scris-o în deplină cunoştinţă de cauză, de vreme ce el însuşi a stat cinci ani în captivitate, la Alger, până ce a fost răscumpărat. Nici Shakespeare n-a scăpat de tentaţie – eroul său Hamlet fusese capturat de piraţi, după cum rezultă din scrisoarea citită de Horaţiu (actul IV, scena 6), care l-au eliberat după ce „a încheiat un târg bun” cu ei – ceea ce nu trebuie să ne mire: perioada elisabetană a cunoscut câţiva dintre cei mai mari corsari din istorie, ca Frobisher, Raleigh sau Drake, care se pare că împărţeau cu regina însăşi prăzile bogate obţinute din jefuirea galioanelor spaniole.

Secolele XVIII şi XIX cunosc o mare dezvoltare a povestirilor cu piraţi, domeniu în care găsim nume ca: Defoe, H. Melville, Jack London, R.L. Stevenson, J. Conrad; în veacul al XX-lea B. Traven, R. Sabatini şi (pe meleagurile noastre şi foarte aproape de zilele noastre) Radu Tudoran, căci *Toate pânzele sus* (Edit. Tineretului, numeroase reeditări) nu este numai romanul căutării prietenului Pierre Vaillant ci şi al dejucării planurilor tâlhăreşti ale piratului Spânu.

Pirateria este tot atât de veche ca şi navigaţia, ea apare în cele mai vechi mituri şi legende. Despre Dionisos, de pildă, ni se spune că a fost capturat de „tâlhari ai mării” care voiau să-l vândă ca sclav, dar zeul nostru, înzestrat cu puteri supranaturale ca orice zeu, i-a transformat pe piraţi

în delfini – şi astfel viţa de vie şi-a păstrat protectorul, iar iubitorii de vin bun au cui închina cupele. În fond, şi expediţia argonauţilor, plasată aproximativ în a doua jumătate a secolului al XIII-lea î.e.n., avea un caracter pirateresc de vreme ce-şi propunea jefuirea unei regiuni de coastă, astfel că putem spune că *Argo* a fost prima navă de piraţi al cărei nume ni s-a păstrat până astăzi, iar Iason primul „căpitan” de piraţi. Nici eroii homerici nu prea aveau scrupule în această privinţă – Ulise întreprinde şi el o expediţie de pradă împotriva coastelor egiptene (*Odiseea*, cântul al XIV-lea, versurile 338–361), după ce jefuise şi cetatea ciconilor: „*Surpai cetatea, ucisei bărbaţii, / Femeile luând și-avere multă, / Le-mpărţirăm între noi, ca nimeni / Să nu fie lipsit de parte dreaptă*”, îi relatează el lui Alcinou, regele feacilor; aurul şi sclavii (mai ales sclavele) au fost vreme de multe veacuri principalele obiective ale expediţiilor piratereşti din Mediterana (şi de pe alte mări ale planetei noastre).

Atât miturile cât şi textele homerice (ale căror origini se plasează într-o perioadă incertă şi învăluită de o aureola romanţioasă la care au contribuit, fără îndoială, şi multe opere literare) nu relatează despre piraterie ca despre o îndeletnicire reprobabilă, ba am putea chiar spune că dimpotrivă – o socotesc ca pe o profesiune onorabilă, necesitând curaj, inteligenţă şi o anume calificare. Ne-o confirmă primele texte istorice despre piraterie; Tucidide (în primul volum al operei sale) o spune limpede: „De mult, elenii şi barbarii care locuiau pe coaste şi în insule, cum au început să călătorească pe nave unii la alţii, s-au apucat de piraterie… Faptele acestea nu erau socotite pe atunci o ruşine, dimpotrivă, făceau mai degrabă cinste”. Textul acesta, din secolul al V-lea î.e.n., va fi întărit, mai târziu, de altele, aparţinând lui Herodot, Xenofon şi Plutarc. De altfel, în greaca veche, termenul *peirates* nu are numai înţelesul de „pirat” ci şi pe acela de „aventurier” şi

„descoperitor de ţărmuri noi”. Moştenitori ai culturii eline, romanii vor folosi expresia *ars piratica* – aşadar „arta” sau „meşteşugul” pirateriei.

Oricât ar părea de curios (fiind vorba de negustori), aceeaşi mentalitate o întâlnim la pricepuţii navigatori şi neguţători care au fost fenicienii – adepţi, se pare, ai principiului: „cumpără ce nu poţi lua ca pradă” –, căci iată ce ne relatează Herodot (în cartea întâia a operei sale); „Fenicienii sosiră la Argos şi-şi expuseră aici mărfurile. În a cincea sau a şasea zi după sosirea lor, după ce îşi vânduseră aproape toate mărfurile, iată că apăru pe ţărm, împreună cu numeroase alte femei, fiica regelui, care după cum povestesc grecii se numea Jo… Ele se aflau lângă partea din spate a navei şi cumpărau acele mărfuri care li se păreau mai plăcute. Fenicienii se înţeleseră între ei să le răpească. Ce-i drept, cea mai mare parte a femeilor reuşi să scape cu fuga, dar Jo, împreună cu alte câteva, fu răpită şi dusă pe navă…”

Nu trebuie să ne închipuim că, în vremurile mai vechi ale pirateriei, unicul rol al femeilor a fost acela de a constitui un obiect de jaf, apoi o marfă vândută pe pieţele de sclavi ale Orientului. Dimpotrivă, în urmă cu aproape treizeci de veacuri Elissa din Tyr, fiica unui „lup de mare” fenician, va fi promotoarea unei expediţii piratereşti ce va aduce profunde schimbări economice în Mediterana. Frumoasa Elissa era căsătorită cu Sicharbas, bogat armator şi iscusit căpitan de vas, care, ocazional, organiza şi câte o expediţie de jaf, ca orice neguţător fenician care se respecta… Fratele Elissei, pus pe o înavuţire şi mai rapidă, atacă nava cumnatului său şi-l ucise – fără însă a găsi bogăţiile căutate, deoarece Sicharbas, având unele bănuieli, le îngropase pe un ţărm pustiu. Iată deci şi prima menţiune (suntem în anul 800 î.e.n!) despre, o comoară ascunsă de piraţi – temă care mai târziu va constitui o sursă de inspiraţie pentru mulţi autori de romane de

aventuri. (Un exemplu „clasic”, dacă se poate spune astfel, este *Comoara din insulă* de R.L. Stevenson, dar şi *Contele de Monte Cristo* de Al. Dumas – acesta din urmă nu este, desigur, autor de povestiri de piraţi, totuşi eroul său şi-a procurat, dacă nu şi titlul nobiliar, în orice caz numele şi imensa bogăţie dezgropând „comoara” din insula indicată de prietenul său abatele Faria).

Dar să ne întoarcem la Elissa care, înştiinţată de moartea tragică a soţului ei şi de locul unde se află ascunsă comoara, echipă în grabă o altă navă, acostă pe ţărmul cel pustiu, scoase aurul şi nestematele din ascunzătoarea lor, le transportă pe vas şi porni mai departe. Câteva zile după aceea se opri scurtă vreme în Cipru, doar pentru a răpi cincizeci de fete şi a le aduce pe bord; frumoasa Elissa era credincioasă memoriei soţului ei şi prin acest act pirateresc scăpa de insistenţele echipajului… Mai târziu, pe coasta Libiei, ea înfiinţă cetatea Cartagina, dar când regele maur Hiarbas deveni, la rândul lui, insistent, porunci oamenilor ei să se urce pe bord şi să pregătească nava de plecare. Atunci oamenii din echipaj, care se căsătoriseră şi se obişnuiseră cu locurile, dădură foc vasului; când vâlvătaia incendiului se ridică în toată puterea, Elissa se aruncă pe neaşteptate în flăcări, găsindu-şi astfel o moarte eroică. Băştinaşii au supranumit-o, după aceea, Deido, adică „cea neînduplecată”, iar poeţii de mai târziu i-au cântat curajul şi fidelitatea – numai poetul Virgil a găsit pentru sinuciderea ei o altă explicaţie, şi anume o dragoste neîmpărtăşită.

Cercetători mai noi sunt de părere că – întocmai ca expediţia navei *Argo* şi ca unele dintre episoadele homerice – povestea Elissei este ţesută în jurul unor realităţi istorice. Oricum, Cartagina a dăinuit câteva veacuri, a dat marinari şi negustori (şi, fireşte, piraţi) renumiţi – şi a purtat războaie grele împotriva romanilor.

Cât despre Elissa din Tyr, ea este prima femeie pirat al cărui nume s-a păstrat până în zilele noastre; în veacurile următoare ea va avea câteva urmaşe tot atât de temerare şi de neînduplecate ca şi ea (cum vom încerca să arătăm în cele ce urmează).

Trei dintre bărbaţii vestiţi ai lumii antice au avut de suferit, într-un fel sau altul, de pe urma piraţilor: filosoful Platon şi marii comandanţi d oşti care au fost Alexandru şi Cezar. Filosoful a trăit câtva timp la curtea din Siracuza a tiranului Dionisos al Siciliei, care, ori de câte ori vistieria sa era pe cale să se golească, organiza expediţii de jaf, prădând coastele bogate ale Etruriei cu aceeaşi înverşunare cu care etruscii le prădau pe ale Siciliei. La un moment dat, când vistieria era din nou secătuită de viaţa luxoasă ce domnea la curtea tiranului, acesta îl consultă pe Platon, care îşi expuse punctul de vedere: nu expediţiile de jaf împotriva etruscilor sunt în măsură să însănătoşească finanţele ţării, ci reducerea cheltuielilor la curte şi încurajarea agriculturii. Furios, Dionisos răspunse că va începe imediat eu reducerea cheltuielilor, renunţând să-l mai găzduiască pe filosof şi că-l va trimite în patrie. Căpitanului vasului, pirat şi om de încredere de-al său, Dionisos îi porunci să-l ducă pe ilustrul oaspete în insula Aigina şi să-l vândă acolo la târgul de sclavi. Aşa se face că marele Platon era cât pe ce să şi sfârşească viaţa ca sclav de galeră. Din fericire, se găsiră prieteni binevoitori care îl răscumpărară aducându-l la Atena.

Această întâmplare datează din jurul anului 360 î.e.n.; cam la două decenii după neplăcuta aventură a filosofului Platon, se va desfăşura o conversaţie interesantă între piratul Aristonikos din Chios şi Alexandru cel Mare (căruia literatura noastră populară i-a adăugat numele de Machidon, după ţara-i de origine). Aristonikos aborda navele aflate în drum spre Smirna, le jefuia şi

vindea încărcăturile în diferite alte porturi, unde mărfurile respective aveau căutare. Iar insula Chios înflorea sub conducerea piratului-filosof, poeţii cântau în versuri homerice succesele lui pe mare, palate şi statui de marmoră răsăreau de sub mâinile pricepute ale arhitecţilor şi sculptorilor. Până într-o bună zi, când galerelor încărcate de pradă le ieşi înainte flota macedoneană; piraţii fură ucişi până la unul, în afară de Aristonikos, care fu adus în faţa lui Alexandru. A avut loc o conversaţie pe care, mai târziu, ne-o relatează, într-una dintre scrierile sale, sfântul Augustin (unul dintre teologii cunoscuţi sub denumirea de „părinţi ai bisericii”).

Aşadar, Alexandru, referindu-se la jafurile, masacrele şi celelalte fărădelegi inerente îndeletnicirii de pirat, a întrebat: „De ce ai făcut toate acestea?” iar Aristonikos i-a răspuns: „Am făcut în mic acelaşi lucru pe care tu l-ai făcut în mare. Dar mie, lumea îmi zice pirat”.

Rămâne deschisă întrebarea dacă marele comandant de oşti l-a graţiat pe micul pirat. Istoria nu ne-o spune şi nici nu atestă autenticitatea dialogului de mai sus: teologul Augustin (354–430) a trăit cam la şapte sute de ani după ce a avut loc conversaţia dintre Aristonikos şi Alexandru – dacă a avut vreodată loc.

În sfârşit, înainte de a relata interesanta aventură prin care a trecut Cezar cu prilejul unei călătorii, se cuvine să vorbim de cilicieni, piraţii cei mai cruzi şi mai lipsiţi de scrupule pe care i-a cunoscut lumea antică. Ravagiile pe care le-au produs au afectat adânc navigaţia şi comerţul maritim din vremea lor: au prădat, în câteva decenii, mai mult de patru sute de oraşe, precum şi insulele Samos şi Samothrake – pe aceasta din urmă aflându-se (întocmai ca la Delos) un templu unde navigatorii şi neguţătorii greci aduceau ofrande; din jefuirea acestui templu piraţii s-au întors cu o pradă evaluată la o mie de talanţi (sumă enormă, echivalentă astăzi cu peste un milion de dolari-

aur), inclusiv numeroase opere de artă provenite din toate regiunile bazinului mediteranean, opere care s-au pierdut astfel pentru totdeauna. Flotele piraţilor cilicieni cuprindeau în jurul anului 100 î.e.n., circa o mie de nave, ceea ce pentru acea vreme constituia o cifră considerabilă şi făcea din piraţii cilicieni unul dintre principalii adversari politici ai Romei. Chiar în perioadele când nu înfruntau direct Roma, ei sprijineau pe oricine ridica armele împotriva ei; l-au sprijinit pe Sertorius, când acesta, fugind în Spania, a început să organizeze o armată împotriva Romei: pentru a-l salva de trupele romane, piraţii l-au transportat, împreună cu ultimii soldaţi care-i rămăseseră credincioşi, în insula Pityussa din arhipelagul Balearelor. Când Spartacus a ajuns, în fruntea grupelor sale de sclavi eliberaţi, la strâmtoarea Messine, cilicienii s-au oferit să-i transporte pe mare, în siguranţă, primind şi o sumă importantă drept arvună; de ce n-au făcut-o, nu este pe deplin lămurit nici până astăzi, dar mulţi istorici sunt înclinaţi să creadă că este vorba pur şi simplu de trădare – şi astfel Crassus a reuşit să înece în sânge răscoala condusă de Spartacus şi să înşire, de la Capua la Roma, sclavi răstigniţi de stâlpi şi de copacii care străjuiau şoseaua.

Întâlnirea lui Cezar cu piraţii cilicieni a avut loc pe vremea când era doar un tânăr de douăzeci şi doi de ani; amărât din pricină că pierduse un proces (mai târziu avea să devină unul dintre oratorii străluciţi ai vremii lui), hotărî să se retragă din viaţa publică şi să plece la Rhodos, pentru a urma acolo cursurile de retorică, pe atunci celebre, ale lui Apollonius Molo. În largul coastei stâncoase a Cariei, în dreptul insulei Pharmacussa, nava pe care călătorea a fost capturată de piraţi. Şi iată-l pe tânărul Cezar prizonier al piraţilor cilicieni.

Îmbrăcat după cum cerea moda la Roma şi însoţit de mai mulţi servitori şi sclavi, tânărul patrician părea un

captiv de seamă şi, conform obiceiului, s-a pus imediat problema răscumpărării. La întrebarea căpeteniei piraţilor cât acceptă să plătească romanul pentru eliberarea lui, Cezar, dispreţuitor, a refuzat să răspundă; drept urmare, căpitanul s-a întors către secundul său, întrebându-l cât valorează captivul, după părerea lui; zece talanii ar fi o sumă echitabilă, aprecie secundul. Înfuriat de tăcerea dispreţuitoare a captivului, căpetenia piraţilor hotărî dublarea preţului: douăzeci de talanţi. Drept care Cezar, cu sprâncenele încruntate, se răsti la el: „Dacă ţi-ai cunoaşte meseria, ţi-ai da seama că valorez cel puţin cincizeci de talanţi!” În timp ce câţiva însoţitori de-ai să-i erau plecaţi să aducă suma necesară răscumpărării, tânărul roman îşi petrecea vremea făcând zilnic exerciţii fizice redactând discursuri şi scriind poeme, pe care apoi le declama în faţa piraţilor care, până la urmă, nu mai vorbeau despre el decât numindu-l „nărodul de roman”. La rândul lui, tânărul patrician îi dispreţuia pe răpitorii săi pentru apucăturile lor grosolane, pentru lipsa lor de educaţie şi nu se sfia să le spună în faţă acest lucru; mai ales îi făcea plăcere să le descrie în amănunţime ce vor păţi când îi vor cădea în mână, cum îi va răstigni – răstignirea fiind, în acea vreme, modul roman de execuţie a tâlharilor şi sclavilor revoltaţi. După câteva săptămâni, trimişii lui Cezar se întoarseră anunţând că răscumpărarea este depusă la Milet.

Eliberat din captivitate şi debarcat undeva pe coasta Asiei Mici, Cezar porni la executarea planului pe care-l concepuse şi la recuperarea răscumpărării. Primi de la Valerius, comandantul garnizoanei romane, patru galere de război cu care reuşi să-i ia prin surprindere pe piraţi, care încă nu sfârşiseră de sărbătorit strălucita lovitură pe care o dăduseră. Legaţi fedeleş în calele galerelor romane, piraţii, în număr de trei sute şi cincizeci, îşi dădură seama că „nărodul de roman” nu era chiar atât de nărod...

Împreună cu prizonierii şi cu cei cincizeci de talanţi recuperaţi, Cezar porni spre Pergam, unde îşi avea cartierul general Junius, pretorul provinciei Asia Mica şi singurul care avea dreptul să aplice pedeapsa capitală. Junius însă refuză: el nu slujea numai statul ci, conform obiceiului, trăgea din funcţia sa și un profit personal – or piraţii erau bogaţi şi... recunoscători guvernatorului. Atunci Cezar hotărî de unul singur: profitând de lipsa pretorului din oraş, porunci ca trei sute douăzeci de piraţi să fie executaţi prin strangulare, iar restul de treizeci prin răstignire. Acestora din urma le ţinu mai întâi o scurtă cuvântare, amintindu-le ce le făgăduise şi accentuând pe faptul că el se ţine totdeauna de cuvânt, după care le-a arătat că – deoarece au avut cinstea să-i asculte poemele – le acordă favoarea ca înainte de a fi răstigniţi să li se taie beregăţile. A doua zi a pornit mai departe spre Rhodos, la şcoala de retorică a lui Molo, unde inteligenţa lui îl ajută să recupereze cele câteva săptămâni pierdute din pricina captivităţii pe nava piraterească.

Philip Gosse, reluând sub altă formă celebra frază a lui Pascal despre nasul Cleopatrei (care, „dacă ar fi fost mai scurt, ar fi schimbat faţa lumii”), socoteşte episodul răpirii lui Cezar de către piraţi *„... an event wich, had it turned out a trifle differently, might have changed the whole history of the world”* – („... o întâmplare care, dacă s-ar fi sfârşit puţin mai altfel, ar fi putut schimba întreaga istorie a lumii”); o afirmaţie amuzantă, chiar dacă puţin cam îndrăzneaţă – constituind, de altfel, unica legătură dintre monumentala operă a matematicianului şi filosofului Pascal şi interesanta lucrare a lui Gosse.

Acţiunea de stârpirea a piraţilor din Mediterana, consemnată de istoricii romani sub numele de „Războiul piraţilor”, a pus capăt numai vremelnic activităţii piratereşti atât de dăunătoare navigaţiei şi comerţului. Tot

surse romane ne informează că, după înăbuşirea răscoalei iudeilor de către Titus, un număr important de răsculaţi s-au refugiat în vechile ascunzători ale piraţilor din răsăritul Mediteranei, punând în primejdie coastele siriene şi egiptene. Alte surse ne aduc informaţii cu privire la o intensă activitate piraterească în lungul coastei răsăritene a Africii, mai ales în Marea Roşie, pe unde trecea drumul maritim al mătăsii şi mirodeniilor – activitate care a continuat de-a lungul primelor veacuri ale erei noastre.

În această perioadă apare primul „roman cu piraţi" – *Acthiopika* al grecului Heliodor, scris în jurul anului 250 e.n. (după alţii, cu câteva decenii mai târziu). Heliodor trebuie că era bine informat în privinţa activităţii piratereşti din vremea lui, fiind originar din oraşul sirian Emesa (sau Hemesa), situat la gura râului Orontes, ai cărui locuitori făceau comerţ cu susan şi ulei de măsline, iar când condiţiile erau favorabile, mai organizau şi câte o expediţii! piraterească, îndeletnicire care, cum am văzut, avea aici o veche tradiţie.

De fapt, *Acthiopika* nu este ceea ce înţelegem astăzi printr-un „roman cu piraţi", dar este primul roman în care pirateria şi piraţii joacă un rol destul de însemnat. Şi iată că, după ce vreme de veacuri piraţii au figurat numai în literatura istorică (Tucidide, Herodot, Tacit ş.a.) şi în poezia epică (Homer, Vergiliu, ș.a.), ei pătrund şi în genul romanesc – şi încă foarte de timpuriu: *Acthiopika* se numără printre primele romane traduse în apusul Europei. El are o intrigă complicată, cu relatarea numeroaselor peripeţii prin care trece cuplul Theagen şi Haricleea.

O interesantă traducere românească – interesantă pentru limba folosită – a fost alcătuită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de către „loghiotatul Kir Toma vei logofătul" („loghiotat" este titlu dat dascălilor greci în epoca fanariotă), traducere care se încheie astfel: „Sfârşit ca acesta au luat alcătuirea întâmplărilor celor ethiopiceşti

a lui Teagen şi a Haricleei, care o au alcătuit un bărbat fenician emesinean, la neam de cei despre răsărit, fiul lui Theodosie, Iliodor”. Această versiune, precum şi altele mai vechi sau mai noi, a cunoscut o mare răspândire şi la noi: Dimitrie Cantemir menţionează *Acthiopika*, iar Eminescu poseda un manuscris fragmentar din 1813. Romanul, care inaugurează genul erotic-picaresc a fost imitat de Calderón, Tasso şi Cervantes (în *Persyles şi Sigismunda)* – acesta din urmă fiind în măsură să folosească experienţa personală, de vreme ce a fost, cum am mai menţionat, prizonier al piraţilor sarazini.

Atestând vechimea romanului lui Heliodor şi prioritatea în gen, se cuvine să menţionăm şi saga nordică: povestirile vechii literaturi scandinave (şi islandeze), în care mitul se împleteşte cu faptul istoric şi unde găsim numeroase relatări despre expediţii piratereşti. Cele mai vechi sagas nu pot fi datate – nici măcar cu aproximaţie, ca romanul despre Theagen şi Haricleea; deşi aşternute relativ târziu în scris, nu este exclus să fie anterioare romanului lui Heliodor, având însă dezavantajul circulaţiei orale – de unde şi incertitudinile privind datarea.

Autorii (anonimi) ai acestor sagas sunt acei navigatori temerari de pe mările neospitaliere ale Nordului. Cunoscuţi astăzi sub numele de normanzi („Oamenii nordului” – denumirea a apărut mai târziu, în Evul Mediu timpuriu), ei alcătuiau mai multe ramuri ale germanilor nordici care s-au aşezat, în jurul erei noastre, în Iutlanda şi Peninsula Scandinavă; erau ţărmuri dificile pentru navigaţie: Scandinavia are numeroase fiorduri, adesea ascunse de ceaţă, coasta de vest a Iutlandei e bântuită de puternici curenţi marini, iar cea de răsărit are ape puţin adânci şi stânci înşelătoare. În ciuda acestor condiţii nefavorabile, aici s-au dezvoltat cei mai îndemânatici navigatori (şi piraţi) pe care i-a cunoscut, vreme de un mileniu, istoria şi care în literatură sunt cel

mai adesea numiţi vikingi. Erau înalţi, viguroşi, cu ochi albaştri şi păr blond, uneori roşcat, purtau bărbi şi plete lungi; peste veşmintele de in sau de lână aveau mantale cu glugi din blănuri de animale (vulpi, dihori, jderi).

Nu s-au îndeletnicit dintotdeauna cu pirateria – în primele veacuri ale erei noastre ocupaţiile lor principale erau creşterea vitelor, vânătoarea şi pescuitul; dar, odată cu creşterea populaţiei, aceste îndeletniciri s-au dovedit neîndestulătoare, mai ales că pământul era sărac şi nu îngăduia practicarea agriculturii decât în proporţii modeste; astfel au luat naştere expediţiile pe mare, mai întâi în ţări învecinate, apoi pe meleaguri tot mai îndepărtate – expediţii care adesea aveau ca scop unic jaful; cu vremea, pirateria a ajuns să ocupe un loc însemnat în viaţa acestor oameni aspri ca natura aspră în mijlocul căreia trăiau.

Normanzii aveau despre lume o concepţie fatalistă, cu totul deosebită, însă, de doctrinele fataliste orientale, care predică pasivitatea şi contemplaţia: vikingul care îşi găsea moartea pe câmpul de luptă cu arma în mână avea parte veşnic de bucuriile Walhallei, măreţul palat al lui Odin, în care veselia şi petrecerile se stingeau odată cu căderea nopţii şi reînviau cu fiecare răsărit de soare. Lupul fioros care păzea cele cinci sute patruzeci de porţi ale Walhallei nu îngăduia decât celor temerari să intre, celor care-şi dovediseră curajul pe câmpul de luptă şi pe ocean.

Un rol important îl juca în viaţa lor nava: era un mijloc de transport, o unealtă de pescuit şi o armă de luptă, unul dintre elementele centrale ale întregii vieţi. Bărbaţii care se asociau şi, îmbarcaţi pe una dintre „navele lungi” ale vikingilor, plecau într-o expediţie de pradă, formau o comunitate sudată, de cele mai multe ori legată şi prin relaţii de rudenie. Ei au putut întreprinde călătoriile lor adesea îndelungate (au ajuns şi în America) deoarece au reuşit să elaboreze o navă solidă, capabilă să înfrunte

mările neliniştite ale Nordului, o navă caracterizată prin rapiditate şi uşurinţă în manevrare şi care constituia o revoluţie în tehnica construcţiilor navale ale vremii: *drakkarul.* Săpăturile arheologice au scos la iveală câteva *drakkare* bine păstrate, astfel că astăzi cunoaştem tehnica lor de construcţie – de pildă, băncile vâslaşilor erau mobile, inovaţie de cea mai mare însemnătate, care reducea mult efortul pe care-l depuneau vâslaşii, iar furcile în care se sprijineau vâslele contribuiau la creşterea vitezei şi uşurau operaţiile de manevrare. (În zilele noastre, schiful, cea mai rapidă ambarcaţie sportivă, este echipat cu vâsle lungi şi scaune mobile – probele de schif 81 fiind, după părerea unanimă, cele mai spectaculoase din cadrul celor de canotaj.)

În privinţa orientării pe mare a vikingilor, unii cercetători sunt de părere că ar fi cunoscut proprietăţile acului magnetic; se ştie însă că nu cunoşteau steaua polară: noaptea se orientau după o stea dublă din constelaţia Girafa – situată între Ursa Mare şi Perseu şi menţionată în vechile lor cântece sub numele Tyr – stea pe care o socoteau ca fiind ochiul luminos al unei divinităţi protectoare a navigatorilor. Cunoşteau direcţia vânturilor şi a curenţilor marini, de asemenea direcţia migraţiei păsărilor călătoare. Aveau şi reguli de navigaţie, ce se transmiteau din generaţie în generaţie; la vârsta bărbăţiei, băieţii erau iniţiaţi deopotrivă în meşteşugul armelor ca şi în cel al navigaţiei.

Cu „navele lungi” şi priceperea în meşteşugul navigaţiei, cu mentalitatea lor și abilitatea în mânuirea armelor, normanzii au elaborat şi metode ale atacului pirateresc. Mica expediţie pirateresc ă îndreptată împotriva vreunei aşezări de coastă se numea *strandhug:* apariţia bruscă, debarcarea, măcelărirea populaţiei, încărcarea *drakkarului* cu provizii şi alte bunuri jefuite, apoi incendierea aşezării şi îmbarcarea; totul nu ţinea

decât câteva ceasuri, cel mult o zi, astfel încât seniorul sau autorităţile locale nu aveau timp să strângă o armată pentru a apăra aşezarea respectivă, ba de multe ori aflau de atac după ce piraţii erau departe.

Iată o întâmplare caracteristică pentru mentalităţile vikingilor, întâmplare relatată de unul dintre vechii poeţi nordici (scalzi), anume Egill Skallagrimson. Pornind împreună cu alţi vikingi să prade ţărmul german (după cum se vede, printre îndeletnicirile poetului nostru se număra şi mânuirea armelor, nu numai a penei…), nava lor a fost surprinsă în larg de numeroase bărci de pescari. Inferiori numericeşte, vikingii fură învinşi, legaţi zdravăn, apoi duşi într-un sat pescăresc de coastă. Bucuria locuitorilor era mare: pe lângă nava vikingilor pe care o capturaseră aveau şi prilejul să se răzbune pe piraţii care le pustiiseră de câteva ori satul. În aşteptarea zorilor, când normanzii urmau să-şi primească pedeapsa, ei fură închişi în hambarul celei mai de vază gospodării din sat; aici, unul dintre ei izbuti să-şi roadă funiile cu dinţii, apoi îi dezlegă şi pe ceilalţi; înainte de a se îndrepta spre ţărm, luară din hambar şi din grajd tot ce le căzu în mână: grâu, vite, unelte. Se urcară în linişte pe nava lor şi, punând mâna pe vâsle, se pregătiră să ia drumul către patrie. Atunci Egill le vorbi aşa: „Ceea ce am făptuit noi nu este vrednic de un luptător. Fiindcă am furat pe ascuns ca nişte laşi. Să mergem să spunem acelui om ce anume am luat de la dânsul, şi dacă va fi nevoie să ne batem”. Niciunul dintre cei doisprezece vikingi n-a voit să se întoarcă, dar, cum Egill ţinea morţiş s-o facă, se hotărâră să-l aştepte la ţărm. Poetul-pirat se duse la casa omului păgubit şi cum toţi cei dinăuntru dormeau, îşi anunţă sosirea… incendiind acoperişul casei. Când focul cuprinse pereţii de lemn, oamenii îngroziţi dădură să iasă; vikingul, care stătea în faţa uşii, îi ucise până la unul. Apoi se întoarse la tovarăşii săi cu conştiinţa împăcată: „Fiindcă”, zicea el, „am

înfruntat duşmanul în faţă”.

Strandhugul era o expediţie piraterească de mică amploare, ce se efectua uneori cu un singur *drakkar.* Încă din perioada medievală timpurie, normanzii au început să organizeze expediţii la care participau adevărate flotile de *drakkare* şi având ca obiectiv castelele întărite aşezate în regiunile de coastă şi mai ales mănăstirile, deoarece acestea adăposteau adesea obiecte de cult şi veşminte preţioase şi aveau hambarele pline. Iată cum descrie un autor mai nou un asemenea atac:

„Se stingeau sub geana depărtării cele din urmă raze de soare. Printre colinele din acea parte a ţărmului frizon alerga o cărare îngustă, aci ascunzându-se, aci apărând din nou ca într-o joacă, trecând fără să se oprească pe lângă poarta unei mănăstiri ce străjuia o margine de pădure. Zidurile împrejmuitoare, înalte şi cenuşii, vegheau mohorâte la liniştea lăcaşului din care, spre lumea din afară, răzbătea doar un dangăt tremurat de clopot.

Se primise în ziua aceea ştirea apropierii unei flote de piraţi normanzi. Vestea trecuse ca un vânt de groază de-a lungul ţărmului şi, până la căderea nopţii, cătunele de pescari risipite pe coastă, mănăstirea şi cele câteva case răzleţe, pitite printre coline, rămaseră cu totul pustii. Sub lumina palidă a lunii. Întreg cuprinsul părea încremenit.

Şi, deodată, în liniştea adâncă, se auzi un sunet de corn, stârnind un prelung ecou pe ape. O barcă uriaşă, închipuind prin forma ei făptura unui animal fantastic, se opri lângă ţărm, iar la chemarea repetată a cornului alte trei i se alăturară. Iscusiţii vâslaşi, care ştiuseră să se ferească de stâncile ascunse sub apă, coborâră într-o clipă pe uscat şi, cu disciplina unor adevăraţi războinici, se rânduiră în cete, risipindu-se apoi în interiorul ţinutului după pradă. În zori, se adunară din nou, încărcară în bărci lucrurile jefuite şi se îndreptară spre nord intonând cântecul bucuriei sălbatice a izbânzii.

Pe ţărmul rămas în urmă nu se vedea nici ţipenie de om; numai cărarea alerga printre colinele încremenite, ca şi cum ar fi alungat-o jalea şi pustiul”.

Acesta era „secerişul de vară” al normanzilor. De cum se iveau primele semne ale primăverii, bărcile lor se abăteau ca norii de lăcuste asupra ţărmurilor mai bogate din apusul Europei. Piraţii Nordului adunau roadele holdelor, furau vitele şi tot ce le putea fi de folos, ucideau locuitorii ori îi duceau în robie. Prădau bisericile şi mănăstirile, atât din ură împotriva creştinismului, cât şi pentru odoarele preţioase care împodobeau aceste lăcaşuri. „Am oficiat aici slujba lăncilor”, ziceau ei după ce jefuiau câte o mănăstire.

Nu este deci de mirare că normanzii au fost socotiţi printre cei mai temerari şi mai nemiloşi piraţi pe care i-a cunoscut istoria. În anumite perioade, nu se mulţumeau să atace numai aşezări mici, castele sau mănăstiri, ci asediau chiar şi oraşe fortificate, pe care le treceau prin foc şi sabie. Pentru viaţa economică şi socială a numeroase regiuni, expediţiile lor piratereşti au însemnat un dezastru: pe coastele Belgiei şi Olandei de astăzi, înfloritoare în primele veacuri ale erei noastre, în urma jafurilor normande a dispărut pentru vreme îndelungată şi populaţia; aceste ţinuturi nu s-au mai ridicat economiceşte decât târziu, către începuturile epocii moderne. Pe bună dreptate spuneau contemporanii că „pe unde trec normanzii, nici lătrat de câine nu se mai aude”. Iar într-o litanie bisericească, din Anglia anului 860, se spune: *A furor normannorum libera nou, Domine!* („Şi ne mântuieşte pe noi, Doamne, de mânia normanzilor”).

Totuşi, nu se cuvine să exagerăm această „furie” pirateresc a normanzilor, care n-au fost numai nemiloşi tâlhari ai mărilor, ci şi pricepuţi negustori: în mormintele lor, arheologii au găsit, ce-i drept, multe arme, dar şi cântare... Nu trebuie să uităm nici acea spectaculoasă

performanţă a vikingilor care a fost debarcarea pe continentul care mai târziu va primi numele de America. De asemenea, nici excepţional de interesanta lor literatură, cum ar fi de pildă, scrierile islandezului Snorri Sturiesson de la cumpăna dintre veacurile XII şi XIII; istoric, cronicar şi poet, Snorri Sturiesson ne-a lăsat o culegere de biografii ale regilor Norvegiei, un amplu poem şi o culegere de legende (sagas) mai vechi, repovestite de el în proză cu multă măiestrie şi care au intrat în literatura universală. Aceste sagas au constituit şi constituie încă o sursă de inspiraţie inepuizabilă pentru autorii de romane de aventuri şi pentru scenariştii de film şi de seriale T.V.

Iată o întâmplare (confirmată, în linii generale, de cronicile vremii) avându-l ca erou pe Hasting, poreclit Fiul-Diavolului, care a trecut prin foc şi sabie numeroase aşezări din Franţa, Spania şi Italia; ajunşi în preajma oraşului Luna, împrejmuit de ziduri groase inexpugnabile, piraţii trimiseră o solie anunţând că şeful lor se află pe moarte şi că şi-a exprimat dorinţa să primească botezul şi să fie înmormântat după legea creştinească. Câteva zile mai târziu, porţile cetăţii se deschiseră, lăsând să treacă procesiunea funerară; în fruntea cortegiului păşeau locotenenţii lui Hasting purtând pe perne de mătase bogat brodate armele poleite cu aur ale căpeteniei, după care păşeau câţiva vikingi îndureraţi purtând pe umeri sicriul în care şeful lor stătea culcat, prefăcându-se mort şi având armele ascunse sub giulgiu… În timpul slujbei din biserică, „mortul” se ridică, sfâşie cu sabia giulgiul şi se năpusti asupra episcopului. Oamenii lui uitară de prefăcuta lor durere, de sub mantii apărură arme şi din măcelul care se dezlănţui nu scăpă viu niciun locuitor al oraşului. După ce izbândă, îi spuse: „Nenorocită va fi această călătorie pentru tine şi războinicii tăi şi întreg Nordul se va cutremura de cele ce se vor întâmpla!” Ragnar i-a răspuns că „Un adevărat bărbat nu se cuvine să se teamă de

primejdie şi să fugă din calea ei” şi a pornit. Regele Aella al Angliei îl aştepta cu oaste puternică, Ragnar fu prins şi condamnat la moarte: aruncat de viu într-o groapă cu şerpi veninoşi, în timp ce regele, împreună cu curtenii, făceau roată în jurul gropii pentru a se bucura de privelişte. Fiii eroului organizară o expediţie de răzbunare: oastea regelui Aella fu înfrântă şi regele condamnat şi executat în acelaşi fel. (Într-o „superproducţie” hollywoodiană, *Vikingii*, cei trei fii ai lui Ragnar, pe nume Hubbi, Ivar şi Halfdan, sunt numai doi – altfel excelent interpretaţi de Kirk Douglas şi Tony Curtis, iar groapa cu şerpi a fost înlocuită de o groapă cu lupi: licenţe îngăduite scenaristului, mai ales că în vremea regelui semilegendar Aella, aşadar în secolul al IX-lea, mai existau lupi în Anglia…).

Printre eroii vikingi care au inspirat literatura şi filmul de aventuri, benzile de desene şi (mai recent) serialele de televiziune se mai numără Helgo, cel care a cucerit castelul prinţesei Thora; Knut, fiul lui Sven Barbă-Despicată, care a ajuns rege în Anglia; Olo cel Sprinten, învingător în nu mai puţin de şaptezeci de bătălii navale; Harald Dinte-Albastru şi mulţi alţi bărbaţi viteji, dar şi femei ca Atilda, surorile Russila şi Stikla, sau Ghita (aceasta din urmă a ajuns şi ea regină a Angliei) care au pornit pe „drumul lebedelor” – cum numeau normanzii cărările mişcătoare ale mărilor – practicând abordajul şi *strandhugul* şi mânuind armele cu nimic mai prejos decât bărbaţii.

Este firesc ca autorii de romane de aventuri şi scenarişti de filme aparţinând genului să fie atraşi de asemenea fapte de arme şi expediţii de o temeritate uneori nebunească, desfăşurate în cea mai mare parte în decorul mărilor ceţoase de la miazănoapte. Dar, aşa cum am mai arătat, aceşti „oameni ai nordului” n-au fost numai tâlhari, ci şi abili neguţători – şi literatura de aventuri n-a ignorat nici acest aspect: un autor mai nou, suedez (fireşte!), a

scris un pasionant roman (Frans G. Bengtsson: *Köde Orm*, Stockholm, 1959 – vers. Rom. *Vikingii*, subintitulat „o povestire istorică din vremurile păgâne", Ed. Dacia, Cluj, 1974) care se desfăşoară pe celebrul drum „de la varegi la greci" (varegii era numele dat normanzilor de slavii de răsărit, iar prin greci erau desemnaţi locuitorii Bizanţului). De altfel, însuşi cneazul Igor al Novgorodului, imortalizat în cel mai vechi poem eroic rus (secolul al XII-lea) şi în celebra operă (cu acelaşi nume) de Borodin, era de origine normandă.

Pe aceleaşi mări ceţoase de la miazănoapte se va ivi, în secolul al XIII-lea, un element nou: hansa – o uniune comercială (apoi şi politică) a oraşelor interesate în comerţul pe mările Nordului şi Baltică – al cărei nucleu l-au format oraşele Hamburg, Lübeck şi Bremen. Se înţelege de la sine că navele comerciale ale hansei, cu calele pline de cele mai felurite mărfuri, constituiau o tentaţie puternică pentru piraţi. Or, în aceste oraşe trăiau urmaşii temuţilor vikingi de odinioară – acum, ce-i drept, creştinaţi, dar care nu-şi pierduseră nici spiritul de aventură şi nici calităţile de excelenţi navigatori, şi care oricum nu s-au simţit niciodată prea bine să facă pe marinarii în slujba seniorilor feudali sau a negustorilor din oraşele hanseatice. Iar pe sacii cu piper şi pe celelalte mărfuri orientale atât de căutate se putea obţine preţ bun... Astfel a luat naştere ceea ce istoria pirateriei cunoaşte sub numele de Frăţia Vitalienilor, care va dăinui multă vreme pe acele meleaguri, numele ei fiind rostit uneori cu admiraţie şi deseori cu groază.

Dintre căpitanii faimoşi ai Frăţiei Vitalienilor mulţi şi-au luat nume de împrumut bizare: aşa, de pildă Klaus Schedel, a cărui poreclă (în germană *Schädel* – „ţeastă", „tigvă") spune multe. Un altul, magister Wighold, îşi merită cu prisosinţă titlul deoarece era un om deosebit de cult şi ştia latineşte: originar din Rostock, studiase la

Oxford. Alţi doi, pe nume Manteuffel şi Moltke, poartă numele unor reprezentanţi ai celei mai vechi nobilimi din Pomerania. Aceşti căpitani se aflau sub comanda lui Claus Störtebeker şi a lui Gödeke Michels – două nume la auzul cărora negustorii din oraşele hansei şi marinarii de pe mările nordice îşi făceau cruce.

Nu se ştie dacă Störtebeker rin germană – *Sturz den Becher:* „dă cupa peste cap" sau, mai liber „o cupă dintr-o sorbitură") era şi el un nume de împrumut; de altfel, Störtest este şi numele unui mic afluent al Elbei. Hans Leip (în *Bordbuch das Satan* – „Jurnalul de bord al Satanei", List V. München, 1959, 1966) presupune că sub acest nume se ascundea un senior din vechea familie Alkun, care avea pe blazonul său un corn de băut, de unde şi porecla lui. (Acest tip de corn, care nu poate fi aşezat pe masă decât după ce a fost băut până la fund, aminteşte într-un mod foarte insistent de cornurile – şi obiceiurile de ospeţe – ale vechilor vikingi). Câţiva ani, Störtebeker cu căpitanii lui au domnit ca stăpâni absoluţi asupra Mării Nordului şi încercările Angliei (în alianţă cu Danemarca) de a pune capăt pirateriei în apele ei au dat greş, ca de altfel şi ale navelor de luptă echipate de hansă.

Aşa se face că, în ultimii ani ai veacului al XIV-lea, traficul către porturi hanseatice importante, ca Hamburg şi Bremen, se redusese apreciabil din pricina atacurilor piratereşti. Navele comerciale venite din Spania erau deosebit de căutate de căpitanii lui Störtebeker pentru vinurile dulci care nu lipseau niciodată din calele lor. Cele din Anglia şi Flandra erau încărcate mai ales cu diverse obiecte de metal şi ţesături, mărfuri care se puteau uşor desface pe diferite pieţe din apusul Europei. Cu desfacerea se ocupau cei care-i adăposteau pe Fraţii Vitalieni în porturile lor – micii seniori frizoni. De altfel, Störtebeker s-a căsătorit cu fiica unui asemenea nobil, Kenno ten Broke şi, sprijinit de socrul său, nu se sfia să atace chiar convoaie

de nave comerciale franceze, engleze şi spaniole: în 1392, flota piraţilor a atacat, jefuit şi incendiat oraşul norvegian Bergen, capturând numeroşi negustori bogaţi, pentru care s-au cerut preţuri mari de răscumpărare; după această faptă, „cele mai mari pescării de scrumbii au trebuit să fie părăsite”, ne asigură Philip Gosse, „fiindcă nicio barcă de pescari nu mai îndrăznea să iasă în larg”.

Se pare că Störtebeker era şi el fascinat de călătoriile spre meleaguri îndepărtate şi mai calde – altă moştenire normandă –; numai că, spre deosebire de vikingi, căpitanii lui Störtebeker erau creştini; în cursul unei expediţii în Spania, nu uitară să viziteze celebrul loc de pelerinaj Santiago de Compostela şi plecară de acolo cu toate odoarele, precum şi cu o relicvă unică: limba uscată a sfântului Vicenţiu, care-i fusese tăiată în timpul martiriului; legenda populară spune că Gödeke Michels „folosea sfânta relicvă ca oracol” şi de aceea Fraţii Vitalieni, fiind în măsură să prevadă mişcările flotelor duşmane, reuşeau întotdeauna să scape. Dar legenda aceasta se dovedi până la urmă a fi doar o legendă…

În luna mai a anului 1400, oraşele Hamburg şi Lübeck armară unsprezece nave de construcţie modernă (pentru vremea aceea) şi angajară echipaje şi mercenari totalizând circa o mie de oameni. De preferinţă fură angajaţi militari şi marinari care avuseseră de suferit de pe urma Frăţiei Vitalienilor – şi erau destul de mulţi cei care pierduseră rude sau prieteni în cursul atacurilor piratereşti; căci Störtebeker era departe de a fi piratul romantic şi generos din legendele care s-au născut mai târziu în jurul lui – dimpotrivă, era brutal, lipsit de scrupule şi crud: obişnuia să-şi ucidă prizonierii legându-i în grupuri (el numea asta „legatul snopilor”), apoi îi arunca în mare.

Primul succes îl obţinură hanseaticii, când, reuşind să cumpere pe unul dintre oamenii lui Störtebeker,

surprinseră o mică flotă a Frăţiei Vitalienilor la gura râului Ems; au fost capturaţi treizeci de piraţi, care fură apoi executaţi în piaţa publică din Emden. Se părea că steaua lui Störtebeker începuse să apună; deşi nici el şi nici vreunul dintre principalii săi căpitani nu se aflau pe navele capturate lângă Emden, micii nobili care până atunci îi oferiseră adăpost, rupseră relaţiile cu el şi piraţii pierdură o parte a ascunzătorilor de pe coasta frizonă, ceea ce le îngreuia mult activitatea. Scurtă vreme după aceea, alţi şaptezeci de piraţi, prinşi de flota hanseatică, fură executaţi după o judecată sumară. Punând la socoteală şi pe cei căzuţi în cursul luptelor, Störtebeker pierduse trei sute de oameni. Pe de altă parte, pe câteva dintre navele sale se produseseră revolte, căpitanii fuseseră ucişi şi respectivele vase fugiseră în Norvegia, unde echipajele intraseră în slujba unor navigatori care practicau meserii mai puţin primejdioase.

Ultima lovitură Störtebeker o va primi de la un... negustor de brânzeturi: Simon din Utrecht, fabricant şi exportator de brânzeturi (încă de acum şase veacuri, Olanda avea o binemeritată faimă în acest domeniu), care suferise pierderi uriaşe de pe urma atacurilor piratereşti. Simon din Utrecht puse să se construiască o navă de război folosind cele mai noi cuceriri tehnice ale vremii şi o botează *Vaca Pestriţă* (numele se dădea prăvăliilor de brânzeturi din Olanda, pe ale căror firme era pictată o vacă în culori vii); în fruntea unei flote hanseatice, *Vaca Pestriţă* îl găsi curând pe Störtebeker, care se aţinea cu o mică flotă între Helgoland şi coastă, în largul portului Hamburg. Încă de la prima ciocnire, Störtebeker căzu prizonier. Pus în fiare şi legat de catargul cel mare al navei, asistă la urmărirea celorlalte vase piratereşti care încercau să scape cu fuga. Câteva ceasuri mai târziu, *Vaca Pestriţă* acostă pe cheiul Sf. Nicolae din Hamburg, în dangătul de sărbătoare al clopotelor tuturor bisericilor din

acel oraş de negustori, care sărbătoreau în felul acesta capturarea celui mai mare pirat al vremii lor.

Procesul a fost scurt şi, după câteva zile, pe Grasbrook – piaţa din Hamburg în care aveau loc execuţiile – în prezenţa unei mulţimi imense, „Meister" Rosenfeld, călăul Hamburgului, tăie capetele celor o sută cincizeci de piraţi capturaţi de flota hanseatică în frunte cu *Vaca pestriţă.* Primul fu executat Störtebeker, iar ultimul Wighold, fostul student la Oxford şi „magister al artelor libere". Descriind scena execuţiei, legenda populară ne spune că meşterul Rosenfeld „stătea în sânge până la glezne". După alte surse, grămăticul Wighold ar fi fost prins abia cu un mai târziu (1401) şi executat împreună cu Gödeke Michels şi cu alţi şaptezeci şi unu de piraţi. După cum era obiceiul, capetele lor, retezate de securea călăului, au fost înfipte în pari şi expuse câteva zile în piaţă, spre a servi de exemplu. Începuseră, aşadar, vremuri grele pentru piraţii de pe mările de la miazănoapte; aceeaşi legendă populară ne asigură că, la Hamburg, securea călăului, păstrată într-o încăpere specială, zăngănea noaptea: cine îşi da osteneala să numere de câte ori se auzea zăngănitul, afla câte capete de piraţi vor cădea a doua zi…

Ga în multe alte cazuri, literatura populară (şi nu numai cea populară) a făcut din Störtebeker o figură legendară, modificându-i imaginea reală: piratul, pe cât de temerar, pe atât de nemilos şi crud, a devenit un fel de simbol al vieţii libere pe întinsul nemărginit al mărilor. Numeroase nave, mai ales ambarcaţii sportive, îi poartă numele. La Hamburg, ca şi în alte porturi germane, există taverne marinăreşti şi chiar localuri luxoase cu preţuri prohibitive pe firma cărora figurează numele lui, uneori şi imaginea aşa cum ne-a rămas dintr-o gravură în cupru a lui Wilhelm Heun. În 1701, cu prilejul împlinirii a trei veacuri de la execuţia din Grasbrook, oraşul Hamburg a emis chiar

o medalie comemorativă de argint cu efigia lui Störtebeker.

Literatura de aventuri bineînţeles că l-a adoptat cu entuziasm – s-au scris sute de romane, nuvele şi povestiri în care, în general, piratului i se atribuie însuşiri alese, iar Simon din Utrecht este prezentat ca un negustor avar şi viclean. Un poet pe nume Joseph von Lauff (1855–1933) a scris chiar un amplu poem în care Störtebeker o prezentat ca un… patriot. Încă din 1885, doi cercetători calificaţi, Frahm şi Sundermann, au publicat un interesant studiu (*Störtebeker în Sang un Sage* – „Störtebeker, în cântec şi legendă") care, în zilele noastre, probabil că ar fi trebuit să cuprindă un număr înzecit de pagini, având în vedere materialul de studiu ce s-a strâns în ultimul veac. S-au turnat câteva filme şi nu numai în Germania; un serial de benzi desenate, publicat într-o revistă de copii din Stuttgart, a cuprins peste o sută de episoade, iar după încetarea publicării redacţia a primit mii de scrisori de la micii cititori care cereau continuarea lui. Iar membrii unei asociaţii foarte serioase, cum este *Clubul academic din Hamburg*, intonează, la întrunirile lor, un aşa-zis „cântec de ospăţ", care redă foarte limpede caracterul eminamente romantic şi fantezist al concepţiei (totuşi contemporane) despre piraterie; în cântec revine refrenul „Trăiască pirateria!", iar ultima strofă sună astfel: *„/După ce vom slobozi ultima împuşcătură, / Şi ultima luptă se va fi sfârşit, / Vom îndrepta prora bătrânei carapacei Drept spre iad, cinstit, cum se cuvine. / Şi-atunci Satan va trebui să ne facă pe plac, / Căci de nu, îl vom băga chiar pe el în cazan / Fiindcă noi am fost stăpânii mării şi-ai lumii / Şi vrem să stăpânim şi în iad".*

Turismul, activitate modernă aducătoare de mari beneficii, a preluat şi el această imagine (falsă) a lui Claus Störtebeker şi Gödeke Michels întreţinând-o nu numai în denumirea unor nave, taverne şi hanuri turistice, dar şi în

instituţii de cultură: la Muzeul arsenalului din Hamburg este expusă cămaşa de zale a lui Störtebeker, tunul lung de peste şase metri de pe nava lui şi… securea cu care călăul i-a retezat capul. Legendelor mai vechi, publicitatea turistică le-a adăugat altele, mai recente: astfel, locuitorii orăşelului Verden povestesc turiştilor că Störtebeker şi Michels, pentru a-şi răscumpăra păcatele, au donat vechii catedrale şapte vitralii mari multicolore, reprezentând „cele şapte păcate de moarte”; adevărul este că vitraliile, într-adevăr remarcabile, pe care turistul le admiră astăzi sunt de dată foarte recentă – cele vechi s-au pierdut pentru totdeauna: în 1945, când trupele SS au aruncat în aer podul de peste Aller pentru a întârzia înaintarea trupelor britanice, s-au făcut ţăndări… Ultimul război n-a cruţat nici cupola turnului bisericii Sf. Ecaterina din Hamburg, despre care legenda spune că ar fi fost poleită cu aurul găsit în catargul principal, scobit pe dinăuntru, al navei lui Störtebeker: distrusă în 1943, în cursul unui bombardament englez, cupola a fost refăcută abia în 1958 – „din acelaşi material”, ne asigură ghidurile turistice ale Hamburgului; faptul că respectiva biserică a fost clădită la două veacuri şi jumătate după executarea lui Störtebeker, nu are, fireşte nicio importanţă…

În *Craii de Curtea-Veche* Mateiu Ion Caragiale îi atribuie lui Pantazi, printre alte spovedanii: „… cei mai vechi străbuni ce-mi cunosc erau, în suta a şaisprezecea, tâlhari de apă, oameni liberi şi cutezători, vânturând după pradă mările în lung şi-n larg, de la Iaffa la Baleare, de la Ragusa la Tripoli” – ceea ce ne duce la supoziţia că îi atribuie eroului său (care, până la urmă, va apărea totuşi ca „un gentleman ras şi cu berbeţii scurţi, în ţinută elegantă de călătorie”) o origine barbarescă; fiindcă în „suta a şaisprezecea” piraţii barbareşti erau cei ce bântuiau apele Mediteranei – în fapt au făcut-o vreme de

un mileniu, până către mijlocul veacului trecut.

Sub numele de „Coastele Barbareşti”, care se bucurau de faima (tristă) de a adăposti piraţii cei mai temerari din Mediterana, europenii desemnau nord-vestul Africii; numele nu se trage, cum s-ar putea crede, de la „barbari”, ci de la berberi – populaţia probabil de origine libiană, răspândită înainte vreme din insulele Canare până în Egipt şi în Senegal; arabii numeau regiunea Maghreb – nume justificat prin poziţia ei în raport cu ţările Orientului Apropiat (în arabă: *maghreb* „soare-apune”).

Acest mileniu de piraterie barbarescă include aparent o inadvertenţă, ştiut fiind că, în vremurile mai vechi, marea era un element nefamiliar pentru musulmani: locuitori ai unor regiuni deşertice, navigaţia nu se număra printre ocupaţiile lor. Se spune că, după cucerirea Egiptului de către arabi (în jurul anului 640), califul Omar i-a scris generalului său din Alexandria întrebându-l cu ce seamănă marea de care auzise vorbindu-se atât de mult. Generalul i-a răspuns că este „o fiară uriaşă pe care oameni aparţinând de anumite popoare o străbat ca nişte viermi cocoţaţi pe bârne”. Drept care califul ar fi dat o ordonanţă prin care se interzicea musulmanilor să se aventureze pe mare fără o autorizaţie specială. Cum se face atunci că urmaşii păstorilor şi conducătorilor de cămile yemeniţi au devenit, încă din perioada medievală timpurie, excelenţi navigatori şi piraţi dintre cei mai temuţi?

Încercând să răspundem la această întrebare trebuie să luăm în considerare câţiva factori istorici determinanţi. Mai întâi, faptul că, de-a lungul veacurilor, populaţia Coastelor Barbareşti s-a transformat într-un uriaş amestec de rase; pe lângă berberi, s-au stabilit aici negustorii greci şi fenicieni ai contoarelor comerciale, romani din trupele de ocupaţie, năvălitori vandali, al căror imperiu se întindea până aici, levantini fugiţi din faţa expansiunii turceşti,

cuceritori arabi, care au dat întregii regiuni o religie, influenţând în bună parte şi limba, apoi senegalezi şi nigerieni originari din sud, ca şi normanzi cu ochi albaştri şi păr roşu veniţi din Sicilia – şi poate aceştia din urmă, urmaşi ai vikingilor, au influenţat în bună măsură orientarea către piraterie a acestei populaţii veşnic neliniştite, trăind pe un pământ sărac în resurse şi aflat în vecinătatea unor ţări bogate ca Spania, Franţa, Italia.

În al doilea rând, este un fapt istoric de necontestat că mulţi dintre căpitanii celebri ai flotelor piratereşti maure erau creştini trecuţi la islamism – renegaţi, cum li se spunea; erau, în general, marinari luaţi prizonieri de pe navele abordate de piraţi şi care preferau să treacă la religia mahomedană decât să fie vânduţi la târgurile de sclavi ale Orientului.

În sfârşit, după alungarea maurilor din Spania, numeroşi imigranţi sarazini s-au aşezat pe coasta de nord est a Africii, unde se alcătuiseră câteva formaţii statale semiindependente, care se declarau pe faţă piratereşti. În decursul a şapte veacuri, cât au stat în Peninsula Iberică, sarazinii se ocupaseră cu meşteşugurile și negustoria, dar şi cu navigaţia. Ei cunoşteau limba spaniolă şi-şi păstraseră legături în fosta lor patrie, unde aveau surse de informare despre plecarea navelor din porturi şi itinerariile ce le vor urma.

Istoricii acestei perioade au încercat să explice dezvoltarea impetuoasă a pirateriei în Mediterana – acest „cazan în continuă fierbere”, cum au numit-o – prin contradicţiile adânci dintre lumea creştină şi cea musulmană, dar problema este mai complexă, legată de anume împrejurări istorice. În Mediterana, traficul comercial era mai intens ca pe orice altă mare a lumii – navele veneţiene, genoveze şi raguzane, apoi cele engleze, spaniole şi portugheze, precum şi cele hanseatice, venite din porturile nordice, se îndreptau către Răsărit, pentru a

achiziţiona mirodenii şi celelalte mărfuri orientale atât de căutate. Pe de altă parte, în perioade uneori foarte îndelungate nu exista în Mediterana o putere militară capabilă să combată pirateria: Veneţia şi Genova erau puteri comerciale şi adesea preferau să plătească tribut piraţilor spre a asigura navelor lor dreptul de liberă navigaţie, Franţa şi Anglia erau angajate în dezastruosul „război de o sută de ani", sfârşit abia în 1453, iar oraşele hanseatice erau departe.

După toate probabilităţile, numele Barbarossa – sub care avea să fie cunoscut cel mai vestit (şi mai feroce) dintre piraţii barbareşti – s-a născut în 1504, cu prilejul unei expediţii piratereşti care (potrivit lui Ph. Gosse) „a stârnit în toată creştinătatea o spaimă cel puţin tot atât de mare ca şi cea stârnită de pătrunderea turcilor în Valea Dunării". Este vorba de abordarea a două mari galere de război ale Vaticanului, puternic înarmate şi încărcate cu mărfuri preţioase: după plecarea de la Genova, când galera din frunte ajunse în dreptul insulei Elba, la orizont apăru o galiotă (galeră uşoară şi rapidă), pe care însă căpitanul Paolo Victor de pe galera papală o ignoră, deoarece era mult mai bine înarmat; când galiota s-a apropiat, s-a văzut limpede că marinarii de pe puntea ei purtau turbane, iar câteva clipe după aceea un stol de săgeţi şi de ghiulele se abătu asupra galerei, care fu abordată. Maurii, care se năpustiră pe puntea ei, erau conduşi de un pirat mic de statură, cu o barbă roşie ca focul. După ce echipajul galerei a fost făcut prizonier, căpetenia cu barbă roşie a început să organizeze captura celei de a doua galere papale, după un plan de o îndrăzneală nebunească: oamenii de pe galera capturată au fost despuiaţi şi cu hainele lor se îmbrăcară piraţii, apoi galera remorcă galiota astfel încât cei de pe cealaltă galeră să creadă că vasul piratesc a fost capturat.

Stratagema a reuşit şi când cele două galere papale s-au apropiat una de alta, săgeţile pornite din arcurile piraţilor făcură ravagii. Astfel fu capturată şi a «Iona galeră, după care căpitanul cu barbă roşie dădu ordinul de plecare şi cele trei nave, cu preţioasa încărcătură şi cu prizonierii, porniră spre ţărmul african.

Vestea se răspândi ca fulgerul, şi în tavernele din porturile Mediteranei, ca şi în casele somptuoase ale armatorilor şi negustorilor veneţieni şi genovezi, vreme de mulţi ani se va vorbi de isprăvile lui Uruk Barbăroşie (Barbarossa), unul dintre cei mai vestiţi piraţi ai veacului (ai „sutei a şaisprezecea", cum spune Mateiu); căci decenii în şir, Uruk, cu fratele său Khizi, vor teroriza apele Mediteranei, semănând groază, din pricina cruzimii lor, dar şi admiraţie, datorită temerităţii şi a iscusinţei lor în domeniul navigaţiei şi a strategiei navale.

Asupra originii fraţilor Barbarossa cele câteva date pe care le posedăm sunt interesante, dar incerte. Tatăl lor, pe nume Iakub, era originar din Macedonia; mai, târziu, când se stabili ca olar pe insula Lesbos (astăzi Mitilene), îşi declară ca loc de origine cătunul Venitse de pe valea Vardarului. Fusese creştin şi trecuse la islamism abia după ce intrase în armata otomană (probabil că nu recrutase de bunăvoie, ci prins cu arcanul, după obiceiul vremii şi locului). Soţia lui – şi mama viitorilor piraţi – pe nume Catalina, fusese, într-o primă căsătorie, soţia unui preot ortodox. Toate aceste elemente – şi înainte de orice faptul că tatăl lor fusese un meşteşugar creştin din Macedonia – ne fac să nu excludem posibilitatea că fraţii Barbarossa erau de origine aromână; de altfel, cătunul Venitse, astăzi dispărut de pe hartă, se afla în vecinătatea unor vechi aşezări cu populaţie aromână. Din păcate, nu cunoaştem numele de familie al olarului Iakub, nume care ne-ar fi putut da unele indicaţii, astfel că originea sa aromână rămâne doar o ipoteză eventual de luat în considerare.

(Această ipoteză, a originii aromâne a fraţilor Barbarossa, am înfăţişat-o pentru prima dată într-o lucrare mai veche – *Piraţi şi corsari,* Edit. Albatros, 1974). Unii autori sunt înclinaţi să-i socotească armeni – un cătun cu numele Venitse se afla în Armenia; alţii că ar fi urmaşi ai normanzilor care se stabiliseră în Sicilia, sau ai varegilor care luptaseră ca mercenari în slujba Bizanţului – această ultimă ipoteză fiind sprijinită de culoarea părului celor doi piraţi.

Cum au ajuns fraţii Barbarossa faimoşi căpitani de piraţi este, iarăşi, o poveste interesantă. În afară de Uruk şi de Khizi, olarul Iakub a mai avut doi fii. Pe Elias şi pe Ishak. Într-o zi, când Uruk şi Elias transportau la târg, cu o barcă, oalele produse în atelierul părintesc, le-a ieşit în cale o navă de război a cavalerilor ioaniţi. S-a întâmplat că pe galeră era nevoie de vâslaşi și atunci, conform uzanţelor vremii, echipajul a abordat barca, încercând să-i ia prizonieri pe cei doi fraţi. Aceştia s-au împotrivit; Elias a fost ucis, iar Uruk, căzut în captivitate, a fost legat cu lanţuri de banca vâslaşilor. Fratele său, Khizi a strâns apoi bani vreme de mulţi ani ca să-l poată răscumpăra. (Este probabil că, oricare ar fi fost preţul răscumpărării, cavalerii ioaniţi nu l-ar fi eliberat pe Uruk, dacă ar fi ştiut că astfel redau libertatea celui ce urma să devină cel mai aprig duşman al lor şi spaima navelor comerciale din Mediterana). Răscumpărat, Uruk s-a angajat pe o navă de piraţi turci, învăţând tehnica abordajului şi organizării expediţiilor de jaf; mai târziu îl găsim şef de echipaj în slujba unor negustori din Stambul, dar, curând, piratul cel scund, voinic, cu părul şi barba de un roşu aprins, cu ochii vii şi nasul puţin coroiat, convinse echipajul să calce jurământul făcut negustorilor şi, cum căpitanul navei se împotrivi, îl ucise pur şi simplu căsăpindu-l cu securea. Trecând în Mediterana apuseană, Uruk încheie un acord cu beiul din Tunis, angajându-se să-i plătească un anume

procent din valoarea prăzilor obţinute, în schimbul dreptului de a folosi insula Djerba ca refugiu. Uimitoarele isprăvi ale lui Uruk (capturarea galerelor papale este numai una dintre ele) au făcut ca numeroşi aventurieri din porturile Mediteranei, musulmani şi creştini renegaţi, să se îndrepte către Djerba, pentru a se înrola sub comanda lui. Din primii ani ai veacului al şaisprezecelea, când insula a fost locul de refugiu al piraţilor, a rămas doar o sinistră piramidă clădită din ţestele victimelor neînduplecatului Uruk… (înspăimântătorul „monument" a fost înlăturat abia în ultimii ani ai veacului trecut.)

Principalii locotenenţi ai lui Uruk Barbarossa erau fraţii săi Khizi şi Ishak, precum şi un anume Iskander – acesta din urmă era probabil tot un creştin trecut la islamism („Iskander" este forma turcească pentru „Alexandru"). Cu prilejul luptei pentru capturarea unei nave spaniole puternic înarmate – având la bord câteva sute de soldaţi, un transport de aur şi doamne din cele mai nobile familii castiliene, pentru care se puteau obţine preţuri mari de răscumpărare – Uruk a pierdut un braţ. Mai târziu, un meşter maur i-a confecţionat o ingenioasă proteză din argint, astfel că poreclei Barbarossa i s-a adăugat încă una: „Braţ-de-Argint". După unii autori (între care Philip Gosse), Uruk şi-a pierdut braţul abia în 1516 în decursul luptelor pentru cucerirea Algerului, al cărui bei, Selim, îi trimisese emisari lui Uruk, cerându-i ajutor împotriva spaniolilor; ajuns la Alger, prima acţiune a lui Uruk Barbarossa a fost să-l înlăture pe Selim (sugrumându-l cu propriile lui mâini) şi să se declare unicul stăpânitor al ţării – având însă prudenţa să trimită ambasadori la Sublima Poartă, ca să-l asigure pe sultanul Turciei de supunerea sa. Curând, algerienii, Dându-şi seama că un tiran sângeros fusese înlocuit cu unul şi mai sângeros, se răsculară (în 1518) şi chemară pe spanioli în ajutor. Împăratul Carol Quintul, îngrijorat de atacurile

piratereşti care anihilaseră aproape complet comerţul maritim al Spaniei, trimise o armată de zece mii de oameni, care-l surprinse pe Uruk la Tlemcen, pe când piratul nu avea cu el decât o armată de o mie cinci sute de oameni. Strângându-şi în grabă prada, Uruk porni spre Alger, urmărit de aproape de spaniolii conduşi de Comares, guvernatorul Oranului. Ca să scape, Uruk lăsă în urma lui grămezi de aur şi de bijuterii, dar Comares rezistă tentaţiei şi continuă urmărirea, până îi ajunse pe sarazini la trecerea peste râul Salado. Uruk fu nevoit să accepte lupta, în care întreaga lui armată fu masacrată, el însuşi fiind ucis.

Sfârşitul lui Uruk cel cu barbă roşie şi cu un braţ de argint, unul dintre cei mai sângeroşi piraţi care au bântuit în Mediterana, n-a însemnat şi sfârşitul pirateriei în această zonă: odată cu moartea lui, porecla Barbarossa trecu asupra fratelui său mai mic, Khizi, care a ştiut să împletească temeritatea şi talentul de strateg al lui Uruk cu însuşirea unui abil om de stat şi astfel să se ridice de la condiţia unui pirat lipsit de scrupule la cele mai înalte demnităţi în lumea islamică. Porecla nu i se potrivea: părul şi barba lui Khizi erau mai degrabă castanii decât roşcate.

Khizi Reis (căpeteniile piraţilor mauri şi turci erau, în general, denumiţi *reis,* aşadar „căpitan de navă") se dovedi încă de la început un bun diplomat: imediat ce preluă moştenirea fratelui său Uruk, trimise la Stambul ambasadori care anunţară că Algerul se supune sultanului, iar el însuşi se declară „prea umilul servitor al Porţii". Sultanul, încântat, acceptă oferta, numindu-l pe Khizi beglerbeg sau beglerbei, adică „bei al beilor" – demnitate corespunzătoare celui de guvernator general al unei provincii. Având astfel asigurat sprijinul unuia dintre cei mai puternici monarhi ai vremii, păstrându-şi în acelaşi timp o oarecare independenţă (până la Stambul era cale lungă…), Khizi putea să acţioneze după plac. Începu prin a

strânge în jurul lui „cea mai formidabilă colecţie de căpetenii de piraţi cunoscută până atunci în lume” (Ph. Gosse), fără să ţină seama de naţionalitate sau de credinţa lor religioasă, ci selecţionaţi doar pe criteriul iscusinţei lor ca navigatori şi războinici. Trei dintre ei s-au distins în mod deosebit: Drăguţ, un musulman din Rodos, care mai târziu avea să-i urmeze lui Khizi la conducerea flotei; Sinan, poreclit „Evreul din Smirna”, despre care se spunea că practica magia neagră, fiindcă putea să stabilească poziţia navei folosind arcul său de luptă cu săgeata vârâtă într-un anume fel între corzi; şi Aydin, un creştin renegat, pe care spaniolii îl porecliseră Călăul Diavolilor, iar francezii şi turcii Călăul Spaniolilor.

Pavilionul piraţilor barbareşti – roşu aprins, având în centru un turban verde – semăna groaza pe rutele comerciale din Mediterana Occidentală, în largul coastei spaniole şi italiene, iar uneori piraţii treceau prin Gibraltar în Atlantic, mai ales când aveau informaţii despre corăbii spaniole care se întorceau din America (de curând descoperită), având încărcături bogate la bord. Zeci de mii de sclavi creştini, ale căror rude n-aveau mijloacele de a-i răscumpăra, munceau în porturile barbareşti sau vâsleau înlănţuiţi pe galerele piraţilor în condiţii înfiorătoare. Abia acum Europa începu să-şi dea seama că Uruk Braţ-de-Argint, în ciuda faptelor sale sângeroase, era o căpetenie de piraţi cu resurse relativ modeste în comparaţie cu fratele său Khizi, beglerbeg al Algerului și comandant suprem al unei flote piratereşti cum istoria nu cunoscuse până atunci. Uruk fusese impulsiv, iute la mânie – Khizi era rece, calculat. Şireteniei şi temerităţii, uneori vecină cu nebunia, de care fratele său dăduse adesea dovadă, Khizi le adăugă diplomaţia, un dezvoltat simţ de organizare şi o cunoaştere temeinică a tacticii navale adaptată la stadiul construcţiilor de nave din acea vreme.

Nu este, deci, de mirare că romanul de aventuri a

găsit în viaţa şi isprăvile lui Khizi Barbarossa surse cât se poate de potrivite genului, mai ales că în cronicile vremii se relatează despre el tot felul de întâmplări ieşite din comun; iată una dintre ele, relatată într-o cronică a oraşului Fondi, o întâmplare romantic-aventuroasă, demnă de orice povestire sau scenariu pentru un film „de capă şi spadă”: navigând în apele din largul sudului Italiei, în drum spre Ostia, Khizi află lucruri uimitoare în legătură cu farmecele Iuliei Gonzaga, ducesă de Trajetto şi contesă de Fondi, tânără văduvă de o frumuseţe răpitoare, despre care se spunea că „două sute şi opt poeţi italieni au cântat-o în versuri, iar pe blazonul ei avea ca semn distinctiv Floarea Amorului”. Barbarossa nu stătu mult timp pe gânduri şi hotărî s-o răpească. (Aici, părerile sunt împărţite: unii înclină să creadă că „Şoimul Mărilor” voia s-o ofere pe frumoasa Iulia sultanului Soliman cel Mare, alţii că voia să-şi împodobească propriul harem cu ea.) Cum frumoasa contesă se afla la Fondi, piratul acostă în golful Gangliano şi porni într-acolo. Dar câţiva călăreţi, scăpaţi din măcelul la care maurii supuseseră aşezările de coastă, ajunseră la Fondi înaintea piraţilor, astfel încât frumoasa Iulia avu timpul să fugă călare, însoţită de un servitor credincios, pe un drum plin de peripeţii. Cronica notează că, atunci când a fost anunţată de intenţiile piratului, în miez de noapte, sarazinii se şi aflau în curtea palatului şi fermecătoarea Iulia n-a avut decât timpul să sară pe fereastra iatacului şi să se arunce pe cal, despuiată cum era… Ajunsă la Neapole a intrat într-o mănăstire, pentru tot restul vieţii. Furios că-i scăpase prada, beglerbegul lăsă oraşul pe mâna oamenilor săi vreme de patru ceasuri – ceasuri de groază pentru paşnicii locuitori ai orăşelului; urmele jafurilor şi incendiilor se mai cunosc până astăzi, după peste patru veacuri.

În 1534, odată cu cucerirea Tunisului, Khizi Barbarossa deveni stăpân pe întreaga coastă nordică a

Africii, din Libia şi până la Gibraltar – o culme în ascensiunea lui uimitoare: sultanul Soliman cel Mare îl ridică la rangul de mare amiral al flotei turceşti şi-i atribui înaltul titlu de *Chaireddin* (Kheir-ed din, adică „Nădejdea credinţei") – este, fără îndoială, o performanţă cu totul ieşită din comun pentru fiul unui modest olar. Acum nu mai putem vorbi de piratul Barbarossa – palatul său din Alger, printre cele mai bogate și fastuoase ale vremii, adăpostea medici şi astrologi vestiţi ai lumii islamice; o armată de poeţi cântau în versuri înflorite vitejia lui în bătălie şi-l împodobeau cu toate virtuţile; iar pavilionul cu turban pe fond roşu începe să fie înlocuit de cel verde cu semilună al flotei turceşti. O cronică turcească notează că, atunci când l-a ridicat la rangul de mare amiral, Soliman i-ar fi spus: „Toţi soldaţii mei să-ţi dea ascultare şi toate ţărmurile imperiului meu să fie sub ocrotirea ta", iar Chaireddin ar fi răspuns: „Voi ocroti toate ţărmurile tale, şi niciunul dintre supuşii tăi să nu se mai teamă, fie vară, fie iarnă, să navigheze pe mare". Această convorbire (reală sau imaginară, faptul n-are importanţă) se petrecea la nouă veacuri după ce califul Omar interzisese supuşilor săi, sub aspră pedeapsă, să se aventureze pe mare…

Unul dintre cercetătorii competenţi ai istoriei Africii de Nord, Pierre Hubac, îşi pune pe drept cuvânt întrebarea dacă – începând cu înălţarea lui Chaireddin la rangul de comandant suprem al flotei turceşti – se mai cuvine să vedem în el pe piratul Barbăroşie care jefuise navele comerciale spaniole şi genoveze: acum comanda flota unei mari puteri, ducea războaie sub flamura turcească, dădea socoteală de actele sale sultanului din Stambul. Alţii, iarăşi, sunt de părere că Chaireddin a rămas până la sfârşitul vieţii sale pirat şi probabil că Ludwig Bühnau (în *Piraten und Korsaren der Weltgeschichte,* Arena V., Würzburg, 1963) are dreptate când arată că: „Datorită firii

sale energice şi neînfrânate, n-a devenit sluga ascultătoare a unui monarh, ci întreaga flotă ce i-a fost încredinţată a devenit instrumentul patimii lui piratereşti”.

Încă un episod de cronică merită relatat aici – o întâmplare cu totul ieşită din comun, petrecută în cursul expediţiei din 1535 împotriva lui Chaireddin Barbarossa, expediţie care, prin însăşi alcătuirea forţelor ei militare, avea caracter de cruciadă: vase italiene şi germane, cărora li se adăugară douăzeci şi cinci de caravele portugheze şi spaniole, apoi şaizeci de nave flamande, bine înarmate, şi douăsprezece mari galere papale. Anglia şi Genova erau şi ele bine reprezentate în această uriaşă flotă, care cuprindea peste cinci sute de nave având la bord zece mii de marinari şi treizeci de mii de cavalerişti şi pedestraşi; pe vasul-amiral al cavalerilor de Malta, *Căpitana*, călătorea însuşi împăratul Carol Quintul – era cea mai mare navă de război a vremii, cu o deplasare de o mie şi şase sute de tone, cu trei catarge şi şapte punţi şi treizeci de grajduri pentru cai; prora şi pupa erau împodobite cu figuri sculptate şi aurite, velele erau pictate cu emblema ordinului ioaniţilor, prelatele erau din catifea purpurie, iar echipajul purta haine de mătase trandafirie…

Sub comanda vestitului amiral genovez Andrea Doria, flota supuse fortăreaţa Goletta, care apăra Tunisul, unui bombardament violent, creând o spărtură în zidurile groase ale cetăţii, după care interveniră escadroanele de elită ale cavalerilor de Malta şi cuceriră fortăreaţa. Chaireddin Barbarossa, în fruntea unei armate de zece mii de oameni, încercă să oprească înaintarea trupelor aliate asupra Tunisului, când se produse un fapt care răsturnă radical raportul de forţe: cei douăzeci şi două de mii de sclavi creştini aflaţi în temniţele Tunisului se revoltară şi cuceriră oraşul; evenimentele s-au succedat într-un fel care, dacă n-ar fi fost consemnat în mai multe cronici (atât maure, cât şi creştine), ar părea un episod dintr-un film de

aventuri – o „superproducţie” cu zeci de mii de figuranţi: Chaireddin prevăzuse că sclavii creştini din Tunis s-ar putea revolta şi-i adunase într-una dintre fortăreţele oraşului, cu intenţia de a-i ucide prin aprinderea unor butoiaşe cu praf de puşcă: în temniţele cu toate ferestruicile astupate, parte a sclavilor legaţi în lanţuri ar fi murit în urma exploziei, parte sufocaţi de gazele emanate de praful de puşcă în compoziţia căruia intra pucioasă. Chaireddin n-a avut vreme să-şi pună planul în aplicare: când zgomotul luptei se apropie de zidurile citadelei-temniţă, sclavii începură să se agite. Unul dintre temniceri, un renegat originar din Flandra, socoti că a venit vremea să-şi răscumpere păcatele şi în acelaşi timp să se pună la adăpost de eventualele represalii ale viitorilor stăpâni ai oraşului: scoase din lanţuri câţiva dintre captivii cei mai voinici şi le dădu uneltele necesare să-i elibereze şi pe ceilalţi. În scurtă vreme, uriaşa temniţă se afla în mâinile foştilor sclavi, comandantul ei şi ceilalţi paznici fură măcelăriţi („rupţi în bucăţi”, menţionează cronica) şi mulţimea celor douăzeci şi două de mii de foşti sclavi se revărsă spre porţile oraşului, în întâmpinarea armatelor aliate.

Când Chaireddin, cu cei zece mii de oameni ai săi, ajunse la porţile cetăţii, fu întâmpinat cu o ploaie de pietre; de pe ziduri sclavii eliberaţi aruncau cadavrele ciopârţite ale temnicerilor şi militarilor din garnizoana oraşului, huiduindu-l pe fostul lor călău, Barbarossa, care nu mai avu altă cale decât să ordone o retragere precipitată spre Bône (azi Anaba), unde se afla flota piraţilor. Aşa se face că împăratul Carol Quintul, ajuns la porţile Tunisului, le găsi larg deschise şi o mulţime de sclavi eliberaţi îl întâmpinară cu ovaţii. În fruntea procesiunii se afla un moşneag care purta o cruce. Cronica ne spune că împăratul, plângând de bucurie, a căzut în genunchi şi a sărutat crucea; apoi a sărit în picioare şi a

îmbrăţişat pe foştii sclavi care se aflau mai aproape de el, sărutându-i. Când medicul său personal i-a atras atenţia asupra mirosului pestilenţial pe care îl emanau aceşti nenorociţi şi care ar putea fi consecinţa unei boli contagioase, împăratul ar fi răspuns: „Focul iubirii curăţă aerul cel mai infectat".

Cronicile consemnează însă şi ceea ce a urmat după această scenă impresionantă: foştii captivi reuşiseră să pună mâna pe arme şi începură să jefuiască şi să măcelărească tot ce le ieşea în cale – nici măcar Carol Quintul nu mai putea să stăpânească „gloata dezlănţuită şi setoasă de sânge". Vreme de trei zile şi trei nopţi, oraşul a fost teatrul unor scene de groază: jaful, incendiile, violurile, asasinatele se ţineau lanţ – iar bilanţul este înfiorător: treizeci de mii de oameni masacraţi, alţi zece mii duşi în sclavie. Până la urmă, foştii captivi şi „cruciaţii" s-au întors unii împotriva celorlalţi, deoarece s-au ivit neînţelegeri la împărţirea prăzii.

Amiralul-pirat Chaireddin Barbarossa s-a retras, la o vârstă destul de înaintată, pe splendida lui proprietate de pe malul Bosforului; şi-a petrecut restul vieţii cultivând trandafiri şi folosindu-şi imensa avere – obţinută din jafuri şi vânzarea de sclavi – pentru clădirea unei moschei monumentale şi a unui mausoleu impunător, în care a fost înmormântat în 1546 (după alte surse, în 1547). Aşa cum locuitorii Hamburgului nu vedeau în Störtebeker un pirat, ci un fel de erou popular, tot aşa marinarii turci au văzut în Chaireddin pe eroul care întruchipa cele mai înălţătoare virtuţi ale navigatorului şi războinicului. Numeroase legende au fost răspândite pe seama lui (de pildă, că în fiecare noapte cadavrul său ieşea din pământ şi nu şi-a găsit odihna decât când a fost îngropat împreună cu hoitul unui câine negru...) Oricum, vreme de mulţi ani, navele turceşti care părăseau Cornul de Aur – frumoasa radă a Stambulului – salutau omagial mausoleul celui mai mare

dintre amiralii turci şi celui mai faimos pirat al Mediteranei.

După moartea lui Chaireddin, flota turcă a început să decadă, mai ales sub sultanul Selim al II-lea, poreclit Mest („cel Beţiv”), care ducea o viaţă desfrânată în palatul său din Stambul, lăsând treburile de stat pe seama marelui vizir, Mahomed – fost ţârcovnic al unei biserici din Anatolia. Această decădere va deveni evidentă cu prilejul bătăliei de la Lepanto, din 1571, când flota turcă de sub comanda lui Ali Paşa va suferi o categorică înfrângere în faţa flotei, totuşi inferioară numericeşte, comandate de don Juan de Austria (un fiu natural al lui Carol Quintul), care trecea drept „cel mai romantic dintre cavalerii rătăcitori ai veacului său”. De altfel, printre căpitanii lui don Juan se afla Miguel de Cervantes, pe atunci în vârstă de douăzeci şi patru de ani, care avea să ironizeze cavaleria rătăcitoare într-una dintre marile capodopere ale literaturii universale.

La Lepanto, Cervantes fusese rănit la mâna stângă – rană de pe urma căreia va rămâne beteag toată viaţa. A fost internat în lazaretul de la Messina, apoi a plecat la Neapole (pe atunci sub stăpânire spaniolă), unde i-au sosit banii necesari întoarcerii acasă. În septembrie 1575 se îmbarcă, împreună cu fratele său Rodrigo, pe galera *îl sole* („Soarele”), pornind spre Spania. Dar „Soarele” n-a putut rezista semilunei: câteva galere barbareşti, comandate de Arnaut Memi (un renegat albanez, după cum îl arată şi numele) l-au capturat şi cei doi fraţi Cervantes au fost duşi în robie la Alger. Aici, în Badestan, piaţa de sclavi, Miguel a fost vândut unui grec trecut la islamism. Acesta a găsit la Miguel o scrisoare de recomandaţie către don Juan de Austria (devenit, între timp, guvernator al Ţărilor de Jos), drept care crezu că are de-a face cu un om de vază şi ceru un preţ de răscumpărare ridicat. Între timp, îl puse să lucreze pe moşia lui, situată nu departe de ţărmul mării.

Aici, viitorul autor al lui *Don Quijote* făcea tot felul de planuri de evadare, pentru el şi pentru ceilalţi sclavi ai grecului. La un moment dat, erau cât pe ce să reuşească: săpaseră un tunel până la ţărm, unde ascunseseră cincisprezece sclavi fugari într-o grotă; în acelaşi timp, se înţeleseseră cu un fost captiv, al cărui preţ de răscumpărare fusese plătit şi care pleca la Mallorca, să li se trimită un vas care sosi într-adevăr. În ultima clipă fură însă trădaţi de un anume Indoratore şi încercarea de fugă eşuă.

Dus în faţa lui Hasan Paşa, guvernatorul Algerului, Cervantes refuză să-şi denunţe complicii, în ciuda torturilor cu care a fost ameninţat. Se pare că Hassan a fost atât de impresionat de curajul captivului, încât îl absolvi de pedeapsă şi-l cumpără plătind pentru el cinci sute de ducaţi de aur... după care fixă preţul de răscumpărare la dublul acestei sume. Mama şi sora lui Miguel reuşiră cu mare greutate să strângă banii şi, în 1580, după unsprezece ani de lipsă de acasă, dintre care cinci de captivitate – când era cât pe ce să fie dus de Hasan la Constantinopole, unde acesta era rechemat – preţul răscumpărării sosi şi Cervantes fu eliberat. În opera lui, experienţa anilor de captivitate se oglindeşte în mai multe piese de teatru, între care *Sclavul maurilor* şi *Neguţătorii de sclavi din Alger.* Aceşti ani întunecaţi n-au slăbit, din fericire, puterea creatoare a celui ce a dat literaturii universale pe „Cavalerul tristei figuri”.

Comerţul cu sclavi făcea parte dintre practicile obişnuite ale piraţilor, constituind o importantă sursă de venituri. După fiecare expediţie, trierea captivilor se făcea după anumite criterii: bărbaţii voinici erau repartizaţi la galere, pentru vâslit; femeile tinere şi fetele erau vândute în pieţele de sclavi şi ajungeau, de obicei, slujitoare în haremuri; cei mai bine cotaţi erau meseriaşii – lemnarii,

fierarii, ţesătorii; de cele mai multe ori, constructorii de nave, pe atunci celebri, din Menorca şi Mallorca, nu erau vânduţi ca sclavi, ci repartizaţi pe şantierele navale ale piraţilor, iar unii dintre ei, care au trecut la islamism, au fost eliberaţi, stabilindu-se definitiv la Alger sau Tunis; în sfârşit, bătrânii şi infirmii, care nu valorau nici cât costa transportul lor până la Coastele Barbareşti, erau de obicei ucişi. Captivii de vază, proveniţi din nobilime sau din familiile de negustori avuţi, erau trataţi relativ bine: pentru căpeteniile de piraţi, ei reprezentau o valoare, erau o „marfă" pe care se putea obţine un anumit preţ drept răscumpărare. Un tratament preferenţial îl aveau captivii creştini trecuţi la islamism – unii dintre ei obţineau slujbe importante în administraţie, câţiva au devenit chiar căpitani pe navele flotei turco-maure. Se cunosc şi cazuri de captivi care au avut şansa să fie cumpăraţi în Badestan de oameni cumsecade, care i-au îndrăgit şi i-au tratat cu blândeţe – cum s-a întâmplat, de pildă, cu Vincent de Paul (ulterior canonizat de biserica catolică). Într-o scrisoare adresată unui prieten (şi reprodusă într-o biografie a teologului redactată de E.K. Sanders, Londra, 1913) Vincent de Paul relatează că a fost „... vândut unui bătrân alchimist, un om foarte prietenos şi blând. Acesta din urmă mi-a povestit că-şi consacrase cincizeci de ani din viaţă ca să caute piatra filosofală. Slujba mea era de a întreţine focurile în cele zece sau douăsprezece cuptoare, îndeletnicire în care, slavă Domnului, am găsit mai multă plăcere decât caznă. Stăpânul meu avea multă afecţiune pentru mine şi îi plăcea să-mi vorbească de alchimie şi de ţelul pe care-l urmărea şi făcea tot ce-i stătea în putinţă să mă iniţieze, făgăduindu-mi bogăţia şi toate tainele ştiinţei lui..."

Dar Vincent de Paul, Cervantes (şi alţii) sunt cazuri excepţionale. Cei mai mulţi dintre captivi trebuiau să presteze o muncă grea, istovitoare. În porturile de pe

Coastele Barbareşti se puteau vedea şiruri de sclavi săpând, tăind piatra, clădind case şi forturi, amenajând rada portului. Dar cea mai grea muncă era vâslitul la galere, unde sclavii era puşi în lanţuri, fiecare lângă o vâslă, primind drept hrană de obicei câţiva pesmeţi uscaţi, iar ca băutură apă amestecată cu oţet şi cu câteva picături de untdelemn; cu aceste alimente trebuiau să depună un efort fizic adesea superior posibilităţilor umane. Între cele două şiruri de vâslaşi se afla un culoar pe care se plimbau doi vătafi cu bice în mână, cu care îi plesneau peste spinările goale pe cei care, din pricina oboselii, nu respectau ritmul vâslitului. În acest tratament inuman aplicat vâslaşilor, galerele piraţilor barbareşti nu făceau excepţie: pe galerele spaniole sau franceze, musulmanii luaţi prizonieri, precum şi creştinii condamnaţi de tribunale pentru diferite crime erau supuşi aceluiaşi tratament în acele vremuri pline de cruzime. Documentele nu lipsesc nici în această privinţă; astfel, în arhiva unei organizaţii pentru răscumpărarea prizonierilor căzuţi în captivitate algeriană se află o scrisoare a beiului de Alger relatând povestea unui maur care, înlănţuit pe o galeră spaniolă, şi-a tăiat mâna stângă deasupra pumnului, ca să scape de vâslă; atunci căpitanul navei a poruncit să fie din nou înlănţuit cu un dispozitiv prins de încheietura mâinii. Munca de vâslaş la galere, o muncă abrutizantă, ducea în cele mai multe cazuri la degenerarea fizică şi morală a captivilor care, chiar dacă până la urmă erau răscumpăraţi, nu mai erau apţi pentru reintegrarea în viaţa socială.

În unele ţări s-au făcut încercări de rezolvare a problemelor legate de răscumpărarea celor capturaţi de piraţii barbareşti. În Anglia, de pildă, parlamentul a votat uneori fonduri speciale (sub forma unor taxe suplimentare asupra mărfurilor importate) destinate răscumpărării sclavilor, iar Camera Lorzilor a lansat liste de subscripţie

pentru ajutorarea soţiilor celor captivi; dar mare parte din banii destinaţi răscumpărării erau apoi alocaţi marinei – în speţă acoperirii pierderilor cauzate de piraţi. În ţările catolice, dominicanii şi franciscanii au desfăşurat o oarecare activitate în această direcţie – uneori cu tendinţe discriminatorii: se cunoaşte cazul unui grup de preoţi care conveniseră să plutească trei mii de piaştri pentru trei captivi catolici, iar când guvernatorul Algerului, într-un elan de generozitate, s-a oferit să adauge unul în mod gratuit, preoţii au refuzat deoarece respectivul captiv era luteran…

Dacă povestirile despre isprăvile piraţilor abundă în cadrul literaturii de aventuri, în schimb, lucrările documentare (autobiografii, memorii, jurnale ş.a.) sunt foarte rare: piraţii şi negustorii de sclavi nu prea obişnuiau să-şi scrie memoriile, mai întâi fiindcă, în general, nu ştiau carte, în al doilea rând, fiindcă ele ar fi constituit acte compromiţătoare în mâinile judecătorilor şi o cale sigură spre spânzurătoare sau spre securea călăului. Totuşi, câteva asemenea documente, de autenticitatea cărora nu avem motive să ne îndoim, există. Între ele se numără memoriile căpitanului spaniol Alonso de Contreras, aşternute pe hârtie în numai unsprezece zile, pe masa unei cârciumi, la îndemnul dramaturgului Lope de Vega. De asemenea, unele pasaje din jurnalele redactate de William Dampier şi Woodes Rogers despre călătoriile lor în regiunea caraibă şi în mările sudului redau (cu o prudenţă lesne de înţeles) unele aspecte ale pirateriei din vremea lor, constituind, cum am văzut, surse de inspiraţie pentru scriitori ca Daniel Defoe.

Despre piraţii barbareşti din primele decenii ale secolului al XVII-lea avem două mărturii interesante – una apărută la Londra, în 1632 (William Lithgow: *Rare Adventures and Painfull Peregrinations),* constituind, între altele, o sursă pentru biografia căpitanului Simon Danser,

poreclit „Capitaine Diable” – şi alta apărută la Paris, în 1637 (Pere F. Dan: *Histoire de la Barbarie et de ses Corsaires),* redactată de un preot care se ocupa de răscumpărarea sclavilor căzuţi în captivitatea piraţilor barbareşti. În sfârşit, o mărturie despre activitatea piraţilor din răsăritul Mediteranei la mijlocul veacului trecut o aduce compatriotul nostru Ion Ghica, în două scrisori mai puţin cunoscute adresate prietenului său Vasile Alecsandri: numit bei de Samos, Ion Ghica va sta cinci ani în această însorită insulă, ducând, din însărcinarea sultanului, o activitate susţinută pentru stârpirea pirateriei.

Despre piraţii englezi ai perioadei elisabetane – „Corsarii Majestăţii Sale”, cum li se spunea – literatura documentară este ceva mai bogată. Cronicile oficiale, de curte, menţionează numele lui Hawkins, Drake, Grenville, Frobisher, Cavendish, Raleigh, Cumberland – căpitani vestiţi ai vremii lor, dar, după cum e şi firesc, se arată destul de discrete în ce priveşte activitatea lor piraterească; în schimb menţionează că Hawkins a adus în Anglia cartoful, iar Raleigh tutunul – ambele considerate, în acel secol al XVI-lea, plante medicinale şi cunoscute mai dinainte în Spania.

De ce „Corsarii Majestăţii Sale” şi nu „piraţi” pur şi simplu? Chestiunea este legată de sistemul patentelor regale; cunoscute în Anglia încă dinaintea epocii elisabetane, aceste *Lettres de marque* erau de fapt un fel de privilegii acordate anumitor asociaţii, comandanţi de escadră sau căpitani de nave de a aborda şi jefui navele aparţinând unor state duşmane – aflate sau nu în stare de război cu Anglia – cu condiţia ca o parte a prăzii să revină administraţiei portului sau comitatului, uneori direct coroanei. Nu mai este vorba, deci, de simpli piraţi, de tâlhari ai mării lucrând exclusiv pe cont propriu, ci de

corsari, posesori ai unui brevet şi arborând uneori pavilionul englez. Evident, pentru negustorul spaniol a cărui corabie era jefuită, respectivul căpitan englez nu era altceva decât un pirat, dar pentru locuitorii (şi chiar pentru autorităţile) din Hastings sau Dover el era un cetăţean respectabil, şi când se întorcea încărcat de pradă era sărbătorit ca un erou.

Sub domnia reginei Elisabeta I corsarii englezi au ajuns la mare înflorire; atacurile lor se îndreptau în primul rând împotriva navelor spaniole, venind astfel (uneori neoficial, alteori cu aprobarea tacită a reginei) în întâmpinarea politicii externe a Angliei faţă de puternica ei rivală. Asociaţii de negustori şi de nobili comanditau expediţiile piratereşti având drept scop jefuirea galioanelor care se întorceau din Lumea Nouă încărcate cu aurul şi odoarele prădate de la azteci sau incaşi; îndrăzneala piraţilor mergea până acolo încât atacau chiar oraşele de pe coasta Americii, apărate de garnizoane spaniole. Francis Drake, cu prilejul călătoriei sale în jurul lumii (1579–1580), cu celebra sa navă *Golden Hind* („Ciuta aurie”), a jefuit patru oraşe şi mai mult de zece nave spaniole – iar la sfârşitul lui septembrie 1580 i s-a făcut o manifestaţie entuziastă la intrarea în portul Plymouth, după doi ani şi zece luni de la plecare. Astfel s-a încheiat cea de a doua călătorie în jurul lumii începută ca o simplă expediţie piraterească şi pe care Drake a efectuat-o fiindcă nu avea altă soluţie: aflat pe coasta vestică a Americii, nu putea să se înapoieze pe la Capul Horn, deoarece acolo îl pândea o puternică escadră spaniolă – şi atunci a pornit spre Apus.

Francis Drake a fost, probabil, cel mai mare amiral al vremii sale: cu toate că, efectuată la aproape o jumătate de veac după cea a lui Magellan, expediţia lui în jurul lumii constituie o realizare cu totul excepţională pentru acea vreme; nu trebuie să pierdem din vedere nici faptul că

Golden Hind s-a întors în portul Plymouth cu comandantul ei la bord, spre deosebire de nava spaniolă *Victoria*, care şi-a pierdut comandantul (pe Magellan) în împrejurări tragice – ucis pe o insulă din mările sudului –, încheierea călătoriei făcându-se sub comanda locotenentului său, pe nume Juan Sebastian El Cano.

Acţiunile piratereşti din cursul călătoriei lui Drake în jurul lumii s-au concretizat într-o pradă enormă: pentru fiecare liră investită, comanditarii expediţiei au primit patruzeci şi şapte de lire. Regina Elisabeta i-a făcut o vizită pe *Ciuta aurie* şi, în strigătele entuziaste ale echipajului, l-a ridicat la rangul de cavaler. Legenda, foarte verosimilă de altfel, povesteşte că regina l-a pus pe Drake să îngenuncheze şi i-a luat spada, ca pentru a-l pedepsi, spunându-i: „Drake, regele Spaniei mi-a cerut capul tău. Am venit să ţi-l retez!” Apoi l-a îmbrăţişat şi a adăugat: „Ridică-te, sir Francis!” Piratul Drake deveni astfel sir Francis Drake, membru al aristocraţiei engleze. Cu alte cuvinte, în loc să fie judecat conform legii și condamnat la moarte pentru piraterie (plângeri existau cu duiumul, mai ales din partea ambasadorului Spaniei – ţară cu care Anglia se afla totuşi în relaţii diplomatice), Drake este sărbătorit ca un erou, înnobilat de însăşi Elisabeta, pe bordul vasului său pirateresc. Aceasta arată că expresia „Corsarii Majestăţii Sale” nu este doar un eufemism, ci corespunde pe deplin unor realităţi din epoca elisabetană. Pe de altă parte, gestul regal ne apare oarecum justificat: mai întâi, fiindcă asemenea distincţii erau conferite în mod obişnuit marilor navigatori (şi Sebastian El Cano fusese înnobilat şi primise de la regele Spaniei un glob de aur cu inscripţia *Primus circumdedişti me* – „Tu m-ai înconjurat primul”); şi apoi, prin faptul că Spania şi Anglia se aflau de mulţi ani într-un „război rece” (cum se spune cu o expresie mai nouă), care nu va întârzia să atingă un stadiu „fierbinte” (în 1588), când Filip al II-lea va trimite

împotriva Angliei cea mai mare flotă de război cunoscută până atunci în istorie, *Invincibila Armada*, la învingerea căreia corsarii elisabetani vor avea o importantă contribuţie – ceea ce ne apare firesc având în vedere experienţa lor în luptele navale cu spaniolii…

Nici sub domnia Stuarţilor, pirateria nu înregistrează o scădere în intensitate, în ciuda faptului că legea începuse să fie aplicată cu mai multă severitate – dar pirateria postelisabetană nu se mai efectuează în stilul grandios al unor Drake sau Hawkins. Unele amănunte interesante despre această perioadă din primele decenii ale secolului al XVI-lea găsim într-o lucrare autobiografică intitulată: *The True Travels and Adventures of Capitaine John Smith* şi mai ales într-un manuscris (până acum nepublicat) al piratului Henry Mainwaring, care dăduse grele lovituri flotei spaniole; activitatea deosebit de dăunătoare a lui Mainwaring devenise o chestiune de stat şi ambasadorii Spaniei şi Franţei la Londra îl ameninţară pe paşnicul rege Iacob cu măsuri dintre cele mai drastice dacă nu va pune capăt, într-un fel sau altul, expediţiilor piratereşti ale supuşilor săi – drept care regele trimise un emisar piratului, punându-l pe acesta în faţa următoarei alternative: sau amnistia, pentru el şi oamenii lui, cu condiţia să renunţe la activitatea pirateresc ă, sau, în caz contrar, flota regală va porni o acţiune energică pentru exterminarea piraţilor. Neavând încotro, Mainwaring primi propunerea şi (la 9 iunie 1616) intră în portul Dover, unde este amnistiat deoarece „… nu comisese prea mari fărădelegi”. Oamenii săi promiseră solemn că nu se vor mai îndeletnici cu pirateria şi li se îngădui să se întoarcă la casele lor în diferite porturi engleze. Curând, regele Iacob îl numeşte pe şir (!) Henry Mainwaring comandant al flotei echipate să-i combată pe piraţi – căci cine era mai potrivit să conducă această acţiune decât un fost pirat, care

cunoştea toate metodele şi ascunzişurile piraţilor? Iertat şi pocăit, intrat în graţiile regale, Mainwaring deveni un înverşunat vânător de piraţi, apoi consilier al regelui în chestiunile maritime, iar în 1623 devine membru al Parlamentului ca reprezentant al oraşului Dover.

În ciuda multiplelor sale îndatoriri, Henry Mainwaring a găsit timpul să scrie şi o carte (al cărei manuscris se găseşte la *British Museum*): *Despre începuturile*, *obiceiurile şi suprimarea piraţilor;* lucrarea poartă dedicaţia: „Preamilostivului meu suveran, care reprezintă pe Regele din ceruri, a cărui clemenţă este mai presus de toate înfăptuirile lui". Cele patruzeci şi opt de pagini ale manuscrisului ne dau date foarte interesante despre piraţii barbareşti şi mai ales despre piraţii englezi de sub Stuarţi. Printre aceştia din urma se numărau câţiva căpitani vestiţi, ca Warde, Verney şi Nutt; activitatea lor nu mai avea nici pe departe strălucirea marilor acţiuni ale corsarilor epocii elisabetane, deşi păstraseră unele obiceiuri – de pildă câştigarea bunăvoinţei unor persoane influente de la Curte.

Abia către sfârşitul veacului, prin urmare aproape o sută de ani după moartea Elisabetei, se vor ivi în Anglia doi mari căpitani de piraţi despre care se va vorbi foarte mult: William Kidd (interpretat magistral de Charles Laughton într-un film al cărui scenariu nu respectă decât în mică măsură adevărul istoric) şi Henry Every (căruia Daniel Defoe i-a descris viaţa aventuroasă prezentându-l, în romanul său, sub numele de Captain Singleton). William Kidd este eroul unei frumoase balade populare, în care este numit „Teroarea mărilor" şi se relatează cum a capturat, cu nava sa *Adventure*, uriaşa galeră a Marelui Mogul, însuşindu-şi bogăţii fabuloase şi salvând câteva zeci de fecioare destinate haremului... De procesul căpitanului William Kidd s-a vorbit mult la vremea lui; câteva acte care l-ar fi putut dezvinovăţi pe căpitanul de pe

Adventure au dispărut şi au reapărut câteva decenii mai târziu, în arhive, multă vreme după ce sentinţa fusese executată. Mai mult: acuzaţia de piraterie n-a putut fi dovedită – legislaţia elisabetană era încă în vigoare şi patenta regală atârna greu în cumpăna justiţiei – astfel că William Kidd a fost condamnat pentru că, în cursul unei altercaţii cu un grup de marinari nemulţumiţi, a aruncat un hârdău în capul maistrului tunar Moore, care mai târziu a murit de pe urma rănii primite; la proces, căpitanul Kidd n-a putut dovedi că se afla în stare de legitimă apărare, a fost condamnat şi executat, (în 1701), apoi expus în lanţuri spre a servi drept exemplu. După cum remarca un autor mai nou – „… Kidd, eroul a numeroase romane de aventuri şi filme turnate la Hollywood, n-a meritat ştreangul mai mult decât acei bărbaţi pe care Henric al VIII-lea şi Elisabeta I i-au ridicat de la condiţia de piraţi la rangul de amirali” (L. Bühnau, în op. cit.). Dar vremurile se schimbaseră…

Henry Every îşi botezase nava *Fancy* („Ciudata”, „Capricioasa”) şi-şi luase porecla *Long Ben* („Ron Lunganul”) – se pare că pentru a induce în eroare autorităţile, deoarece era mai degrabă scund de statură. Una dintre multele sale capturi a fost o navă indiană de mare tonaj, abordată în Marea Roşie şi având pe bord doamne din nobilime şi înalţi demnitari care fuseseră în pelerinaj la Meca. A fost o captură de o temeritate excepţională: nava era înarmată cu şaizeci şi două de tunuri şi avea pe bord patru sute de soldaţi cu muschete. Lupta a durat două ore, soldându-se cu pierderi mari de ambele părţi; când piraţii au năvălit pe bord, căpitanul vasului, Ibrahim, a silit un grup de fete turce – cumpărate ca sclave pentru sultanul Caşmirului – să ia parte la luptă, ceea ce au şi făcut, „îmbrăcate numai în pantaloni şi turban”, consemnează cronica; oamenii lui Long Ben au jefuit tot ce se afla mai preţios pe bord, pasagerilor le-au

smuls până şi hainele de pe ei, şi „nu s-au purtat deloc cuviincios cu femeile”. Părăsind nava capturată, piraţii luară cu ei obiectele de valoare, precum şi femeile mai tinere; câteva dintre acestea se smuciseră cu pumnalele agresorilor lor sau se aruncară în mare, altele îi urmară mai mult sau mai puţin de bunăvoie.

După mai multe isprăvi de acest fel, pe capul fiecăruia dintre oamenii lui Every autorităţile puseseră un preţ de cinci sute de lire, sumă pe care Compania comercială a Indiilor de Est – greu păgubită de activitatea piraterească din Marea Roşie şi regiunea Madagascarului – o dublă. Până la urmă, mare parte dintre ei fură prinşi şi aduşi în faţa tribunalului: dintre cei douăzeci şi patru judecaţi la proces, şase fură spânzuraţi, câţiva achitaţi, iar ceilalţi deportaţi în coloniile de muncă forţată din Virginia. Every-Long Ben n-a fost prins niciodată.

Un anume Captain Charles Johnson – autorul unei lucrări ciudate, plină de amănunte inedite *(A Generat History of the Pyrates),* care continuă interesanta lucrare a lui Henry Mainwaring, pretinde că Every a trăit sub numele de Bridgman până la bătrâneţe, în orăşelul Bideford din Devonul natal, că fabuloasele giuvaieruri indiene le-a încredinţat spre vânzare unui negustor din Bristol, care l-a tras pe sfoară, şi că a murit atât de sărac încât n-a lăsat nici măcar banii trebuincioşi pentru confecţionarea unui coşciug şi a trebuit să fie înmormântat pe cheltuiala primăriei din Bideford.

Nu este exclus ca Daniel Defoe să se fi inspirat din lucrarea lui Johnson, când a scris romanul *Viaţa şi aventurile piratului de faimă mondială Bob Singleton* – lucrare pe care poate că a cunoscut-o în manuscris. Despre identitatea căpitanului Johnson, care cunoştea atât de bine activitatea celor mai vestiţi piraţi ai vremii, nu se ştie nimic. Cum pe alocuri amănuntele relatate de el par să fie ale unui martor ocular, suntem îndreptăţiţi să presupunem

că a luat parte la unele dintre expediţiile lui Kidd sau Every. În favoarea acestei presupuneri pledează însuşi faptul că şi-a publicat lucrarea sub pseudonim: spre deosebire de celălalt cronicar al pirateriei din veacul al şaptesprezecelea Henry Mainwaring, pirat pocăit care ajunsese unul dintre favoriţii regelui – pe oamenii lui Kidd şi ai lui Every îi aştepta temniţa, poate chiar ştreangul… Pentru Captain Charles Johnson – a cărui identitate n-o vom afla, probabil, niciodată, pseudonimul literar era, deci, o necesitate.

Despre piraţii din Marea Caraibilor cele mai complete şi interesante date le datorăm unui anume Alexandre Olivier Exmelin, care a navigat mulţi ani în calitate de chirurg pe diferite vase piratereşti, ţinând un jurnal cu scrupulozitatea şi meticulozitatea unui om de ştiinţă. Multă vreme s-a crezut că este olandez de origine, deoarece cartea lui a apărut prima oară (în 1678) la Amsterdam, numele autorului fiind puţin schimbat: Exquemelin. Trei ani mai târziu a apărut o ediţie spaniolă, iar o traducere engleză apare în 1684 sub titlul: *Bucanierii din America, sau o relatare adevărată a celor mai însemnate atacuri comise în ultimii ani, în regiunile de coastă ale Indiilor Apusene, de către bucanierii din Jamaica şi Tortuga, atât englezi cât şi francezi.* Cartea s-a bucurat de un succes enorm, ediţii noi s-au succedat la intervale scurte, unele însoţite şi de un al doilea volum.

„Bucanier” este termen de origine caraibă – prin *bucacoui* era desemnat locul unde indienii afumau carnea vânatului; în *Larousse*, sub *boucanier* se află următoarele: „Nume prin care erau desemnaţi aventurierii care, în secolele XVI şi XVII, vânau boi sălbatici în America pentru a le obţine pieile, cu care făceau un comerţ intens. (Ei s-au transformat în piraţi, în corsari sau în flibustieri.)”. Transformare deloc surprinzătoare, dacă avem în vedere că în insulele Caraibilor, şi îndeosebi în Jamaica şi Tortuga,

aflate în apropierea rutei obişnuite a caravelelor şi galioanelor spaniole, s-au strâns tot felul de aventurieri veniţi din Europa, atraşi şi ei de mirajul aurului spaniol. Aşa au luat naştere flibustierii. În Franţa se numeau *friboutiers* sau *flibustiers,* iar etimologia în mod obişnuit admisă derivă termenul din engleza veche: *flibutor*, sau *frybuter,* sau *freebooter;* la rândul lor, englezii l-au luat din olandeză unde *vrisbueter* sau *vrijbuiter* înseamnă, în traducere literală, „care pradă fără restricţii”, prin urmare, este oarecum opus accepţiei termenului „corsar” – corsarul trebuind să ţină seama de restricţiile impuse de patentă, de acea *Lettre de Marque,* a cărei nerespectare ducea la interzicerea înapoierii în ţară, uneori chiar la arestarea şi condamnarea căpitanului şi a întregului echipaj. Corsarul avea patrie şi arbora pe nava lui pavilionul ţării sale, flibustierul nu avea patrie ci numai un refugiu, o ascunzătoare, echipajul său era alcătuit din oameni de toate neamurile şi rasele, iar pe catargul navei sale arbora pavilionul negru al piratului, uneori împodobit cu o hârcă şi două oase încrucişate – simbol sinistru, cum nu se poate mai potrivit îndeletnicirii sale caracterizată de violenţă şi adesea de cruzime.

Aceşti „Compagnons de la Flibuste”, cum îşi spuneau, aveau anumite reguli de la care nu se abăteau – de pildă, la împărţirea prăzii, existau părţi cuvenite guvernatorului insulei care-i adăpostea, apoi părţi corespunzătoare căpitanului, chirurgului, şi şefului de echipaj, iar restul se împărţea între flibustierii de rând. Existau şi un fel de indemnizaţii pentru răniţi, arată Exmelin, acordate după un tarif fix: o sută de scuzi pentru pierderea unui ochi, şase sute de scuzi pentru pierderea ambilor ochi, două sute pentru mâna dreaptă sau pentru un picior etc. Beneficiarii acestor indemnizaţii nu primeau totdeauna bani peşin ci, de pildă, unul sau doi sclavi – dintre prizonierii luaţi cu prilejul abordajelor – după ce, în

prealabil, comisia de experţi evalua preţul lor. Uneori, piratul căruia i se amputa mâna dreaptă prefera să i se dea, în locul banilor, un sclav care să muncească pentru el, deoarece ca invalid nu mai avea şanse să fie angajat pe o navă piraterească. Toate aceste amănunte, precum şi numeroase altele le găsim în interesanta lucrare a felcerului Exmelin, cronicar autentic şi corect al flibustei.

Câţiva dintre flibustierii celebri erau hughenoţi – cum li se spunea în Franţa celor de religie reformată – şi care îi urau de moarte pe spaniolii cunoscuţi pentru intransigenţa lor catolică şi sprijinul acordat inchiziţiei. Aşa este Monbars, căruia cronicarii spanioli îi atribuie inventarea unor suplicii înfiorătoare şi chiar francezii îl porecliră „L'Exterminateur" sau „Le Roc", care, în ciuda poreclei sale, era olandez, originar din Groningen şi a cărui „distracţie" favorită era să-i pună pe ofiţerii spanioli capturaţi să umble desculţi pe un grătar încins. Dar cel mai feroce dintre ei a fost probabil Jean-François N-au – zis L'Olonnois, deoarece era originar din mica localitate Les Sables d'Olonne – despre care cronicarul flibustei relatează că-i vira pe captivi în cală, apoi, pe măsură ce apărea capul unui spaniol pe deschizătura tambuchiului, îl reteza, şi după fiecare cap retezat lingea sângele de pe teaca sabiei, cu aerul unui gurmand care gustă dintr-o mâncare delicioasă... Împreună cu un anume Michel le Basque, L'Olonnois a jefuit oraşul Maracaibo, unde se adunau o parte a bogăţiilor prădate de spanioli în Perú, cu care prilej s-au petrecut scene înfiorătoare; L'Olonnois a sfârşit (în 1671) capturat la rândul lui de băştinaşii din insula Barn, care l-au tăiat în bucăţi şi l-au mâncat... un sfârşit vrednic de acest căpitan al flibustei care, în ciuda calităţilor lui indiscutabile de luptător, a împins ferocitatea dincolo de orice limite, îngrozind Europa acelor vremuri, care nu era, totuşi, lipsită de războaie sângeroase şi grele suferinţe.

Printre cei mai vestiţi căpitani ai flibustei se numără Henry Morgan, zis Morgan Roşcovanul, ale cărui isprăvi (într-adevăr ieşite din comun) au inspirat numeroase povestiri şi scenarii – care nu se prea aseamănă între ele: unele ni-l prezintă ca având comun cu L'Olonnois calitatea de luptător dârz, dar deosebindu-se de el prin firea lui blândă – altele că a fost cel mai cinic şi mai feroce dintre piraţii caraibi. A prădat oraşul Santiago din Hispaniola (Haiti), apoi, asociat cu alţi doi căpitani, Morris şi Jackman, a jefuit oraşul Villa Hermosa din Mexic şi câteva aşezări din America Centrală, in re care Granada din Nicaragua; a organizat mai multe incursiuni în Cuba, care l-au făcut celebru şi i-au adus... numirea în postul de viceamiral de Jamaica; scurtă vreme după aceea, Edward Mansfelt, amiral de Jamaica, moare la Tortuga: o moarte subită, misterioasă, prezentând simptomele unei otrăviri – şi iată-l pe Morgan Roşcovanul, care abia împlinise 30 de ani, amiral.

Sosise acum vremea expediţiilor de mare anvergură, socotea Morgan, care porni, în 1668, cu nouă nave şi cinci sute de oameni, să cucerească şi să prade Porto Bello, pe ţărmul atlantic al Istmului Panamá – oraş întărit, situat la capătul drumului urmat de convoaiele de catâri încărcate cu bogăţiile din Perú – de aici porneau navele care transportau aceste bogăţii în Spania, într-o lucrare temeinic documentată (Georges Blond: *Histoire de la Flibuste,* Stock, Paris, 1969), asaltul asupra unuia dintre forturile cetăţii este relatat, pe baza cronicilor vremii, într-un fel care demonstrează că realitatea nu este cu nimic mai prejos de fantezia desfăşurată în povestirile de aventuri; iată un fragment din acest text (cu unele prescurtări şi completări):

Primul atac fu respins cu pierderi serioase pentru piraţi; fortul avea ziduri groase, înalte şi o poartă din lemn masiv de mahon, bătută în fier şi groasă de cincisprezece

centimetri. De pe parapetele zidurilor, spaniolii aruncau (după cum ne spune cronica) „pietre înfierbântate la roşu, apă clocotită, răşină aprinsă şi bombe”. (Este vorba de un soi de bombe primitive – vase de lut ars umplute cu iarbă de puşcă.) Morgan ordonă retragerea şi, în timp ce oamenii lui se odihneau sau îşi oblojeau rănile, concepu un alt plan de atac.

La Porto Bello se aflau două mănăstiri, una de călugări, alta de călugăriţe. În seara zilei atacului, detaşamente de flibustieri – oameni în zdrenţe, plini de sânge, cu feţele înnegrite de praf de puşcă – pătrunseră în incintele mănăstirilor şi, cu sabia în mână, îi mânară pe cucernicii monahi până la poalele zidurilor fortului, unde le porunciră să ridice scările şi să înceapă escaladarea. De sus, de pe parapete, spaniolii priveau cu groază femeile şi bărbaţii în rase lungi, negre, cu ochii scăldaţi în lacrimi şi spinările brăzdate de ascuţişul săbiilor, care se căţărau pe scări; în urma lor, flibustierii se căţărau cu o singură mână, în cealaltă ţinând sabia sau pistolul, iar între dinţi cuţitul.

Până la urmă veni şi ordinul ca apărătorii să nu ţină seama de rasele călugăreşti şi să tragă în plin; dar cele câteva minute în care soldaţii majestăţii sale catolice au şovăit le-au fost fatale: primii piraţi ajunseseră sus şi escaladaseră parapetul, iar în lupta corp la corp flibustierii din Jamaica erau de neînvins. Astfel căzu ultimul bastion din Porto Bello – fortul Santiago de la Gloria.

Vreme de trei săptămâni, cât a durat jefuirea oraşului, în toate pieţele se desfăşura acelaşi spectacol: notabilităţile şi cetăţenii cu stare erau supuşi la cazne pentru a destăinui unde şi-au ascuns averile. Se pare că amiralul de Jamaica era foarte îndârjit de pierderile însemnate suferite (în oraş izbucnise, între timp, şi o epidemie de friguri galbene, care făcea victime atât printre locuitori, cât şi printre flibustieri, fără alegere) şi ordonase utilizarea mijloacelor celor mai drastice. Mai târziu, unul

dintre participanţii la expediţie, John Style, cuprins de remuşcări, a adresat un fel de confesiune primului-ministru al Angliei; atrocităţile descrise în acest ciudat document întrec orice închipuire şi contrazic în mod flagrant părerea că Morgan evita pe cât cu putinţă vărsarea de sânge.

După înapoierea în Jamaica, vreme de câteva săptămâni, chefurile şi orgiile s-au ţinut lanţ la Port Royal. Prosperitatea oraşului îi făcea pe oameni să suporte mai uşor – după cum ne asigură cronica – epidemia de ciumă care izbucnise pe neaşteptate – de fapt, era vorba de friguri galbene, prizonierii spanioli le numeau „vomito negro", aduse din Porto Bello de navele lui Morgan. Amiralul prefera de aceea să stea mai mult pe nava lui, unde se simţea mai ferit decât în somptuoasa casă pe care şi-o construise la marginea oraşului. Aici, pe nava-amiral, Henry Morgan chefuia cu căpitanii, notabilităţile oraşului şi oaspeţii de vază, în timp ce cele treizeci şi şase de tunuri ale navei trăgeau din când în când câte o salvă de salut în cinstea participanţilor la ospăţ. La un moment dat, un marinar beat a pătruns în magazia de pulbere a vasului cu o feştilă aprinsă. A urmat o explozie de proporţii uriaşe, şi nava s-a scufundat în câteva minute. Două sute de invitaţi au murit – Morgan a scăpat, datorită faptului că masa oaspeţilor de vază era la pupa, magazia fiind situată în partea din faţă a calei. Pescuit din apa mării, unde-l aruncase explozia, Morgan, aflând numărul morţilor, spuse cu amărăciune: „Mai mulţi ca la Porto Bello".

După o altă expediţie de proporţii uriaşe – treizeci şi şase de nave şi aproape două mii de oameni – întreprinsă în 1671 împotriva oraşului Panamá şi care i-a adus o pradă uriaşă, Morgan se retrage din activitatea piraterească. Ultimii ani ai vieţii i-a petrecut pe pământ ferm. Era printre cei mai bogaţi oameni din Jamaica – avea o casă somptuoasă la Port Royal şi trei proprietăţi cu diverse

plantaţii şi crescătorii de animale. În 1680 este numit guvernator, apoi, vreme de câţiva ani nu se mai vorbeşte de el – până în 1685, când îl dă în judecată pe chirurgul Exmelin (a cărui carte apăruse între timp), precum şi pe un anume Malthus, editorul versiunii engleze. Excelenţei sale guvernatorului de Jamaica nu-i convenea câtuşi de puţin ca în faţa opiniei publice să fie evocate isprăvile lui Morgan Roşcovanul, căpitan de flibustieri şi autorul a numeroase jafuri de nave şi oraşe spaniole. Este un proces important şi din punct de vedere strict juridic, fiind primul de acest fel intentat unui editor (de altfel, Malthus a fost condamnat la două sute de lire despăgubire, sentinţă care a fost apoi de multe ori folosită ca jurisprudenţă în tradiţionala justiţie britanică).

Henry Morgan a murit în 1688, probabil de ciroză alcoolică. Deşi nu se mai aventurase de mulţi ani pe mare, la semnalele fregatelor regale *Assistance* şi *Drake,* ancorate în port, tunurile de pe toate navele au slobozit lovituri la înmormântarea sa – cinste pe care englezii o rezervă numai marilor amirali şi şefilor de guverne. Patru ani mai târziu, un teribil cutremur a nimicit Port Royal, inclusiv casa lui Henry Morgan şi cimitirul unde fusese înmormântat.

Numeroşilor turişti (mai ales nord-americani), care vizitează astăzi Jamaica, li se arată diferite locuri care amintesc de marele amiral al flibustei, în jurul vieţii şi faptelor căruia s-au ţesut numeroase legende şi s-au scris multe cărţi mai mult sau mai puţin conforme cu realitatea istorică.

Cu Henry Morgan se încheie, într-un fel, o perioadă din istoria pirateriei în regiunea caraibă, perioada flibustei, caracterizată prin expediţii de amploare organizate cu sprijinul oficial (sau oficios) al autorităţilor coloniale din anumite centre (Tortuga, San Domingo,

Jamaica) – autorităţi care veneau astfel în întâmpinarea politicii guvernelor din metropole. Când Franţa se afla în război cu Anglia, flibustierii francezi abordau cu predilecţie navale engleze, iar când Anglia se afla în război cu Spania, flibustierii englezi jefuiau navele comerciale şi coloniile spaniole. Această „perioadă de glorie a flibustei" a ţinut până către sfârşitul veacului al şaptesprezecelea şi s-a limitat, în ce priveşte teatrul de operaţiuni, la regiunea caraibă şi coastele Americii Centrale, cu excepţia câtorva expediţii către sud (Venezuela) sau dincolo de Istmul Panamá.

A doua perioadă atinge un maximum de intensitate după tratatul de la Utrecht (1712) care a stabilit pacea între Anglia, Franţa şi Spania: flibustierii devin treptat piraţi în adevăratul înţeles al termenului, arborează pavilionul negru cu cap de mort, îşi extind activitatea până pe coasta apuseană a Africii şi în Oceanul Indian – deşi regiunea caraibă rămâne unul dintre centrele piratereşti cele mai active. Căpitani de piraţi ca Stede Bonnet, Charley Vane, Christopher Condent, Bartholomew Roberts, James Plantam, Edward Teach terorizează mările şi sunt la rândul lor vânaţi fără milă de navele militare ale tuturor naţiunilor interesate în comerţul pe mare.

Piratul acestei perioade este, într-un fel, piratul „clasic" a numeroase romane de aventuri. John Silver, de pildă, celebrul erou al lui Robert Louis Stevenson i-a fost inspirat acestuia din urmă de unul dintre oamenii care navigase multă vreme sub căpitanii Edward England şi James Plantain şi care avea un picior de lemn… În alegerea acestor surse de inspiraţie autorii au ţinut mai puţin seama de proporţiile activităţii (din punctul de vedere al istoriei piraterie, Charley Vane sau Calico Jack, de exemplu, sunt nişte palizi pigmei faţă de Drake sau Morgan), cât de unele aspecte pitoreşti: felul de a se îmbrăca, limbajul colorat, modul spectaculos de a comite isprăvile, legendele despre

comori ascunse. Fiindcă aspectele pitoreşti nu lipseau din viaţa acestor tâlhari ai mărilor. Edward „Blackbeard” Teach, de pildă, avea o barbă neagră (de unde şi porecla) până la brâu, pe care şi-o împletea în cozi legate cu panglici; distracţia lui favorită era ca, la sfârşitul unui ospăţ, să stângă lumânările şi să tragă cu pistoalele la nimereală, silindu-i astfel pe comeseni să-l imite: cine avea noroc, scăpa cu viaţă… Un alt căpitan de piraţi, Lewis, organiza, în fiecare seară, o slujbă „religioasă” în cinstea lui Satan. Căpitanul Low, un sadic de genul l’Olonnois, tăia urechile prizonierilor şi-i silea să le mănânce cu sare şi piper. Căpitanul Fly era celebru prin vastul său repertoriu de înjurături, care circulau în tavernele din New Providence şi din toate porturile Antilelor. De o asemenea „celebritate” se bucurau şi Stede Bonnet, care se apucase de piraterie la şaizeci şi cinci de ani şi suferise nu mai puţin de zece naufragii, Bartholomew Roberts, care era totdeauna îmbrăcat cu eleganţă şi întreţinea o orchestră pe bordul navei sale *Royal Rover* („Vagabondul regal”), şi mulţi alţii. Majoritatea au sfârşit în ştreang.

În această perioadă se generalizează şi folosirea pavilionului negru cu hârcă (poreclit, nu se ştie de ce, „Jolly Roger”), pe care flibustierii francezi din regiunea Antilelor îl arboraseră, ocazional, încă din ultimii ani ai veacului precedent. Faptul se explică prin aceea că nu mai avem de a face cu corsari, posesori ai unei patente, a unei *lettre de marque* care le dădea dreptul să arboreze pavilionul vreunui stat, ci cu piraţi scoşi în afara legii, cu tâlhari ai mării lucrând pe cont propriu. La abordare şi în cursul luptei pentru capturarea vreunei nave comerciale, arborarea pavilionului negru era o chestiune de mândrie (de „onoare”, am putea spune…) pentru un căpitan de piraţi; nu trebuie să uităm că ne aflăm în primele decenii ale veacului al optsprezecelea, când chestiunile de onoare, de prestigiu, jucau un rol însemnat.

Rărirea patentelor eliberate unor corsari şi folosirea pe scară largă a pavilionului negru coincide, după cum e şi firesc, cu o frecvenţă mai mare a proceselor intentate piraţilor şi cu numeroase condamnări la moarte. Piratul care aborda navele comerciale şi le jefuia sub flamura cu cap de mort nu mai ajungea la cele mai mari onoruri ca Francis Drake, şi nici nu putea să spere că va primi o slujbă bine remunerată în colonii, ca Henry Morgan: prins asupra faptului, el era judecat şi condamnat la moarte prin spânzurătoare – unica pedeapsă rezervată piraţilor. Stede Bonnet a fost judecat, condamnat şi executat (la Charleston, în 1718) prin spânzurătoare, împreună cu treizeci dintre oamenii săi; sentinţa în procesul echipajului lui Bartholomew Roberts prevedea cincizeci şi două de condamnări la moarte, toate executate prin spânzurătoare. Cele mai frecvente şi severe condamnări aveau loc în Anglia şi în coloniile ei – aceeaşi Anglie care vreme de două veacuri îşi ocrotise corsarii, ba chiar îi răsplătise, tratându-i uneori ca pe eroi naţionali. Dar vremurile se schimbaseră şi justiţia ţinea pasul cu vremea: într-o ţară în care navigaţia şi comerţul constituiau activităţi esenţiale pentru economie, era firesc ca pirateria să fie socotită printre crimele cele mai grave şi pedepsită ca atare.

Dintre figurile cele mai pitoreşti ale acelei perioade fac parte două femei: Anne Donny şi Mary Read, vrednice urmaşe ale anticei Elissa, care par să stea mărturie că ceea ce unii obişnuiesc să numească „sexul slab” nu este întotdeauna slab. Anne Bonny era fata unui avocat dintr-un orăşel irlandez situat nu departe de Cork. De mică se îmbrăca băieţeşte şi, mai târziu, când tatăl ei a emigrat în Carolina de Sud, luând-o cu el, a continuat să ducă viaţa obişnuită a unui băiat. Era o fire impulsivă, înzestrată cu toate atributele femeii; când l-a întâlnit pe ucenicul-marinar James Bonny s-a îndrăgostit de el şi, cum tatăl ei i-

a interzis această legătură, a fugit de acasă, s-a căsătorit cu Bonny şi l-a urmat pe insula New Providence (în Arhipelagul Bahamas), care – după Tortuga, San Domingo şi Jamaica – devenise un refugiu agreat de piraţii din Indiile apusene. Aici l-a părăsit curând pe Bonny pentru un anume John Rackam, poreclit Calico Jack. Acesta colindase mările sub cei mai vestiţi căpitani de piraţi ai vremii; fusese secundul lui Edward Teach, zis Blackbeard („Barbă-neagră"), iar acum colinda tavernele din Nassau, cheltuindu-şi banii obţinuţi dintr-o expediţie întreprinsă ca timonier pe brigantina lui Charley Vane care, între Maracaibo şi Curaçao, reuşise să abordeze şi să jefuiască o fregată spaniolă şi o navă comercială olandeză. În timp ce pesoşii spanioli şi guldenii olandezi răsunau pe tejgheaua cârciumii, iar cei de faţă închinau cănile cu rom în cinstea lui, Calico Jack făcea planuri pentru o nouă expediţie.

Cum a reuşit Calico Jack s-o strecoare pe Anne pe bordul navei *Dragon*, a căpitanului Charley Vane, nu se ştie. Legile neoficiale ale pirateriei erau respectate cu stricteţe, iar una dintre ele prevedea că, sub niciun motiv, femeile nu erau admise la bord, căci (după cum ne spune textul unui regulament păstrat în arhivele britanice) „erau mai periculoase ca zarurile şi ca băutura, zăpăcind minţile oamenilor şi stârnindu-i la ceartă"; iar un alt paragraf (citat de H. Leip) prevedea că: „Oricine va convinge o fată îmbrăcată în straie bărbăteşti să-l urmeze pe mare, va fi pedepsit cu moartea".

În cele ce urmează vom folosi textul din lucrarea din care am mai citat *(Piraţi şi corsari)* şi care se bazează în bună parte pe textul misteriosului şi atât de temeinic documentatului căpitan Johnson; acesta ne asigură că Anne Bonny primi foarte curând botezul focului: se afla de câteva zile pe bord, când în portul Nassau sosi căpitanul Woodes Rogers cu o navă de război şi cu ordinul să graţieze, în numele regelui, pe piraţii care se vor preda şi

vor declara sub jurământ că se lasă de piraterie. Ordinul nu era însă valabil şi pentru piraţi înrăiţi ca Vane; căpitanul Rogers refuză să primească delegaţia acestuia, din care făcea parte şi Calico Jack, ba chiar deschise focul asupra bizantinei *Dragon.* Vane ridică pânzele şi ieşi în grabă din port, punând între el şi vasul de război o altă navă – cea olandeză capturată în ultima expediţie – menită să primească ghiulelele slobozite de tunurile lui Rogers.

Câteva zile mai târziu, pe bordul navei piratereşti izbucni o revoltă: oamenii erau nemulţumiţi că Vane lăsase să-i scape o navă militară franceză care transporta lefurile funcţionarilor din Antilele franceze. Echipajul alese căpitan, în unanimitate, pe John Rackam zis Calico Jack. Se pare că Anne Bonny a jucat şi ea un rol destul de important în această acţiune, aţâţându-i pe oameni împotriva lui Charley Vane.

Acelaşi Charles Johnson, biograful piraţilor din Antile, pretinde că nimeni – în afară de Calico Jack – n-a ştiut că pe bord se află o femeie. Mai verosimilă ni se pare o altă versiune: la un moment dat, Calico Jack, acum căpitan al navei, a obţinut ca Anne să fie primită la bord cu drepturi egale, prin urmare şi cu dreptul la partea din prada obţinută la abordaje. Anne se îmbrăca cu haine bărbăteşti şi participa la luptă, folosind pistolul şi sabia cu o îndemânare cu nimic mai prejos de a celorlalţi piraţi. De altfel, Anne Bonny nu va fi singura excepţie pe bordul *Dragonului:* curând se va ivi aici încă o femeie, Mary Read.

Întâmplarea s-a produs scurtă vreme după ce Anne Bonny s-a întors pe bord (lipsise câteva luni, pe care le petrecuse pe o mică plantaţie din Cuba, aparţinând lui Calico Jack, unde, sub îngrijirea unei negrese, dăduse naştere unui copil). Oamenii de pe *Dragon* salvaseră un naufragiat care rătăcea, în plină mare, pe jumătate mort de sete, într-un canoe. Era un marinar spân, cu voce subţire, având tatuat pe braţ un cap de mort cu două tibii

încrucişate şi care declară că se numea MacRead. Câteva zile după aceea, Anne Bonny, care avea unele bănuieli, îl înghesui pe marinar într-un colţ şi-şi văzu bănuielile confirmate: era o femeie. Anne Bonny o îmbrăţişă cu căldură, fericită că va avea o tovarăşă pe bord. Johnson ne povesteşte că tocmai în clipa aceea apăru Calico Jack care, neştiind despre ce e vorba, trase cuţitul şi probabil că scena s-ar fi sfârşit tragic, dacă Anne n-ar fi smuls, cu un gest brusc, cămaşa „marinarului" dovedindu-i lui Calico că gelozia lui e neîntemeiată…

Mary Read, născută la Londra, dusese o viaţă aventuroasă. Copil nelegitim, moştenise dorul de ducă al tatălui ei, care fusese marinar; la vârsta de treisprezece ani, îmbrăcată băieţeşte, se îmbarcă pe o navă militară, ca mus; doi ani mai târziu, dezertă într-un mic port olandez, deoarece oamenii de pe bord începuseră să aibă unele bănuieli că ar fi fată. În Olanda, Mary se angajă într-un regiment de dragoni, unde învaţă meşteşugul armelor. Curând se îndrăgosti de un tânăr dragon flamand, dezertă împreună cu el şi, după ce se căsătoriră, deschiseră în apropiere de fortăreaţa Beda o cârciumă: *La cele trei potcoave.* Rămasă văduvă – soţul ei muri într-un accident – Mary Read îşi reluă hainele marinăreşti şi se îmbarcă pe o navă comercială olandeză cu care plecă în Indiile apusene.

Cum a ajuns Mary Read – respectiv marinarul MacRead – în echipajul unei nave piratereşti, nu se ştie. Fapt este că a făcut parte dintre piraţii care, la Nassau, au obţinut graţierea de la căpitanul Woodes Rogers (între timp acesta fusese numit guvernator la New Providence). Aşadar, MacRead, conform promisiunii făcute, se lăsă de piraterie şi se angajă pe o navă comercială. Din echipaj făceau parte însă şi alţi foşti piraţi, care se revoltară, puseră mina pe navă şi hotărâră să se apuce iarăşi de vechea îndeletnicire. Dar, întru ciocnire cu o mică escadră spaniolă, nava lor fu scufundată. Cei care n-au murit, an

rătăcit multă vreme pe mare – în mici ambarcaţii sau agăţaţi de butoaie, lăzi, scânduri – până ce o parte dintre ei au fost pescuiţi de o navă trimisă de Rogers, aduşi la New Providence şi... spânzuraţi. Mary Read a avut şansa să fie salvată de oamenii lui Calico Jack.

Scurtă vreme după aceea, Mary Read se recăsători cu un tânăr flamand, care fusese, luat captiv pe bordul *Dragonului* de pe o corabie franceză, deoarece era meşter în confecţionarea velelor. N-a fost o căsătorie cu „forme legale", cum se spune, dar – cum avea să declare mai târziu Mary Read la procesul ce i-a fost intentat – ea se socotea unită pe vecie de soţul ei „în faţa lui Dumnezeu". Se pare că, odată cu această căsătorie, a fost primită în rândurile echipajului cu drepturi egale, întocmai ca Anne Bonny. Dovadă este însuşi faptul că i s-a acordat dreptul să se bată în duel, conform codului „onoarei" piratereşti, cu un anume Cachalot.

Acest Cachalot (o poreclă care spune multe: caşalotul este un soi de balenă uriaşă, foarte feroce) devenise insistent şi, după câteva impertinenţe, fusese pălmuit de Mary Read şi ceruse satisfacţie. Mary solicită dreptul să se bată în duel, iar nu soţul ei, cerere care fu pusă la vot şi aprobată. *Dragonul* ancoră într-un mic golf dintr-o insulă pustie. Cei doi duelişti se aşezară spate la spate, într-o mână ţinând pistolul, în cealaltă sabia. La comanda arbitrului făcură câte zece paşi, apoi se întoarseră şi traseră. Mary îşi răni adversarul la braţ, iar în lupta cu sabia care urmă îl ucise.

Cam în aceeaşi perioadă – suntem în toamna anului 1720 – brigantina lui Calico Jack reuşi una dintre cele mai importante capturi ale sale: o fregată de război spaniolă, încărcată cu o mare cantitate de aur şi numeroase butoaie cu rom. După ce urcară echipajul spaniol în diferite ambarcaţii, piraţii scufundară Regata, apoi *Dragonul* porni cu toate pânzele sus, lăsându-i pe marinarii majestăţii sale

catolice în voia sorţii. Împărţirea prăzii avu loc pe plaja pustie a unui golf din insula Green Key. Partea fiecăreia a fost atât de mare, încât unii dintre oamenii lui Calico Jack îşi făcură socoteala că au cu ce trăi până la sfârşitul zilelor, drept care îşi luară rămas bun de la ceilalţi şi porniră – cu canoe, cu plute, cu ce găsiră la îndemână – spre diferite porturi din Antile, aflate la distanţe nu prea mari. Ceilalţi – vreo două duzini de oameni, între care Anne Bonny şi Mary Read – nu părăsiră *Dragonul*, de care se legaseră în cei doi ani de viaţă aventuroasă petrecută pe bordul lui. Cum brigantina avea nevoie de reparaţii – curăţirea chilei, călăfătuire, refacerea velaturii – şi cum aveau din belşug alimente, provenite din cambuza fregatei spaniole capturate, hotărâră să rămână câtva timp pe insulă; a fost o greşeală pe care Calico Jack şi oamenii lui aveau s-o plătească scump, fiindcă şi în acele vremuri, când telegrafia fără fir nu se inventase încă, veştile circulau destul de repede în Antile.

Piraţii nu se grăbeau cu reparare navei: mizele pentru jocul cu zaruri nu lipseau, butoaiele cu rom păreau nesecate. Aşa se face că, în seara când oamenii guvernatorului de Jamaica năvăliră în mica tabără din Green Key, numai Anne Bonny şi Mary Read erau capabile să ţină o armă în mână. Se luptară ca nişte leoaice şi numai printr-o minune scăpară neatinse. A doua zi dimineaţă, nava amiralităţii din Jamaica porni spre Kingston (după cutremurul care distrusese Port Royal, reşedinţa guvernatorului se mutase aici); în cala ei se aflau piraţii lui Calico Jack puşi în lanţuri.

Procesul a durat două zile, la 16 şi 17 noiembrie 1720, execuţiile urmând să aibă loc la 18 noiembrie. Toţi acuzaţii au fost condamnaţi la moarte prin spânzurătoare, cu o singură excepţie: reparatorul de vele, care reuşi să aducă dovezi că fusese silit să-i urmeze pe piraţi. În actele procesului, aflate actualmente în Arhivele din Londra (acte

care atestă încă o dată că relatarea căpitanului Johnson se bazează pe fapte reale), rezultă că Anne Bonny şi Mary Read au fost judecate după aceeaşi procedură ca şi ceilalţi oameni ai lui Calico Jack; nu se pomeneşte nicăieri că ar fi femei, ceea ce ne duce la concluzia că au ascuns acest fapt curţii. La urmă, însă, se produse lovitura de teatru. Când judecătorul întrebă, conform procedurii, dacă are cineva vreo obiecţie în legătură cu sentinţa, Anne şi Mary se ridicară, făcură un pas înainte şi declarară, conform unei formule consacrate: *My lord we plead our bellies* – ceea ce (în traducere liberă) înseamnă: „Domnule judecător, obiectăm deoarece suntem gravide". Era pentru prima oară că un asemenea incident se producea într-un proces intentat unor piraţi… Un examen medical stabili că Anne şi Mary spuseseră adevărul, astfel că, în conformitate cu legile engleze, execuţia lor fu amânată până după naştere.

Ultima dorinţă a lui John Rackam, alias Calico Jack, a fost s-o mai vadă o dată pe Anne. A fost o slabă consolare pentru el, deoarece Anne se mulţumi să-i spună: „Îmi pare rău să te văd astfel. Dar dacă te-ai fi purtat ca un bărbat, n-ai muri acum ca un câine".

Mary Read a murit imediat după ce a născut, în primăvara anului 1721, de febră puerperală, pe salteaua de paie a celulei ei din închisoare. Anne Bonny a fost graţiată, în urma intervenţiei tatălui ei care era, după cum am văzut, avocat. Ce s-a întâmplat cu ea, după aceea, nu se ştie.

Astăzi, autorii de literatură de aventuri par să fi abandonat în bună măsură povestirea cu piraţi. Poate şi datorită faptului că pirateria a dispărut de pe mările globului nostru – dispariţia având cauze multiple: dezvoltarea flotelor militare, prin urmare şi a eficacităţii mijloacelor de combatere a pirateriei, introducerea pe scară largă a navigaţiei cu aburi şi cu motoare diesel,

înzestrarea navelor cu telegrafie fără fir şi radio, folosirea aviaţiei în operaţiile pe mare. Vremurile romantice ale navigaţiei cu vele, în care de îndemânarea căpitanului de piraţi în a folosi vântul şi a găsi ascunzătorile cele mai potrivite depindea succesul unei expediţii au trecut; progresul tehnic de care navigaţia s-a bucurat din plin face ca, practic, orice navă piraterească să fie reperată şi capturată în cel mai scurt timp, oriunde ar încerca să se ascundă. De altfel, astăzi nu mai există teritorii de apartenenţă incertă sau insule pustii care să ofere posibilităţi de a fi amenajate ca adăposturi pentru nave piratereşti şi ca baze de aprovizionare. Goeletele, brigantinele şi caravelele se aprovizionau cu câteva butoaie cu apă potabilă şi câteva lăzi cu pesmeţi şi carne sărată – energia o furniza vântul. O navă din zilele noastre necesită cantităţi enorme de cărbuni sau păcură, care nu se pot procura pe nicio insulă pustie din Atlantic sau Pacific.

În zilele noastre, urmaşii căpitanilor de piraţi se ocupă cu contrabanda şi cu traficul de stupefiante – activităţi ilegale ca şi pirateria (şi se pare că tot atât de remuneratorii), dar ele nu mai au acel suflu de romantism care a inspirat atâţia scriitori de seamă. Nici nu mai este de conceput astăzi ca un traficant sau contrabandist să participe cu nava sa la bătălii navale, să aibă un cuvânt greu de spus în politica ţării sale sau să dea sfaturi capetelor încoronate: corsarul Surcouf, într-o convorbire cu Napoleon, l-a sfătuit să demonteze tunurile de pe marile nave de război, greoaie în manevră, şi să armeze cu ele o flotă rapidă de corsari; cu peste două sute de ani în urmă, Elisabeta I primise un sfat asemănător de la corsarul Drake şi-i dăduse ascultare; Napoleon nu l-a ascultat pe Surcouf – avea s-o regrete amarnic: mai târziu, la Trafalgar, flotele reunite franceză şi spaniolă vor suferi o dezastruoasă înfrângere în faţa flotei britanice de sub

comanda amiralului Nelson.

Căci aceasta este una dintre învăţăturile pe care le desprinde cel ce se apleacă asupra captivantei şi pe alocuri ciudatei istorii a pirateriei, învăţătură pe care Goethe, în *Faust*, o pune în gura lui Mefisto (actul II, scena 5): *Krieg, Handel und Piraterie / Dreieinig sind sie, nicht zu trennen. („Război, negoţ, pirateriei Treime sunt, de nedespărţit”).*

Romanele Preriei: „Piei-Roşii” şi „Feţe-Palide”.

De Soto şi de Coronado: primele relatări despre bizoni şi scalpuri. Călătorii franco-canadieni şi comerţul cu blănuri. Unelte şi arme de foc: schimbări profunde în modul de viaţă al „pieilor-roşii”. Sfaturile din jurul focului: „conferinţe de pace”. Bizonul, acest „rege al preriei”. Turismul şi combaterea poluării folclorului amerindian. „Pământul este un bun comun al omenirii”. Politica de indian removal şi literatura.

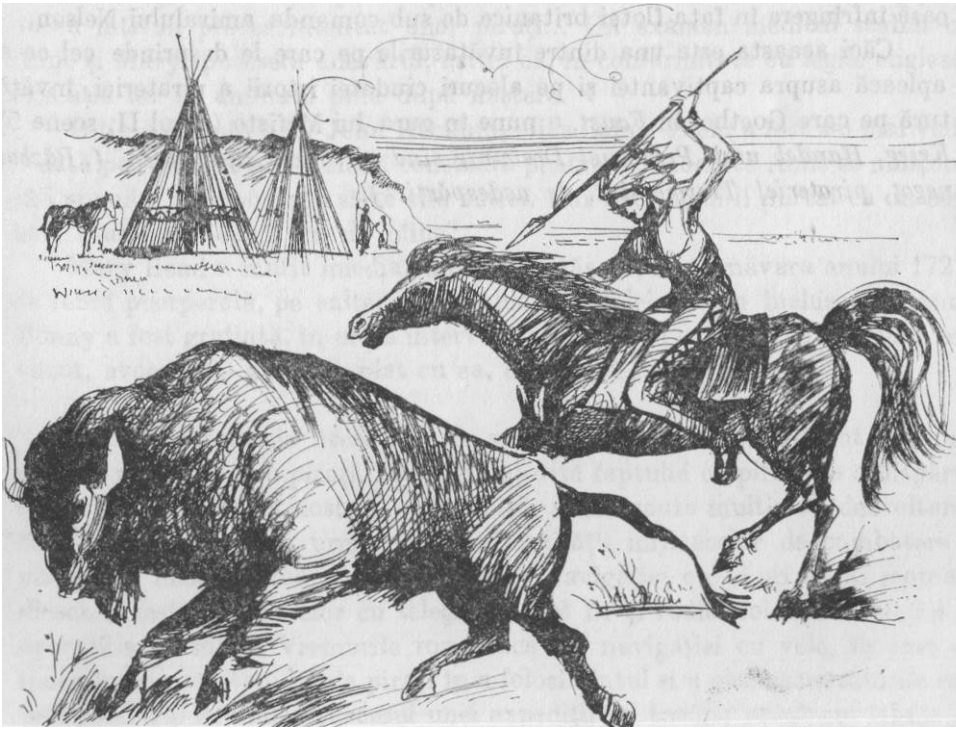

În fraza „Indienii preriei nord-americane se mai numeau şi piei-roşii” există două inexactităţi. Prima: indienii nu erau indieni – aşa i-a numit Columb convins că, străbătând Atlanticul, ajunsese în India; cunoaştem şi data exactă a acestui botez din eroare, 12 octombrie 1492, precum şi locul: insula numită de băştinaşi Guanahani, căreia apoi Columb i-a schimbat numele (e cert că amiralul mării-ocean avea o anume slăbiciune pentru rebotezări…) în San Salvador, astăzi identificată cu insula Watling din Arhipelagul Bahamas.

A doua: „piei-roşii” este o poreclă deloc justificată – băştinaşii Lumii Noi (termenul ştiinţific folosit actualmente: amerindieni) aparţin, din punct de vedere antropologic, rasei mongoloide. Asupra originii lor, teoria general acceptată în prezent este cea formulată de

etnologul american Alěs Hrdlička, în 1910: amerindienii s-au format prin migraţiile succesive ale populaţiilor de vânători din nord-estul Asiei, venind peste strâmtoarea Bering. Migraţiile au început, probabil, cam cu 45.000 de ani în urmă şi au continuat în valuri succesive. În favoarea acestei teorii pledează două argumente peremptorii: mai întâi, faptul că în Lumea Nouă nu s-au descoperit urme ale omului preistoric, iar în al doilea rând afinităţile etnice dintre amerindieni şi popoarele asiatice. Migraţia în mai multe valuri, pe o perioadă cuprinzând zeci de milenii, explică extraordinara diversitate a limbilor vorbite de amerindieni.

Având în vedere originea lor, este deci limpede că „pieile roşii" nu puteau avea pielea roşie. Caracteristicile lor fizice comune (cu variaţii relativ puţin însemnate de la regiune la regiune) sunt: trăsături somatice în general mongoloide, părul lins, aspru şi negru, ochii de culoare închisă, pielea în nuanţe de brun-gălbui, nas deseori acvilin. De unde vine, aşadar, denumirea de „piei-roşii", foarte veche şi foarte răspândită? Ea figurează în rapoartele misionarilor iezuiţi de la începutul veacului al XVII-lea, în dările de seamă ale ofiţerilor francezi şi englezi asupra luptelor purtate pentru teritoriile canadiene – şi chiar în documente oficiale, ca să nu mai vorbim de jurnale de călătorii, de literatură în general. Răspunsul la această întrebare e simplu: vine de la obiceiul răspândit la unele triburi amerindiene ca bărbaţii să-şi vopsească faţa şi trupul în culori în care domina roşul, la anumite ocazii (ceremonii, dansuri rituale), de asemenea, clini porneau „pe poteca războiului" – în anumite perioade aborigenii aveau destul de rar prilejul să „îngroape securea războiului" şi să „fumeze pipa păcii", căci trebuiau să-şi apere domeniile de vânătoare invadate de „feţele-palide".

De fapt, nici feţele-palide nu erau chiar palide, ci bătute de soare şi intemperii: exploratorii *(voyageurii)*

franco-canadieni, vânătorii, puitorii de capcane *(trappers)* şi negustorii de blănuri nu se deosebeau prea mult la culoare de băştinaşi – ba până la urmă le-au adoptat şi îmbrăcămintea, foarte potrivită acelor locuri: mocasinii din piele de bizon, haina de piele de cerb, uneori împodobită cu ciucuri, căciula din blană de castor.

Primii albi care au venit în contact cu „pieile-roşii – aşadar cu amerindienii din prerie au fost spaniolii: trei expediţii, conduse de de Soto, Moscos-o şi Coronado, au pătruns aici venind dinspre sud. Hernando de Soto – tânăr conchistador care servise sub Pedrarias în America Centrală şi sub Pizarro în Perú – fusese trimis de împăratul Carol Quintul să cucerească Florida (nume sub care spaniolii desemnau întregul continent nord-american). Debarcarea lui, în 1539, lângă Tampa Bay, a fost începutul unei uriaşe aventuri, care i-a purtat pe de Soto şi pe tovarăşii săi până aproape de Munţii Stâncoşi, în căutarea aurului, argintului şi pietrelor preţioase – pe care, de altfel, nu le-au găsit. Au găsit în schimb „piei-roşii" în regiunile unde se află astăzi statele Georgia, Tennessee şi Alabama, băştinaşi care, firește, nu vedeau cu ochi buni această invazie şi-şi apărau cu hotărâre domeniile de vânătoare. De Soto, deşi rănit într-o luptă cu amerindienii, decise să-şi continue drumul şi ascunse oamenilor săi vestea că vasele spaniole părăsiseră coasta, lăsându-i la voia întâmplării.

Membrii expediţiei lui de Soto au fost primii albi care au traversat fluviul Mississippi, în primăvara lui 1541; călătoriră în sus pe râul Arkansas şi în Oklahoma, fără să găsească râvnitele comori, şi se întoarseră descurajaţi pe malurile Mississippiului. Aici, de Soto muri (în vârstă de 42 de ani) şi ostaşii săi îl îngropară în taină – coborându-i sicriul în albia fluviului – pentru ca amerindienii, care se temeau de el, să nu afle de moartea lui. Supravieţuitorii au

mai făcut o încercare, sub conducerea lui Luis de Moscos-o, traversând Red River („Râul Roşu”) şi nordul Texasului, dar fără să găsească fabuloasele comori, astfel că se întoarseră la Panuco (în Mexic). Din cei 550 însoţitori ai lui de Soto, la Panuco au mai ajuns 320 – ceilalţi pieriseră în luptele cu indienii şi de diferite boli.

Avem toate motivele să presupunem că membrii expediţiei lui de Soto au fost primii europeni care au venit în contact cu amerindienii *osage* şi *Kansas,* după ce traversaseră teritoriile locuite de triburile *cherokee* şi *creek;* cronicarii expediţiei sunt cei dintâi care pomenesc de obiceiul „pieilor roşii” de a-şi scalpa duşmanii ucişi în luptă. Americanii cinstesc memoria lui de Soto: trei oraşe din vestul S.U.A., în statele Kansas, Texas şi Montana (deşi de Soto n-a ajuns până în Montana, stat aflat în nord, la graniţa cu Canada…), îi poartă numele, iar în Florida, în regiunea unde au acostat corăbiile spaniole în 1540, s-a amenajat un parc memorial.

Aproximativ contemporană cu expediţia lui de Soto şi de Moscos-o, şi pornită tot din Mexic, este cea a lui Coronado, care se leagă de misterioasa legendă despre „cele şapte cetăţi aurite ale Cibolei”. Francisco Vásquez de Coronado aflase de la un călugăr franciscan, *fray* („fratele”) Marcos de Niza, despre existenţa a şapte cetăţi nespus de bogate în aur, între care cea mai mare se numea Cibola. Povestea Cibolei era atestată şi de un alt călător, anume Alvar Núñez Cabeza de Vaca („Căpăţână de vacă”): naufragiat pe coasta Texasului, Cabeza de Vaca şi alţi trei supravieţuitori – Madonado, Dorantes şi Estevanico – au trăit o vreme printre indieni, unde şi-au creat o reputaţie de vracitămăduitori, apoi au pornit-o spre apus, străbătând continentul prin Texas, pe urmă (probabil) prin New Mexico şi Arizona şi poate până în California. În 1536 s-au îndreptat spre sud, ajungând după numeroase peripeţii la Culiacan, în Mexic. Ei sunt primii albi care au văzut bizoni;

Cabeza de Vaca şi-a scris memoriile *(Los naufragios,* 1542) în care relatează legenda despre comorile Cibolei.

Ademenit de povestirile lui *fray* Marcos de Niza şi de relatările lui Cabeza de Vaca, Francisco de Coronado porneşte din Compostela, străbate regiunea Sonoră şi sud-estul Arizonei şi ajunge chiar la Cibola. Dar ce dezamăgire: în locul cetăţii cu bogăţii fabuloase, un biet *pueblo* al indienilor *zuni* din New Mexico, cum erau de altfel şi celelalte şase aşa-zis cetăţi. Singurele „comori" pe care le-a găsit au fost coşuri artistic împletite, vase de lut pictate şi podoabe de turcoază (peruzea) – o piatră semipreţioasă, de fapt un fosfat de aluminiu şi cupru, aflat în zăcăminte bogate în New Mexico, Nevada, Arizona şi Colorado – în prelucrarea căreia amerindienii *zuni* erau mari meşteri.

Amerindienii *hopi* şi *zuni* nu erau „piei-roşii", ei nu duceau viaţa migratoare a vânătorilor de bizoni din prerie; pe aceştia din urmă, Coronado îi va cunoaşte datorită locotenenţilor săi pe care-i trimite să caute aur şi pietre preţioase în regiunile învecinate: Pedro de Tovar ajunge la triburile amerindiene din nordul Arizonei de astăzi, García Lopez de Cardenas descoperă Grand Canyon („Marele Canion"), iar Hernando de Alvarado vizitează Acoma şi aşezările amerindiene din regiunile lui Río Grande şi ale râului Pecos. Niciunul dintre ei n-a găsit aur, dar de Alvarado s-a întors cu un amerindian din prerie şi cu... o nouă legendă: despre puternicul regat Quivira, aşezat mai departe, spre nord-est. Amerindianul, pe care spaniolii l-au poreclit „Turcul", dădea amănunte de-a dreptul senzaţionale despre bogăţiile Quivirei. „Turcul" este primul amerindian din prerie al cărui nume îl cunoaştem – de fapt nu un nume, ci o poreclă; „pieile-roşii" aveau nume pitoreşti, pline de fantezie (cum vom vedea mai departe).

Hotărât să găsească noul El Dorado – Quivira – Coronado iernează pe malul lui Río Grande, nu departe de oraşul Santa Fé de astăzi, iar în primăvară porneşte prin

Texas, până la Palo Duro Canyon, apoi spre nord, prin Oklahoma şi Kansas, până la Quivira. Altă dezamăgire: nici urmă de aur sau argint, doar nişte aşezări temporare modeste (probabil ale indienilor *wichita),* mai sărace decât ale amerindienilor *zuni...* După ce l-a pedepsit cum se cuvine pe „Turcul" cel mincinos, Coronado a iernat pe malul lui Río Grande şi în 1542 s-a întors, lipsit de glorie, în Mexic.

Americanii cinstesc şi memoria lui Coronado: un oraş destul de important din California îi poartă numele, iar în 1952 a fost amenajat, în sud-estul Arizonei, parcul memorial Coronado (1111 hectare), în regiunea unde căutătorul fabuloaselor Cibola şi Quivira a păşit prima oară pe teritoriul de astăzi al S.U.A. Coronado este eroul câtorva monografii moderne, între care ale lui A. Grove Day *(Coronado Quest,* 1940 – „Ţinta lui C.") şi Herbert E. Bolton *(Coronado on the Turqoise Trail,* 1949 – „C. Pe drumul turcoazei"). Fireşte că „feţele-palide", ce formează eroii acestor lucrări, sunt conchistadori – aventurieri şi mercenari avizi de aur şi puşi pe jaf – ale căror contacte cu „pieile-roşii" au fost un lung şir de lupte şi hărţuieli; totuşi, cinstirea de care se bucură unii dintre ei în istoria (şi geografia) S.U.A. Este oarecum justificată prin faptul că au fost primii europeni care au explorat regiuni întinse ale Lumii Noi.

Dacă despre „pieile-roşii" din veacul al XVI-lea avem oarecare informaţii de la spaniolii veniţi dinspre sud, din Florida şi Mexic, pentru veacul al XVII-lea şi o parte din cel următor, aceste informaţii le datorăm în bună parte francezilor veniţi dinspre nord, din Canada. Dintre călătoriile între prinse mai ales de militari, vânători şi misionari, una dintre cele mai remarcabile este cea din 1678, când Louis Jolliet şi Jacques Marquette, împreună cu alţi cinci *voyageurs* (în accepţia franco-canadiană a vremii,

„voyageuri” însemna mai mult decât „călător” – mai degrabă „explorator”) pornesc din sud-vestul Marilor Lacuri şi ating şi ei fluviul Mississippi, la câteva zeci de mile mai la nord decât o făcuse – ce-i drept cu 130 de ani mai înainte – spaniolul de Soto. De altfel, Jolliet şi Marquette, temându-se de amerindienii *comanşi,* care nu vedeau cu ochi buni pătrunderea albilor pe teritoriul lor, se mulţumiră să coboare numai până la gura râului Arkansas, după care făcură cale întoarsă pe râul Illinois, până la lacul Michigan. Preotul iezuit Jacques Marquette, care vorbea mai multe dialecte amerindiene, a scris un interesant jurnal al acestei călătorii (publicat în *Recueil de voyages*, 1681 – culegere editată de călătorul şi eruditul francez M. Thevenot), în care aduce unele dale interesante despre „pieile-roşii”; aceste date – nu totdeauna riguros verificate, după cum s-a constatat mai târziu – au creat în Franţa o anume imagine a amerindianului din prerie, preluată apoi de autori de prestigiu, printre care Chateaubriand.

Alţii doi *voyageurs* vor întregi această imagine (fără s-o modifice esenţial), şi anume Robert Cavelier de la Salle, care va coborî pe Mississippi, ajungând (în aprilie 1682) până la Golful Mexicului, şi Pierre Gaultier de la Vérendrye care, în 1731, obţinând permisiunea de la guvernatorul Québecului de a căuta mult discutatul *Northwest Passage* („Trecerea către nord-vest”), porneşte către apus împreună cu cei trei fii ai săi şi cu un grup de vânători şi negustori de blănuri din Montreal – aceştia din urmă fiind şi cei care finanţau expediţia: dacă de la Vérendrye căuta drumul spre Oceanul Pacific pentru gloria Franţei şi a regelui Ludovic al XV-lea, negustorii căutau contactul cu vânătorii indieni pentru a-şi procura mult căutatele blănuri de castor, vidră şi nurcă din regiunea Marilor Lacuri şi de mai departe, dinspre apus, din regiunea Marilor Prerii străbătute de nenumărate cirezi de

bizoni.

Este, aici, locul să remarcăm spiritul de aventură care-i anima pe aceşti temerari porniţi în călătorii lungi şi primejdioase pe meleaguri necunoscute, în căutarea unor bogăţii care adesea s-au dovedit iluzorii: conchistadorii veniţi din Mexic căutau legendarele Cibola şi Quivira, despre care se spunea că au acoperişurile aurite, *voyageurii* veniţi din Canada explorau drumurile către regiunea Munţilor Stâncoşi, despre care se spunea că ar ascunde animale necunoscute cu blănuri nespus de preţioase. Cei din urmă s-au dovedit mult mai realişti din acest punct de vedere, deşi au plătit şi ei tribut greu. De la Vérendrye, de pildă, care în fiecare an înainta tot mai mult spre apus, pierde, în 1736, pe unul dintre fiii săi, Jean-Baptiste, ucis de indienii *sioux.*

S-a vorbit mult despre expediţia întreprinsă de de la Vérendrye, unii cercetători de mai târziu fiind de părere că străbătuse Munţii Stâncoşi; această ipoteză a fost abandonată după 1913, când nişte copii de şcoală au descoperit, lângă Pierre (în South Dakota), o tăbliţă de plumb – îngropată aici de exploratori pe drumul de întoarcere – din textul căreia pare să reiasă că nu ajunseseră decât până la regiunea muntoasă de la Black Bills („Colinele Negre”), un avanpost al Munţilor Stâncoşi. De pe urma acestor expediţii ne-au rămas relatări interesante despre indienii *mandani* (printre care de la Vérendrye a stat câtva timp, în 1738, în regiunea fluviului Missouri) şi despre amerindienii *sioux* – acestea din urmă mai puţin demne de încredere, deoarece erau scrise cu patimă – *voyageurul* nostru nu putea să le ierte acestor „peaux-rouges” uciderea fiului său.

Călătoriile pornite din Canada se răresc treptat în a doua jumătate a veacului şi încetează aproape complet, când francezii sunt chemaţi sub drapel să lupte pentru Noua Franţă (Canada) împotriva Noii Anglii, în războiul pe

care americanii îl numesc *French and indian War* („Războiul francez şi indian"). În 1760, după ce francezii pierduseră Canada (și monopolul comerţului cu blănuri), câteva posturi avansate din apusul ţării au continuat să arboreze o vreme drapelul cu floarea de crin, dar timpul îndrăzneţilor *voyageurs* trecuse. Pe de altă parte, coloniile americane ale Angliei erau în plină frământare, pregătindu-şi independenţa, astfel că până către sfârşitul veacului drumurile spre Apus sunt bătute doar de câţiva vânători îndrăzneţi, despre ale căror itinerarii nu ne-au rămas date sigure, ci mai degrabă povestiri fabuloase, plămădite din acelaşi aluat cu cele despre Cibola şi Quivira – sau, fiind vorba de vânători, am putea spune: povestiri vânătoreşti…

Veacurile XVII şi XVIII nu sunt aşadar sărace în informaţii despre amerindienii din prerie: rapoarte ale diferitelor misiuni (mai ales iezuite), ale militarilor francezi din Canada şi englezi din Noua Anglie, ale unor autorităţi administrative şi comandanţi de forturi aflate la frontieră sau chiar în teritoriile amerindiene. Toate acestea nu formează, bineînţeles, o literatură, ci nişte simple surse de informaţie care trebuie considerate cu prudenţă şi folosite cu discernământ, fiind adesea redactate cu părtinire sau incompetenţă.

„Pieile-roşii" apar în literatura (de aventuri, dar nu numai) odată cu literatura americană – prin urmare la scurtă vreme după războiul de independenţă, când scriitorii din Noua Anglie se desprind din matricea engleză, găsind teme originale, chiar dacă tehnica scrisului rămâne deocamdată tributară literaturii din patria-mumă insulară. Începuturile sunt timpurii: în ale sale *Leaves of grass* („Fire de iarbă") Walt Whitman cântase munţii, pădurile, râurile, lacurile şi preria, iar mai târziu, Washington Irving, înainte de a redacta biografiile lui

Washington şi… Mohamed, va zugrăvi teritoriile amerindiene în *Tour on the prairies* şi în *Astoria* – aceasta din urmă o biografie (romanţată, dar respectând în liniile sale esenţiale adevărul istoric) a prietenului său John Iacob Astor, negustor de blănuri şi unul dintre cei mai timpurii şi mai activi pionieri ai vestului nord-american.

Irving a fost însă numai un precursor; primele povestiri tipice despre „piei-roşii" şi „feţe-palide" sunt cele cinci romane ale lui Fenimore Cooper: *Pionierii*, *Ultimul mohican, Preria*, *Cercetaşul* şi *Vânătorul de cerbi* (1823–1841); figura eroului principal al povestirilor, „Ciorap-de-piele", este inspirată, mărturiseşte însuşi autorul într-o scriere autobiografică, de Daniel Boone, unul dintre pionierii americani cu o viaţă foarte aventuroasă, care se stinsese din viaţă cu numai trei ani înainte de apariţia primului volum al ciclului (1820). Cooper este un romantic, iar amerindienii lui sunt în bună măsură tipici: vânători care se strecoară în totală tăcere, cu mişcări feline, prin desiş, „citind" urmele animalului vânat sau omului urmărit: războinici care-şi agită securile *(tomahawks*), mândri de scalpurile atârnând de centurile lor şi privind în faţă cu dispreţ moartea; mari căpetenii, şefi puternici şi înţelepţi, împodobiţi cu pene de vultur şi evocând pe Marele Spirit Manitu. Prietenul lor este nobilul cercetaş (cu faţă-palidă), numit Vânătorul-de-cerbi, Flintă-lungă, Ciorap-de-piele, Ochi-de-şoim, pionierul cu trupul oţelit de marşuri lungi, îmbrăcat în haină de piele, încălţat cu mocasini, cu puşca lui („al cărei tunet aduce moarte") şi având la şold cornul frumos împodobit, în care se află iarba de puşcă. Un mod idilic de a prezenta pe amerindieni şi relaţiile lor cu cei mai vechi colonişti veniţi din Europa, în care – potrivit lui Paul Wiegler (în *Geschichte der Weltliteratur*, Ullstein, Berlin, 1920) – „pădurea virgină şi «pieile-roşii» sunt ridicaţi în slăvi cu aceeaşi naivitate pe care, în Anglia, Scotto vădeşte pentru cavaleri şi călugări".

Probabil că la această imagine (literară) a amerindianului nord-american a contribuit într-o măsură deloc neglijabilă şi folclorul – mai bine zis ceea ce se cunoştea din folclorul amerindian. Cercetările asupra folclorului au început ca o consecinţă logică a faptului că nu existau documente scrise despre locul de unde au venit amerindienii, drept care istoricii au încercat să capete răspuns la această problemă cercetând literatura orală a diferitelor triburi şi în special aşa-zisele „legende ale migraţiilor”. Una dintre cele mai cunoscute este cea a amerindienilor *delaware, Walam Olum* (publicată pentru prima oară de naturalistul C.S. Rafinesque în 1836). Deşi numeroase comunităţi amerindiene au asemenea legende ale migraţiilor, numai foarte puţine au putut fi culese de către cercetătorii folclorului, deoarece sunt considerate sacre şi ţinute în taină. Triburile care trăiesc în *pueblourile* din Arizona şi New Mexico, de pildă, au câteva asemenea legende foarte interesante, dar niciuna dintre ele n-a putut fi notată integral.

Fără îndoială că interesul pe care un scriitor ca J.F. Cooper – şi mulţi alţii după el – îl arăta acestor populaţii în general migratoare, din patria lui de curând independentă, se datorează şi acestor misterioase povestiri despre migraţii trecute, relatări ale unor etnogeneze desfăşurate într-un mod miraculos şi descrieri de drumuri străbătute în cadrul migraţiei, dintr-o ţară ce nu poate fi identificată şi până în regiunea locuită actualmente sau într-o perioadă mai recentă identificabilă istoriceşte. Interesant este faptul că un studiu comparativ al acestor legende evidenţiază numeroase elemente comune, de pildă aceleaşi descrieri de drumuri şi aceleaşi întâmplări şi evenimente, care s-au produs la mai multe triburi, uneori avându-şi domeniile de vânătoare la distanţe de mii de kilometri unul de celălalt. Fiind singurele dovezi (literare, orale) ale unei istorii comune, valoarea ştiinţifică a acestora trebuie pusă

deocamdată sub semnul întrebării. Dar un scriitor romantic ca J.F. Cooper nu putea să nu fie atras de asemenea legende, cu tot ce implică ele misterios, tainic, miraculos.

În momentul descoperirii Lumii Noi, populaţia amerindiană nu era uniform distribuită pe întregul cuprins al teritoriului de astăzi al S.U.A. – ea era mai densă către margini, cu alte cuvinte pe câmpia coastei atlantice şi pe coasta Pacificului. Una dintre regiunile cu populaţie mai rară era tocmai propriu, adică regiunea locuită de „pieile-roşii" propriu-zise – populaţii migratoare ocupându-se în principal de vânarea bizonilor. Orânduirea lor politică şi socială era cea tribală, fiecare trib fiind independent şi constituind o unitate socială de sine stătătoare. Se cunosc şi unele „confederaţii" de triburi, între care cea mai temeinic organizată pare să fi fost aşa-zisa „ligă irocheză"; dar chiar şi în cadrul unor asemenea uniuni, fiecare trib îşi păstra dreptul de a acţiona independent în cele mai multe dintre chestiunile privind viaţa tribală.

Erau oameni mândri, iubitori de libertate şi războinici temerari. Fricţiunile cu coloniştii europeni au început foarte curând după sosirea acestora din urmă. De asemenea, se cunosc numeroase cazuri de triburi ostile unele faţă de altele şi angajate în războaie care au durat uneori timp de mai multe generaţii. Această situaţie a uşurat foarte mult cucerirea teritoriilor amerindiene de către coloniştii albi care, pe măsură ce creşteau ca număr, împingeau populaţia aborigenă către apus. Nu arareori albii s-au folosit de o duşmănie veche dintre triburi, aţâţându-le unele contra altora şi realizând astfel o continuă migraţie spre vest a băştinaşilor.

Scriitorului american din prima jumătate a veacului trecut, viaţa amerindianului din prerie, războinic şi vânător de bizoni, îi oferea un material inedit, interesant, încă

necunoscut în literatură. Poate că astfel se făcea, într-un fel, o nedreptate celorlalţi băştinaşi, locuitorii regiunilor unde astăzi se află statele New Mexico şi Arizona, şi care se ocupau şi de cultivarea cerealelor şi a legumelor, în special cu cultivarea porumbului. Buna parte dintre plantele „importate” de europeni din Lumea Nouă se cultivau aici: în afară de porumb – fasolea, dovleacul şi floarea soarelui, de asemenea tutunul, cultivat exclusiv pentru folosinţe ceremoniale, precum şi o varietate de bumbac american. Oricum, pionierii au ajuns mai târziu în aceste regiuni sud-vestice ale teritoriului american, aflate în aria de civilizaţie mezo-americană, locuitorii lor fiind, de altfel, înrudiţi cu amerindienii mexicani şi vorbind, ca şi aceştia din urmă, mai cu seamă limbi din familiile uto-aztece.

Pentru european, amerindianul din prerie avea un aspect foarte pitoresc mai ales datorită îmbrăcăminţii sale, formate în cea mai mare parte din piei. În perioada descoperirii Americii, meşteşugul prelucrării textilelor era încă înapoiat; în regiunea fluviului Mississippi, unele triburi indiene foloseau fibre lin coajă de copac şi de cânepă americană din care făceau mai ales funii. Mai favorizaţi par să fi fost indienii din sud şi sud-vest spre frontiera mexicană, care aveau la dispoziţie şi un material mult mai adecvat: bumbacul. În regiunea Marilor Prerii şi în nord erau folosite la confecţionarea ţesăturilor lâna caprei de munte şi părul unei anumite rase de câini; în general, însă, amerindienii nu erau ţesători prea îndemânatici, în îmbrăcămintea lor fiind predominante pieile şi blănurile.

Unul dintre aspectele mai puţin relevate de literatura acelor ani de început este faptul că, în perioada de colonizare a Statelor Unite, amerindianul a fost un factor economic important: constituia o piaţă pentru obiectele manufacturiere, în schimbul cărora dădea blănuri, piei şi

alimente – porumb, tutun, cartofi, fasole, dovleci; coloniştii albi au învăţat de la el cum să cultive aceste plante, ca şi tehnicile de prelucrare a lemnului, folosirea ambarcaţiunilor din coajă de mesteacăn, a tălpigilor ataşate la mocasini pentru mersul pe zăpadă, toboganului – sania lungă şi îngustă pentru transportul hranei şi al lemnelor. Primii colonişti au adoptat numeroase plante medicinale de la amerindieni, iar folclorul de la „frontieră" datorează foarte mult legendelor amerindiene.

Dacă este adevărat că amerindianul a fost un războinic dârz, că a rezistat cu tenacitate strămutării şi asimilării, cucerirea teritoriilor amerindiene făcându-se cu grele sacrificii, nu este mai puţin adevărat că, mai ales în perioada colonială şi în cea de constituire a S.U.A., a fost un activ partener comercial. Primele drumuri în vest folosite de coloniştii albi au fost cele bătătorite de amerindieni, care, la rândul lor, le-au folosit pe cele ale bizonilor – aceşti „ingineri de drumuri din instinct". Până în zilele noastre, unele autostrăzi ultramoderne urmează traseul celor doi aborigeni ai S.U.A.: amerindianul şi bizonul. Bizonii (ca şi urşii nord-americani) mergeau „în şir", unul câte unul, şi aşa făceau şi amerindienii, când se aflau în afara teritoriului aparţinând tribului lor (de unde şi expresia „a merge în şir indian"). Amerindianul avea anumite semne – pietre, ciopliturі în scoarţa copacilor –, care îl ajutau să regăsească potecile cele mai tăinuite. Primii albi care au pătruns în teritoriul amerindian au deprins şi ei folosirea acestor poteci, care au căpătat numele de *trails.*

În general, amerindianul căra în spinare pielile şi blănurile pe care le aducea la locul de întâlnire cu vânătorii albi, numit (cu o expresie franco-canadiană) *rendez-vous.* În unele regiuni – mai ales în Marile Prerii – el folosea ca animal de povară… câinele; două beţe erau ataşate, printr-un fel de ham, pe umerii câinelui, celelalte

capete târându-se pe jos, dispozitiv *(travois)* pe care amerindianul îşi transporta cortul şi puţinele obiecte de gospodărie. Mai târziu, a învăţat la rândul lui, de la albi, să folosească animalele de povară, îndeosebi calul, şi încetul cu încetul *travoisul* a dispărut.

Cel mai important furnizor de blănuri era biberul şi adesea expresia *beaver trade* („comerţul cu blănuri de biber") era folosită în locul expresiei *indian trade* („Comerţul cu indienii") – dar mai erau şi alte blănuri preţuite: vidra, nurca, zibelina, vulpea, care în primii ani ai colonizării se găseau din belşug, mai ales în regiunea Marilor Lacuri şi în nord-vest. În regiunea Marilor Pierii şi în zonele montane dominau pieile şi blănurile de cerb, urs şi bizon. Cât priveşte bunurile oferite în schimb pentru blănuri erau de o mare varietate, iar unele povestiri, care lasă impresia că vânătorii şi negustorii de blănuri albi ofereau amerindienilor numai obiecte lipsite de valoare – podoabe ieftine, mărgele de sticlă şi altele de felul acesta – se bazează în bună parte pe pură fantezie. Cele mai obişnuite obiecte de schimb erau cele de fierărie, îndeosebi topoare, cuţite, capcane, lanţuri, vase de bucătărie, sule, ace; după aceea veneau textilele, cu precădere păturile de lână, iar mai târziu arme de foc şi muniţii, apreciate de indieni şi ca mijloace de luptă, dar în primul rând pentru vânătoare. Din păcate, în teritoriile amerindiene au pătruns curând, ca mărfuri, şi băuturi alcoolice – „apa de foc" – îndeosebi romul englezesc şi rachiurile franţuzeşti distilate în Canada. Către sfârşitul secolului al XVIII-lea, triburile nord-americane deveniseră un însemnat partener de comerţ pentru englezi şi francezi, iar mai târziu, după declararea independenţei coloniilor americane, pentru americani.

„Frontiera" a cunoscut, firește, şi oameni necinstiţi, speculanţi puşi pe îmbogăţire rapidă care ofereau amerindienilor mărgele de sticlă colorată în schimbul

preţioaselor blănuri – dar aceştia erau mai degrabă excepţii: un negustor de blănuri ca J.J. Astor, de pildă, avea tot interesul să vândă partenerilor amerindieni capcane pentru prinderea castorilor, cuţite pentru jupuirea animalelor, chiar arme de foc pentru vânarea bizonilor. Folosirea acestor unelte, şi mai cu seamă a armelor de foc, a produs schimbări adânci în modul de viaţă al pieilor-roşii.

În ultima vreme, istoricii americani acordă mai multă atenţie rolului însemnat pe care l-au jucat vânătorii şi negustorii de blănuri în explorarea teritoriilor apusene ale ţării într-o primă etapă, iar apoi în colonizarea acestor teritorii. Expediţia condusă de căpitanul Lewis şi locotenentul Clark, prima care a atins, în 1805, malul Pacificului, era compusă din douăzeci şi şase militari şi nouăsprezece *trappers* (de la *trap* „capcană”, aşadar „puitori de capcane”), nume sub care sunt desemnaţi de obicei şi negustorii de blănuri: vânatul cu ajutorul capcanelor evita găurirea blănii prin proiectile şi astfel deprecierea ei; în general, *trapperul* nu se mulţumea cu ceea ce vâna el, ci achiziţiona blănuri de la amerindienii din regiune, pe care apoi le vindea la contoarele stabilite de societăţile pentru achiziţionarea blănurilor.

Asemenea *trappers* au însoţit şi expediţia din 1806 a locotenentului Zebulon Montgomery Pike, care a explorat regiunile unde se află astăzi statele Kansas şi Colorado, precum şi pe cele întreprinse de Stephen Harriman Long între 1817 şi 1823. Era firesc: cunoşteau drumurile, aveau experienţa procurării hranei şi echipamentului adecvat, vorbeau dialecte indiene. Ei sunt, după toate probabilităţile, primii albi pe care indienii i-au poreclit „feţe-palide”.

În al treilea deceniu al veacului, negustorii de blănuri nu s-au mai mulţumit cu activitatea militarilor în această direcţie şi au început să organizeze expediţii pe cont

propriu. William Henry Ashley şi Thomas Fitzpatrick cercetează, între 1822 şi 1826, regiunea Yellowstone şi împrejurimile Marelui Lac Sărat. Alţi promotori ai comerţului de blănuri cu amerindienii, ca Jedediah („Jed”) Smith, William L. Subletto şi David („Dave”) Jackson traversează Marile Prerii, urmează pistele bizonilor şi descoperă în Munţii Stâncoşi trecători spre California, ajungând până la San Diego.

Este limpede, deci, că nu avem de-a face cu negustori de blănuri în sensul pe care îl dăm astăzi termenului – Ashley, Fitzpatrick sau Jed Smith erau autentici *frontiersmen*, oameni ai „frontierei”, plămădiţi din acelaşi aluat cu faimoşii lor înaintaşi din est, David („Davy”) Crockett şi Daniel Boone. Căliţi în viscolele din Munţii Stâncoşi şi în arşiţa deşerturilor din Nevada, rezistenţi la foame şi sete, obişnuiţi să doarmă unde apucau şi să călărească pe deşelate cai pe jumătate sălbatici, erau excelenţi ţintaşi şi ştiau să deosebească urmele vânatului şi să-l pândească îndelung şi cu răbdare; adoptaseră de la amerindieni îmbrăcămintea de piele, rudimentar tăbăcită, dar atât de practică în condiţiile vânătorii în prerie şi pădure; mulţi dintre ei se căsătoriseră cu *squaws* (femei amerindiene) şi se convertiseră, în parte, la modul de viaţă al băştinaşilor. Unii, ca Toussaint Charbonneau, îşi câştigau femeile la jocul cu zaruri; alţii, ca Jed Smith şi William („Old Bill”) Williams, aveau în sacul cu merinde o biblie de care nu s-ar fi despărţit pentru nimic în lume. Aceşti *plainsmen* („plain „prerie”), *wootismen* (wood „pădure”) şi *mountainmen* (oameni ai munţilor) îşi încercau puterea înfruntând uriaşul urs gr*izzly* înarmaţi doar cu un cuţit – povestirile de acest fel, care abundă în literatura despre „piei-roşii” şi „feţe-palide”, se întemeiază în bună parte pe întâmplări reale: în 1833, de pildă, un anume Hugh Glass, rănit grav în lupta cu un urs, s-a târât, mai mult în coate, cale de 160 kilometri, până la fortul

Kiowa. Oamenii aceştia trăiau după propriile lor legi, fiindcă dincolo de frontieră nu existau nici şerifi, nici judecători şi nici închisori (care vor apărea mai târziu, constituind elemente ale romanului we*stern, c*ontinuator firesc al povestirilor despre „piei-roşii" şi „feţe-palide").

Alianţa, de altfel vremelnică, dintre militari şi oamenii frontierei se baza pe interese reciproce şi constituie, într-un fel, o ilustrare a spiritului practic american: militarii care organizau expediţii nu se puteau lipsi de experienţa acestor oameni încercaţi – la rândul lor, *trapperii* şi negustorii de blănuri erau interesaţi în găsirea unor noi surse pentru procurarea blănurilor, care constituiau una dintre bogăţiile regiunilor apusene ale Americii. Se cunosc şi cazuri când unii ofiţeri au părăsit cariera militară devenind negustori de blănuri în regiunile apusene ale teritoriului: Benjamin de Bonneville a demisionat din armată în 1832, conducând apoi un grup de 110 negustori de blănuri până la Green River („Râul Verde") şi cercetând sălbatica regiune a Munţilor Stâncoşi; tot el a condus peste South Pass primul *wagon train* („convoi de căruţe cu coviltir") de emigranţi spre vest. (Un lac preistoric uscat, situat în statul Utah, a primit numele lui Bonneville – lacul este astăzi celebru deoarece pe fundul lui acoperit de un strat de sare poroasă se dispută recordul mondial de viteză la automobile).

Evoluţia comerţului de blănuri american reproduce, la scară redusă, evoluţia întregului comerţ capitalist al epocii. După micile asociaţii din primii ani ai veacului trecut – cea mai importantă fiind a lui Jed Smith, Bill Sublette şi Dave Thompson – în 1830 se înfiinţează *Rocky Mountain Fur Cum pany* care – împreună cu cele două companii ale lui John Jacob Astor *(American Fur Co.* Şi *Pacific Fur Co.)* – ajunse curând să concureze puternica *Hudson Bay Company* din Canada, înfiinţată cu aproape două veacuri în urmă. (Comerţul cu blănuri a făcut din J.J.

Astor cel mai bogat om din America; la moartea lui, în 1848, a lăsat prin testament 400.000 dolari pentru înfiinţarea unei biblioteci la New York, care astăzi este printre cele mai mari din lume.) Este perioada când în cele mai elegante saloane din marile capitale europene blănurile americane concurau pe cele ruseşti (siberiene).

În general, amerindianul a avut de profitat de pe urma acestui comerţ, deşi, aşa cum arătam, bunurile obţinute în schimb – şi mai cu seamă uneltele şi armele – au produs schimbări adânci în modul său de viaţă. Una dintre lucrările de referinţă în domeniul istoriei americane (*Concise Dictionary of American History*, Charles Scribner's Sons, New York, 1962) caracterizează astfel aceste schimbări: „Când amerindianul a intrat în orbita comerţului european, economia sa domestică a suferit o schimbare profundă şi el a trecut foarte repede de la epoca de piatră la cea de fier. Felul său de a trăi şi de a vâna s-a schimbat, el a devenit din ce în ce mai dependent de bunurile omului alb, într-o măsură atât de mare, încât o întrerupere a comerţului ar fi putut aduce după sine o adâncă sărăcie sau chiar dispariţia".

Un aspect semnificativ, remarcat de autorii care au cunoscut bine viaţa şi obiceiurile amerindienilor din prerie şi din regiunea Munţilor Stâncoşi: chiar în perioadele când relaţiile dintre colonişti şi amerindieni nu erau deloc paşnice şi grupuri ale armatei porneau în campanie împotriva unor triburi revoltate, contactele dintre negustorii albi şi amerindieni continuau. În cele mai multe cazuri, relaţiile bazate pe schimbul de mărfuri se desfăşurau prieteneşte, fapt firesc dacă avem în vedere că unii depindeau de ceilalţi: negustorii albi căutau blănurile amerindienilor, care la rândul lor erau interesaţi să achiziţioneze mărfurile oferite de „feţele-palide". Din păcate, traficul cu băuturi spirtoase a constituit un obstacol însemnat în calea menţinerii păcii în unele

regiuni; de asemenea, unii negustori, care nu-şi ţineau angajamentele contractate, stârneau adesea ostilitatea unor grupuri sau chiar triburi întregi de indieni. În general, agenţiile guvernamentale aveau destul de mult de furcă nu numai cu amerindienii, dar şi cu aceşti negustori – aventurieri necinstiţi puşi pe îmbogăţire.

În a doua jumătate a veacului trecut, pe măsură ce teritoriile de la apus de Mississippi erau colonizate, comerţul propriu-zis din teritoriile amerindiene (ca şi alte forme ale economiei) a devenit mai complex şi a cerut o organizare mai largă. Încetul cu încetul, a dispărut negustorul de blănuri pe jumătate vânător, îmbrăcat în piei de bizon şi trăind în parte ca partenerul lui de comerţ, amerindianul, iar locul său a fost luat de un funcţionar comercial care lucra pentru întreprinderile de blănuri cu sediul în marile oraşe din est – la New York, Boston, Philadelphia, Charleston, St. Louis – companii dispunând de mari capitaluri, care îşi echipau şi-şi aprovizionau agenţii acordându-le creditele necesare în bani şi mărfuri.

În povestirile despre „piei-roşii" şi „feţe-palide", acest aspect este în general mai estompat, fără a lipsi întru totul, ceea ce ne apare oarecum firesc: aceste povestiri fac parte din literatura „de aventuri" pentru care războinicul *sioux* sau *cheyenne*, vopsit în roşu şi cu o impresionantă podoabă din pene de vultur, vânător mai degrabă de scalpuri decât de animale cu blană preţioasă, era un personaj mai potrivit. Şi astfel s-a născut un soi de tradiţie care, mai târziu, va trece Oceanul găsindu-şi şi în Europa reprezentanţi, printre care pe germanul Karl May (*Winnetou*, 1893 ş.a.), care n-a pus însă vreodată piciorul în America şi, în general, n-a părăsit decât rar orăşelul Radebeuil (lângă Dresda) şi despre care o enciclopedie de prestigiu din patria sa (*Meyers Lexikon,* Leipzig) notează că a scris „peste 50 volume de povestiri de călătorie şi cu indieni, fără valoare literară sau ştiinţifică, dar captivante

şi cu tendinţă moralizatoare”…

Unii autori folosesc expresia „sat indian” pentru a desemna un grup de locuinţe amerindiene permanente, în contrast cu taberele temporare. Expresia nu este prea potrivită: în regiuni foarte întinse, cum sunt Marile Prerii, cei mai mulţi dintre amerindieni erau în primul rând vânători şi abia în al doilea rând agricultori; ori, numai agricultura cerea aşezări mai mult sau mai puţin durabile – măcar în timpul sezoanelor care încep cu semănatul şi se termină cu recoltatul – în apropierea terenurilor cultivate. Triburile de vânători foloseau aşezări temporare care puteau fi ridicate şi mutate cu uşurinţă, în funcţie de abundenţa sau dispariţia vânatului.

Este adevărat că amerindienii din ramura *algonchină*, locuind pe coasta Pacificului, ridicau un soi de colibe dreptunghiulare acoperite cu scoarţă de copac sau rogojini; triburile din familia *irocheză* îşi construiau case pentru mai multe familii: lungi, dreptunghiulare, de asemenea acoperite cu scoarţă de copac: în sud, triburile vorbind limbile *muskogee* ridicau case circulare, cu ziduri verticale şi acoperişuri conice. Cele mai multe triburi foloseau însă corturile, mai potrivite taberelor de vânătoare: amerindienii din Marile Prerii de pildă, vânători de bizoni, într-o migraţie aproape permanentă, foloseau exclusiv corturile. Odată cu introducerea calului de către europeni, când vânătorii de bizoni n-au mai folosit câinii ca animale de povară, s-a observat şi o schimbare în construcţia cortului, care a devenit mai încăpător, mai greu.

Din relatările unor autori din prima jumătate a veacului trecut (James A. Jones: *Povestiri dintr-o tabără indiană*, 1829; W.J. Snelling: *Povestiri din nord-vest sau schiţe despre viaţa şi firea indienilor*, 1830; Benjamin B. Thatcher: *Biografii indiene*, 1832; Washington Irving: *O*

călătorie în prerii şi mai ales Francis Parkman: *Pe calea Oregonului,* 1846 – vers. Rom. De D. Mazilii, B.P.T., 1978) ştim cum arăta şi cum era organizată o tabără de vânători: cuprinzând până la 200 corturi, fiecare locuit de o familie de 4–10 persoane, era totdeauna bine organizată şi disciplinată, putând în orice clipă să fie ridicată şi transportată în altă regiune.

Unele confuzii persistă şi în privinţa corturilor amerindiene; etnologii le împart în trei mari categorii, fiecare având anumite caracteristici: este, în primul rând, *wickiup*-ul, termen luat din limba amerindienilor *algonchini,* care desemnează un cort primitiv, conic, acoperit cu ramuri împletite şi frunziş, specific regiunii Marelui Bazin şi pe teritoriul actualelor state Utah şi Nevada; susţinut de trei stâlpi încrucişaţi, constituie o variantă mai primitivă a *wigwam*-ului mai încăpător, cu o formă prelungă, acoperit cu scoarţă de mesteacăn. Mai târziu, americanii au dat numele de *wigwam* tuturor corturilor folosite de triburile *irocheze* şi *algonchine.* În literatura actuală, există tendinţa de a folosi termenul *wigwam* pentru toate locuinţele amerindiene ovale şi prelungi, iar termenul *tepee*, pentru cele conice. *Tepee* (sau *tipi)* este un termen din limba amerindienilor *Dakota*, cu semnificaţia „unde locuiesc eu” – a fost adoptat la „frontieră”, pentru a desemna cortul conic acoperit cu piei, sprijinit de stâlpi încrucişaţi.

În vremurile mai noi – cam către sfârşitul veacului trecut – pieile au fost înlocuite cu pânză de cort. Progresul a pătruns curând şi în satul amerindian de la frontiera de miazăzi, care poartă un nume împrumutat din spaniolă (mexicană), *pueblo,* unde au apărut tabla de acoperiş şi burlanele pentru evacuarea fumului. Dar *pueblourile* nu erau locuite de „pieile-roşii” migratoare, eroii „clasici” ai povestirilor – erau aşezări permanente ale unor populaţii ocupându-se în principal cu agricultura.

Satul amerindian (expresia este încetăţenită nu numai în literatura „de aventuri”, dar şi în lucrări de specialitate – mai corect ar fi, cum arătam, „tabăra de vânători”) forma o comunitate separată, deşi nu erau rare cazurile când mai multe ascultau de un singur şef *(sachem* sau *sagamore).* Satele amerindiene ţineau în general foarte mult la independenţă şi libertate în acţiune; „confederaţia” indienilor *irochezi* îngăduia autonomia satelor chiar şi în probleme de mare importanţă. Aşa-zisul sat era centrul unde se ţinea sfatul adunat în jurul focului. Sfatul amerindian nu era un privilegiu, ci un drept al tuturor bărbaţilor maturi aparţinând unui sat sau unei comunităţi. Toate problemele importante în viaţa comunităţii erau discutate de către această instituţie, înăuntrul căreia şeful nu se bucura de drepturi deosebite, în afară de cele ce decurgeau din prestigiul cucerit datorită înţelepciunii şi personalităţii lui.

În perioadele când exista vreo formă de confederaţie sau când un anumit număr de sate (tabere) erau considerate ea formând un trib, fiecare sfat sătesc trimitea câte un reprezentant la sfatul tribal. Nu se fixa aproape niciodată un număr anumit de reprezentanţi, fiind de la sine înţeles că bărbaţii cei mai capabili şi mai înţelepţi vor participa ca trimişi ai fiecărui sat. Aceştia se aşezau în jurul unui foc, desemnat cu termenul „focul sfatului”.

Iată cum se desfăşura sfatul amerindienilor *delaware,* unul dintre primele care a fost descris, în 1781, de un alb, misionarul David Zeisberger (care este şi autorul unei gramatici amerindiene, al unui dicţionar şi unei istorii a indienilor nord-americani) – Zeisberger, aşadar, relatează: când şefului i se aduc la cunoştinţă unele fapte sau probleme care ar trebui să fie discutate la „focul sfatului”, un sol este trimis să-i anunţe pe membrii sfatului când va avea loc întâlnirea. După ce s-au adunat, şeful sau cineva delegat de către el prezintă în amănunt şi

cu limpezime problema ce urmează a fi discutată; fiecare vorbitor se ridică în picioare, vorbeşte scurt şi „la chestiune”. Nimeni nu-l întrerupe pe vorbitor, datina fiind cea a unei tăceri depline. După ce toţi au vorbit, unul dintre participanţi rezumă discuţia şi formulează părerea care a întrunit majoritatea; pentru a trage concluziile sunt aleşi doar cei care au o deosebită competenţă şi experienţă în acest domeniu. Discuţiile se pot sfârşi la o singură întrunire, dar uneori continuă vreme de o săptămână sau chiar mai mult. În acest timp, este datoria femeilor să aducă de mâncare la orele stabilite.

Un aspect pitoresc, care i-a atras pe toţi autorii de povestiri din prerie, îl avea ceremonialul fumatului; la „focul sfatului”, el se desfăşura după anumite reguli respectate cu sfinţenie: fiecare membru al sfatului îşi aducea pipa şi punga cu tutun – în timpul sfatului se fumează foarte mult şi, după obiceiul indian, fiecare pipă se trece vecinului fumatul juca un rol deosebit de important la sfaturile ţinute la încheierea vreunui conflict între triburi – la „conferinţele de pace”, cum am spune astăzi. Atunci „se fuma pipa *(calume*tul*)* păcii” şi „se îngropa securea *(tomahawk*-ul*)* războiului”. Pipa amerindiană, care avea de cele mai multe ori ţeava tăiată dintr-un cotor de pană, se folosea şi la ceremoniile legate de anumite sărbători, iar în negocierile dintre triburi era unul dintre însemnele împuterniciţilor.

Sfaturile din jurul focului nu aveau, în general, un caracter secret; oricine putea să asiste, cu condiţia să păstreze cea mai desăvârşită linişte. Femeilor le era îngăduit să asiste, dar nu le era îngăduit să ia cuvântul, în afară de cazul că erau chemate să depună mărturie cu privire la vreo întâmplare la care asistaseră ca martore.

Un alt element care i-a atras pe autorii de „povestiri cu indieni” este felul pitoresc de a se exprima al acestor fii ai preriei – adunările care se ţineau în jurul focului au dus

la dezvoltarea unei arte oratorice autohtone; de altfel, era aproape unicul prilej cu care se exercita această artă. Istoria a reţinut şi numele câtorva străluciţi maturi amerindieni, cum sunt: King Philip, căpetenia amerindienilor *wampanoag*; Logan, care a explicat englezilor, într-o celebră cuvântare, de ce va continua lupta împotriva lor; Red Jacket („Haină Roşie"), şef al amerindienilor *Seneca* (porecla provenea de la o tunică de ofiţer englez pe care o purta), al cărui fel de a vorbi era lăudat de George Washington însuşi; apoi Keokuk, şef al amerindienilor din triburile *sac* şi *fox* (de origine *algonchină)* şi mulţi alţii, care s-au distins în conferinţe cu delegaţi ai guvernului american, ţinute tot în jurul focului, după obiceiul indian. Cum participanţii erau căpetenii indiene şi şefi militari albi, le putem caracteriza, în termeni mai noi, drept „conferinţe de pace la nivel înalt".

Vorbind despre schimbările adânci care s-au produs în viaţa amerindianului din prerii, după ce acesta şi-a însuşit mânuirea uneltelor şi armelor de foc, se cuvin menţionaţi încă doi factori, de cea mai mare însemnătate, care au contribuit la aceste prefaceri: dispariţia bizonului şi apariţia calului.

Înainte de venirea omului alb, bizonul *(Bison bison* sau *Bison americanus*, rudă apropiată a lui *Bison bonasus* sau *Bison europaeus*, acesta din urmă cunoscut la noi sub numele de zimbru, pe vremuri des întâlnit şi în ţara noastră) avea o arie largă de răspândire, ocupând aproape o treime din continentul nord-american, cele mai numeroase cirezi aflându-se între râul Missouri şi Munţii Stâncoşi, adică tocmai în regiunea unde se aflau domeniile de vânătoare ale amerindienilor din prerii – ale „pieilor-roşii".

Imaginea bizonului – americanii îl numesc *buffalo* – ne-a rămas mai ales din desenele care însoţesc lucrările călătorului şi pictorului George Catlin (între care:

Manners, Customs and Condition of the North American Indians, 1841); de asemenea, o descriere amănunţită a comportamentului şi obiceiurilor bizonului găsim în monografia *The Wining of the West* (1896) a naturalistului amator şi vânătorului Theodore Roosevelt, care, în 1901, va fi ales al 26-lea preşedinte al S.U.A. Şi în 1906 va lua Premiul Nobel pentru pace. Este vorba, bineînţeles de înfăţişarea şi comportamentul bizonului trăind liber (în habitatul lui), iar nu de cele ale animalelor aflate astăzi numai în grădini zoologice şi rezervaţii.

Cirezile de bizoni, cuprinzând între 25 şi 100 de animale, se deplasau în şir câte unul, săpând poteci bine bătătorite, străbătând munţii prin trecători şi fluviile prin vaduri descoperite cu un instinct extraordinar. Drumurile săpate de ei au fost mai târziu folosite de conducătorii de diligenţe, apoi chiar de inginerii însărcinaţi să stabilească traseele viitoarelor căi ferate; până şi marea linie *Union Pacific* urmează, pe o distanţă uriaşă – între Omaha şi Munţii Stâncoşi – traseul cirezilor de bizoni.

Vreme de multe milenii, bizonul a fost principala sursă de hrană a amerindianului din prerie – pentru „pieile-roşii", vânătoarea de bizoni constituia ocupaţia de bază şi, în acelaşi timp, mijlocul principal de a-şi procura cele necesare hranei, îmbrăcăminţii şi chiar locuinţelor lor temporare. Ce-i drept, bucătăria amerindianului din Marile Prerii nu este prea variată şi nici nu putea fi, în condiţiile vieţii rătăcitoare pe care o ducea – prepararea unor feluri variate este, în general, o caracteristică a populaţiilor sedentare cultivatoare. Totuşi, în privinţa cărnii de *buffalo*, „pieile roşii" au dovedit o uimitoare fantezie. Un exemplu tipic este aşa-numitul *pemmican* – produs foarte asemănător cu cel pe care gospodinele zilelor noastre îl numesc „supă în plic" şi pe care amerindienii l-au preparat cu sute de ani (poate chiar milenii) înaintea europenilor. *Pemmican*-ul este carne de bizon afumată, uscată, apoi

pisată până se transformă în pulbere fină, căreia i se adăugau condimente şi un anumit fel de grăsime din regiunea spinării bizonului. Păstrat în burdufuri de piele (tot de bizon…), *pemmican*-ul rezista ani în şir, fiind consumat ca atare sau în apă clocotită. *Trapperii* şi negustorii de blănuri l-au adoptat foarte curând, iar membrii unor expediţii polare – cum este cea condusa de Peary – au luat cu ei importante cantităţi ale acestui preparat cu valoare nutritivă ridicată şi foarte potrivit în regiunile gheţurilor veşnice.

Din pielea bizonului, amerindianul îşi confecţiona îmbrăcămintea, încălţămintea şi cortul, din oase făcea arme şi un fel de samare, cu ajutorul cărora femeia transporta în spinare poverile şi uneori câte un copil. Din vine confecţiona coarde pentru arcuri şi fire cu care îşi cosea îmbrăcămintea şi pielea cortului. Din stomac făcea burdufuri pentru *pemmican* şi pentru apa de băut, care în regiunile aride era foarte preţioasă. Până şi copitele bizonului erau folosite la prepararea unui clei consistent cu care se astupau crăpăturile pieilor de cort. Practic, din sutele de kilograme (se cunosc exemplare de *buffalo* masculi care depăşeau o tonă greutate) se folosea totul – sau aproape totul – ceea ce ne dă încă o imagine asupra importanţei covârşitoare pe care o avea bizonul în viaţa „pieilor-roşii”.

Şi într-o zi apărură „feţele-palide”… Apărură cu arme de foc, cu cai şi o cu totul altă mentalitate. Indienii erau vânători foarte iscusiţi, dar ca arme nu aveau decât arcul şi lancea – şi nu cunoşteau calul; erau convinşi că Marele Manitu îi ajută numai pe vânătorii foarte iscusiţi, care nu ucid decât cât le trebuie pentru hrană şi îmbrăcăminte – socoteau că vânătoarea este o îndeletnicire nobilă, în care bărbatul îşi poate dovedi curajul şi ingeniozitatea, că numai cei îndrăzneţi şi îndemânatici sunt admişi, după moarte, pe „domeniile veşnice de vânătoare ale lui

Manitu”. La câteva triburi din prerie, tânărul indian, după ce trecea anumite probe legate de iniţierea lui, trebuia să răpună cu săgeata sau cu lancea un bizon pentru a fi primit în rândurile adulţilor.

Pentru „feţele-palide”, vânătoarea de bizoni deveni repede o activitate economică: pieile erau foarte preţuite în tăbăcării, carnea era un aliment gustos. Când au început construcţiile de căi ferate, companiile angajau vânători calificaţi care aprovizionau pe muncitorii lucrând în prerie, departe de centrele aglomerate, cu carne proaspătă de bizon. Celebrul William Cody, emu a numeroase povestiri şi filme western, angajat de compania feroviară *Union Pacific*, a răpus, împreună cu echipa condusă de el, 4280 de bizoni într-un an şi jumătate. Într-un soi de (regretabilă) întrecere cu alt celebru ţintaş, Bill Comstock, acelaşi Cody doborî într-o singură zi 69 bizoni, cucerindu-şi porecla cu care va intra în legendele Westului şi în literatură: Buffalo Bill.

Câţi bizoni se aflau în Marile Prerii la apariţia omului alb, e imposibil de stabilit – în orice caz, erau multe zeci de milioane. O primă cifră (aproximativă) avem pentru anul 1866 când, după părerea generalului Phil H. Sheridan, unul dintre comandanţii cavaleriei unioniste din Războiul Civil, în aşa-zisul „teritoriu indian” se mai aflau 1.000.000 de bizoni, la care se cuvin adăugate cirezile din Vestul îndepărtat şi Canada. O altă cifră: în primii şase ani după inaugurare, numai linia *Northern Pacific* a transportat peste 200.000 piei de bizon. Regiuni întinse erau depopulate într-un timp uimitor de scurt: în patru ani (1869–1872), cirezile aflate la sud de calea ferată *Union Pacific* au fost complet nimicite.

În această înfiorătoare acţiune, mult lăudatul spirit practic american nu s-a manifestat câtuşi de puţin. Zeci de mii, chiar sute de mii de bizoni erau ucişi pentru pieile lor, carnea fiind lăsată să putrezească în prerie, hrană pentru

coioţi şi păsări de pradă. O fabrică de conserve din Chicago achiziţiona de la vânători numai limbile de bizon, care se transportau aşezate în butoiaşe cu sare. O companie de căi ferate îşi făceau reclamă arătând că pe respectivul traseu călătorii vor întâlni cirezi de bizoni şi vor putea să-şi dovedească îndemânarea de ţintaşi din goana trenului... Preria era presărată cu zeci de mii de schelete de bizoni, până ce în primii ani ai veacului nostru se înfiinţă o companie pentru exploatarea acestei „mine de fosfaţi" şi făina din oase de bizon veni să îngraşe pământurile fermierilor – şi astfel, pe întinderile nesfârşite nu mai rămase nicio urmă a celui ce fusese cândva „regele preriei".

Semnalul de alarmă a fost tras de William T. Hornaday, directorul grădinii zoologice din New York, în diverse articole publicate în presă şi o amplă lucrare *(The extermination of the American Bison,* 1887). Apoi s-au dat publicităţii rapoarte oficiale în care se arăta că triburile de „piei-roşii" din prerie erau ameninţate de moartea prin foame, că pe teritoriile amerindienilor *chipewa* şi *creă* s-au semnalat cazuri de canibalism, că agenţiile pentru afacerile amerindiene cereau insistent să se trimită alimente. Un recensământ efectuat în 1889, sub conducerea lui W.T. Hornaday, arată că, din zecile de milioane de exemplare, în lumea întreagă (aşadar inclusiv grădinile zoologice europene) se mai aflau 1091 bizoni. Drept urmare, guvernul american constitui primele rezervaţii de stat, realizate prin străduinţa lui Hornaday, care deveni şi primul preşedinte al lui *American Bison Society*, înfiinţată în 1907 cu sprijinul preşedintelui Theodore Roosevelt, el însuşi iubitor al naturii.

Ocrotit de lege, îngrijit, în diverse refugii naţionale, bizonul a fost salvat de la pieire – în Statele Unite şi Canada se găsesc, astăzi circa 20.000 de capete. Bizonul a fost salvat, nu însă și indianul din prerie; lăsat fără

principala sa sursă de hrană şi îmbrăcăminte, el a fost silit să se supună legilor (adesea nedrepte, cum vom încerca să arătăm mai departe) care au hotărât strămutarea de triburi întregi către Apus – în rezervaţii, ca bizonii…

În urmă cu un veac şi jumătate, când Fenimore Cooper îşi scria cărţile, era destul de răspândită părerea că Lumea Nouă este patria unor rase de cai: după cum stepele Asiei Centrale au cunoscut *tarpanul,* tot aşa preria americană ar fi cunoscut *mustangul* care, pe la mijlocul veacului trecut, colinda Marile Prerii şi văile Munţilor Stâncoşi în mici herghelii de 10–12 animale. Părerea aceasta a fost infirmată de cercetătorii mai noi, care au dovedit că *mustangul* provine din herghelile spaniole (mexicane), unde domina calul arab. Aşadar, nu este un cal „american", şi nici nu este un cal sălbatic, ci unul sălbăticit după nenumărate generaţii de domesticitate.

Primii cai au fost aduşi pe continentul american de conchistadorul Hernando Cortez: şaisprezece cai şi un… mânz născut pe corabie în cursul traversării. Nu este exclus ca printre *mustangi* să fi fost şi urmaşi ai cailor rătăciţi în decursul expediţiilor lui Coronado şi de Soto; este sigur că mulţi dintre ei provin din crescătoriile de cai (*haciendas)* mexicane care, în secolele XVII şi XVIII, nu erau îngrădite. Calul a găsit condiţii excelente de dezvoltare în prerie unde, ca şi bizonul, nu avea duşmani naturali.

Amerindienii din prerie au cunoscut calul mai târziu decât fraţii lor din Mexic. În 1719, triburile *pawnee* din Kansas aveau circa 300 de cai, parte purtând ştampila (cu fierul înroşit, „stigmat") unor *haciendas* mexicane; în 1730 sunt semnalaţi cai la indienii *snake*, iar în jurul lui 1750 la triburile *blackfeet.* Către începutul veacului următor, calul se răspândise aproape în întreaga prerie. Dovedindu-se excepţional de acomodabil la noile condiţii create de

apariţia calului, amerindianul a adoptat metodele de vânătoare şi de luptă ale „feţelor-palide”, ba chiar a reuşit să crească un cal de şa cu proprietăţi remarcabile, perfect adaptat condiţiilor din prerie: mic de statură, rezistent, rapid. Calul provenit din domesticirea (redomesticirea) *mustangului* şi a *broncoului* (în spaniolă: *bronco* „brut”, neîmblinzit”) a dat două rase cunoscute sub numele de ca*yuse şi indian poney, c*are, mai târziu, au fost adoptate de co*wboys ş*i de unităţi ale cavaleriei americane.

Calul a pătruns curând şi în folclorul amerindian şi chiar în obiceiurile de zi cu zi. Un cal frumos era un dar demn de un şef de trib, iar fiica şefului era peţită după ce socrul primea (şi accepta) unul sau doi cai. Un cal frumos era preţul de răscumpărăre pentru un prizonier de război mai de seamă, o căpetenie de pildă. Calul şi-a găsit locul şi în riturile de înmormântare ale amerindienilor; un exemplu: Cochise – vestita căpetenie a amerindienilor c*hiricahua* (trib din familia *apacilor),* care după 1861 a dat mult de furcă unităţilor militare din Arizona –, la moartea lui, a fost gătit în straie de ceremonie, urcat pe calul său favorit şi răsturnat într-o prăpastie adâncă pentru ca duşmanii să nu-i dea de urmă.

Cochise a murit în 1874, care a fost un an negru pentru amerindieni, cât şi pentru caii lor: este anul marilor campanii militare împotriva unor grupuri *cheyenne, arapaho, kiowa, comanche* şi *sioux,* soldată cu o mare înfrângere indiană în Palo Duro Canyon, din nordul Texasului, şi cu masacrarea de către armată a sute de cai aparţinând celor înfrânţi (unele surse menţionează 1500 de cai ucişi) – alături de armele de foc, caii deveniseră un aliat eficace în lupta triburilor răsculate. Mari iubitori de cai – care au jucat un rol de cea mai mare însemnătate în istoria colonizării westului – americanii au înălţat, mai târziu, pe locul masacrului, un monument sobru amintind de durerosul eveniment; în fiecare an, pe locul execuţiei –

terasele din roci multicolore ale canyonului texan – se adună dansatori amerindieni care evocă, într-o ceremonie urmată de un spectacol folcloric, masacrul din 1874.

Foarte rare sunt povestirile din prerie în care este menţionată o literatură a triburilor amerindiene, în schimb vom găsi dese referiri la legende – termen nu totdeauna adecvat, fiindcă există realmente o literatură orală cuprinzând forme variate ca: povestiri umoristice, relatări istorice şi despre migraţii vechi, basme presărate cu amănunte despre originea supranaturală a vieţii şi altele. În general, literatura amerindiană poate fi împărţită în două ramuri principale: pe de o parte povestiri despre viaţa prezentă, de toate zilele, şi, pe de altă parte, legende presupuse a-şi avea originea în trecutul îndepărtat, pe vremea când animalele puteau să vorbească şi să săvârşească minuni, aşa cum în legendele multor popoare din Lumea Veche făceau zeii şi supraoamenii.

La sosirea omului alb, în nordul Americii trăiau câteva sute de triburi, vorbind câteva sute de limbi şi dialecte, fiecare având cicluri de legende şi de povestiri proprii; în acelaşi timp însă, această mitologie tribală are multe clemente comune, nu numai în trăsăturile ei generale, ci şi în conţinut. Până în prezent, au fost alcătuite şi publicate culegeri destul de cuprinzătoare de legende ale câtorva dintre cele mai importante triburi de pe teritoriul de astăzi al Statelor Unite, iar studiul lor comparativ a dus la rezultate interesante. Cu culegerea şi studiul acestor legende se ocupă *American Folklore Society,* organizată în 1888, unde actualmente lucrează şi câţiva cercetători de origine amerindiană.

Este de la sine înţeles că, deoarece niciunul dintre triburile din prerie nu poseda sisteme de scriere (spre deosebire de unele populaţii din Mexic, cum ar fi maiaşii sau aztecii), aceste povestiri, legende şi mituri constituie o

literatură exclusiv orală, ale cărei calităţi etice şi estetice sunt remarcabile şi absolut comparabile cu cele ale mitologiilor Lumii Vechi. Câteva dintre aceste povestiri, socotite astăzi „clasice" sunt: *Femeia care s-a căsătorit ca o stea, Fraţii gemeni, Copilul pierdut, Războinicii lui Broască-Ţestoasă* – povestiri cu eroi, cu oameni obişnuiţi sau înzestraţi cu puteri supranaturale, aflate în diferite versiuni purtând specificul tribului în sânul căruia s-au născut sau au fost prelucrate.

Încercările unor etnologi şi folclorişti de a stabili origini comune ale acestor povestiri şi legende vechi de milenii s-au lovit de uriaşe dificultăţi şi, în ultimă instanţă, au eşuat. Se pot totuşi determina unele trăsături comune. Una dintre caracteristicile mitologiei amerindiene este credinţa într-un anumit erou, o fiinţă supranaturală care stabileşte actuala ordine a lumii prin schimbarea celei existente din vremuri îndepărtate. Filosofia amerindieni lor are la bază credinţa că lumea originară a existat dintotdeauna, că nu este produsul vreunui „creator" ci a unui „transformator" care a folosit formele şi materia existentă aflate la îndemână. O caracteristică oarecum contradictorie a acestor „transformatori" este că de activitatea lor sunt legate povestiri imorale, chiar obscene; uneori eroul favorit este un fel de şarlatan, necioplit în apucături şi cu limbaj vulgar, alteori apare ca posesor al unei inteligenţe şi viclenii ieşite din comun; în sfârşit, câteodată, este de-a dreptul stupid şi acţiunile sale sunt ilogice. În povestirile foarte vechi, aceşti transformatul i ai naturii sunt prezentaţi ca animale – de pildă şobolani de câmp sau şacali *(coyotes)* – înzestrate cu facultăţi supranaturale. În general însă, aceste povestiri reflectă până la un punct idealurile şi aspiraţiile amerindienilor – prin ele participă la evenimentele legate de viaţa tribului respectiv.

Cum natura umană are trăsături comune

pretutindeni unde se manifestă, indiferent de culoarea pielii, şi folclorul amerindian a fost primit cu căldură de către americani şi folosit ca sursă de inspiraţie de câţiva dintre poeţii și prozatorii de seamă din Statele Unite. Un merit deosebit în popularizarea mitologiei amerindiene îi revine lui Henry Rowe Schoolcraft, explorator şi întemeietor al etnologiei americane; Schoolcraft – care în 1822 a devenit agent pentru afacerile indiene şi s-a căsătorit cu fiica unui negustor de blănuri, pe jumătate amerindiană *ojibwa* – şi-a publicat cercetările de-o viaţă în şase volume (1851–1857), trezind interesul pentru istoria, literatura şi arta amerindiană. În 1855 apare celebrul poem al lui Henry Longfellow *The Song of Hiawatha* („Cântecul lui Hiawatha"), cu care mitologia indiană, ca sursă de inspiraţie, îşi face o intrare triumfală în literatura modernă. Hiawatha (în limba amerindienilor *onondaga:* „Cel care croieşte drum râurilor") este o figură semilegendară; se pare că, prin anii 1550–1570 a întemeiat aşa-zisa „Confederaţie irocheză" sau „Liga irocheză" sau „Confederaţia celor cinci popoare", cuprinzând triburile *mohawk*, *oneida, onondage, cayuse* şi *seneca* (la care s-au adăugat mai târziu indienii *tuscarora),* pentru a pune capăt războaielor fratricide şi canibalismului. Reformatorul Hiawatha a intrat în legende ca simbol al înţelepciunii şi purtător de mesaje profetice. Prelucrări remarcabile s-au publicat mai târziu şi din literatura indienilor *ojibwa*, *sak* şi *fox*, *Dakota*, *blackfeet* („picioare negre"), *crow* („corbi"), pa*wnee, micmac, apaci, hopi* şi *zuni.*

Schoolcraft a fost un etnolog de prestigiu, iar Longfellow un mare poet – o comparaţie cu autorii „povestirilor cu «piei-roşii»" nu-şi are rostul; autorii de „romane de aventuri" este firesc să caute pitorescul, neobişnuitul, situaţiile ieşite din comun şi apte de a susţine o acţiune trepidantă, chiar dacă nu totdeauna în limitele stricte ale realităţii. De asemenea, se cuvine să nu uităm

că un deschizător de drumuri (în acest soi de povestiri) ca Fenimore Cooper şi-a publicat ultimul volum din ciclul său, *Ciorap de piele*, în 1841, aşadar cu zece ani înainte ca Schoolcraft să publice primul volum al cercetărilor sale; de altfel, Cooper a călătorit foarte puţin în prerie – înainte de a lua condeiul în mână ca să ne dea captivantele sale povestiri el a fost… marinar.

În domeniul artelor plastice, indienii au dezvoltat o artă miniaturală – băştinaşii de pe teritoriul Statelor Unite nu practicau sculptura în blocuri de piatră, artă monumentală în care vechile civilizaţii mexicane şi peruviene au obţinut realizări uimitoare. Nici pictura şi desenul geometric nu erau foarte dezvoltate – desenele convenţionale pe piele, de pildă, nu depăşeau calitativ desenele obişnuite ale scrierii pictografice. Principalele materiale ale artistului indian erau: ceramica, textilele, lemnul, oasele, scoicile.

Acestea din urmă au contribuit la dezvoltarea unei arte caracteristice, unice, în confecţionarea aşa-ziselor *wampum* (în limbile *algonchine:* „şirag alb de mărgele”), la care erau folosite diferite cochilii de moluşte oceanice sau de pe malurile râurilor din interior. (Înainte de venirea albilor, cochiliile, foarte preţuite, circulau şi ca monedă, cele albe având o valoare mai ridicată.) *Wampumul* nu servea numai ca podoabă; centurile *wampum* – un fel de chimire din piele încrustată cu cochilii artistic aşezate – aveau o anume importanţă în ceremonii: de pildă, la semnarea unui tratat de pace, delegaţii celor două părţi, după ce fumau pipa păcii, schimbau între ei *wampumurile,* semn că securea războiului fusese îngropată. În numeroase muzee americane şi în colecţii particulare se găsesc astăzi asemenea *wampumuri* lucrate cu multă măiestrie, numărându-se printre piesele originale valoroase.

Cercetările întreprinse în ultima vreme de

americanişti (arheologi, istorici, etnologi) par să ducă la concluzia că, la descoperirea Americii, prin urmare în ultimii ani ai veacului al XV-lea, arta populaţiilor indiene se afla în declin, excepţie făcând doar (după opinia unor cercetători) indienii din Marile Prerii şi câteva triburi din California. Dar în această privinţă cercetările încă nu s-au terminat şi probabil că arheologii îşi vor spune şi aici cuvântul.

O curiozitate: prelucrarea ceramicii, împletirea coşurilor şi o mare parte a picturii pe piele erau executate de către femei. Stâlpii totemici, însă, erau ciopliţi de către bărbaţi, ca de altfel şi „feţele false" (măştile) caracteristice indienilor *irochezi.* Tot aşa, desenul cu anumite semnificaţii ceremoniale şi cel pictografic, precum şi unele picturi cădeau în sarcina bărbaţilor. În general, cercetătorii sunt de părere că femeia amerindiană era specializată în arta geometrică, iar bărbatul în arta realistă pictografică. Calitativ, arta femeilor este superioară, poate pentru că scopul ei era frumuseţea, pe când lucrările bărbaţilor din acest domeniu sunt mai puţin finisate, obiectivele lor fiind pe de o parte informarea (transmiterea unor mesaje pictografice destinate vânătorilor sau războinicilor), pe de altă parte exprimarea simbolurilor mitice.

Imaginea pe care unele filme, turnate la Hollywood sau în alte părţi, ne-o dau despre cântecele şi dansurile indiene este exagerată. Muzica indiană nu era prea dezvoltată – cântecele erau de fapt nişte melopee acompaniate de tobe şi de un fel de castaniete *(rattles)* din lemn de rezonanţă, însoţite de dansuri, aveau un caracter ceremonial, excepţie făcând doar „cântecele despre eroi", bazate pe texte vechi în care se introducea numele eroului care se distinsese recent printr-un act de curaj.

Se cuvine să explicăm afirmaţia de mai sus, că imaginea folclorului indian, prezentată de unele filme, este

exagerată şi să recunoaştem că „vina” n-o poartă, de cele mai multe ori, cineastul ci – oricât ar părea de curios – uriaşa activitate modernă care este turismul. Producătorul hollywoodian care face un film „cu indieni” – sau un western în scenariul căruia indienii au şi ei rolul lor – se adresează uneia dintre rezervaţiile indiene şi angajează o echipă folclorică aptă să-i furnizeze după dorinţă, cântece şi dansuri, ceremonii, focuri de tabără cu recitări rituale, ba chiar temerare figuri de ecvitaţie, aruncarea lasoului, tragerea cu arcul. Aceste echipe se pregătesc pentru festivalurile indiene care au loc în fiecare an, în lunile iulie şi august (lunile tradiţionale de concedii în S.U.A., şi nu numai în S.U.A...): *All Indian Pow-wow* din Flagstaff (Arizona), *Smoki Ceremonials* din Prescott (Arizona), *Inter-tribal Indian Ceremonial* din Gallup (New Mexico), *All American Indian Days* din Sheridan (Wyoming), *American Indian Exposition* din Anadarko (Oklahoma) şi multe altele. Însoţite de târguri de expoziţii ale produselor de artizanat, vizitate de numeroşi turişti, aceste festivaluri promovează concursuri de folclor – unele dotate cu premii importante – ceea ce implică o pregătire temeinică a participanţilor; sunt angajaţi specialişti în folclor, maeştri de balet etc. Pentru pregătirea echipelor; se întâmplă atunci (ceea ce se întâmplă şi în unele ţări din Europa şi din alte părţi) că dansurile, cântecele, ceremonialurile sunt excesiv stilizate de către aceşti „specialişti” și nu mai au decât vagi asemănări cu cele originale, aşa rum se desfăşurau ele, de pildă, la mijlocul veacului trecut. Vina nu este, aşadar, (numai) a producătorilor din Hollywood, ci mai cu seamă a principiilor de organizare a turismului – activitate aducătoare de importante profituri.

Cercetători avizaţi au atras atenţia asupra acestei „poluări” a folclorului amerindian şi au propus măsuri pentru remedierea situaţiei. Nu este o treabă uşoară: în veacul trecut nu exista pelicula cinematografică în măsură

să fixeze imagini în mişcare, nici discuri sau benzi magnetice pentru imprimări sonore, astfel că materialele de reconstituire se rezumă la scrierile de etnografie, pânze ale unor pictori ca George Catlin şi (rare) fotografii în alb-negru. Dar cercetătorii de la *American Folklore Society* se arată optimişti şi speră să obţină în combaterea poluării folclorului indian mai mult succes decât au obţinut alţii în combaterea celei a mediului înconjurător…

Indienii din prerie erau, aşa cum arătam, oameni dârji, iubitori de libertate, vânători abili, războinici temerari. În unele domenii au dovedit o uimitoare adaptabilitate: s-au obişnuit repede cu armele de foc, devenind buni ţintaşi, au adoptat repede calul, devenind călăreţi excelenţi. În alte privinţe, însă… iată ce povesteşte un vechi frontiersman (Joe Hamman în *Sur les pistes du Far West,* Les Editeurs Français Réunis, Paris, 1961) despre cum au primit indienii *nez percé* („nasuri-găurite") trenul care trecea pe domeniile lor de vânătoare:

„… un grup de nasuri-găurite se hotărâse să prindă «monstrul». Ei vânau bizonul, se luptau corp la corp cu ursul *grizzly* şi erau convinşi că era de ajuns să fie curajoşi ca să nimicească acest balaur, care la urma urmei nu putea fi chiar atât de fioros, dacă admitea să tragă carele grele pe care i le punea în spinare omul alb.

Nasurile-găurite pândiră cu răbdare trecerea trenului *Union Pacific* şi băgară de seamă că la urcarea Munţilor Stâncoşi îşi pierde răsuflarea şi-şi încetineşte mersul. Aleseră deci un defileu abrupt şi se aşezară la pândă, înarmaţi cu arcuri şi cu lasouri de piele.

Gâfâind, gemând, în timp ce trâmbe groase de fum îi ieşeau pe gură, «monstrul» îşi făcu apariţia. Când socotiră momentul potrivit, scoţând strigătul lor de luptă, nasurile-găurite împroşcară locomotiva cu săgeţi, în timp ce cei mai curajoşi azvârleau lasourile şi se cramponau de coş cu

disperare. Luaţi pe sus ca nişte frunze uscate de o pală de vânt, vânătorii fură azvârliţi în râpă, în timp ce fochistul şi mecanicul care se adăpostiseră în dosul pereţilor de tablă râdeau în gura mare”.

Cu timpul, indienii s-au obişnuit, fireşte, cu trenul, ba chiar (ne asigură acelaşi Joe Hamman) au adoptat de la albi metodele de… atacare şi jefuire a trenurilor.

Vorbind despre firea indienilor, despre calităţile (şi defectele) lor, se cuvine să zăbovim puţin şi asupra tovarăşelor lor de viaţă, în legătură cu care ne-au rămas unele date cât se poate de interesante. S-a reproşat (pe bună dreptate) povestirilor din prerie lipsa unor eroine veridice – femeile au, în general, un rol şters (când nu lipsesc cu desăvârşire) sau eminamente romantic: frumoasa fiică a şefului de trib care se îndrăgosteşte de un *trapper* „faţă-palidă”, fetiţa albă luată prizonieră şi crescută de indieni şi care va media pacea cu fermierii etc. etc. Se vorbeşte foarte puţin de calităţile reale ale femeii indiene (*squaw*, cum se numea) – după mărturii demne de crezare ale celor mai vechi călători, erau frumoase, chiar judecate după standardele estetice ale omului alb, şi aveau nume poetice care, în traducere, însemnau: Mireasma-florilor-de-seară, Căprioara-iute-de-picior, Lumina-curcubeului, Murmurul-izvorului, Şopârla-sprintenă.

Aceleaşi mărturii consemnează printre calităţile femeii indiene din triburile preriei: onestitatea, rezistenţa la lipsuri, îndemânarea, curajul. Sunt calităţi ilustrate cum nu se poate mai pregnant în biografia unei tinere originare din Idaho, care a jucat un rol important în prima expediţie organizată de guvernul american pentru căutarea căii apusene către Pacific, expediţie condusă de doi ofiţeri, căpitanul Lewis şi locotenentul Clark şi care merită a fi relatată aici.

Organizarea unei expediţii pentru cercetarea regiunilor apusene constituia o preocupare mai veche a lui

Thomas Jefferson care, după alegerea sa ca preşedinte al Statelor Unite, elaborează în acest sens un proiect împreună cu secretarul său, căpitanul Merriweather Lewis. În 1803, după ce Congresul aprobă proiectul şi alocă fondurile necesare, Jefferson îl numeşte pe Lewis şef al expediţiei, iar acesta îl alege pe locotenentul William Clark ca adjunct. Scopurile expediţiei erau de a căuta o cale terestră spre Pacific, de a întări poziţiile americane în regiunile apusene şi de a culege informaţii despre indienii şi teritoriile din *Far West* („Vestul îndepărtat”). Patruzeci şi cinci de oameni încercaţi, militari şi civili, au fost antrenaţi în cursul iernii 1803–1804, apoi aduşi la St. Louis, punctul de plecare al expediţiei. (în 1803, Napoleon vânduse Statelor Unite, pentru suma de 60 milioane franci, Louisiana, cuprinzând bazinul Mississippiului.)

Expediţia porni din St. Louis la 3 mai 1804, urcă pe Missouri şi petrecu iarna în satele indienilor *mandani* din North Dakota. În 1805 fu efectuată cea mai grea parte a traseului: trecerea munţilor până în regiunea râurilor care curgeau spre apus. Apoi, expediţia urmă o vreme albia lui Clearwater („Apă Limpede”) până la Snake River („Râul Şarpelui”), care o duse până la râul Columbia, la gura căruia şi-a petrecut iarna, aşteptând zadarnic, pe malul oceanului, sosirea unui vas cu provizii. În primăvara următoare porni pe drumul de întoarcere, altul decât la ducere, executând astfel dispoziţiile preşedintelui Jefferson, de a explora un teritoriu cât mai cuprinzător. La 23 septembrie 1806, exploratorii ajunseră la St. Louis și fură sărbătoriţi ca eroi ai naţiunii americane. Expediţia Lewis Clark, pregătită eu grija şi executată cu îndrăzneală şi precizie (un singur om a pierit în decursul ei) a avut o influenţă considerabilă asupra istoriei Statelor Unite, deschizând vaste teritorii naţiunii americane în formare.

Printre participanţii la expediţia Lewis-Clark se aflau şi doi interpreţi canadieni, George Drouillard şi Toussaint

Charbonneau, şi – fapt semnificativ – un negru, York, ordonanţa căpitanului Lewis, precum şi o indiană, Sacajawea, soţia lui Charbonneau, care şi-a urmat soţul parcurgând tot drumul cu un copil mic în cârcă. Despre Sacajawea se cuvine să vorbim mai pe larg, viaţa ei fiind concludentă atât pentru condiţiile aspre de la „frontieră", unde domneau alte legi decât în statele de pe coasta Atlanticului, cât şi pentru calităţile deosebite cu care erau înzestrate femeile indiene.

Această *squaw* – membrii expediţiei au tradus numele Sacajawea prin *the Bird women,* („Femeia-pasăre") – era originară din nord-vest, făcând parte din tribul *shoshone c*are trăia atunci în Idaho. Luată prizonieră de către un trib duşman, este vândută lui Tousssaint Charbonneau, împreună cu o altă sclavă, th*e Otter women* („Femeia-castor"); după alte informaţii, Charbonneau, care făcea negoţ de blănuri cu indienii, ar fi câştigat cele două femei la zaruri... În toamna anului 1804, angajat de Lewis ca ghid şi interpret, Charbonneau ajută la instalarea taberei de iarnă, iar în primăvară porneşte cu expediţia spre apus, însoţit de Sacajawea care purta în spate, după obiceiul indian, pe fiul lor nou născut pe nume Jean-Baptiste.

Sacajawea se dovedi ea însăşi un ghid şi interpret dintre cei mai preţioşi. Salvă de la înec materialul aflat într-un canoe în derivă, obţinu provizii şi chiar cai de la triburile locale a căror limbă o vorbea; din satul ei natal procură carne afumată de bizon şi tineri voinici care să ajute la trecerea munţilor Bitterroot; când lipsea vânatul, ştia să găsească fructe şi rădăcini comestibile pe care albii nu le cunoşteau – în scurt timp deveni sfetnicul principal al căpitanului Clark. În august 1806, când Sacajawea şi Charbonneau părăsiră expediţia, au primit drept plată 500 de dolari – sumă imensă pentru acea vreme. Ulterior, Sacajawea veni de mai multe ori în vizită la căpitanul

Clark, care conducea Agenţia Indiană din St. Louis.

Nu se cunosc date precise despre ultimii ani ai vieţii ei. Se crede că ar fi însoţit una dintre expediţiile lui John Frémont spre California, părăsindu-l pe Charbonneau, al cărui gust pentru poligamie nu-l putea nici înţelege şi nici aprecia. A murit în satul ei natal din Idaho şi a fost înmormântată în cimitirul rezervaţiei *Shoshone.* Americanii, care au un adevărat cult pentru ea, i-au ridicat statui la St. Louis, la Portland (Oregon) şi la Bismarck (North Dakota). Vechiul drum al expediţiei aminteşte şi el de curajoasa indiană – între altele o placă de bronz prinsă de o stâncă la Three Forks (Montana) şi o fântână cu efigia ei la Lewiston (Idaho), orăşel situat la vărsarea lui Clearwater în Snake River.

Cea mai autentică mărturie despre Sacajawea ne-a rămas, după cum e şi firesc, de la ofiţerii Merriweather Lewis şi William Clark: „Foarte atentă, avea o excelentă memorie, amintindu-şi toate locurile pe care le cutreierase în copilărie. A fost de mare ajutor în momentele grele, dovedindu-se ingenioasă şi hotărâtă. Ducând în spinare copilul, pe care nu voia să-l încredinţeze nimănui, a mers alături de bărbaţi, călăuzindu-i fără şovăire peste munţi, prin trecătorile cele mai accesibile şi prin regiunile pustii. Inteligentă, fără toane, plină de resurse, neobosită, fidelă, a fost pentru toţi geniul nostru bun”.

După expediţie, William Clark a fost numit după cum am văzut, în fruntea Agenţiei Indiene din St. Louis. Merriweather Lewis a devenit, în 1807, guvernator al Teritoriului Louisiana (care abia în 1812 va fi anexat Uniunii, ca stat), iar doi ani mai târziu şi-a găsit moartea în împrejurări până astăzi nelămurite; în timp ce călătorea de la St. Louis la Washington, pentru a pregăti publicarea notelor de călătorie ale expediţiei, a murit subit într-un han singuratic, între Natchez şi Nashville (Tennessee); cauza morţii nu este elucidată şi constituie până în zilele

noastre obiectul unor controverse, după cum rezultă din mai multe lucrări interesante publicate în ultima vreme, printre care se cuvine citată cea a lui Vardis Fisher (*Suicide or Murder?,* 1962 – „Sinucidere sau crimă?"). Nu este, din păcate, unicul caz când un fruntaş politic american îşi găseşte moartea în împrejurări nelămurite…

Dezbătând problema relaţiilor dintre „pieile-roşii" şi „feţele-palide" – dintre indienii din prerie şi coloniştii care cucereau pas cu pas Westul (continentului nord-american) – aşa cum sunt oglindite aceste relaţii în unele povestiri şi cum sunt ignorate în multe altele, se cuvine să ţinem seama de un principiu de cea mai mare însemnătate, şi anume: concepţiile indiene cu privire la pământ şi la proprietatea asupra pământului erau complet diferite de cele ale coloniştilor albi. Indienii nu înţelegeau şi nu aveau cum înţelege operaţiile de vânzare-cumpărare sau de transfer. Tecumseh, vestitul şef al indienilor *shawnee,* spunea unor delegaţi ai guvernului american: „Să vinzi pământul! Atunci, de ce să nu vinzi aerul, norii şi marele ocean, căci e acelaşi lucru cu a vinde pământul"! Fiindcă în concepţia indienilor, solul forma un tot neseparabil de produsele lui – un element al naturii care cuprinde toate făpturile, inclusiv oamenii, făpturi care trăiau vânând şi pescuind – iar unitatea naturi; nu trebuie tulburată prin hotărâri neraţionale. Un misionar, David Meclure, povesteşte că, în 1772, un indian i-a spus: „Când voi, oamenii albi, cumpăraţi o fermă, cumpăraţi doar pământul. Nu cumpăraţi caii şi vacile şi oile. Cerbii sunt caii noştri, bizonii sunt vacile noastre, căprioarele sunt oile noastre".

Unele lucrări menţionează totuşi o anume concepţie indiană de proprietate, dar având alt înţeles decât cel dat de albi noţiunii: conform acestei concepţii, anumite zone geografice pot fi folosite vremelnic, în exclusivitate, de către diferite triburi. De altfel, uneori se iveau conflicte și

se porneau chiar războaie între grupuri de indieni, ca urmare a litigiilor asupra unor teritorii de vânătoare. Dar indienii nu cunoşteau noţiunea de proprietate asupra pământului, ci numai pe cea de folosinţă în comun. Un misionar din veacul al XVIII-lea, John Heckewelder, care şi-a petrecut ani mulţi printre indieni, lăsându-ne interesante memorii şi un jurnal de călătorie (editate abia în 1958, la aproape un veac şi jumătate după ce au fost redactate), exprimă foarte limpede această concepţie: indienii erau convinşi, scrie el, că „pământul şi tot ce conţine este un bun comun al omenirii… orice lucru este dat în comun fiilor oamenilor. Orice trăieşte pe pământ, orice creşte din pământ şi tot ce se află în râuri şi în apele mari… a fost dat în totalitate tuturor şi fiecare are dreptul să le folosească". Luând în considerare această concepţie, ne apare firească aversiunea pe care o aveau indienii în a consimţi la cedarea pământurilor lor prin tratate încheiate cu guvernul american: aceste cedări de „teritorii indiene" formează un capitol important în istoria Statelor Unite.

Înainte de independenţă, în perioada pe care americanii o numesc „colonială", englezii (ca şi alte naţiuni europene care aveau posesiuni peste mări) îşi bazau expansiunea teritorială pe descoperire, explorare, imigrare şi colonizare. În general, autorităţile coloniale ignorau drepturile indienilor, socotind ca un lucru de la sine înţeles că pământurile nou descoperite să fie cedate unor particulari sau unor companii, urmând ulterior să fie anexate ca noi teritorii coloniale. Abia către sfârşitul perioadei coloniale din America, guvernul englez a formulat unele principii ale politicii sale cu privire la drepturile de proprietate ale indienilor – proprietarii albi şi autorităţile coloniale fiind în genere lăsaţi să negocieze direct cu indienii, după cum credeau de cuviinţă.

În primii ani de după cucerirea independenţei şi constituirea Statelor Unite, guvernul american a continuat

o vreme politica din perioada colonială, dar, în acelaşi timp, în Congres începea să câştige din ce în ce mai mult teren ideea că indienii au dreptul de proprietate asupra pământurilor pe care se aflau în acea vreme. O măsură importantă a guvernului american a fost stipularea că negocierile pentru cedarea pământurilor aparţinând indienilor nu pot fi conduse decât de agenţi ai guvernului federal, în afară de cazuri speciale, în care autorităţile statului înăuntrul cărora se află teritoriul respectiv puteau lua unele hotărâri. O lege din septembrie 1783 (aşadar la şapte ani după terminarea Războiului de independenţă şi chiar în anul semnării Tratatului de la Versailles) interzicea oricărei persoane „să cumpere sau să primească în dar sau sub formă de cedare asemenea teritorii sau pământuri decât cu autorizaţie specială şi cu aprobarea Statelor Unite întrunite în Congres". Această lege a avut consecinţe foarte importante, şi vreme de aproape un secol după aceea toate cedările de teritorii indiene au avut loc numai pe baza unor tratate negociate între căpeteniile indiene şi delegaţi ai guvernului federal, apoi ratificate de către forurile legiuitoare din Washington. Este un mare pas înainte faţă de perioada colonială, când a fost posibil, de pildă, ca teritoriul pe care se află astăzi New York-ul (cartierul Manhattan) să fie „cumpărat" de la o căpetenie a indienilor *Seneca* pe 20 monezi de argint şi câteva lăzi cu rachiu…

Sistemul încheierii de tratate formale cu amerindienii a încetat practic în 1871, deoarece devenise inutil: de altfel, în 1894 procesul cedărilor succesive nu mai avea obiect, de vreme ce aceştia nu mai aveau pământ – cu excepţia rezervaţiilor, în care triburile supravieţuitoare locuiau, în baza tratatelor şi a autorităţii conferite lor de către guvernul federal.

Astăzi, după aproape un veac, este greu de stabilit numărul acestor cedări. Un specialist, Charles C. Royce,

indică (pe hărţile care însoţesc lucrarea sa *Indian Land Cessions in the United States*) un total de 720 cedări de teritorii făcute de indieni pe baza unor tratate, în perioada cuprinsă între anii 1784–1894, este însă de presupus că nu le-a putut cuprinde pe toate. În schimbul acestor cedări, indienii au primit alimente, diferite mărfuri (inclusiv arme de foc şi muniţii) şi chiar anumite sume plătibile anual în timpul unei perioade date. Un raport guvernamental publicat în 1883 arată că până în anul 1880 guvernul federal a cheltuit mai mult de 187 milioane dolari pentru stingerea titlurilor decurgând din proprietatea indiană asupra anumitor teritorii. Totuşi, ce procent din această sumă a ajuns într-adevăr până la indieni, fie în bunuri, fie în bani, este foarte greu de stabilit. În numeroase cazuri, anumiţi negustori sau agenţi au reuşit să-şi însuşească sume mari destinate amerindienilor, pe baza unor acte mai mult sau mai puţin legale, care dovedeau că indienii le sunt îndatoraţi.

Cedările de teritorii, strămutarea băştinaşilor către apus şi înfiinţarea aşa-ziselor „teritorii indiene” ocupă un loc important în povestirile din prerie şi, mai recent, în peliculele turnate după aceste povestiri sau după scenarii originale. În general, aceste povestiri şi scenarii oglindesc două atitudini care (reduse la cea mai simplă expresie) pot fi înfăţişate astfel: pe de o parte, în apărarea sărmanului indian, obligat să-şi părăsească domeniile de vânătoare, în schimbul unor avantaje minime şi cu totul temporare, silit să-şi schimbe modul de viaţă şi, în ultimă instanţă, condamnat la foamete şi poate la dispariţie, şi care în mod firesc pune mâna pe armă şi porneşte pe poteca războiului, să-şi apere drepturile; pe de altă parte, în apărarea pionierului de la frontieră, exponent al civilizaţiei, care munceşte din greu crescând vite sau lucrând pământul, nevoit să-şi apere cu arma în mână avutul, femeia şi copiii.

Este, firește, un tablou simplist, în alb/negru, iar

argumentele nu lipsesc, nici de o parte, nici de cealaltă, şi poate că adevărul este undeva la mijloc, cum par să indice temele unora dintre autorii de povestiri „cu indieni”. Un exemplu tipic îl constituie Dorothy Johnson, una dintre (foarte) puţinele femei care au abordat aceste teme, ale cărei volume de povestiri *Indian Country* şi *The Hanging Tree* („Copacul spânzuraţilor”) apărute în anii de după al doilea război mondial, s-au bucurat de o primire foarte favorabilă din partea criticii.

Una dintre povestiri, *Flame on the Frontier* („Flăcări la frontieră”) începe astfel: „Duminică dimineaţă, un şef *sioux* numit Micul-Corb, purtând haine de culoare închisă croite după moda oamenilor albi, asistă la slujba de la biserică şi după aceea strânse mâna predicatorului. Duminică după-amiază, războinici *sioux* din tribul *santee* condus de Micul-Corb, cu trupurile vopsite şi împodobite cu pene, năvăliră asupra coloniştilor şi-i masacrară într-o baie de sânge…” În al doilea ei volum, apărut câţiva ani mai târziu, aceeaşi Dorothy Johnson, elogiată de critică pentru realismul temelor abordate de ea, publica o povestire în care un grup de colonişti (albi, fireşte) năvăleşte într-un sat indian incendiindu-l şi masacrând până şi copiii…

Din păcate, nu este simplă ficţiune – istoria descoperirii şi colonizării vestului nord-american înregistrează sute de asemenea acţiuni pe care diferitele guverne americane au încercat să le rezolve prin strămutarea triburilor din prerie către apus şi înfiinţarea de rezervaţii indiene. Desigur că, trăind în rezervaţie, indienii nu mai puteau organiza raiduri împotriva micilor aşezări din prerie şi, la rândul lor, erau ocrotiţi împotriva acţiunilor brutale ale oamenilor aspri de la frontieră. Dar problema care se punea nu este în ce măsură cedările de teritorii indiene şi acţiunile de strămutare erau formal legale, ci în ce măsură erau justificate din punct de vedere

moral. În lucrarea de referinţă din care am mai citat *(Scribner's...)* se menţionează, pe bună dreptate, că, oficial, guvernul federal nu i-a frustrat niciodată pe indieni de dreptul lor asupra pământului, ci în prealabil le-a obţinut consimţământul (evident, eu unele excepţii lipsite de însemnătate); mai departe, lucrarea arată că numai luat în sens strict acest lucru este adevărat, după care se fac unele interesante consideraţii cu privire la o străveche controversă juridică: dacă o „cedare prin consimţământ" este acelaşi lucru cu o „cedare de bunăvoie şi nesilit de nimeni..."

Un studiu al cedării pământurilor de către indieni dă la iveală că – privite în lumina condiţiilor în care s-au desfăşurat şi a cauzelor care le-au generat – ele se împart în trei largi grupuri generale: „În primul rând, multe dintre cedări au fost făcute la sfârşitul unor războaie. În acest grup intră cedările făcute cu prilejul tratatului de la Greenville, încheiat după campania lui Anthony Wayne... fără îndoială că indienii au semnat aceste tratate, dar cu greu se poate spune că au făcut-o voluntar. În al doilea rând, sunt cedările de pământuri făcute după ce guvernul exercitase presiuni pentru a putea duce la îndeplinire anumite proiecte a căror realizare şi-o propusese. Exemplificări ale acestui grup se pot găsi în tratatele semnate cu triburile din răsărit şi cu cele lin apus între 1830–1840, când începuse acţiunea de strămutare a indienilor către vest... În sfârşit, numeroase tratate de cedare a pământului au fost semnate în urma cererii de extindere de teritoriu, pentru stabilirea emigranţilor; aşa sunt, de pildă, tratatele... care au eliberat pentru colonizare pământurile din Indiana. Va fi foarte greu, într-adevăr, să găsim o cedare de pământ făcută de indieni în întregime din propria lor voinţă".

În relativ tânăra istorie a S.U.A., aceste cedări – şi mai cu seamă cele cuprinse în cel de-al doilea grup au

jucat un rol de cea mai mare însemnătate, ele au creat baza colonizării regiunilor apusene ale ţării, care se vor constitui treptat în state, fiind apoi primite în Uniune. Istoria Statelor Unite cunoaşte expresia *Indian Removal (removal* „deplasare”, „mutare”), desemnând politica guvernului federal de strămutare a triburilor de la răsărit de Mississippi către teritoriul de la apus de acest fluviu, politică ce primise aprobarea definitivă a Congresului în 1830 şi a fost pusă riguros în aplicare în anii imediat următori. Aplicarea politicii de *Indian Removal* a fost una dintre cauzele principale ale unor războaie adesea sângeroase şi ale unor campanii militare împotriva indienilor, în care aceştia din urmă s-au dovedit adversari redutabili, reuşind să obţină chiar şi câteva victorii strălucite împotriva unor imitaţi militare superioare ca pregătire şi armament.

O lucrare interesantă cu privire la Istoria S.U.A., scrisă de un francez şi destinată unui public mai larg (André Maurois: *Historie des États Unis,* Editions de la Maison Française, New York, 1944) descrie plastic una dintre cauzele războaielor amerindiene: „Multe triburi erau civilizate. Ele trăiau în bună înţelegere cu Statele Unite, încheind tratate care le recunoşteau proprietatea asupra anumitor terenuri. După aceea, albii le cereau dreptul de trecere prin aceste terenuri, iar ei îl acordau. Mai trecea o vreme şi veneau crescătorii de vite şi fermierii care încercau să-i constrângă pe indieni să le vândă pământurile. Refuzau? Atunci «feţele-palide» îi măcelăreau”. Şi A. Maurois continuă relatând un episod înfiorător: „În Oregon, în 1871, albi ajutaţi de câini înconjurară nişte indieni într-o peşteră şi, după o adevărată vânătoare, îi uciseră până la unul: bărbaţi, femei şi copii. Firește, indienii se răzbunau...” O relatare care rezumă foarte limpede, în simplitatea ei, o seamă de

condiţii existente în Marile Prerii, condiţii legate nu atât de politica oficială, guvernamentală, faţă de indieni, cât de o alta, lăsată pe seama unor mărunţi împuterniciţi federali, aleşi adesea la întâmplare, şi pe seama unor crescători de vite, câteodată bine intenţionaţi, dar aproape totdeauna lipsiţi de orice experienţă în relaţiile cu indienii.

Dar André Maurois este, înainte de orice, un romancier şi se cuvine să arătăm că am comite o gravă eroare limitând cauzele războaielor indiene la acea „răzbunare" de care vorbeşte el şi pe care o exemplifică atât de plastic. Aceste cauze erau, înainte de orice, de natură economică. Indianul din Marile Prerii a dovedit o excepţională adaptabilitate; a preluat de la albi calul, devenind unul dintre cei mai buni călăreţi din lume, a adoptat arma de foc, devenind un ţintaş deosebit de îndemânatic, dar s-a arătat refractar la schimbarea condiţiilor economice: el era vânător de bizoni, iar nu cultivator însuşindu-şi calul şi arma de foc, a sperat ca vânătoarea să-i fie mai uşoară şi mai eficace. În împuţinarea cirezilor de bizoni, ca urmare a vânătorii iraţionale dezlănţuite de albi, el îşi vedea periclitată însăşi existenţa.

Nici în această privinţă exemplele nu lipsesc, multe tot atât de plastice; aşa sunt cuvintele unei căpetenii a indienilor *nez-percé* („nasuri-găurite" – numele le-au primit de la canadienii de origine franceză şi americanii l-au păstrat până în zilele noastre); este vorba de celebrul Chief Joseph care, cu prilejul tratativelor duse în 1877 cu delegaţia condusă de generalul Oliver O. Howard, îi spunea acestuia: „Ce eşti dumneata ca să ne spui să plecăm de pe pământurile pe care le ocupăm de la facerea lumii? Faci dumneata iarba să crească şi-i dai porunci soarelui? Cred că nu. Atunci, cu ce drept vorbeşti aşa?… Dumneata ce-ai zice să mă duc eu în ţara dumitale şi să-ţi omor vitele?" Cele de mai sus nu sunt extrase dintr-o

lucrare de ficţiune, ele sunt relatate chiar de generalul O.O. Howard – care l-a stimat ca adversar pe Chief Joseph pentru demnitatea şi calităţile lui de războinic – într-o biografie a vestitei căpetenii *nez-percé*, apărută în 1881.

Un alt exemplu concludent o constituie plângerea indienilor *crow* („corbi"), o ramură a tribului *sioux*, întocmită în 1876 şi expusă de căpetenia Dinte-de-Urs: „Părinţilor, am făcut drum lung spre a vă vedea şi sunt foarte sărac: mi-e foame, mi-e frig, n-am găsit pe drum nici bizoni, nici lemne, nici apă. Priviţi-mă, voi toţi care mă ascultaţi, sunt un om ca şi voi, am cap şi chip ca şi voi. Marele Spirit ne-a făcut pe toţi la fel, dar l-a pus pe omul roşu la mijloc, iar pe oamenii albi de jur-împrejur… Părinţilor, mi-aţi spus să sap pământul şi să cresc boi, nu vreau să mi se spună asemenea vorbe, am fost crescut alături de bizon şi-l iubesc" l.

Politica de *Indian Removal*, iniţiată de Thomas Jefferson, a fost adoptată de Congres în speranţa că va soluţiona problemele şi conflictele ce se iveau oriunde albii şi indienii veneau în contact. Câţiva ani după hotărârea Congresului, a fost creată o mare „Ţară Indiană" (*Indian Country)* despre care, când se vorbea, i se adăuga atributul de „permanentă". Alte legi, votate ulterior, reglementau activitatea agenţiilor pentru afacerile indiene, a şcolilor pentru indieni, interziceau intrarea albilor pe teritoriul indian, cu excepţia celor autorizaţi de guvern. „Ţara indiană" se întindea pe o suprafaţă uriaşă de-a lungul graniţelor apuse ale statelor Arkansas şi Missouri de astăzi, prin Iowa de răsărit, la nord de Mississippi şi prin nordul statului Wisconsin.

Mai ales în sudul ţării politica de deplasare a indienilor către vest a întâlnit o rezistenţă îndârjită şi s-a soldat cu rezultate tragice. Aici. În sud. Trăiau indienii *cherokee, creek*, *chickasaw, choctaw* şi *seminole*, cunoscuţi sub numele colectiv de „Cele cinci triburi

civilizate”, datorită modului de viaţă relativ avansat al celor mai multe dintre ele: spre deosebire de vânătorii nomazi din Marile Prerii, aveau locuinţe permanente şi pământuri unde începuseră să crească vile şi să cultive diverse plante, făceau comerţ, îşi trimiteau copiii la şcolile misiunilor, aveau reprezentanţi care conduceau treburile politice şi tratau cu delegaţii guvernului federal. Ei îşi iubeau pământurile natale şi au rezistat cât le-a stat în putinţă argumentelor şi îndemnurilor, au refuzat sumele ce le-au fost promise drept indemnizaţii de către agenţi şi delegaţi pentru a-i convinge să semneze tratate prin care consimţeau să se deplaseze într-o ţară nouă şi mai puţin potrivită pentru ei. În special indienii *seminole* s-au arătat deosebit de dârji şi n-au putut fi convinşi de ceea ce era inevitabil decât după câteva campanii militare. Abia după ani şi ani de tratative şi expediţii militare, toate aceste triburi, numărând circa 60.000 suflete, au putut fi strămutate pe teritoriile apusene ce le fuseseră atribuite.

Strămutarea către vest este diferit oglindită în lucrările de ficţiune (povestiri, romane, scenarii ş.a.) dar, de cele mai multe ori, cu simpatie faţă de indieni. Tot aşa, lucrările mai recente din domeniul istoriei apărute în S.U.A. Tratează problema cu o lăudabilă obiectivitate – lucrarea citată *(Scribner’s...),* de pildă, arată: „Fără îndoială că guvernul nu şi-a dat seama de dificultăţile şi problemele legate de deplasarea unui număr mare de oameni pe asemenea distanţe lungi. Ofiţerii şi ostaşii din unităţile militare regulate, detaşaţi să escorteze triburile care se deplasau, şi-au îndeplinit în general neplăcuta lor datorie în mod conştiincios şi cu simpatie faţă de indieni. Dar voluntarii recrutaţi la faţa locului şi funcţionarii civili de cele mai multe ori nu se prea sinchiseau să creeze condiţii mai bune nefericiţilor indieni, iar furnizorii nu erau din cale afară de scrupuloşi în ceea ce priveşte calitatea hranei livrate. Ga rezultat al acestor factori, istoria

deplasării, în special a indienilor din sud. Este presărată de patos şi tragedie. Fie că se efectua cu vase fluviale sau pe simple plute, în care cu coviltir sau pe jos, migraţia indienilor se caracteriza prin suferinţe pricinuite de foame, de extenuare, de boli şi printr-un număr anormal de morţi".

Cât de inutile au fost aceste suferinţe reiese din însuşi faptul că „permanenta" Ţară Indiană a avut o viaţă foarte scurtă şi a început să se destrame încă înainte de a se fi terminat organizarea ei pe baze economice cât de cât stabile. Mare parte a triburilor – între care *sioux*, *cheyenne*, *arapahoe, comaanche*, *apaci* – au fost plasate în rezervaţii răspândite pe tot teritoriul apusean al Statelor Unite, iar imediat după 1850 triburile aduse de peste Mississippi au fost din nou afectate de politica de deplasare către vest şi mutate mai departe. Aşa se face că singurele forme de teritorii indiene care au supravieţuit până astăzi sunt aşa-zisele rezervaţii indiene.

Politica rezervaţiilor a fost inaugurată imediat după războiul civil, când o bună parte a triburilor a fost plasată în aceste noi „teritorii indiene" cu ajutorul armatei. Numărul rezervaţiilor s-a schimbat adesea din pricina atribuirii de pământuri coloniştilor albi, stabilindu-se în 1960 la circa 250. Indienii au titluri de proprietate asupra lor stabilite prin tratate, înţelegeri, acte ale Congresului şi ordine executive ale preşedintelui; rezervaţiile indiene variază ca mărime de la câteva hectare până la marea rezervaţie a indienilor *navajo*, cu o suprafaţă de aproape 24.000 mile pătrate (peste şase milioane de hectare).

Chestiunile privind indienii erau (şi sunt încă) de competenţa unei instituţii speciale, *Bureau of Indian Affairs*, înfiinţată în 1824, pe lângă Ministerul de Război şi trecută în 1849 pe lângă Ministerul de Interne. Câteva decenii în şir, Biroul Afacerilor Indiene a fost un fel de măr al discordiei între cele două ministere: cel de interne le

dădea indienilor arme de foc şi muniţii pentru a le uşura vânătoarea, iar după câtva timp armele erau folosite împotriva trupelor trimise să-i pacifice pe indieni, trupe ce ţineau, bineînţeles, de Ministerul de Război; acesta din urmă lua împotriva indienilor unele măsuri cu care Ministerul de Interne, ca for ocrotitor, nu putea fi de acord. De aici un lung şir de fricţiuni între cele două departamente, în care a fost adesea nevoie de intervenţia Congresului sau a preşedintelui Statelor Unite. Aceste disensiuni din sânul guvernului S.U.A. Erau mai acute îndeosebi când la comanda trupelor se aflau militari care preconizau un „război total" – ca de pildă, generalul William T. Sherman, care, în timpul campaniei contra indienilor *sioux*, spunea „... la nevoie, trebuie să mergem până la completa lor exterminare: bărbaţi, femei şi copii", sau generalul Philip H. Sheridan care spunea: „Singurul indian bun este indianul mort". Aceste opinii erau, din fericire, izolate – alţi militari de prestigiu, cum a fost generalul Oliver O. Howard (despre care am mai vorbit), s-au arătat destul de moderaţi şi de câte ori le-a stat în putinţă au evitat vărsările inutile de sânge.

Biroul Afacerilor Indiene a fost reorganizat prin mai multe legi adoptate de Congres, între care legea Wheeler-Howard (sau *Indian Reorganization Act)* din 1934, prin care i se fixează atribuţii legale de îndrumarea indienilor în agricultură şi industria locală, realizarea unui program de ocrotire a sănătăţii şi organizarea serviciilor sociale, uşurarea accesului indienilor în instituţiile de învăţământ ş.a. Întocmai ca şi celelalte chestiuni privind indienii, şi acordarea cetăţeniei americane a fost obiectul a numeroase legi, unele prea complicate, altele anacronice. În 1919 s-a acordat cetăţenia americană tuturor indienilor care serviseră în armata de uscat sau în flotă în timpul primului război mondial; în sfârşit, în 1924, o lege nouă le completează pe cele fragmentare anterioare, acordând

cetăţenia tuturor indienilor născuţi pe teritoriul Statelor Unite: a trebuit să treacă un veac şi jumătate de la Declaraţia de Independenţă pentru ca adevăraţii băştinaşi, locuitori de milenii ai acestor locuri, să capete drepturi depline şi egale cu toţi ceilalţi locuitori ai ţării…

Povestirea (Şi Filmul) Western: „Nu Trageţi în Pianist!”

Texas, California: există o „tradiţie a violenţei”? Romanul istoric şi mitul Westului. Drumul spre West: Pista Oregonului. Orăşelul tipic: între saloon şi oficiul şerifului. John Ford şi John Wayne: Diligenţa. 1903 – actul de naştere al filmului western. Cowboy-ul – acest „erou al marilor spaţii”. Mark Twain, Bret Harte, Jack London şi alţii: Goana după aur. Oraşe înfierbântate şi oraşe-fantomă. Western: o literatură pe cale de maturizare.

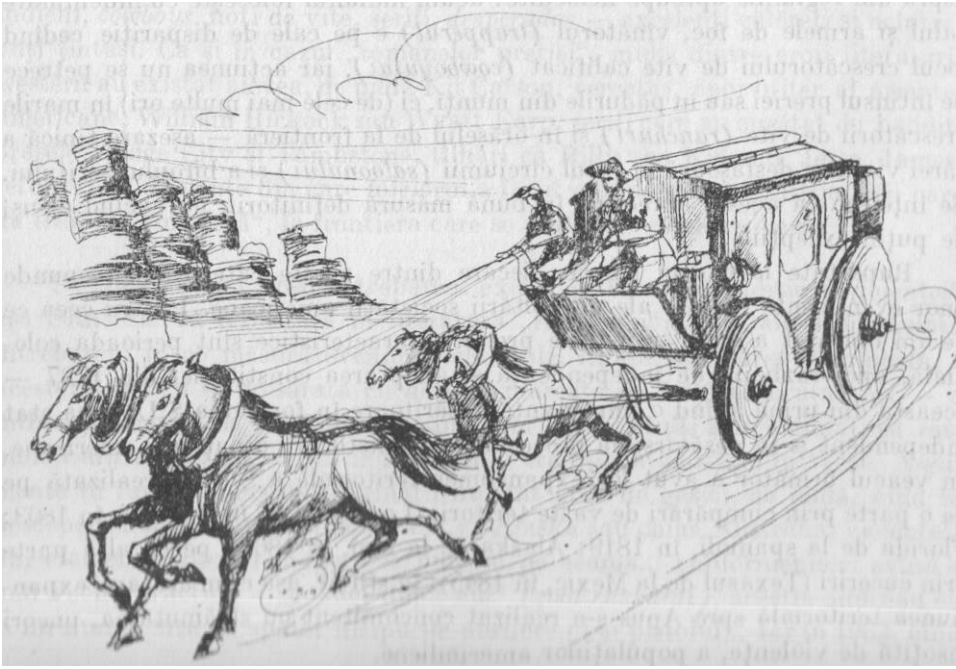

Există, în mod evident, o continuitate între ceea ce numim (convenţional) romanele preriei şi literatura western. O delimitare în timp a celor două genuri nu e lesne de stabilit; după părerea unora dintre istoricii literari şi criticii (puţin numeroşi) care au arătat oarecare preocupare pentru această chestiune, nici măcar nu poate fi vorba de genuri distincte: romanele preriei nu fac decât să prefigureze povestirile western, ambele categorii încadrându-se în genul specific american al „literaturii de la frontieră”. Totuşi, o asemenea delimitare în timp poate fi întreprinsă ţinându-se seama nu numai de datele (evaluate cu oarecare aproximaţie, fireşte) de apariţie a acestor categorii, ci şi de perioada istorică înăuntrul căreia se desfăşoară evenimentele, reale sau de domeniul ficţiunii, din romanul sau povestirea ţinând de acest gen controversat.

Fără îndoială că „piei roşii” şi „feţe palide” apar şi în povestirea western propriu-zisă, dar nu mai sunt primitivii care supravieţuiesc în lupta cu natura aspră din regiunile aproape nelocuite: acum indianul foloseşte cu îndemânare calul şi armele de foc, vânătorul *(trapperul)* e pe cale de dispariţie cedând locul crescătorului de vite calificat (*cowboy-ului),* iar acţiunea nu se petrece pe întinsul preriei sau în pădurile din munţi, ci (de cele mai multe ori) în marile crescătorii de vite *(ranchuri)* şi în orăşelul de la frontieră – aşezare tipică a cărei viaţă se desfăşoară în jurul cârciumii *(saloon-ului)* şi a biroului şerifului. Se înţelege că aceste aprecieri, în bună măsură definitorii, nu exclud câtuşi de puţin excepţiile.

Raportate la cadrul istoric, fiecare dintre aceste categorii corespunde unor evenimente majore ale dezvoltării societăţii americane. Pentru ceea ce ne-am obişnuit a numi „romanele preriei”, caracteristice sunt perioada colonială, apoi războiul de independenţă şi

adoptarea constituţiei din 1787 – aceasta din urmă având o importanţă hotărâtoare în formarea S.U.A. Ca stat independent şi în desăvârşirea procesului de constituire a naţiunii americane. În veacul următor a avut loc expansiunea teritorială a S.U.A., realizată pe de o parte prin cumpărări de vaste teritorii (Louisiana de la francezi, în 1803; Florida de la spanioli, în 1819: Alaska de la ruşi, în 1867), pe de altă parte prin cuceriri (Texasul de la Mexic, în 1845); în sfârşit, aşa cum arătam, expansiunea teritorială spre Apus s-a realizat concomitent cu strămutarea, uneori însoţită de violenţe, a populaţiilor amerindiene.

Povestirea western apare în preajma unui alt eveniment istorie de cea mai mare importanţă, războiul civil (1861–1865) şi care a reprezentat de fapt o luptă între două sisteme sociale – sistemul sclaviei şi sistemul muncii salariate – şi a dus la victoria statelor din nord, creând condiţii propice dezvoltării rapide a economiei şi, implicit, colonizării vastelor teritorii din apusul ţări, a regiunii cunoscute sub numele de West.

Westul nu reprezenta un teritoriu riguros delimitat din punct de vedere geografic la începutul veacului trecut, când Cooper îşi scria romanele, prin acest termen se desemnau toate regiunile aflate la apus de fluviul Mississippi; mai târziu, pe măsură ce emigranţii din Est ocupau noi teritorii, Mississippiul înceta de a mai fi „frontiera”, iar Westul se… muta mai către apus.

Fundalul pe care se desfăşoară literatura western este din punct de vedere geografic, foarte variat: în afară de crescătoriile de vite din prerie şi de orăşelul tipic de pionieri, apar (mai rar) marile monumente ale naturii: pustiurile nisipoase, cum este celebru! Deşert Colorat, regiuni aride ca Valea Morţii (Death Valley), situată între California şi Nevada – unul dintre ţinuturile cele mai fierbinţi din lume – sălbaticele chei ale râului Colorado,

cunoscute sub numele de Marele Canion (Grand Canyon) şi pădurile uriaşe de pe coasta Pacificului, unde se găseşte cel mai gros şi cel mai „bătrân" copac din lume, sequoia.

Cucerirea şi colonizarea Westului, presărate cu violenţe dar nu lipsite de un anume pitoresc, au oferit romanului de aventuri şi filmului western inepuizabile surse de inspiraţie şi înainte de orice, o vastă galerie de personaje: indieni, *cowboys*, hoţi de vite, şerifi, *desperados* – excelenţi călăreţi şi neîntrecuţi ţintaşi. Ca şi în cazul „romanelor preriei", mulţi dintre eroii literaturii western au existat aievea, de pildă Kit Carson, cercetaş, apoi ofiţer al armatei americane, William Hickock sau Wyatt Earp, şerifi care au curăţat de bandiţi oraşele Dodge City şi Tombstone, tâlhari ca Billy the Kid sau Jesse James, jefuitori de diligenţe din care folclorul a făcut eroi populari, şi atâţia alţii care au trăit la „frontieră", la frontiera care se muta mereu către Apus.

Se pune în mod firesc întrebarea: există, în West o „tradiţie a violenţei" aşa cum este ea reflectată în literatura „frontierei"? Sau, altfel formulată întrebarea: în ce măsură evenimentele reale, legate de istoria frământată a acestor teritorii – presărată cu acţiuni marcate de forţă şi brutalităţi – a influenţat modul de viaţă al oamenilor din West? Mulţi sunt înclinaţi să răspundă afirmativ: da, există indubitabil o tradiţie a violenţei în West. Argumente în favoarea acestei afirmaţii nu sunt greu de găsit: de pildă, când se descoperă aur în regiuni îndepărtate, ca Alaska sau chiar Australia, violenţele din efemerele aşezări miniere se puneau pe seama… californienilor: având o mai veche practică a „goanei după aur" *(gold rushului),* aceştia aduceau cu ei nu numai sita de spălat nisipurile aurifere ci și pistolul… Iar în 1963, când vestea asasinării preşedintelui John F. Kennedy a zguduit lumea, nu puţini nu fost comentatorii care arătau că teatrul tragicului

eveniment a fost oraşul Dallas din Texas – teritoriu cu o veche tradiţie a violenţei… Sunt, desigur, argumente falacioase, dar este în afară de orice îndoială că Texasul şi California nu fost printre teritoriile cele mai „fierbinţi” ale Westului şi o investigaţie în trecutul lor ne poate duce la unele concluzii interesante.

Texasul a fost multă vreme un fel de măr al discordiei între Mexic şi S.U.A. Pretenţiile mexicane asupra teritoriului erau perfect justificate, istoriceşte vorbind: în urmă cu trei veacuri, conchistadorii de Vaca şi de Soto îl „luaseră în stăpânire” pentru coroana spaniolă. Pe de altă parte, numeroşi imigranţi americani veniţi din nord şi nord-est întemeiază aici aşezări prospere. Guvernul mexican nu privea cu ochi buni emigraţia nord-americană în această regiune – favorabilă creşterii vitelor şi culturii bumbacului – punând tot felul de condiţii, unele dintre ele de-a dreptul năstruşnice, de pildă: coloniştii să fie neapărat de confesiune catolică…

În 1836, generalul mexican Santa Anna atacă aşezarea Alamo şi măcelări pe cei circa două sute de apărători, între care se afla şi celebrul David Crockett. Câteva săptămâni mai târziu, texanii, conduşi de Sam Houston, îşi luară revanşa învingându-l pe Santa Anna la San Jacinto şi declarându-se independenţi de Mexic. Apoi, în cadrul unui soi de referendum, texanii au votat aproape unanim pentru anexarea la Statele Unite; dar delegaţii statelor din nord se opuseră deoarece Texasul, stat sudist, cu plantaţii de bumbac, ar fi mărit ponderea statelor sclavagiste în sânul Uniunii. Drept care, Texasul se declară republică independentă.

Perioada aceasta (1836–1845), în care autoritatea mexicană fusese înlăturată iar cea nord-americană nu se instalase încă, se caracterizează prin numeroase violenţe şi o rată ridicată a delincvenţei, cărora nu le-au putut face faţă nici celebrii *Texas Rangers* – corp de jandarmi

voluntari ale cărui acţiuni îndrăzneţe au intrat în legendă. În cele din urmă, după ani de frământări, în decursul cărora instabila republică texană a cerut adesea ajutorul S.U.A., preşedintele James K. Polk, proaspăt ales şi având o majoritate democrată în Congres, reuşeşte să ducă la bun sfârşit negocierile. În decembrie 1845, constituţia texană este acceptată de Congres, Texasul primit în Uniune şi drapelul S.U.A. Se îmbogăţeşte cu încă o stea: a 28-a.

Cam în aceeaşi vreme, în California aveau loc, de asemenea, mari frământări politice, cărora guvernul S.U.A. Încerca să le pună capăt; căpitanul Frémont fu însărcinat de guvern să însoţească o expediţie până la graniţa cu California, pe atunci teritoriu mexican – o expediţie... ştiinţifică. John C. Frémont mai condusese două expediţii în West; în 1842, având-l drept ghid pe celebrul Kit Carson, explorase Munţii Stâncoşi, iar în 1843–1844, mai întâi cu Tom Fitzpatrick şi apoi cu Kit Carson, explorează Oregonul şi Nevada, trece peste Sierra Nevada, până în California şi se întoarce pe un itinerar sudic.

Aşadar, Frémont cunoştea drumul spre California. De altfel, expediţia din 1846 cuprindea un convoi de căruţe care transportau oamenii de ştiinţă şi materialele, dar şi câteva sute de cavalerişti, având ca ghid pe acelaşi Kit Carson.

Expediţia alese drumul care trecea la sud de pista spre Santa Fé, prin New Mexico şi Arizona, până la frontiera cu California; aici, prezenţa cavaleriştilor căpitanului Frémont se dovedi cât se poate de oportună: autorităţile mexicane nu reuşeau să menţină ordinea printre aventurierii de felurite naţionalităţi, mai ales americani veniţi pe calea mării prin portul Yerba Buena (care mai târziu va deveni San Francisco). Ţara trecea prin adânci frământări interne: după obţinerea independenţei şi constituirea republicii federative (1824) începuse lupta pentru putere între diferite grupări, creându-se o

instabilitate politică favorabilă manifestărilor anarhice – scandalurile se ţineau lanţ, crimele rămâneau nepedepsite. Toate acestea îi nemulţumeau profund pe cei veniţi din est să se stabilească aici şi care vedeau în coloana lui Frémont, ce se apropia, o posibilitate de a întrona legea şi ordinea, de a scăpa de hegemonia Mexicului frământat de lupte fratricide.

Începutul l-au făcut imigranţii americani din Yerba Buena, care s-au răsculat, arborând celebrul lor *Bear's Flag* – un drapel alb pe care erau desenate un urs şi o stea: ursul era emblema Californiei, iar steaua o aluzie mai mult decât transparentă… Curând, răscoala se transformă într-o adevărată bătălie, iar Frémont interveni ocupând câteva puncte strategice. Rând pe rând, oraşele Monterey, San Francisco şi Sacramento înălţară drapelul înstelat. Dinspre mare, comodorul Stockton cucereşte Santa Barbara şi San Pedro, întâlnindu-se cu Frémont la Los Angeles. Grupuri armate californiene sub conducerea unor ofiţeri mexicani dau contralovituri trupelor americane, dar administraţia coruptă şi veleităţile dictatoriale ale preşedintelui Lopez de Santa Anna slăbiseră moralul armatei mexicane şi, în ianuarie 1847, la Cahuenga Rancho, generalul mexican Andréas Pico şi căpitanul (între timp: colonelul) Frémont semnează armistiţiul.

Frământările prin care trecea regiunea au mai continuat multă vreme, fiindcă aveau să mai treacă aproape patru ani până ce California să fie admisă ca stat în Uniune; de data aceasta procesul a fost invers decât în cazul Texasului: senatorii statelor sudice se opuneau deoarece californienii adoptaseră în 1848 o constituţie care scotea în afara legii sclavia. Între timp, descoperirea unor nisipuri aurifere făcuse din California un teritoriu bogat şi provocase o imigraţie masivă, care în doi ani îi mărise de cinci ori populaţia; orăşelul Yerba Buena, de pildă, avea 800 locuitori când s-a descoperit aurul în

California, iar doi ani mai târziu un recensământ înregistra 25.000 locuitori.

O bună parte a povestirilor western care se desfăşoară în Texas sau în California sunt plasate în aceste perioade politico incerte, când respectivele teritorii nu mai erau mexicane, dar încă nu fuseseră formal primite în Uniune; valuri de imigranţi soseau din Est în lungi şiruri de care cu coviltir – dar nu numai imigranţi în căutarea unui petec de pământ pe care să crească vite sau să cultive grâne, ci şi aventurieri veniţi din toate colţurile lumii, care profitau de lipsa unei poliţii regulate pentru a se deda la fărădelegi, jafuri şi crime. În cartierul portului San Francisco de pildă, care a primit numele *Barbary Coast* („Coasta Barbarilor", după numele litoralului nord-african bântuit în Evul Mediu de piraţi), se aciuaseră numeroşi indivizi căutaţi de poliţiile altor state, gangsteri, jucători profesionişti, prostituate, se înfiinţaseră mulţime de cârciumi, tripouri, bordeluri, creând oraşului o tristă faimă.

Cetăţenii cinstiţi din California au încercat să-şi apere viaţa şi avutul înfiinţând un corp de poliţie semivoluntar: *the Hounds* („Dulăii"), membrii săi se recrutau în majoritate din foşti soldaţi şi din... condamnaţi eliberaţi pe cuvânt de onoare. Curând „dulăii" deveniră şi ei o plagă pentru San Francisco, jefuind negustorii şi terorizând străinii – în special pe chinezi şi negri. Drept urmare, s-a înfiinţat un nou detaşament numit *Vigilantes*, care nu mai lupta împotriva bandiţilor profesionişti ci a „Dulăilor", reuşind, nu fără jertfe, să cureţe oraşul de ei. După „Dulăi", veni rândul cârciumilor, tripourilor şi bordelurilor de pe *Barbary Coast,* unde Vigilenţii se arătară tot atât de necruţători, făcându-se şi ei vinovaţi de ilegalităţi şi excese – de pildă judecăţile sumare urmate de executarea pe loc a pedepsei capitale *(lynching* – „linşaj"; termenul, apărut mai târziu, îşi trage probabil originea de

la numele colonelului Thomas Lynch, luptător în Războiul pentru Independenţă).

Vedem, aşadar, că istoria Westului nu duce lipsă de subiecte ademenitoare pentru autorii orientaţi către literatură de aventuri. Scriitori ca A.B. Guthrie Jr. Sau Steward Edward White (şi alţii) au folosit cu precădere figuri istorice în povestirile lor. S-au scris zeci, chiar sute de povestiri despre incidentele de la Alamo şi moartea eroică a lui Davy Crockett, despre viaţa aventuroasă a ghidului Kit Carson, despre expediţiile îndrăzneţe ale lui John Frémont. Multe dintre ele au folosit drept bază unor scenarii de film, realizate (cu mai mult sau mai puţin succes) la Hollywood, citadela filmului american situată în California, prin urmare în Vestul îndepărtat, ceea ce oferea respectivelor pelicule folosirea unui decor natural dintre cele mai autentice. Câteva dintre aceste filme – mai ales cele care se abat de la formulele stereotipe ale westernurilor turnate în serie – constituie realizări remarcabile intrate în repertoriul permanent al cinematecilor; un exemplu: *„Alamo,* unde, alături de binecunoscutul John Wayne, apărea Richard Widmark în rolul lui Jim Bowie, organizatorul rezistenţei de la Alamo şi erou naţional american. Widmark, însă, a interpretat un Jim Bowie cam beţiv şi foarte diferit de imaginea eroului viteaz şi devotat până la sacrificiu cauzei pe care o apăra – ceea ce i-a adus aspre critici din partea unor asociaţii şi organizaţii aşa-zise patriotice.

„Cazul Bowie" şi filmul *Alamo* au generat interesante discuţii în critica literară americană, cu care prilej a ieşit în evidenţă că anumite povestiri ale genului depăşesc cadrul eminamente specific dar şi oarecum restrâns al literaturii western intrând în categoria (mai veche şi temeinic statornicită) romanului istoric propriu-zis, între altele prin însuşi evoluţia personajului real. De pildă,

Frémont n-a fost numai militarul animat de spiritul de aventură şi promotor al unor acţiuni temerare: imediat după 1850, californienii l-au trimis să-i reprezinte în Congres, iar mai târziu, în 1856, acelaşi John Charles Frémont era cât pe ce să ajungă al 15-lea preşedinte al S.U.A.: candidat al republicanilor la alegerile prezidenţiale, a fost învins de James Buchanan.

Interesant este faptul că autorii de literatură western, ca şi biografii lui Frémont profesează uneori opinii diametral opuse: unii dintre biografi îi atribuie trăsături de caracter nu prea măgulitoare, zugrăvindu-l fanfaron, chiar şarlatan, gata oricând să profite de buna credinţă a naivilor, alţii văd în el un erou naţional, deschizător al drumurilor spre West. Către sfârşitul vieţii, retras din viaţa politică şi sărăcit, a găsit sprijin material în activitatea de scriitoare a soţiei lui, Jessie Benton Frémont, autoarea câtorva cărţi interesante (între care *Far West Sketches*, 1890 – „Schiţe din Vestul îndepărtat"). Controversele în legătură cu Frémont nu s-au încheiat nici în zilele noastre: un roman, *Dream West (dream* = „vis") al lui David Nevin, apărut în 1985 la editura Putnam, a stârnit vii discuţii în cadrul cărora istoricul Marcus Cunliffe a relevat caracterul „şarmeur şi provocator" al personajului, precum şi pe cel „profund ambiguu" al acţiunilor sale. Nu este pentru prima oară când literatura se află în contradicţie cu istoria, iar genul western nu face nicidecum excepţie – ba dimpotrivă.

Din acest punct de vedere, Frémont nu constituie nicidecum un caz unic; şi în ceea ce îl priveşte pe Christopher „Kit" Garson, părerile diferă. După ce a călătorit câtăva vreme cu negustorii de blănuri, îl însoţeşte pe J.C. Frémont în expediţiile din 1842–1845, care-i aduc faima unui experimentat *mountainman,* apoi însoţeşte ca ghid corpul expediţionar al generalului Stephen Kearny în California; aici, în bătălia de la San Pasqual (1846), când

trupele lui Kearny au fost înconjurate, reuşeşte să se strecoare – împreună cu un alt cercetaş, E.F. Beale şi cu un ghid indian – printre liniile mexicane şi să aducă ajutoare de la San Diego. Mai târziu a fost numit în fruntea agenţiei indiene de la Taos, iar în Războiul Civil a condus un regiment de voluntari din New Mexico. Ca şi în cazul lui J.C. Frémont, unele mărturii contemporane menţionate de biografi îl pun pe Kit Carson într-o lumină nu prea favorabilă: se pare că era irascibil şi adesea cam grăbit să pună mina pe armă…

Critica moi nouă (este vorba de criticii americani, fireşte, de vreme ce genul western este eminamente american) tinde să deosebească romanul istoric al Westului de povestirea western propriu-zisă care perpetuează un mit. Irwin R. Blacker (în *The Old West în Fiction)* exprimă limpede această tendinţă: „Romanul istoric al Westului nu este, în fapt, deosebit de romanul istoric din orice alt loc sau timp… Este mai lesne de evaluat romanul istoric al Westului decât povestirea care foloseşte mitul Westului, deoarece este general acceptat că scriitorii primei categorii se găsesc în cadrul unei tradiţii în care au fost create mari opere de artă. Folosesc expresia «general acceptat» deoarece erudiţii care scriu istoria literaturii western şi redactează studii critice găsesc că romanul istoric american e suspect. Ei vor recunoaşte valabilitatea unui roman ca *Război şi pace…* dar nu sunt deloc siguri cum trebuie să considere romanul istoric scris în Statele Unite şi tratând despre un episod din istoria noastră naţională… Pentru mai multă siguranţă, majoritatea acestor critici şi erudiţi evită complet tema. Dar aceasta nu înseamnă că respectivele cărţi nu s-au scris şi că n-au fost acceptate de marele public. Nu înseamnă nici că anumite calităţi fundamentale ale multora dintre aceste cărţi au trecut neobservate. An de an, premii literare majore sunt decernate autorilor de romane istorice ale Westului”.

Desigur că părerile unui specialist ca I.R. Blacker sunt demne de luat în consideraţie, deşi, după părerea noastră, nu trebuie scutite, la rândul lor, de unele observaţii critice. Este foarte adevărat că premii literare prestigioase au fost atribuite unor autori de literatură western – mai mult, a luat fiinţă *Western Writers Association* care decernează anual „Pintenul de aur" pentru cea mai bună povestire western. Nu este mai puţin adevărat că autorii de povestiri western – cărora trebuie să le adăugăm pe scenariştii de filme şi seri ale T.V. Ale genului – sunt adesea supuşi tentaţiei de a exploata cu precădere aspectele violente ale istoriei agitate a Westului; experienţa a arătat însă că, de cele mai multe ori, abundenţa scenelor violente influenţează negativ gradaţia epică a naraţiunii şi duce în ultimă instanţă la producţii de calitate mediocră. Aceasta se datorează, poate, şi faptului că, aşa cum arătam povestirea western – spre deosebire de ceea ce am numit convenţional – „romanele preriei" – nu mai oglindeşte lupta pionierului cu natura aspră, ci, în general, lupta pentru impunerea legii, a principiilor morale fără de care nu se poate constitui o societate stabilă.

Nici eroii nu mai sunt aceiaşi. După cum remarcă judicios regretatul D.I. Suchianu (în *Prefaţa* la versiunea românească a cărţii lui Joe Hamman *Far West* – E.L.U., Bucureşti, 1966): „Eroul cel mare nu apărea... nici în persoana vânătorului, nici a prospectorului, nici a constructorului, nici a ghidului, nici a poştaşului, ci a şerifului, a *marshal-ului.* Un Buffalo Bill, un Wyatt Earp, faimoşii *Texas Rangers*, iată figurile legendare. Eroismul lor este de un gen foarte particular. Fapta lor nu seamănă nici cu a căpitanului de oaste, nici cu a detectivului de afaceri poliţiste. Duşmanul aici e anarhia, individualismul exacerbat al unor oameni pentru care omorul era singurul mod serios de a rezolva o problemă. Şeriful, *marshal-ul* trebuia să fie omul care trage cel mai iute, care trage întâi;

dar care trage rar, şi totdeauna după ce nicio altă ieşire nu mai există. Este un duel singular între un om şi toată lumea, în serviciul legii, al ordinii, al unui minimum de viaţă socială posibilă”.

Şi astfel, iată-ne ajunşi la ceea ce Irwin R. Blacker numeşte „mitul Westului”: spre deosebire de autorii care au recreat cu mai multă sau mai puţină măiestrie literară istoria Westului, folosind întâmplări şi personaje reale, autorii de povestiri western propriu-zise au folosit (după ce l-au creat) mitul, cu simbolurile sale pe care criticul american citat de noi le enumeră astfel: „Eroul principal şi personajul negativ, deosebirea categorică dintre Bine şi Rău, duelul, pistolul cu şase focuri, pălăria Stetson, calul, codul onoarei, eroina care va fi sărutată numai la urmă”. Şi I.R. Blacker conchide: „Cu aceste simple procedee, scriitorul care lucrează în domeniul mitului Westului este în stare să aştearnă pe hârtie aproape orice poveste”.

În ciuda acestor „simple procedee”, povestirea western şi-a găsit actualmente locul în literatură, deşi procesul ei de maturizare încă nu s-a încheiat. Cât priveşte „mitul” şi „simbolurile” ei, nu trebuie totdeauna judecate cu asprime, fiindcă şi povestirii western i se potriveşte comentariul lui James Mason la filmul western (în serialul T.V. *Hollywood – Istoria filmului mut*, care s-a difuzat şi la noi), care arăta, pe bună dreptate, că westernul nu numai că a reînviat istoria agitată a frontierei, dar a şi recreat-o. De altfel, cele mai convingătoare dovezi ale viabilităţii povestirii western le constituie controversele înverşunate pe care le stârneşte şi interesul cu care este primită de un larg public cititor.

Atât romanul preriei cât şi povestirea western sunt uneori încadrate în ceea ce unii caracterizează drept „literatura frontierei”. Se cuvine să insistăm asupra faptului că în America veacurilor XVIII şi XIX termenul

„frontieră” nu avea accepţia pe care o are astăzi. Un istoric american a definit-o, poetic, „linia spumoasă a valului pe nisip, care demarcă înaintarea extremă a oceanului omenesc”; un altul, mai prozaic, vorbea despre zona „în care desimea populaţiei era mai mică de doi sau trei locuitori pe mila pătrată şi în care albii duceau viaţa indienilor”. Drept urmare, pe măsură ce populaţia înainta dinspre coasta Atlanticului, peste Marile Prerii şi Munţii Stâncoşi, spre coasta Pacificului, frontiera îşi schimba şi ea coordonatele geografice înaintând către West. Dar frontiera (cum vom încerca să arătăm mai departe) nu era numai o simplă linie de demarcaţie: legată de un anume mod de viaţă, devenise un proces social care încuraja iniţiativa, înăsprea moravurile şi făurea concepţii democratice pe plan economic şi social.

Oamenii frontierei sunt eroii atât ai romanului preriei, cât şi ai povestirii western; personajele romanului preriei sunt oamenii frontierei dintr-o primă etapă a cuceririi Westului, anume cea a cercetării celor mai bune căi de acces, urmată de pregătiri pentru anexarea la Uniune a principalelor teritorii.

Transformări profunde se produseseră în aceşti ani: între 1790 şi 1830, populaţia ţării se triplase, trecând de la patru la douăsprezece milioane, iar suprafaţa se dublase. Un ritm de creştere pe care un om politic avizat ca John Caldwell Calhoun, ministru de război sub preşedinţia lui James Monroe, îl califica (în 1817) drept „înspăimântător”.

Personajele povestirii western sunt oamenii frontierei dintr-o a doua etapă caracterizată prin colonizarea noilor teritorii. Valuri succesive de emigranţi porneau peste Marile Prerii spre Coasta Pacificului, unde îşi întemeiau cămine, creşteau vite, lucrau în mine. Mulţi dintre ei erau emigranţi europeni în special irlandezi şi scoţieni, polonezi, italieni, ruşi. Totuşi, cei mai mulţi erau americani din est. Publicistul francez Alexis de Tocqueville, care în

anii aceia a efectuat o lungă călătorie în Lumea Nouă, arătа (în *De la Démocratie en Amérique,* 1835): „În general, domneşte credinţa că întinderile deşerte ale Americii se populează cu emigranţi europeni, care debarcă în fiecare an pe ţărmurile Lumii Noi, pe când populaţia americană creşte şi se înmulţeşte pe pământul ocupat de părinţi. Aici este marea greşeală. Europeanul care soseşte în Statele Unite, fără prieteni şi deseori fără mijloace, este silit, ca să trăiască, să-şi închirieze serviciile şi nu poate depăşi decât rar marea zonă industrială care se întinde de-a lungul Oceanului… Şi apoi, înainte de a te aventura în inima pădurilor, trebuie ca trupul să se fi obişnuit cu asprimea unei clime noi. Aşadar, acei care îşi părăsesc locurile natale şi pleacă zi de zi… sunt înşişi americanii”.

Se pare că această afirmaţie este într-o oarecare măsură exagerată – în West au emigrat şi europeni, iar pe Coasta Pacificului asiatici (chinezi, japonezi) – dar nu e mai puţin adevărat că un procent ridicat îl dădeau chiar americanii, ceea ce a asigurat o anume unitate populaţiei ţării. Un compatriot al lui de Tocqueville, anume André Maurois (în *Histoire des États Unis*, 1944) completează tabloul: „Datorită ei (emigraţiei americanilor din est – n.n.) calităţile şi defectele puritanilor din Noua Anglie au fost transplantate… iar spiritul din West şi dorul de aventură au fost altoite pe vechile tulpini americane”.

O imagine tipică a acestei (a doua) etape, folosită frecvent de autorii de povestiri western, este a convoiului de emigranţi spre West; mii şi zeci de mii de perechi mai tinere sau mai vârstnice, dornice de a-şi găsi un rost, plecau spre frontieră, unde îşi achiziţionau un *wagon*, o căruţă cu coviltir. Apoi, asociindu-se cu alţi emigranţi şi tocmind un ghid, porneau către West pe una dintre cele două „piste” cercetate de expediţiile din anii precedenţi: Pista Oregonului şi Pista Santa Fé. Carele, trase de cai sau de boi, erau încărcate cu copii, păsări, un sac cu făină,

câte o căpiţă de fân, un fier de plug, o secure, un ferăstrău, un felinar şi o mulţime de nimicuri care de multe ori trebuiau aruncate în drum.

Istoria colonizării Westului este legată mai ales de celebra Pistă a Oregonului – *Oregon Trail* (în engleză, *trail* „urmă lăsată de vânat", „cărare", „potecă", verbul *to trail:* „a se târî", „a urmări un vânat") – care străbătea de-a curmezişul continentul nord-american, de la râul Missouri la Coasta Pacificului. Primii care au explorat porţiuni întinse ale acestei „piste" au fost după cum am văzut, vânătorii şi negustorii de blănuri. Ei au stabilit numeroase rute şi trasee care apoi au fost folosite în bună parte de convoaiele de emigranţi. Către mijlocul veacului, Pista Oregonului devenise o importantă cale de comunicaţii. Lungă de circa 3200 km, era presărată de dificultăţi şi pericole. De ea se leagă numele unor celebri *mountainmen* ca Thomas Fitzpatrick, James Bridger şi Joseph Meck, care deveniră ghizii cei mai apreciaţi.

Pista Oregonului îşi are propria ei istorie, care, la rândul ei, constituie o secţiune cuprinzătoare a istoriei cuceririi şi colonizării Westului: John Bidwell, un învăţător originar de lângă New York, organizează în 1841 primul convoi de emigranţi, cuprinzând circa optzeci de bărbaţi, femei şi copii, din care jumătate a pornit spre sud-vest, în California, iar cealaltă jumătate şi-a continuat drumul călare spre Oregon. Primul convoi de emigranţi care ajunge în Oregon cu chervanele este cel organizat în 1842 de Elijah White, medic, misionar al bisericii metodiste şi agent federal pentru afacerile indiene. Anul următor (1843) este începutul „Marii Emigraţii": spre West pleacă două sute de familii, cuprinzând circa 900 oameni, şi având cu ele cam 1.000 vite. Patru convoaie străbat traseul în 1844, iar în 1845 totalul emigranţilor trece de 3.000.

Povestirile (şi filmele) western care au ca fundal peisajele şi convoaiele de emigranţi de pe Pista Oregonului

sunt foarte numeroase – ceea ce este firesc, dacă avem în vedere că o asemenea călătorie era legată de tot felul de întâmplări neprevăzute şi de eforturi uriaşe, şi presărată cu tot felul de primejdii. Drumul dura cam şase luni. Înaintând cu o „viteză" de patru kilometri pe oră, convoaiele de care trase de cai sau de boi puteau face patruzeci de kilometri în zilele bune, pe teren plat; în regiunea muntoasă, media zilnică scădea uneori sub zece kilometri. Majoritatea convoaielor avea ca ţintă valea Williamette, căreia îi mersese faima că este foarte potrivită păşunatului şi culturii cerealelor. Zi de zi, lungi convoaie de care cu coviltir, conduse de ghizi pricepuţi, porneau în lunga călătorie spre West. Chervanul emigrantului, cu pânza lui decolorată umflată de vânt, a primit şi o poreclă: *prairie schooner* – „corabia preriei". La apusul soarelui, chervanele formau un cerc, cu bagajele şi bărbaţii în afară, iar femeile, copiii şi animalele înăuntru. Toată noaptea, bărbaţii făceau de pază cu rândul. Mâncare se gătea pe drum, rufele erau spălate în mers. Şi tot pe drum se năşteau copii şi se contractau căsătorii – un preot nu lipsea niciodată din convoi. Cei slabi şi cei bolnavi mureau şi erau îngropaţi în morminte fără inscripţii, acoperite cu pietre, ca să nu le dezgroape *coyoţii.* Când animalele istovite nu mai puteau trage carele grele, o parte din bagaje trebuiau părăsite. De-a lungul pistei se înşirau astfel tot felul de obiecte – mobile vechi, sobe de tuci, roţi de car rupte, alături de scheletele de cai şi boi nălbind la soare.

Toate acestea erau întrucâtva normale – adevăratele pericole veneau din altă parte; de pildă, de la triburile indiene care (pe bună dreptate) nu vedeau cu ochi buni pătrunderea oamenilor albi pe domeniile lor de vânătoare şi unele dintre ele atacau convoaiele. La aceasta se adăugau epidemiile de holeră, furturile, setea în regiunile de deşert, frigul în cele muntoase (South Pass, din Munţii Stâncoşi, se află la o înălţime de aproape 2 300 m),

transformând călătoria într-un lung calvar. Şi totuşi, pentru cei tineri şi rezistenţi Pista Oregonului, cu peisajul ei mereu schimbat, cu cirezile de bizoni alergând pe întinsul preriei şi vânătorile organizate pentru aprovizionarea convoiului, constituia o aventură pasionantă. În deceniul 1845–1855, în ciuda condiţiilor grele în care se efectua drumul, convoaiele de emigranţi erau atât de numeroase, încât Pista Oregonului deveni o cale precis definită, săpată adânc în solul Westului nord-american – atât de adânc încât pe porţiuni întinse trebuiau tăiate drumeaguri paralele ca emigranţii să-şi poată continua călătoria.

Noii sosiţi n-au format o populaţie omogenă de-a lungul celor şapte-opt decenii cât a durat cucerirea Westului. Aşa cum arătam, cei din prima etapă îşi păstraseră ca ocupaţie de bază vânătoarea; erau oameni de obicei necăsătoriţi, trăind asemenea indienilor – erau, aşadar, foarte aproape de personajele romanelor preriei. Un călător englez, Fordham, îi descrie astfel: „O rasă de oameni cutezători, voinici, trăind în colibe sărăcăcioase pe care le fortifică atunci când se află în război cu indienii, pe care îi urăsc dar cu care se aseamănă la îmbrăcăminte şi apucături. Sunt neciopliţi dar ospitalieri, prietenoşi faţă de străini, cinstiţi şi demni de încredere. Ei cultivă un fel de porumb mărunt indian, dovleci, cresc porci şi uneori posedă una sau două vaci şi doi sau trei cai. Dar puşca este principalul lor mijloc de întreţinere”. Este evident, deci, că între aceşti oameni care păşeau în avangarda emigraţiei şi *trapperii* colindători ai pădurilor şi preriilor există o singură deosebire esenţială: erau sedentari (cel puţin pentru o vreme), pe când *trapperii* duceau o viaţă nomadă. Şi-unii, şi alţii erau obişnuiţi să mânuiască securea şi puşca, funia şi undiţa. Şi-au construit „cabane” – de fapt colibe de lemn, rudimentare – au luptat împotriva indienilor ostili şi au făcut comerţ cu cei dispuşi să

colaboreze. Ei au pregătit astfel drumul pentru grupurile din cea de-a doua etapă.

Acelaşi Fordham descrie aceste grupuri ca „un amestec de vânători şi de cultivatori”, deosebindu-se de cele din prima etapă prin faptul că-şi construiau case de lemn cu geamuri de sticlă, că în loc de a folosi izvoare săpau puţuri, că acordau mai multă atenţie cultivării pământului şi creşterii vitelor. Cele dintâi săptămâni după sosirea la destinaţie erau foarte grele. Oamenii dormeau încă în aer liber; bărbaţii începeau să doboare copacii. Adesea se păstra obiceiul din est, ca fiecare familie venită mai de mult să trimită în ajutor noilor veniţi câte un bărbat, iar femeile ajutau la cultivarea unei mici grădini de legume. Casa din trunchiuri rudimentar îmbinate era ridicată în câteva zile. „Dulapul” era o curea lungă de piele de bizon, pe care se atârnau hainele, iar paturile, mesele şi scaunele se confecţionau pe loc. Femeile torceau şi ţeseau în casă; stofele şi păturile trebuiau, înainte de orice, să fie solide.

Către sfârşitul acestei etape începe să apară orăşelul din West – aşa cum îl cunoaştem din povestirile genului – prin constituirea unor forme de comerţ; fiindcă, pe măsură ce populaţia se înmulţea, se găsea şi un negustor să deschidă un *general store* („magazin general”) în care se vindeau de toate, de la ace, aţă şi dantele, până la rachiu şi pistoale. Un vechi *frontiersman* (citat de Joe Hamman) îşi amintea: „Am auzit un om cerând o pereche de ghete şi negustorul răspunzându-i că lipsesc ghetele dar că are un gin nemaipomenit. Un altul, trimis de soţia lui să cumpere o maşină de călcat, se întorcea cu un ceas cu cuc”. Un lucru mai puţin cunoscut este că nu arareori comerţul se făcea prin troc – fermierul aducea porumb, slănină, fructe şi pleca cu securi, cratiţe, îmbrăcăminte, muniţie pentru arme. Preţurile erau de trei ori mai mari ca pe coasta Atlanticului: mărfurile străbăteau şi ele mii de mile pe

pistele Oregonului şi Santa Fé – sau, încărcate pe nave, trebuiau să ocolească America de Sud (Canalul Panamá va fi inaugurat în 1914.)

În sfârşit, un al treilea grup de emigranţi va da orăşelului din West aspectul său tipic, familiar nouă din filmele western. Caracteristic pentru acest al treilea grup era faptul că, pe lângă crescători de vite şi mineri care formau majoritatea, cuprindea medici, avocaţi, negustori, predicatori, meşteşugari – profesiuni trebuincioase pentru alcătuirea unei societăţi stabile, A doua caracteristică: ei nu intenţionau să rămână doar vremelnic, pornind mai departe, spre West, ci – pricepuţi cultivatori şi crescători de vite – erau hotărâţi să-şi petreacă restul vieţii acolo unde se aşezaseră. Au clădit hambare mai mari ca ale predecesorilor lor, case mai solide, de cărămidă sau bârne; au adus o rasă de vita îmbunătăţită, au arat solul cu mai multă pricepere, cultivându-l cu seminţe mai productive. Curând au apărut şi primele mori de făină şi joagăre pentru cherestea, primele şcoli şi biserici. Frontiera căpătase acum altă înfăţişare – era frontiera orăşelelor (de fapt nişte modeste aşezări rurale) cu o uliţă prăfuită, în marginea căreia se înşirau o cârciumă denumită pompos *saloon,* o fierărie-potcovărie, oficiul şerifului, un han cu două-trei camere care se intitula la fel de pompos „hotel” şi alte câteva clădiri de bârne sau din *adobe* – un soi de chirpici folosit în regiunile sărace în lemn şi locuite de mexicani.

Povestirea western tipică nu face, în fond, altceva decât să pună în evidenţă faptul că nici, la frontieră, se vădeau virtuţile şi defectele pionierilor, se zămisleau calităţile lor; curajul, iniţiativa, spiritul de independenţă, călite în lupta de zi cu zi împotriva naturii aspre, a indienilor ostili, a aventurierilor tăind în marginea legii. Numeroşi emigranţi, neavând altă avere, începuseră după cum spunea un cronicar al Westului – „numai cu o casă şi o

nevastă, o biblie şi o puşcă”. Este şi în această afirmaţie unul dintre aspectele mitului Westului – valabil numai pentru perioada de început, a pionieratului propriu-zis, fiindcă, încetul cu încetul, satele se măreau şi deveneau oraşe, teritoriile se delimitau şi deveneau state, cirezile se dezvoltau păscând iarba grasă a preriilor, pământul începea să-şi dezvăluie bogăţiile. Oamenii priveau cu încredere viitorul, convinşi – după cum ne spune tot André Maurois, relevând un alt element al mitului – că „în West erau permise orice visuri, orice ambiţie era legitimă, orice basm era verosimil”.

În fapt, aceste visuri şi ambiţii nu se realizau decât în proporţii modeste: dintre noii veniţi cu pregătire sau dintre imigranţii mai vechi se alegeau un judecător şi un şerif, se găsea câte unul cu chemare pentru meseria de preot, altul era bun de cârciumar şi nu întârzia să deschidă un *saloon* cu o tejghea pentru băutură şi câteva mese pentru jocul de cărţi. Nu e mai puţin adevărat a spiritul de iniţiativă caracteriza pe mulţi dintre oamenii de la frontieră – poetul şi eseistul american Ralph Waldo Emerson descrie (în eseul *Self-Reliance* – „Încrederea în sine”, 1844) un american tipic – un yankeu cum se spune – din acea vreme, care emigrează în West şi devine succesiv fermier, proprietar de prăvălie, speculator de terenuri, avocat, deputat, judecător şi altele, încercând toate meseriile cu mai mult sau mai puţin succes şi „căzând totdeauna în picioare”. Portretul nu era prea exagerat: unul dintre vestiţii comandanţi de armată din Războiul Civil, William T. Sherman, a fost, rând pe rând, soldat în războiul mexican, bancher la San Francisco, avocat la Leavenworth, fermier în Kansas – înainte de a deveni unul dintre cei mai capabili generali, unul dintre făuritorii victoriei armatei nordiste asupra celei confederate.

Harta Westului este presărată cu numeroase

denumiri care evocă istoria agitată a acestui teritoriu, şi îndeosebi „perioada marii migraţii”, cum este uneori denumită deplasarea către apus a „frontierei” şi a oamenilor ei. La poalele Sierrei Nevada, de pildă, nu departe de locul unde se desface din Pista Oregonului o variantă sud-vestică spre California, se află Lacul Donner – denumire ce evocă una dintre marile tragedii desfăşurate aici. Un convoi cuprinzând, între altele, familiile Donner şi Reed, a fost surprins de iarna timpurie a anului 1846, în colibele de pe malul lacului; înnebuniţi de foame, de frig, de scorbut, unii dintre emigranţi se smuciseră, alţii se dedară la acte de canibalism. În primăvară, o echipă pornită din California mai găsi, dintre cei 87 membri ai convoiului Donner, 47 supravieţuitori. Tragica întâmplare a stârnit mare vâlvă în presa S.U.A.; o documentată lucrare a lui C.F. Meglashan *History of the Donner Party*, 1881) a contribuit la destrămarea mitului eminamente romantic ţesut în jurul Pistei Oregonului – lucrarea a inspirat episoade din câteva notabile povestiri western.

De convoaiele emigranţilor amintesc şi alte denumiri – *Wagon Mound* („Movila chervanului”), aflat pe vechea Pistă Santa Fé, sau *Emigrant Rock; Massacre Rock* („Stânca masacrului”), unde un convoi a fost masacrat de indieni; *Destruction Plăteau* („Podişul Distrugerii”), unde emigranţii erau adesea nevoiţi să-şi părăsească avutul, iar scheletele de animale şi mormintele erau mai frecvente ca oriunde; *Horse Creek* („Pârâul calului”) îşi trage numele de la o bandă de hoţi de cai care l-au prădat aici pe *trapperul* şi negustorul de blănuri Thomas Fitzpatrick; o răscruce de drumuri se numeşte *Burnt Ranch* („Ranchul ars”), după numele fermei care a fost de două ori incendiată de indienii *sioux* şi, mai târziu, de tâlhari.

Denumiri de felul acesta mai sunt multe în regiunea Marilor Prerii, în văile Munţilor Stâncoşi şi până în însorita Californie. Despre unele dintre ele nu se mai ştie de unde

provin – în apropiere de *Rock River*, în Wyoming, se află *Hidden Treasure* („Comoara ascunsă"), despre care multă vreme s-a crezut că este o simplă denumire fără temei real, până ce, în 1916, doi *cowboys* au descoperit aici, într-o ascunzătoare, câteva mii de dolari proveniţi din jefuirea unei diligenţe, petrecută cu câteva decenii în urmă.

În mintea multora dintre amatorii de literatură şi filme western, imaginea diligenţei se asociază cu cea a unor cavalcade furtunoase şi focuri de armă – cu ceea ce se numeşte un atac la drumul mare. În această privinţă, filmul lui John Ford *Diligenţa* (1937), după povestirea lui Ernest Haycox (*Diligenţa de Lordsburg* 1936) – film socotit astăzi pe drept cuvânt un „clasic" al genului – şi-a adus partea sa de contribuţie: mai întâi, l-a consacrat pe John Wayne (interpretul lui Malpais Bill) ca interpret ideal al *frontiersmanului*, aşadar al eroului filmului western; apoi a demonstrat că genul western poate produce, cu mijloacele sale specifice, valori artistice autentice în cadrul celei de-a şaptea arte, bineînţeles cu condiţia de a se bucura de contribuţia unor regizori, interpreţi şi scenarii corespunzătoare. Povestirea western, poate mai mult ca orice alt gen, a constituit baza scenariilor a numeroase producţii mai mult sau mai puţin izbutite.

Din păcate, asociaţia de imagini de care vorbeam mai sus (diligentă – atac la drumul mare) corespunde unor triste realităţi din istoria atât de frământată a Westului, şi chiar dacă atacurile săvârşite asupra diligenţelor nu erau atât de frecvente ca în filmele western, nu e mai puţin adevărat că au fost perioade în care nu erau deloc rare – de pildă perioada imediat următoare descoperirii aurului în California. Iată cum descrie Joe Hamman (în op. cit.) aceste pitoreşti vehicule de pe drumurile Westului: „Coşul, în formă de barcă, era susţinut cu legături de piele solide; geamuri la ferestre nu erau fiindcă nici n-ar fi apucat să intre bine roţile prin hârtoape că s-ar fi făcut praf, dar

nişte perdele groase de pânză cenuşie îi fereau pe călători, mai mult sau mai puţin, de ploaie şi de norii de praf.

Gonind pe drum prost, diligenta părea o barcă zgâlţâită de furtună. Nu lipseau nici santinelele în post – oameni înarmaţi suiţi pe acoperiş, cu ochii-n patru, aveau misiunea de a preveni eventualele atacuri ale pieilor-roşii şi ale… albilor.

La primul foc de armă, poştalionul pornea să mâne caii la galop, iar victoria era a celor mai buni trăgători şi a celor mai buni cai. Dacă unul dintre caii înaintaşi era lovit, ceilalţi, în goana lor, căpeau grămadă şi şubreda cetăţuie pe roţi trebuia să se predea.

Dacă surugiul era rănit, hăţurile lungi le apuca vecinul lui, fără ca animalele, care cunoşteau manevra, să încetinească pasul.

Aşa-zişii *desperados,* tâlhari de rasă albă – în cazul când nu li se opunea rezistenţă – se mulţumeau să ia sacii poştali, bijuteriile, armele şi hainele Aceste *holdup* (atac cu mâna înarmată – n.n.) le ofereau călătorilor prilejul de a-şi face apariţia în oraş îmbrăcaţi doar în cămaşă.

Printre piesele unor colecţionari de vestigii ale „vremurilor eroice ale Westului” se află un afiş al celei mai celebre companii de diligenţe din acea vreme, *Wells-Fargo and Co.* (înfiinţată de Henry Wells şi William George Fargo) – afiş care, lipit pe pereţii staţiilor de poştă, era un fel de regulament de funcţionare şi, în acelaşi timp, dădea călătorilor sfaturi, nu lipsite de un anume umor: „Dacă se sperie caii şi o iau la goană, staţi liniştit şi aşteptaţi să vedeţi cum va fi norocul. Dacă săriţi, riscaţi 90 să vă răniţi”; „Nu faceţi scandal în legătură cu mâncarea servită la poşte. Compania face ce poate”; „Scuipaţi în direcţia vântului”; „Procuraţi-vă stimulentul la plecare, fiindcă whiskyul de la poşte nu e nectar”; „Nu înjuraţi”; „Nu vă sprijiniţi de vecin ca să dormiţi”; „Nu atrageţi atenţia asupra locului unde s-a desfăşurat recent un atac, mai ales

dacă sunt femei de faţă”; „Să nu vă închipuiţi niciun moment că vă duceţi la un picnic, aşteptaţi-vă la tot felul de neplăceri”.

Pitoreştile vehicule ale companiei *Wells-Fargo* (care mai târziu şi-a schimbat profilul şi funcţionează în zilele noastre, sub numele *American Express Company)* au intrat din plin în componenţa mitului Westului; printre numeroasele lucrări dedicate diligenţei în West, două se cuvin menţionate: Lucius Beebe şi Charles Cleg *(U.S. West: The Saga of the Wells Fargo,* 1949) şi N.C. Wilson *(Epic Days of the Wells Fargo*, 1936) – aceasta din urmă un soi de lucrare de referinţă la îndemâna autorilor de povestiri western, care au folosit-o din plin.

Este de la sine înţeles că unele reprezentante ale acestui pitoresc mijloc de transport – „intrate în istoria westului pe căi vecine cu legenda”, după cum ne asigură o lucrare de specialitate – au devenit astăzi piese de muzeu; de pildă, în micul muzeu din oraşul Cody (Wyoming) se află diligenţa restaurată şi folosită într-un spectacol organizat de celebrul Buffalo Bill. Vehiculul în chestiune a circulat mulţi ani în California, transportând poştă, pasageri şi săculeţe cu praf de aur din valea râului Sacramento, apoi în Utah, după descoperirea aurului în această regiune, fiind ţinta mai multor atacuri la drumul mare; ciuruită de săgeţile indienilor şi de gloanţele tâlharilor albi, a eşuat până la urmă într-o prăpastie. Aici a găsit-o Buffalo Bill, cu roţile în sus, adăpost pentru şoareci de câmp şi bufniţe; cu ingeniozitate (şi frânghii solide) a fost scoasă la drum şi, reparată provizoriu, a ajuns a doua zi la destinaţie (cu o întârziere de vreo zece ani), primită cu flori şi muzică, cu urale şi discursuri, în prezenţa ziariştilor şi fotografilor presei. Apoi a colindat mulţi ani America şi Europa în spectacolul *Wild West Show*, în care „totul era autentic”, după cum ne asigură (în memoriile sale) organizatorul spectacolului, căpitanul William Cody, care nu era altul

decât vechiul *frontiersman* şi cercetaş Buffalo Bill.

Westul deţine câteva recorduri în ce priveşte transportul cu diligenta, vehicul care aici a trăit mai mult ca oriunde: în 1870, aşadar la un an după ce se terminase construcţia căii ferate a Pacificului care unea cele două mari oceane, mai existau în West 250 diligenţe acoperind trasee de cinci mii de kilometri şi folosind opt mii de cai. Fiindcă marea linie ferată n-a desfiinţat „frontiera”, ci a tăiat doar un „culoar” de-a curmezişul continentului. Alt record: ultimul atac asupra unei diligenţe a avut loc în regiunea Yellowstone, la 20 iulie 1914 (cu opt zile înaintea izbucnirii primului război mondial şi după mulţi ani de când în Europa nu se mai înregistraseră asemenea atacuri la drumul mare).

În sfârşit, deoarece am menţionat mai înainte acel clasic al westernului care este filmul *Diligenţa* şi creaţia de neuitat a lui John Wayne în rolul lui Malpais Bill (şi apoi în multe zeci de pelicule ale genului), se cuvine să arătăm că, în 1985, americanii i-au înălţat popularului actor o statuie pe Wilshire Boulevard din Los Angeles – aşadar în plină citadelă a filmului – o statuie monumentală (şapte metri înălţime, peste şase tone de bronz), creată de sculptorul Harry Jackson. John Wayne este reprezentat (fireşte!) călare – „călărind pentru eternitate”, după cum spunea primarul din Los Angeles, ceea ce nu este o afirmaţie prea exagerată: bronzul durează.

O statuie monumentală dedicată unui actor de film? De ce nu – la Rio de Janeiro s-a ridicat o statuie unui jucător de fotbal (Pelle), la Londra unui… câine care a salvat viaţa unui copil, la Melbourne unui cal care şi-a adjudecat numeroase trofee pe hipodrom; fiindcă brazilienii iubesc fotbalul, englezii câinii, australienii caii, iar americanii westernul: din comitetul de iniţiativă de la Los Angeles au făcut parte nu numai actori de prestigiu, ca James Stewart şi Gary Grant, dar şi doi foşti preşedinţi ai

S.U.A. – Richard Nixon şi Gerald Ford.

Nici trenul n-a scăpat de atacul la drumul mare (pentru circumstanţă: drumul de fier…); statistici exacte nu există, dar frecvenţa ştirilor apărute în ziarele vremii şi relatând despre asemenea atacuri arată că se produceau destul de des; *Express Gazette* relata că în decada 1890–1899 s-au comis în întreaga ţară 261 jafuri de trenuri, în care şi-au găsit moartea 88 de oameni – şi este de la sine înţeles că marea majoritate a acestora s-au produs în West, unde, de altfel, existau „specialişti" în asemenea atacuri banditeşti. Dintre aceşti tâlhari, mai ales Sam Bass, Cole Younger şi Jesse James au exercitat o anume atracţie asupra scriitorilor genului, devenind eroi ai unor povestiri şi filme western. Jesse James, de pildă – unul dintre biografii săi scrie că avea „un stil melodramatic de a-şi comite isprăvile" – este şi el o figură controversată. Mulţi vedeau în el un fel de erou romantic, care nu ucidea decât atunci când n-avea altă cale şi fura numai de la cei avuţi – un fel de haiduc, pornit pe calea pribegiei din pricina dezamăgirii suferite în urma pierderii războiului de către armatele confederate. Când vorbeau de el, oamenii din West nu foloseau expresii ca „bandit" sau „tâlhar", ci pe cea de *outlaw* („proscris", „în afara legii") care se dădea în Anglia unor eroi populari ca Robin Hood. Tânărul folclor american cunoaşte şi *the Ballad of Jesse James* – născută, se pare, în Missouri şi răspândită apoi în toată ţara. În schimb, Robert Ford, care (în 1882) l-a surprins neînarmat şi l-a ucis pe Jesse James – pe capul căruia se pusese un premiu mare („Viu sau mort…") – a devenit, în balada populară, prototipul mişelului şi trădătorului avid de bani.

Jefuirea trenurilor a prilejuit, de asemenea, câteva recorduri în West; primul *train holdup* a avut loc la 6 octombrie 1866 în statul Indiana, când banda celor patru fraţi Reno a jefuit un tren întreg; lucrarea din care am mai citat *(Scribners's Concise Dictionary…)* relatează cu un soi

de (ciudată) mândrie că banda fraţilor Reno este „prima bandă specializată în jefuirea trenurilor, cunoscută în istorie”. Lista acestor „specialişti” e lungă: numele cele mai cunoscute, popularizate în povestiri şi filme mai mult sau mai puţin corespunzătoare realităţii (şi rareori de bună calitate) cuprinde, în afară de Jesse James şi Cole Younger, pe fraţii Dalton, Bill Doolin, Rube Barrow. Toţi au murit împuşcaţi cu prilejul unor atacuri, în afară de Cole Younger: simpatiile de care s-a bucurat Jesse James (erou de baladă…) au contribuit, se pare, la oarecare clemenţă faţă de complicii lui – Cole Younger, arestat şi condamnat la închisoare pe viaţă în 1876, a fost amnistiat în 1901 şi şi-a petrecut restul vieţii în celebrul *Wild West Show* al colonelului William F. Cody (Bufallo Bill), unde interpreta roluri de… tâlhar. Fiindcă, aşa cum arătam, în spectacolul celebrului *frontiersman* totul era autentic…

Desele referiri la film sunt perfect justificate în cazul literaturii western în fond scenariul de film este şi el un gen literar; dar aici mai intervine un factor de cea mai mare importanţă: impactul pe care l-a avut povestirea western asupra cinematografului. Criticul şi istoricul André Bazin (dintre lucrările lui, la noi a apărut *Ce este cinematograful?,* Edit. Meridiane, 1968) are perfectă dreptate când afirmă că Westernul este singurul gen ale cărui origini aproape că se confundă cu cele ale cinematografului”. În 1983, Hollywoodul (şi cinematecile din numeroase ţări situate pe cele cinci continente) a sărbătorit împlinirea a 80 de ani de la naşterea filmului western: *The Great Train Robbery* („Marele jaf al trenului”), turnat de Edwin S. Porter în 1903.

Westul, cu aspectele sale variate, fusese filmat încă din 1894, pentru kinetoscopul lui Edison – o făcuse W.K.L. Dickson, având ca protagonist un fost *cowboy* din Colorado, pe nume Lee Martin, excelent călăreţ şi actor în trupa lui William (Bill) Cody. Un scurt metraj –

reproducând o scenetă din acelaşi show al întreprinzătorului Cody – fusese turnat şi în 1897. Dar filmul lui E.S. Porter era primul lung metraj al genului. *The Great Train Robbery* ecraniza piesa de teatru a unui autor obscur, spectacol care din 1897 înregistra un răsunător succes – poate şi pentru că se baza pe un fapt real. Pornind de la această piesă, James White a scris scenariul, în care vom găsi multe dintre elementele filmului western aşa cum îl cunoaştem astăzi: urmărirea pe acoperişurile vagoanelor în plină viteză, decuplarea şi furtul locomotivei, împărţirea prăzii, lupta dintre tâlhari şi oamenii legii, în care aceştia din urmă vor ieşi învingători, ca totdeauna.

Filmul lui E.S. Porter a consacrat şi pe primul „*cowboy*" din istoria westernului (dacă facem abstracţie de Lee Martin); felul în care a fost găsit are partea sa amuzantă şi merită a fi relatat: pentru diversele roluri, regizorul a căutat interpreţi în lumea actorilor de revistă de pe Broadway, precum şi printre călăreţii manejurilor. Între alţii, l-a angajat pe un anume Max Anderson, un actor de vodevil care „... deşi se declara maestru neîntrecut al echitaţiei, nu încălecase un patruped copitat în viaţa lui", ne asigură Tudor Caranfil (în *Vârstele Peliculei*, Edit. Meridiane, 1982). Şi totuşi, în timpul filmării, acest specialist în roluri de operetă s-a dovedit atât de talentat încât E.S. Porter i-a încredinţat în film nu mai puţin de patru roluri – cu diferite machiaje şi costumaţii – iar din toată echipa a fost singurul care a făcut carieră în cinematograf: sub numele de Broncho Billy, a jucat vreme de şaptesprezece ani (până în 1920) în nenumărate westernuri – primul dintr-un lung şir de *cowboys* specializaţi, ca William S. Hart, Tim Mecoy, Harry Carey, Tom Mix, Fred Thompson, Hoot Gibson, George O'Brien, Dick Foran şi mulţi alţii. În 1920 s-a întors pe Broadway – se pare că dezgustat de rolurile sale de călăreţ şi pistolar – după cum rezultă din declaraţiile făcute de el într-un

interviu din 1948 (reprodus într-o lucrare de referinţă – J.L. Rieupeyrout: *La grande aventure du western.* Ed. Du Cerf, Paris, 1964): „Westernul? Este şi astăzi ceea ce a fost şi pe vremea mea: maximum de distracţie pentru minimum de bani!… formula a rămas aceeaşi: vreo două pistoale, împuşcături, cai, un şerif… Şi cu cât va fi mai puţin plauzibil şi mai absurd, cu atât îl va aprecia lumea mai mult.

Este, desigur, un mod nu prea reverenţios de a vorbi despre filmul western şi despre publicul său – cu atât mai mult cu cât aceste consideraţii vin de la un actor care s-a bucurat vreme îndelungată de sufragiile acestui public. Oricum, filmul lui E.S. Porter era pe afişul primului cinematograf permanent deschis la New York (1903), cu sală de proiecţie specializată, şi a rămas pe afiş vreme de luni de-a rândul.

Aveau să mai treacă peste douăzeci de ani, însă, până la apariţia celei de a doua pelicule de referinţă, *The Iron Horse,* 1924 („Calul de fier"), povestea construirii căii ferate a Pacificului, în care producătorii au lucrat cu *cowboys* şi indieni autentici, iar pentru scenele dificile au fost angajaţi actori de circ: este consacrarea oficială a profesiunii de cascador: regia filmului o semna un tânăr de care nu auzise nimeni, John Ford – acesta lucra (potrivit lui James Mason, în comentariul la serialul *Hollywood*) „cu exactitatea unui jurnal de actualităţi"…

Aşa cum arătam (în capitolul precedent) calul – fără de care povestirea şi filmul western sunt de neconceput – a apărut relativ târziu în Lumea Nouă, adus de spanioli în Mexic, unde se organizară şi primele crescătorii. Aceste *haciendas* funcţionau în locuri neîngrădite, şi caii luau uneori drumul sălbăticiei, găsind în prerie condiţii naturale propice dezvoltării. Curând, indienii învăţară să cunoască valoarea calului şi deprinseră şi meşteşugul de a-l prinde,

a-l îmblânzi, a-l călări, de a-l utiliza la război şi la vânătoare.

Pentru coloniştii albi, calul a fost în primul rând un auxiliar preţios la dezvoltarea creşterii vitelor. În perioada celor două decenii cuprinse între 1860 şi 1880, Marile Prerii sunt scena dezvoltării rapide şi a declinului (tot atât de rapid) a unei uriaşe industrii de transport a vitelor, cu întreaga ei succesiune de *cowtowns* („oraşe ale vacilor") şi de *cattle trails* – drumuri nesfârşite din Texas până în porturile Mississippiului şi la staţiile de cale ferată. Aceste transporturi masive formează o secţiune importantă a istoriei Westului, ele au contribuit la alcătuirea acelor caracteristici ale *cowboy-ului* nord-american, care-l deosebesc de *vaqueroul* mexican sau *gauchoul* sud-american – caracteristici uneori amplificate peste măsură în povestirea western.

Marile transporturi de vite constituie o consecinţă a războiului civil, care paralizase într-o oarecare măsură agricultura şi creşterea vitelor, făcând ca aprovizionarea cu carne să sufere în statele din est. Numai Texasul, regiune specializată în creşterea animalelor, nu cunoscuse ororile „pământului pârjolit" şi *ranchmenii* de-aici n-au lăsat să le scape prilejul de a realiza câştiguri mari; aşa a început exodul spre nord al vitelor, aşa s-au format celebrele *cattle trails,* cuprinzând uneori rute de peste o mie de kilometri. Cele mai însemnate *cattle trails* duceau din Texas în Illinois (la Chicago se aflau mari abatoare), în Montana şi în Kansas; celebrul Chisholm Trail îşi trage numele de la Jesse Chisholm, un metis (mama sa era indiană *cherokee),* care în 1866 a străbătut cu un car cu coviltir, încărcat cu piei de bizon, drumul prin teritoriul indian – Oklahoma de astăzi – până aproape de Wichita, în Kansas, lăsând urme adânci de roţi în solul preriei. Vreme de douăzeci de ani, numeroase transporturi de vite din Texas au urmat această cale, ale cărei urme se zăresc şi

astăzi de-a lungul liniei ferate Santa Fé.

Câteva performanţe uimitoare, realizate în cadrul acestor transporturi masive de vite, au rămas în istoria Texasului şi au constituit surse de inspiraţie pentru povestiri şi filme western. Un anume W.H. Snyder a reuşit să ducă 1200 vite prin Colorado, Wyoming, Utah şi Nevada, peste trecătorile din munţi, până lângă San Francisco – drum care a durat un an şi în decursul căruia, deşi a pierdut numeroase vite, cireada s-a înmulţit: se născuseră sumedenie de viţei… Căpitanul Jack Careton a condus primul o cireadă prin regiunile deşertice, străbătând Valea Morţii şi – în ciuda pierderilor suferite în oameni şi vite din pricina atacurilor indienilor *apache* şi a lipsei de apă – reuşeşte să ajungă în California. Dar cel mai spectaculos transport este probabil cel condus de Pointing şi Malone: o cireadă uriaşă, cale de 1500 km călare şi 700 km cu trenul, din Texas până la New York; după un drum care a durat doi ani, cireada a fost dusă din gara New York la abatoare, pe străzile pline de trăsuri (chiar şi pe Broadway!), speriind caii şi obligând trecătoarele în crinolină să se adăpostească în magazine.

Asemenea performanţe şi-au adus partea lor de contribuţie la crearea unei anumite imagini a *cowboy-ului* – acreditând părerea că, în fapt, *cowboy-ul* este personajul în jurul căruia gravitează, în măsură mai mică sau mai mare, evenimentele din istoria atât de recentă şi de agitată a westului american; şi, într-adevăr, *cowboy-ul* este eroul a nenumărate balade şi romanţe, care se recită sau se cântă acompaniate de chitară şi de banjo, eroul a nenumărate povestiri western, scrise mai ales de autori americani dar şi europeni, a nenumărate filme turnate la Hollywood sau aiurea. Criticii literari (ca să nu mai vorbim de istorici) sunt de acord că literatura şi filmul western fac o nedreptate acestui „erou al marilor spaţii” prin faptul că ni-l prezintă, adeseori, cam convenţional şi unilateral:

convenţional în îmbrăcăminte, în felul de a fi, de a vorbi, în modul său de viaţă – unilateral fiindcă de multe ori accentul cade pe abilitatea lui în mânuirea pistolului şi numai foarte rar îl vedem în exerciţiul activităţii sale principale, aceea a unui foarte calificat crescător de vite.

Se cuvine însă să nu fim prea severi în judecata noastră, fiindcă este oarecum de înţeles de ce autorii de literatură western – gen cu anume specific din categoria mai largă a literaturii de aventuri – au făcut din *cowboy* un erou preferat şi de ce au ales tocmai aspectele neobişnuite, uneori violente, din viaţa lui, şi fără îndoială că au existat şi asemenea aspecte – nici nu se putea altfel în Westul imenselor spaţii sălbatice, supuse unor permanente transformări sociale şi economice, vreme de aproape un veac, unor frământări în cadrul cărora ordinea şi legea se instaurau cu încetul şi anevoie. Fiindcă este foarte adevărat că unii dintre aceşti văcari, sătui de mirosul de băligar și mânaţi de dorul unei înavuţiri rapide, „au ieşit la drumul mare”, cum se spune, au devenit *desperados* – hoţi de vite, jefuitori de diligenţe şi de trenuri, trişori. Şi tot atât de adevărat este că alţii, bucurându-se de încrederea concetăţenilor şi înzestraţi cu îndrăzneală şi un anume simţ al moralei general acceptate şi ai dreptăţii, au devenit şerifi, *marshali,* judecători, luptând – de multe ori cu succes – împotriva fărădelegilor. Se cuvine însă să menţionăm de asemenea şi faptul că aceste ipostaze – atât de utilizate în literatura western – constituiau excepţii; cei mai mulţi dintre *cowboys* n-au devenit nici şerifi, nici *desperados*, nici căutători de aur şi nici n-au fost trimişi de concetăţenii lor să-i reprezinte în Congresul de la Washington, ci au continuat să mâne vitele peste prerie, să le adune în *corraluri* pentru numărătoare şi înfierare, să le ducă la staţiile de cale ferată, unde luau drumul abatoarelor şi fabricilor de conserve.

Se pune în mod firesc întrebarea cum a apărut

cowboy-ul, în ce împrejurări şi-a dobândit însuşirile specifice care au făcut din el eroul principal al povestirii western. Nu putem fixa decât o dată aproximativă a naşterii profesiunii de *cowboy:* în ultimii ani ai veacului al XVIII-lea şi în primii ani ai celui următor, când texanii au învăţat de la vecinii lor din sud cum să crească vite şi astfel *vaqueroul* mexican a dat naştere *cowboy-ului* american, care i-a fost mai întâi ucenic şi apoi urmaş. Această filieră se poate lesne urmări şi filologic: din vocabularul celor mai autentici *cowboys* din West fac parte sumedenie de termeni de origine hispano-mexicană: *mustang, bronco*, *burro, mochila*, *ranch, corral, desperado*, *lasso, rodeo* şi multe altele. Şi, cum se întâmplă uneori, ucenicul şi-a întrecut meşterul, atingând treptat o pregătire profesională deosebită, care i-a imprimat şi un mod de viaţă specific. Fiindcă, după cum e şi firesc, munca şi viaţa *cowboy-ului* n-au fost totdeauna aceleaşi, ci s-au schimbat, în diferite perioade, în funcţie de fazele dezvoltării creşterii vitelor. În general, se pot deosebi patru faze mai însemnate: prima, înainte ca Texasul să devină stat al Uniunii (1845), este cea în decursul căreia *cowboy-ul* şi-a desăvârşit ucenicia; a doua, până la sfârşitul Războiului Civil (1866), a dus la o dezvoltare rapidă a cirezilor în statele din sud şi sud-vest (în Texas, peste 3.500.000 capete de vită în 1860); a treia, până în jurul anului 1885, este cea a uriaşelor transporturi de la sud spre *cowtowns* şi spre staţiile de cale ferată (circa 5.500.000 vite mânate din Texas spre nord), precum şi a extinderii *ranchurilor* în Marile Prerii şi Vestul îndepărtat; a patra durează până aproape de zilele noastre şi se caracterizează prin introducerea vitelor de rasă, mari producătoare de carne şi lapte, şi prin trecerea la metode moderne de creştere.

Marea majoritate a povestirilor şi scenariilor western au ca erou pe *cowboy-ul* din fazele a doua şi a treia – de ce,

este lesne de înţeles: în prima fază, *cowboy-ul* din prerie nu se deosebea de *vaqueroul* mexican, încă nu-şi căpătase însuşirile specifice – autorii preferau pe *trapper*, pe cercetaş şi, firește „pieile roşii" aflate în continuă frământare. Cât priveşte ultima fază, se înţelege că între *cowboy-ul* texan din 1850, păzitor al unor „coarne-lungi" mexicane pe jumătate sălbăticite, şi cel de astăzi, care adună masivele şi pretenţioasele *herefords* cu jeepul, este o deosebire nu tocmai neglijabilă. *Cowboy-ul* zilelor noastre (îl mai putem oare numi aşa?) este un specialist în creşterea vitelor cu nimic deosebit ca fel de viaţă de alţi salariaţi din agricultură, de pildă de tractorişti sau combaineri. În aceste condiţii, este lesne de înţeles de ce autorii de literatură western şi-au ales eroii din perioada cuprinzând a doua jumătate a veacului trecut, când Westul era în curs de colonizare şi *cowboy-ul* mai era *cowboy…*

Alături de *cowboy,* printre eroii preferaţi ai autorilor de literatură western se cuvine pus minerul – mai exact: căutătorul de aur. „Goana după aur" – *goldrush* – este unul dintre capitolele cele mai interesante din istoria Westului. În California – teritoriu mai întâi spaniol, apoi mexican – aurul nu va fi descoperit nici de spanioli şi nici de mexicani, ci de un american şi un… elveţian: James Wilson Marshall şi Johann Augustus Sutter, proprietarii unui joagăr pus în mişcare de apa iute a lui American River. În dimineaţa zilei de 24 ianuarie 1848, James W. Marshall, controlând jgheabul care aducea apa la ferăstrău, găseşte în şanţul de derivaţie, secat prin mijlocirea unor mici ecluze, o grămadă de pietricele galbene: aur. Marshall şi Sutter îşi pierd capul. Înarmaţi cu lopeţi şi târnăcoape, încep să prospecteze febril dealurile înconjurătoare, ceea ce atrage atenţia oamenilor de la fermele din apropiere şi secretul nu mai poate fi păstrat.

În diferite regiuni ale ţării – şi mai aleşi pe coasta

apuseană – vestea descoperirii aurului dă naştere la scene vecine cu panica. Ea soseşte mai întâi la San Francisco; sute şi sute de oameni, care până atunci îşi văzuseră liniştiţi de treburile lor, precum şi tot soiul de aventurieri se năpustesc în văile râului Sacramento şi ale afluenţilor săi. Fermierii şi crescătorii de vite nu sunt în stare să-i oprească. În presă, ştirea apare în numărul din 15 martie al ziarului *The Californian* şi se răspândeşte cu repeziciune în statele din est şi din vest şi în teritoriile care nu fuseseră încă primite în Uniune, se vorbeşte de „bulgări cât pumnul" şi de „milionari în zdrenţe". Negustorii îşi părăsesc prăvăliile, fermierii lasă câmpurile în paragină, văcarii fug de pe *ranchuri*, marinarii dezertează de pe vase – din rada portului San Francisco nu pot ridica ancora nici vasele de război, de pe care o parte din membrii echipajelor a plecat înot; convoaie de emigranţi pe pista spre Oregon se răzgândesc pe drum şi pornesc spre California.

Şi iată că se iveşte şi celălalt erou a nenumărate povestiri Western, prospectorul: cu un târnăcop, o sită, o pânză de cort şi o tigaie, încărcate pe un măgăruş – un *burro*, cum i se spune în California – cu pălăria mare, cizmele înalte şi pistolul la brâu, colindând dealurile şi văile, spălând nisipul şi scormonind pământul, încăierându-se cu proprietarul pământului respectiv, sub privirile mirate ale indienilor…

Cei ce s-au ocupat de istoria Statelor Unite sunt, în general, de acord că descoperirea aurului în California, mai târziu şi în alte locuri (Nevada, Colorado, Idaho, Montana, Wyoming, Alaska), a influenţat mult sporirea emigraţiei către S.U.A. Fiindcă, la rândul ei, nici Europa n-a scăpat de mirajul aurului; ziarele răspândeau veşti senzaţionale, vorbeau despre averi fabuloase. La Londra, Berlin, Paris, se înfiinţează numeroase societăţi pentru exploatarea zăcămintelor din America şi pentru

organizarea emigrării – mai întâi spre California, mai târziu şi în alte regiuni. Amatorii nu lipseau: în cei zece ani care au urmat descoperirii aurului în California, peste 2.500.000 emigranţi au trecut Atlanticul, mulţi dintre ei atraşi de *goldrush,* despre care Mark Twain, Bret Harte, Jack London şi alţii ne-au lăsat pagini de neuitat, iar Charlie Chaplin un film antologic.

Fireşte că, în bună parte, ştirile erau adevărate. În prima decadă de după senzaţionala descoperire din California (1848–1858), minele din văile Sacramento şi San Joaquin au dat aur în valoare de 550.000.000 dolari, adică mai mult de douăzeci de ori producţia de aur a S.U.A. De până atunci. Această uriaşă cantitate de aur se extrăsese de pe un teritoriu pe care spaniolii şi mexicanii căutaseră aur vreme de trei sute de ani, pe un teren pe care Johann Sutter însuşi îl săpase, arase şi grăpase ani în şir. Şi, culme a ironiei, data descoperirii aurului – 24 ianuarie 1848 – se situa numai cu nouă zile înaintea semnării tratatului de la Guadelupe Hidalgo prin care Mexicul ceda California Statelor Unite.

Mirajul aurului a constituit nu numai un stimulent al emigraţiei europene către America, dar şi unul al migraţiei americane dinspre coasta răsăriteană spre cea apuseană, precum şi unul dintre elementele însemnate ale populării unor vaste regiuni şi întemeierii unor aşezări. De pildă, la scurtă vreme după începerea *rushului* californian, prospectorii se vor muta din valea Sacramento mai spre sud, în însorita vale San Joaquin, unde o simplă tabără, la Sonora, se va transforma cu repeziciune într-un oraş important, punct de întâlnire a celor 30.000 de mineri din regiune. Fiecare descoperire mai importantă dădea naştere unor orăşele, care răsăreau ca „ciupercile după ploaie”, cum se spune (o ploaie de aur, ca în basme…), şi ale căror localuri de petrecere se dezvoltau şi erau împodobite după bogăţia zăcământului.

Orăşelul minier din West avea şi el *saloon,* magazin general, o fierărie, un oficiu al şerifului; dar în ciuda acestor asemănări, între oraşele situate în zonele agricole şi cele din regiunile miniere existau unele deosebiri fundamentale. Orăşelul din prerie era adesea şi el doar provizoriu, iar în perioadele de *boom*, cum a fost cea a transporturilor masive de vite din Texas spre nord, se transforma şi el într-un loc de petrecere, cu multe cârciumi şi cu încăierări, cu case de joc şi o faună pestriţă de aventurieri de toate soiurile. În general, însă, era întrucâtva mai liniştit decât oraşul-ciupercă din regiunile miniere: crescătorii de vite şi salariaţii lor, ca să nu mai vorbim de fermieri, îşi câştigau existenţa mult mai greu decât prospectorii norocoşi transformaţi în mineri.

Orăşelul miner apărut peste noapte se dezvolta mult mai repede şi era mai zgomotos, mai brutal, exercita o atracţie mai mare pentru tot soiul de aventurieri: un sac cu pulbere de aur era mai lesne de furat decât o cireadă de vite... Lucrurile se desfăşurau astfel: mai întâi, în regiunile aurifere cu mine proaspăt deschise – în California, iar mai târziu în alte părţi – se înfiinţau mici tabere în jurul minelor de aur (apoi şi a celor de argint); pe lângă fiecare nou zăcământ răsăreau sute de corturi, apoi, încetul cu încetul, se construiau case de lemn, se deschideau *saloonuri,* baruri, case de joc, soseau negustori, cârciumari, jucători de cărţi, femei de moravuri uşoare şi astfel se ridica un oraş-ciupercă. În jurul lui, fermierii desţeleneau pământul, socotind că vor reuşi mai uşor să-şi vândă produsele. Apăreau reprezentanţi ai băncilor, care deschideau sucursale unde minerii puteau depune produsul muncii lor şi contracta împrumuturi garantate prin valoarea zăcământului. Se iveau tot felul de inventatori care ofereau minerilor diverse maşini menite să ridice randamentul – unele fantastice, ca „telescopul indicator”, care făcea să oscileze un ac asupra unui filon

aurifer, dar şi instalaţii practice, de pildă „toboganul”, precursorul canalizărilor cu jgheaburi de lemn şi sisteme de a produce jeturi care smulgeau rocile aurifere, canalizându-le spre nişte site semimecanice. Reziduurile din unele mine vechi au fost tratate, în vremurile mai noi, cu metode moderne – reexploatare care s-a dovedit în unele cazuri rentabilă.

Întocmai ca şi în „oraşele vacilor”, centrul activităţii acestor oraşe miniere era *saloon-ul*, local de petrecere unde se bea whisky prost, se dansa, se juca faro şi pocher, câteodată pe sume foarte ridicate. *Saloon-ul* era printre primele clădiri care apăreau într-un oraş-ciupercă, la început într-o baracă primitivă, cu o tejghea de lemn negeluit şi luminată gălbui de lămpi cu petrol; pe măsură ce oraşul creştea, aceste cârciumi se înmulţeau, deveneau mai luxoase, se aducea un pian mecanic, cupletişti şi dansatoare, mese de joc, pereţii se împodobeau cu catifele, tablouri, trofee de vânătoare, în tavan se atârna un candelabru. Lăsând deoparte unele exagerări (într-o anumită măsură justificate – ele constituie un privilegiu, poate chiar o datorie a autorilor de literatură de aventuri), este în afară de orice îndoială că băutura şi jocul duceau uneori la încăierări. Omul din West – regiune unde legea nu se instaura decât treptat, cu mare încetineală nu-şi părăsea niciodată revolverul; fie el miner, *cowboy*, negustor sau jucător profesionist, el ştia că unde nu există şerif, *marshal* sau judecător, trebuie să-şi facă singur dreptate. În anumite perioade acţiona şi un soi de „cod al onoarei”, mult slăvit în povestirea western, în virtutea căruia eroul (pozitiv) nu scotea niciodată primul pistolul, ci o făcea numai provocat – dezavantajul rezultat astfel fiind compensat de iuţeala sa de mână şi calităţile deosebite de ţintaş.

Existau anumite legi nescrise ale Westului respectate cu stricteţe: omorul, jaful cu mâna înarmată, furtul de vite

şi trişatul la joc de cărţi erau pedepsite pe loc, cu moartea prin spânzurătoare, după o judecată sumară sau fără judecată. „Justiţia lui Lynch”, atât de odioasă în zilele noastre, era – în acele vremuri, în care fărădelegile se ţineau lanţ, şi în acele locuri, unde nu existau închisori – singura soluţie. Iar stâlpii de telegraf deveneau, după cum se exprima plastic un vechi *frontiersman,* „colaboratori preţioşi ai unei justiţii sumare în regiunile cu arbori puţini”.

În unele perioade – în special cele aşa-zise de *boom,* caracterizate prin transporturi masive de vite sau descoperirea de terenuri aurifere – încăierările şi schimburile de focuri erau spectacole cotidiene oferite (în afara programului artistic…) în *saloonuri.* În amintirile unor *frontiersmeni* se pomeneşte de proprietarul unui *saloon* care, „grijuliu de bunul renume al localului, ca şi de odihna sufletului clienţilor nenorocoşi”, amenajase în spatele cârciumii un mic cimitir, unde îngropa, discret şi fără să fie nevoit a parcurge un drum prea lung, victimele împuşcăturilor. Iar celebrul afiş dintr-un *saloon:* „Nu trageţi în pianist, omul face ce poate”, se pare că nu era doar o glumă sau, în orice caz, era o glumă cu temeiuri reale.

Fireşte că istoria Westului (cea oficială, plătind tribut manualelor) nu înregistrează – şi nici nu este menită s-o facă – asemenea evenimente mărunte din „oraşele înfierbântate” *(hottowns)* – care nici nu se cuvin calificate drept evenimente, ci mai degrabă întâmplări oarecare. Dar în muzee şi colecţii particulare se găsesc „piese” care spun multe în această privinţă. Un afiş din Dodge City, oraş care în perioada sa fierbinte a avut şerifi şi *marshali* renumiţi ca Wyatt Earp şi Bat Masterson, proclama între altele: „Este interzis să se între călare în *saloon*…” şi „Orice vizitator este obligat să-şi lase armele de foc la garderobă cât de eficiente au fost recomandările afişului se poate constata

la… cimitirul oraşului: inscripţiile de pe morminte arată că, în 1872, de pildă (anul în care Dodge City a fost înregistrat ca oraş în statul Kansas) s-au produs aici douăzeci şi patru de morţi violente. De altfel, cimitirul (astăzi obiectiv turistic) – se numea *Boot Hill* („Dealul Cizmelor"), deoarece cei înmormântaţi aici mureau, de obicei, cu cizmele în picioare… Una dintre tradiţiile frontierei cerea ca orice *cowboy* decedat – fie de partea legii, fie de cealaltă parte – să fie învelit în pătura lui, sub cap să i se pună şaua, iar cizmele să nu i se scoată din picioare.

Nu trebuie să ne mire că, în West, un cimitir poate deveni un obiectiv turistic: amatorii în căutarea „vremurilor de odinioară ale frontierei" – şi în S.U.A., ei sunt foarte numeroşi – găsesc în *Boot Hill Cemetery* numeroase mărturii ale vieţii agitate a oraşului; pe o scândură pusă pe un mormânt se poate citi „John Hyath, linşat de mulţime", pe alta „… spânzurat din greşeală". Alte inscripţii funerare, în aparenţă nevinovate, ascund de fapt înclinaţia către aşa-zisul umor negru al oamenilor din West: pe mormântul unui *cowboy* ucis cu un foc de armă scrie „Bill Jones, omorât de trăsnet", iar altuia, ciuruit de gloanţe într-o încăierare, prietenii i-au gravat cu fierul înroşit inscripţia „mort otrăvit de plumb"…

Şerifii şi *marshalii* cei mai celebri sunt şi ei obiect de controversă (şeriful era şeful poliţiei dintr-un comitat sau district, *marshal-ul* era titlul dat de obicei poliţaiului oraşului), poate fiindcă şi ei erau uneori recrutaţi dintre *gunmen.* Dicţionarele englezeşti („Oxford") dau termenului *gunman* o definiţie succintă: „Tâlhar înarmat" (*gun* „armă de foc"), dar în perioadele fierbinţi ale frontierei termenul nu se limita numai la cel urmărit de lege, ci se extindea uneori şi asupra urmăritorului (D.I. Suchianu traduce, foarte judicios, *gunman* prin „pistolar"). Aşadar, pistolarul poate fi de partea legii (şerif, *marshal)* sau împotriva ei

(desperado, *outlaw)*, cu condiţia să fie foarte îndemânatic şi rapid în mânuirea armei. Se pare că termenul (în înţelesul său din West) a apărut pentru prima oară în literatură prin 1870, când un anume Ned Buntline, fost ziarist, scrie câteva zeci de aşa-zise *dime novels (dime* monedă de 10 cenţi) avându-l ca erou pe Buffalo Bill. Mai târziu, acelaşi Buntline va scoate în tiraje impresionate sumedenie de „fascicule de 10 cenţi" avându-l ca erou pe celebrul Wyatt Earp – povestiri de calitate îndoielnică, dar bucurându-se, la vremea lor, de un răsunător succes.

Figură controversată, Wyatt Berry Stapp Earp a fost, rând pe rând, şerif la Wichita (1874) şi Dodge City (1876–1877), apoi însoţitor înarmat al diligenţelor companiei *Wells-Fargo* şi din nou şerif la Tombstone. Aici, împreună cu fraţii săi Virgil şi Morgan, precum şi cu un prieten, „Doc" Holliday, într-un schimb de focuri la *saloon-ul* „O.K. Corral", a lichidat periculoasa bandă a fraţilor Clanton. Mărturiile contemporanilor diferă însă: unii pretind că fraţii Earp erau ei înşişi certaţi cu legea, că la „O.K. Corral" n-a fost o luptă ci un triplu asasinat... Joe Hamman, admirator al lui Wyatt Earp, notează: „Li s-a reproşat unora dintre ei (dintre şerifi – n.n.) o condamnabilă uşurinţă în a ucide, dar trebuie să avem în vedere că, în afară de faptul că şerifii nu erau nici ei cu toţii nişte sfinţi, nici nu puteau, în faţa unor adversari atât de violenţi, să-şi permită riscul de a primi primul glonte, care pentru ei ar fi fost şi ultimul..." În 1882, Earp a renunţat la profesia de şerif şi a deschis un *saloon* mai întâi la San Diego (California) apoi la Tonopah (Nevada). Şi-a sfârşit viaţa ca organizator de meciuri de box la Los Angeles, în 1929, la respectabila vârstă de 81 ani. Abia în 1960, Frank Potter, într-o lucrare documentată *(The earp Brothers of Tombstone)*, încearcă să lămurească de pe poziţii obiective problema controversată a „moralităţii" celebrului *gunman*, după ce în zeci şi sute de povestiri şi

scenarii Earp fusese prezentat drept şeriful-tip, păzitor integru al legii, model de curaj şi incoruptibilitate.

O figură care a exercitat o ciudată atracţie asupra autorilor de povestiri western este J.D. Holliday („Doc" Holliday de la „doctor", deoarece avea o diplomă de… dentist), celălalt erou al încăierării de la „O.K. Corral". Fiu al unui ofiţer sudist – el însuşi dezamăgit de faptul că armatele confederate pierduseră războiul – deveni jucător profesionist şi colinda oraşele înfierbântate ale Westului; era bolnav de plămâni – contemporanii lui ni-l prezintă înalt, slab, palid, cu umerii înguşti, purtând totdeauna jachetă neagră şi guler scrobit, gata în orice clipă să scoată pistolul. Bolnăvicios şi irascibil, Doc Holliday a fost eroul a nenumărate încăierări la Denver (Colorado), la Fort Griffith (Texas), la Dodge City şi în multe alte locuri. Şi totuşi, acest om care a dus o viaţă atât de agitată, căutând parcă moartea, a murit în patul lui, înconjurat de câţiva prieteni – se pare că ultimele lui cuvinte au fost „E caraghios! E tare caraghios!"

Wyatt Earp şi Doc Holliday sunt însă excepţii în această privinţă. Alţi șerifi-*gunmen,* ca James Butler Hickok, zis Wild Bill *(wild* „sălbatic"), au sfârşit ucişi în lupta cu bandiţii. Wild Bill Hickok condusese diligenţele *Companiei Buterfield,* fusese cercetaş în armata unionistă, apoi *marshal* la Fort Riley (în 1866) şi la Hays (1869); din acest din urmă oraş este nevoit să fugă deoarece, după ce ucisese într-o încăierare trei soldaţi scandalagii, generalul Phil Sheridan, comandantul fortului, emisese un mandat de arestare împotriva lui. În 1871 este *marshal* la Abilene, în Kansas, iar mai târziu la Deadwood, în South Dakota, unul dintre oraşele miniere cele mai înfierbântate, unde îşi va găsi sfârşitul, la 2 august 1876, ucis de un *desperado* pe nume Jack McCall.

Ceea ce izbeşte în biografiile acestor *gunmen* sunt anumite similitudini – toţi au fost surugii sau însoţitori de

diligenţe, ofiţeri sau cercetaşi în Războiul Civil (fie în armata unionistă, fie în cea confederată) unde, de altfel, au şi învăţat să mânuiască arma. Toţi erau excelenţi ţintaşi şi foarte iuţi şi aveau un anume cod al onoarei – adesea singura deosebire dintre *marshal* şi *desperado* era doar poziţia în raport cu legea, metodele fiind foarte asemănătoare. În sfârşit, erau în general oameni ciudaţi, irascibili ca Wyatt Earp, însinguraţi ca Ben Thompson, melancolici din pricina unor boli necruţătoare ca Doc Holliday, predispuşi la filosofie ca Bat Masterson. Acesta din urmă, renumit pentru cugetările lui, a început ca *trapper*, apoi a fost, printre altele, proprietar de *saloon* şi ziarist şi a acceptat slujba de *marshal* la Dodge City, când acesta devenise unul dintre oraşele cele mai fierbinţi – şi totuşi, Masterson a murit la o vârstă foarte înaintată, de un atac de inimă, în biroul lui; pe o hârtie de pe masa de lucru îşi aşternuse ultima cugetare: „Bunurile vieţii sunt grozav de prost împărţite; de pildă, am observat că în lumea asta îşi primeşte fiecare porţia lui de gheaţă: bogatul vara, săracul iarna…”

Cu asemenea oameni (şi asemenea întâmplări) este presărată istoria Westului şi este de înţeles că aspectele ei, uneori violente, deseori pitoreşti, să fi inspirat pe scriitori şi să fi dus la apariţia genului pe care-l desemnăm prin termenul „western”. Americanii ţin mult la amintirea furtunoaselor „zile ale frontierei şi, oameni practici, au legat această pasiune de activitatea turistică. S-au luat iniţiative pe plan naţional de a se amenaja parcuri memoriale şi muzee, precum şi unele iniţiative locale de a se păstra neatinse anumite cartiere vechi ale oraşelor – cu *saloons*, biroul şerifului, atelierul de fierărie cu forja lui primitivă şi altele – astăzi obiective căutate de turişti.

Multe dintre oraşele-ciupercă s-au transformat în *ghost towns* – „oraşe fantomă” – pe care nici alte activităţi şi nici turismul n-au reuşit să le readucă la viaţă: Silver

City în Idaho, Elkhorn, în Montana, Bodie, în California, St. Elmo, în Colorado – din care n-au mai rămas decât câteva ziduri în ruină, câte o faţadă cu geamurile sparte, dărâmături bântuite de lilieci şi de şobolani, unde nimic nu aminteşte de zilele prospere de altă dată. Numele acestor oraşe a fost şters din nomenclatorul administrativ, iar turiştii, după ce o vreme au colecţionat amintiri de-aici (o potcoavă veche, un afiş, o firmă de saloon), acum le ocolesc cu grijă fiindcă nu mai au nici ce lua şi nici ce vedea.

Câteva dintre oraşele întemeiate în perioada marilor transporturi de vite şi a *goldrushului* au devenit „semifantomă”: populaţia lor nu mai reprezintă decât a suta parte (uneori mai puţin) din cea de altă dată, ocupându-se, în general, cu întreţinerea vechilor clădiri şi cu cazarea turiştilor. Exemple tipice sunt cele două Virginia City (unul în Montana, celălalt în Nevada). Primul, înfiinţat în 1863, când în câteva săptămâni s-au stabilit aici peste 10.000 mineri, are astăzi mai puţin de 200 locuitori. Al doilea, înfiinţat în 1850, avea pe vremuri câteva zeci de *saloons,* clădiri de cărămidă, o operă, hoteluri, bănci, mai multe biserici; primul ziar din Nevada, *The Territorial Enterprise*, apărea aici din 1861 şi număra printre colaboratorii săi un tânăr reporter, pe nume Samuel Langhorne Clemens, care semna cu pseudonimul Mark Twain: astăzi are mai puţin de cinci sute de locuitori, ocupaţi îndeosebi cu cazarea şi ospătarea turiştilor în căutarea „vremurilor de odinioară ale frontierei” – vremuri evocate astăzi în festivaluri organizate anual în diferite oraşe din West, festivaluri uneori combinate cu spectacole de rodeo şi cu dansuri şi vechi ceremonii indiene.

În cadrul literaturii de aventuri (ea însăşi marginalizată, în general, de către critică) povestirea western a fost multă vreme socotită ca un soi de copil

vitreg, ancorat în superficialitate și tributar unor mituri. La aceasta a contribuit în bună măsură faptul că, în ultimele decenii ale veacului trecut şi chiar mai târziu, librăriile şi chioşcurile de ziare au fost invadate de acele *dime novels,* „povestiri de zece cenţi", relatând „aventurile" lui Kit Carson, Wyatt Earp, Buffalo Bill, precum şi ale unor „şerifi" izvorâţi din imaginaţia autorilor de tipul Buntline (unii nu lipsiţi de talent) – şerifi care stârpeau bandele de *desperados* întronând justiţia în regiunile sălbatice dominate de anarhie. Îşi are, probabil, partea sa de contribuţie şi căpitanul Cody (Buffalo Bill), care a colindat America şi Europa cu trupa lui cuprinzând câteva sute de călăreţi albi şi indieni – şi poate că în mintea milioanelor de spectatori noţiunea western se asocia cu cea de spectacol de circ.

Abia pe la mijlocul celui de-al doilea deceniu al veacului nostru, literatura western începe să intre în preocupările criticii literare americane şi a cercurilor universitare de specialitate – şi anume, pe o cale ocolită, dacă putem spune astfel: era prin preajma primului război mondial când J. Frank Dobie, un tânăr proaspăt sosit de la un *ranch* din Texas, arăta profesorilor săi de literatură engleză o colecţie de *range-songs,* cântece culese la focurile de tabără ale *cowboy-lor:* balade despre tâlhari ca Jesse James, Sam Bass şi Billy the Kid, deveniţi un fel de eroi fără de frică şi de prihană, cântece despre spaţiile nemărginite ale preriei, despre munca primejdioasă şi istovitoare a văcarului, despre iubita care aşteaptă întoarcerea alesului ei din drumurile fără de sfârşit. Era perioada când folclorul începuse să intre în preocupările specialiştilor în literatură, care, cu acest prilej, îşi amintiră că, în afară de mult hulitele *dime-novels,* despre West au scris şi Fenimore Cooper, Mark Twain, Jack London. Dar au mai trebuit să treacă mulţi ani până ce câteva universităţi americane să admită ca la cursurile de

literatură, alături de analiza amănunţită a operelor lui Chaucer şi Shakespeare, să figureze şi studiul proaspătului folclor western – iar primele încercări, deocamdată timide, de analiză a literaturii western propriu-zise s-au produs abia la începutul perioadei dintre cele două războaie mondiale.

Este perioada care cunoaşte o impetuoasă dezvoltare a literaturii western îndeosebi a povestirii, dezvoltare favorizată şi de producţia de filme: Hollywood-ul a găsit în West, în oamenii şi în istoria Westului, un cadru ideal şi eroi foarte potriviţi mijloacelor de exprimare ale filmului; în prima parte a perioadei – aproximativ corespunzătoare filmului mut – producţiile cinematografice ale genului erau calitativ inferioare: filmul western şi-a avut şi el *dime-novels*-urile lui…

Un an de cotitură în ce priveşte povestirea şi folclorul western pare să se fi produs în 1927. Apare atunci *The American Songhag* (aprox: „Traista cu cântece americane”), cuprinzând 292 producţii folclorice culese (şi prelucrate) de un poet de mare prestigiu, Carl Sandburg: cântece din West, New Mexico, Kentucky şi din alte părţi, cântece ale *cowboy-lor*, tăietorilor de lemne, muncitorilor sezonieri din ferme şi *ranchuri.* Culegerea – întocmită după criterii ştiinţifice, cântecele fiind însoţite de melodiile respective, cu indicarea sursei şi un aparat critic – a stârnit un interes enorm, poate şi fiindcă apariţia ei se situa în perioada când George Gershwin punea bazele unei şcoli naţionale americane de muzică folosind teme de jazz (*Rhapsody în Blue*, opera *Porgy and Bess* ş.a.) Temele din culegerea lui Carl Sandburg inspiră până în zilele noastre, după şase decenii (!) de la apariţia lor, pe compozitorii şi cântăreţii de muzică folk şi pop, în creaţia cărora folclorul western ocupă un loc predominant.

În acelaşi an (1927) apare romanul *Death Comes for the Archbishop* (aprox.: „Moartea îl pândeşte pe

arhiepiscop”) de Willa Cather – una dintre foarte puţinele scriitoare femei care au abordat în opera lor genul western; romanul a fost primit cu aprecieri elogioase de cei mai autorizaţi critici, care l-au încadrat în categoria romanelor istorice influenţate de Henry James, recunoscându-i însă elemente tipice ale genului western: acţiunea se petrece în New Mexico, între 1851 şi 1888, redând scene realiste din viaţa pionierilor, obiceiuri ale indienilor *hopi* şi *navajo,* viaţa aspră de la frontieră. Romanul Willei Cather a însemnat, într-un fel, o reabilitare a povestirii western – din păcate este singura ei operă din cadrul genului.

Mai târziu, şi alţi autori de mare prestigiu, ca John Steinbeck – care, de altfel, este născut în California – îşi vor încerca pana în povestiri western plasate în cadrul pitoresc al plaiurilor natale. Semnificativ este faptul că acum apar pentru prima oară scriitori de certă valoare a căror operă se încadrează aproape exclusiv în genul western, cum sunt Stewart Edward White *(The Long Rifle),* A.B. Guthrie *(The Big Sky),* Owen Wister *(The Virginian),* Conrad Richter (*The Sea of Grass),* Ernest Haycox. H.L. Davis, Harvey Fergusson, Alan Lemay ş.a; cărţile lor cunosc tiraje de sute de mii de exemplare, stau la baza unor scenarii de filme, sunt traduse în numeroase limbi. Premiul „Pintenul de aur” pe care *Western Writers Association* îl decernează anual pentru cea mai bună povestire western începe să devină un trofeu râvnit.

Ultimele trei decenii au adus un element nou: televiziunea s-a alăturat cinematografului, contribuind la o largă răspândire a genului. Televiziunea a dat scenariului western dimensiuni fixe – ora „scurtă” de 50 de minute şi jumătatea de oră „scurtă” de 26 minute. Seriale ca *Gunsmoke* („Miros de praf de puşcă”), după scenariile lui John Maston, sau *Bonanza* (cunoscute şi la noi) s-au bucurat de o bună primire din partea telespectatorilor. De

remarcat însă că serialul T.V. Western a însemnat o dare înapoi sub aspectul estetic, ca şi al tehnicii naraţiunii, în sensul întoarcerii la simbolurile mitice ale westernului „de zece cenţi" şi al simplificării exagerate a acţiunii; cum arată Irwin R. Blacker: „Simplitatea scenariilor iese în mod acut în evidenţă prin repetarea obsesivă a temei. Eroul, dintr-un motiv sau altul, soseşte călare într-un oraş şi, purtându-se ca un cavaler medieval, rezolvă problemele locuitorilor oraşului, pe care apoi îl părăseşte tot călare. În cazul că eroul este un om al legii care locuieşte în oraş, ticălosul este cel care soseşte călare la începutul episodului, fiind învins şi ucis la sfârşitul lui. Tiparul este atât de evident cel de la povestirile cu cavaleri medievali, încât unul dintre cele mai populare seriale western de la televiziune şi-a botezat eroul Paladin, după numele celor doisprezece cavaleri din garda lui Carol cel Mare".

Folosirea excesivă a simbolurilor mitice şi tendinţa de schematizare sunt argumente în favoarea părerii unei bune părţi a criticii că procesul de maturizare al povestirii (şi mai ales scenariilor) western încă nu s-a încheiat. Pe de altă parte, mitul western şi schemele sale n-au scăpat de satira unor cineaşti – două exemple de producţii parodice: *Joe Limonadă* (1964) al regizorului cehoslovac Oldrich Lipsky, iar la noi *Profetul, aurul şi ardelenii* (1977) de Dan Piţa. În favoarea viabilităţii sale se cuvine însă amintit şi faptul că, deşi gen prin excelenţă american, westernul a ademenit cineaşti din diferite ţări ca Franţa, Anglia, Italia – mai cu seamă în această din urmă ţară: filmele lui Sergio Leone (*Pentru un pumn de dolari şi pentru câţiva dolari în plus* au rulat şi la noi), turnate în Calabria şi Sicilia, au fost poreclite *spaghetti-western...* poreclă al cărui caracter de deriziune a devenit oarecum lipsit de obiect de vreme ce regizorul italian lucrează actualmente la Hollywood, aşadar în California, unde filmele western se turnează în cel mai natural dintre decoruri.

În concluzie, fără a nega unele nepotriviri şi scăderi ale lor, precum şi o dezvoltare pe alocuri inegală, vom remarca viabilitatea povestirii şi filmului western, aflate într-un vădit proces de maturizare. Cele mai convingătoare dovezi ale acestei viabilităţi, ale faptului că încă nu sunt perimate, bune doar pentru antologii şi cinemateci, le constituie înseşi controversele pe care le stârnesc şi interesul cu care sunt primite de cititori şi cinefili. Interesul acesta se transformă uneori în adevărată pasiune şi constituie o mărturie de care se cuvine să ţină seama oricine abordează problema atât de controversată a westernului.

Romanul Poliţist: „Cine Eşti Dumneata, Domnule Holmes?”

Către o definiţie a romanului poliţist. Edgar Poe: enigma macabră soluţionată cu realism lucid. Conan Doyle: deducţia este instrument de anchetă, aşa cum bisturiul este instrumentul disecţiei. Balzac, Hugo (şi alţii): în legătură cu Vidocq, „regele evadărilor”. Agatha Christie: romanul-problemă, romanul-anchetă, romanul-enigmă. Un detectiv al agenţiei Pinkerton Co.: Dashiell Hammett. Romanul negru şi cinematograful. Şi câte ceva despre romanul poliţist românesc.

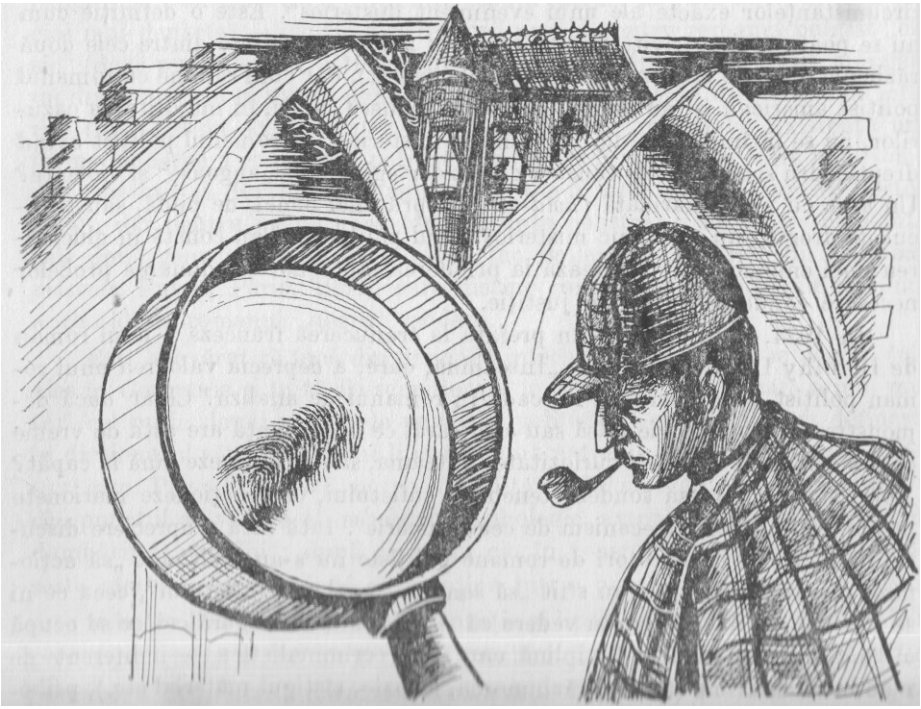

S-au făcut, de-a lungul anilor, numeroase încercări de a se defini romanul poliţist – încercări care au adus mereu elemente noi, fără a reuşi însă să se fixeze o definiţie, dacă nu riguroasă măcar întrunind majoritatea părerilor. Nu vom avea, prin urmare, o definiţie corespunzătoare cerinţelor logicii clasice – enunţând genul proxim şi diferenţa specifică –, dar ne vom forma o imagine sugestivă prin procedee ca descrierea şi caracterizarea, comparaţia şi deosebirea, precum şi prin analiza originilor şi dezvoltării romanului poliţist şi fixarea locului său în cadrul categoriei mai largi a literaturii de aventuri.

În 1929, Régis Méssac (în *Le „detective novei" et l'influence de la pensée scientifique*) era de părere că: „Romanul poliţist este o povestire consacrată înainte de orice descoperirii metodice şi treptate, prin mijloace raţionale, a circumstanţelor exacte ale unui eveniment

misterios”. Este o definiţie cum nu se poate mai potrivită pentru romanul poliţist englezesc dintre cele două războaie (de care ne vom ocupa la locul cuvenit), dar cum rămâne cu romanul poliţist american (şi nu numai american) modern, unde, în majoritatea cazurilor, nu se întâmplă niciun „eveniment misterios” – romanul poliţist având drept cadru societatea de consum cu tot cortegiul ei de „angoase” şi violenţe? Un atac cu mâna înarmată *(holdup)* asupra unei bănci, de pildă, sau traficul de droguri nu au nimic misterios, rolul poliţistului nu constă în elucidarea unei enigme, ci se limitează la prinderea făptaşilor şi adunarea probelor necesare condamnării lor în justiţie.

În 1934, Paul Morand (în prefaţa la traducerea franceză a unui roman de Dorothy L. Sayers) arăta: „Înseamnă, oare, a deprecia valoarea unui roman poliţist dacă dorim să nu cadă în romanul de analiză? Chiar dacă demonstrează o psihologie falsă sau arbitrară, ce importanţă are asta de vreme ce a reuşit să ne deştepte curiozitatea şi teama, să ne captiveze până la capăt? Rolul său nu este să sondeze tenebrele sufletului, ci să acţioneze marionete printr-un impecabil mecanism de ceasornicărie”. Iată încă o apreciere discutabilă: cei mai buni autori de romane poliţiste nu s-au mulţumit „să acţioneze marionete” şi nu s-au sfiit „să sondeze tenebrele sufletului”, ceea ce ni se pare firesc, dacă avem în vedere că – aşa cum ne asigură cei ce se ocupă cu mult controversata disciplină care este criminalistica – indiferent de mobilul unei crime (teama, răzbunarea, gelozia, câştigul material etc.), psihologia joacă un rol însemnat şi nu arareori crima nu este decât consecinţa unor modificări (poate chiar tulburări) ale gândirii sau afectivităţii făptaşului, în ultimă instanţă a comportamentului său (fenomen studiat de reputaţi oameni de ştiinţă ca Lombroso, Adler, Freud).

În 1937, François Fosca (în *Histoire et technique du roman policier)* profesează idei asemănătoare: „Autorul unui roman poliţist pune lectorului problemă pe care acesta se va strădui s-o rezolve”; mai departe, după ce arată că este vorba în fapt de un soi de hăituire în care vânatul este omul *(chasse à l'homme),* Fosca este de părere că în această hăituire „se foloseşte acel gr de raţionament care interpretează fapte în aparenţă insignifiante pentru se trage o concluzie… Fără el (prin urmare fără acest gen de raţionament n.n.) romanul care relatează o asemenea hăituiala nu mai este un roman poliţist, ci un roman de aventuri sau un roman de analiză psihologică”. Singurul element nou, deci, faţă de Méssac şi Morand. Ar fi această *chasse à l'homme*, care însă nu poate fi generalizat: în *The Murder of Roger Ackroy* de pildă, Agatha Christie pune relatarea despre întreaga desfăşurare a evenimentelor în gura făptaşului care, fireşte, nu se poate „hăitui” pe el însuşi.

Încercări asemănătoare s-au mai făcut de către diverşi autori, între ca englezoaica Carolyn Wells (în *The Technique of the Mistery Story)* şi americanul S.S. Van Dine (la a cărui interesantă lucrare ne vom referi în mod special mai departe) – ele fiind definitorii numai pentru romanul poliţist „clasic” (dacă putem spune astfel), care a apărut încă în veacul trecut, şi-a găsit un drum propriu în primii ani ai veacului nostru şi a trăit o perioadă de înflorire (mai ales în Anglia) între cele două războaie mondiale. Existenţa un forme moderne a romanului poliţist a fost numai intuită de către însuşi un clin creatorii ei, Raymond Chandler (în *The Simple Art of Murder*, Boston, 1950), dar pentru prima oară (după ştiinţa noastră) o deosebire netă între cele două genuri de romane poliţiste fac Boileau şi Narcejac (în *Le romain policier,* Payot, Paris, 1964), care disting romanul-problemă sau romanul ancheta) de romanul „negru” modern.

Este adevărat că încă din perioada interbelică s-au făcut pe alocuri (m ales în Germania şi în ţările scandinave) încercări de identificare a mai multor (cel puţin două) genuri de povestiri poliţiste. Gero v. Wilpert defineşte în dicţionarul său de termeni literari, două noţiuni: *Kriminalroman* şi *Detectivroman.* Primul tratează, potrivit cercetătorului german, „o crimă analiza din punctul de vedere al imboldului psihologic, execuţiei, descoperirii şi condamnării făptaşului"; după ce arată că, în general, *Kriminalromanul* foloseşte efecte-surpriză, tinde să menţină într-o oarecare tensiune pe cititor, este tributar literaturii ieftine de senzaţie şi lipsit de valoare literară, v. Wilpert îi găseşte în literatura germana precursori celebri ca Schiller (*Cel ce vede fantome,* 1789), Kleist *(Michael Kohihaas,* Brentano (*Povestea lui Kasper cel cuminte),* E.T.A. Hoffmann *(Domnişoara de Scudéry)* – iar în alte literaturi chiar pe Dostoievski *(Crimă şi pedeapsă).*

În schimb, *detectivromanului* îi lipseşte în general latura psihologică, iar „... în centrul atenţiei nu se află nici criminalul şi nici crima, ci detectivul ca erou infailibil dotat cu o inteligenţă şi o abilitate de dimensiuni supraumane. Cu el şi cu ştiinţa lui se identifică cititorul care, datorită construcţiei analitice a relatării – cercetarea unui caz – priveşte *detectivromanul* ca pe o problemă intelectuală, de gimnastică a minţit *(Denksportaufgabe)".* Mai departe, cercetătorul german este de părere că „în ciuda unei tehnici a narării adesea abilă" *detectivromanul,* prin însăşi structura şi prin conţinutul său, este predispus „afundării în cea mai ieftină trivialitate"; totuşi, şi această variantă (subordonată şi oarecum degenerată) a *kriminalromanului* a lăsat urme notabile în marea literatură, de pildă la Jacob Wassermann (*Cazul Maurizius)* şi Friedrich Durrenmatt *(Promisiunea* ş.a.).

Aşadar, câţi autori atâtea păreri, şi poate că fiecare

are, în felul său, dreptate; dacă admitem acest lucru, vom ajunge implicit la concluzia că romanul poliţist nu are omogenitate în caracterele sale specifice, ci este diferenţiat şi că această diferenţiere trebuie pusă pe seama evoluţiei sale. Într-adevăr, este o mare deosebire între *Dubla crimă din strada Morgii* (E.A. Poe) şi *Şoimul maltez* (Dashiell Hammett) sau, ca să ne întoarcem pe meleaguri europene, între *Câinele din Baskerville* (A. Conan Doyle) şi *Chipurile din umbră* (Boileau – Narcejac). Şi fiindcă am ajuns din nou la cei doi autori francezi, este interesant felul în care analizează (în op. cit.) corelaţia dintre cele două elemente fundamentale (după părerea lor) ale romanului poliţist: misterul şi ancheta.

„Între mister şi anchetă există o legătură ascunsă. Scriitorul, fie că o voieşte sau nu, imaginează simultan misterul şi ancheta, inventează un mister *pentru* anchetă şi o anchetă *pentru* mister. Nu este adevărat că evenimentele ce urmează a fi explicate ar fi, într-o oarecare măsură, propuse dinafară şi că, pentru a le explica, autorul trebuie să efectueze aceeaşi muncă pe care cititorul său va trebui s-o efectueze după el. Tocmai acesta este aspectul în legătură cu care toate definiţiile sunt eronate. Ancheta şi misterul sunt create împreună, aşa fel încât, totdeauna, ancheta conferă misterului o eficacitate rară şi minunată, în timp ce misterul opune anchetei o opacitate deosebit de înfricoşătoare. Misterul şi ancheta se dezvoltă unul prin cealaltă, se pun în valoare reciproc, nu sunt, în fond, decât cele două aspecte complementare şi dialectic legate de aceeaşi ficţiune”.

Că romanul poliţist aparţine literaturii este în general admis, inclusiv de adversarii (detractorii e poate un termen prea tare) lui. Mai întâi, fiindcă este… roman (sau povestire, sau nuvelă); apoi, fiindcă materia cu care „lucrează” este ficţiunea (Boileau – Narcejac: „… în

măsura în care romanul poliţist este ficţiune, aparţine de drept literaturii”); în al treilea rând, deoarece ca toate celelalte genuri şi categorii literare, are origini proprii, o dezvoltai care poate fi urmărită în timp şi care nu este scutită de fluctuaţii marcând perioade de înflorire sau de decădere; în sfârşit, deoarece a stat (şi stă încă în atenţia criticii şi istoriei literare, constituind uneori chiar obiect de studiu (Thomas Narcejac este şi autorul unui interesant eseu: *Esthétique du romain policier,* Paris, 1947).

Asupra originilor sale s-au avansat tot felul de păreri, slujite de demonstraţii care nu păcătuiesc prin lipsă de imaginaţie şi împing aceste origini până în antichitate: iat-o pe Pythia rostind misterioasele fraze ale oracolului de la Delphi, care trebuiau interpretate într-un anume fel spre desluşirea adevărului prezicerii; sau pe Oedip rezolvând *ainigma* pe care i-o pune sfinxul (în drama antică *Oedip-Rege* – care i-a inspirat lui Enescu celebra operă pe un libret de Edmond Fleg – Régis Méssac vede prima anchetă poliţistă… sau ghicitorile, cimiliturile, vechi de când lumea şi aflate în folclor tuturor popoarelor – între care celebrele *Aventuri ale prinţilor din Serendi* de origine arabă (sau poate mai veche, persană), care l-au inspirat şi pe Voltaire în *Zadig;* au mai fost menţionate, în acelaşi context, marii aventurieri ai istoriei – înconjuraţi de un văl de mister, justificat sau nu, dar totdeauna ademenitor – ca Nostradamus, Cagliostro, Saint-Germain, chiar Faust Paracelsus, care au dat contemporanilor lor, şi dau încă unora dintre cercetătorii din zilele noastre, multe (şi încâlcite) enigme nerezolvate; până la Edgar Allan Poe care, cu ale sale *Povestiri extraordinare*, va fi întemeietorul necontestat al romanului poliţist, iar eroul său, cavalerul Auguste Dupin va inspira un lung şir de eroi (Holmes, Poirot, Maigret ş.a.) – personaje cu calităţi distincte proprii, dar având în comun pasiunea pentru ancheta poliţistă, pentru rezolvarea enigmelor cu mijloacele

specifice raţiunii umane.

Poe a fost dintotdeauna preocupat de ceea ce este (sau pare) enigmatic și misterios. A studiat celebrul jucător de şah „automat" al lui Maelzel şi – într-un articol apărut în *Southern Literary Messenger* – a demonstrat că u copil, maestru precoce în jocul de şah, sau mai degrabă un adult de statui mică, se poate ascunde în aparat. Poetul *Corbului* a stabilit şi adevărul asupra morţii misterioase a unei anume Mary Rogers, survenită în 1842, la New York. S-a spus, mai târziu, că piticul (sau copilul) lui Maelzel i-ar fi inspirat tema (enigma) din *Dubla crimă din strada Morgii* – comisă, cum se ştie de o maimuţă – iar cavalerul Auguste Dupin (Boileau – Narcejac: „... primul detectiv în sensul modern al cuvântului") nu este decât o „maşină de gândit" în felul automatului lui Maelzel – mai bine zis, în felul în care Maelzel îşi prezenta aşa-zisul automat.

Majoritatea biografilor lui Poe au insistat asupra vieţii sale dezordonate, a abuzului de alcool și opium (a murit în urma unui atac de *delirium tremens*) și au legat extravaganţele lui de o sensibilitate excesivă, inadaptabilă la realităţile vieţii cotidiene şi pătrunsă de tendinţe mistice – colinda, noaptea, cimitirele, lua parte la şedinţe de spiritism; şi totuşi, în *Misterul Mariei Rogêt,* el spune foarte limpede: „În fundul sufletului meu nu se află nicio credinţă în supranatural". Căci nu trebuie să uităm că reveria romantică hrănită de mituri şi legende este creatoarea unui univers imaginar – ei îi sunt proprii atât exaltarea cât şi deznădejdea dusă până la morbid. În *Povestirile extraordinare* ale lui Poe atmosfera macabră se împleteşte în mod ciudat cu realismul lucid al unor soluţii – după cum remarca, în legătură cu povestirea *Cărăbuşul de aur* (1843), Charles Baudelaire, admirator al lui Poe şi traducătorul lui în franceză. Or, tocmai această luciditate în soluţionarea unui mister, a unei enigme (care, firește, se poate prezenta sub un aspect straniu, chiar macabru –

fiindcă enigma, ca orice lucru ascuns, tainic, de neînţeles are întotdeauna ceva straniu) – aşadar luciditatea în dezlegarea misterului, soluţionarea lui pe baza unei logici riguroase face din E.A. Poe, dacă nu întemeietorul, în orice caz precursorul cel mai important al romanului care mai târziu se va numi (convenţional şi nu totdeauna justificat) „poliţist".

Unul dintre elementele fundamentale ale romanului-anchetă este raţionamentul deductiv, în cadrul căruia considerarea conceptelor (premiselor) duce în mod necesar la concluzie (deducţie), care devine astfel evidentă; or, cum remarcă numeroşi cercetători, la Poe logica are un caracter estetic. Sau, cum exprimă Boileau-Narcejac, această idee: „Este mai puţin logica unui cercetător, cât a unui poet... Pentru el, a deduce înseamnă a compune". Admirabil la Poe este nu numai „geniul descoperirii" ci mai ales „armătura logică" a povestirilor sale. Cititorul este convins că, încordându-şi atenţia şi judecând riguros, poate cuceri şi stăpâni necunoscutul."... Poe este el însuşi convins de acest lucru. S-a prins în propriul său joc. Nu şi-a dat seama că găsise, în acelaşi timp, regulile anchetei judiciare şi pe cele ale romanului poliţist..."

Cavalerul Auguste Dupin, detectivul lui Poe, aşa cum ne apare în mai multe povestiri, şi mai ales în *Dubla crimă din strada Morgii, Misterul Mariei Rogêt* şi *Scrisoarea furată,* nu este numai o maşină de gândit sau un *raisonneur* sui-generis, cum l-au definit unii critici, ci şi un estet de ascendenţă romanică, înzestrat pe de-o parte cu o cultură temeinică şi pe de altă parte cu o inteligenţă analitică ieşită din comun. Cu ajutorul acestui detectiv *avant la lettre,* blazat şi raţional, Poe stabileşte un şir de reguli ale romanului-anchetă, e care F. Fosca (în op. cit.) le socoteşte a fi în număr de şase şi le formulează astfel:

1. Cazul care constituie subiectul este un mister în

aparenţă inexplicabil. 2. Un personaj sau mai multe – simultan sau succesiv – este considerat pe nedrept ca vinovat, deoarece indicii superficiale par să-l desemneze. 3. O cercetare minuţioasa a faptelor materiale şi psihologice, care urmează după analizarea mărturiilor, şi înainte de toate o metodă riguroasă de raţionament triumfă asupra teoriilor emise în grabă. Analistul nu ghiceşte niciodată. Judecă şi observă. 4. Soluţia, în deplină concordanţă cu faptele, este cu totul neprevăzută. 5. Cu cât un caz pare mai neobişnuit, cu atât este mai lesne de rezolvat. 6. După ce au fost terminate toate variantele imposibile, ceea ce rămâne, deşi incredibil la prima impresie, este soluţia justă.

Boileau-Narcejac au remarcat, pe bună dreptate, că numai regulile 3 şi 6 se referă la ancheta poliţistă propriu-zisă – cu alte cuvinte la ancheta aşa cum este întreprinsă de un profesionist, de pildă un comisar de la poliţia judiciară – celelalte „vizează numai romanul poliţist privit ca operă literară”. Şi o a doua remarcă: multe dintre *Povestirile extraordinare* sunt povestiri poliţiste, dar nu sunt socotite ca atare deoarece lipseşte anchetatorul. Adăugaţi detectivul (eventual chiar pe Dupin), şi *Balerca de Amontillado, Hruba şi pendulul* şi multe altele „vor deveni autentice povestiri poliţiste”, ne asigură cei doi autori francezi – şi se cuvine să le dăm dreptate.

În încheiere, nu este lipsit de interes să arătăm că, la noi, Poe a fost cunoscut şi apreciat încă de pe la mijlocul secolului trecut – din proza lui a tradus, între alţii, şi I.L. Caragiale, iar o traducere modernă de o excepţională calitate ne-a dat Ion Vinea (1963, apoi reed.). În America, Poe este supus unei adevărate veneraţii de către anumite cercuri, mai ales din Noua Anglie (Coasta de Est) – unele dintre ele practică spiritismul (dar şi experienţe legate de fenomene parapsihice, sub îndrumarea unor oameni de ştiinţă din mediile universitare). La Baltimore, s-a înfiinţat

şi un muzeu din iniţiativa asociaţiei *Cărăbuşul de aur;* în noaptea de 18 spre 19 ianuarie 1984, când se împlineau 175 ani de la moartea lui Poe, sub egida muzeului s-a organizat, la cimitirul oraşului o ceremonie stranie: în ciuda unui vânt puternic care viscolea zăpada, 200 bărbaţi şi femei s-au adunat în jurul mormântului poetului, fiecare ţinând în mână o sticlă de şampanie – iar la miezul nopţii, în pocnetul dopurilor de şampanie, difuzoare ascunse au transmis o înregistrare unde croncăniturile unui corb autentic se împleteau cu versurile nemuritoare din *Corbul*, în care revenea, obsedant refrenul: *„Nevermore! Nevermore!”*

În Europa, primul autor de romane poliţiste este socotit francezul Emile Gaboriau; *Larousse*-ul îl califică „… autor de romane judiciare” şi poate că expresia nu este nepotrivită fiindcă, de fapt, creatorul lui Lecoq face parte în primul rând din pleiada de romancieri populari foiletonişti în care au strălucit Eugène Sue, Dumas-tatăl, Paul Féval. Cititorii cunoscutului *Petit journal*, au făcut o primire călduroasă romanelor lui Gaboriau apărute în foileton: *L’affaire Lerouge* (1866), *Le crime d’Orcival* și *Le dossier 113* (1867), *Monsieur Lecoq* (1869), *La corde au cou* („Cu ştreangul de gât”, 1873), care, pe vremea aceea, erau ceea ce astăzi numim *best sellers,* iar astăzi sunt greu de digerat sau în cel mai bun caz ne smulg un zâmbet îngăduitor.

Şi totuşi, Gaboriau îşi are locul său, într-un studiu asupra genezei romanului poliţist, prin faptul că a reuşit să creeze un personaj cu caractere distincte – caractere pe care apoi le vom regăsi la câteva din cele mai celebre personaje create de romanul poliţist mai nou: Lecoq. Fiindcă, spre deosebire de Dupin, care este un detectiv (aşadar un amator), Lecoq este un poliţist (un profesionist); Dupin anunţă apariţia lui Holmes, Lecoq pe a

comisarului Maigret. Iată, în această privinţă, consideraţiile (pe alocuri discutabile, dar nu lipsite de interes) pe care le fac Boileau-Narcejac: în general vorbind, anglo-saxonii vor fi pasionaţi de detectiv, iar francezii îl vor prefera pe poliţist. Detectivul este înainte de orice un om cultivat, un gentleman. El se apleacă delicat asupra crimei, o apreciază ca un cunoscător... O studiază cu afecţiune, ca pe o piesă de colecţie. Când discută despre ea, parcă ţine o dizertaţie. Detectivul intră în literatură ca un rentier care caută o ocupaţie demnă de însuşirile sale alese. E un intelectual". Potrivit celor doi autori, poliţistul nu-şi complică activitatea cu teorii: „Detectivul este interesat de problemă, poliţistul de caz".

Sir Arthur Conan Doyle, creatorul celui mai celebru detectiv din istoria romanului poliţist, afirmă într-o lucrare autobiografică (*Memories and Adventures,* cap. VIII); „Gaboriau mă cucerise prin felul elegant în care îşi ajusta piesele intrigilor sale, iar Dupin, magistralul detectiv al lui Poe, fusese încă din copilărie eroul meu favorit". Numai cu câţiva ani mai înainte, acelaşi Doyle îl pusese pe Holmes (într-o discuţie cu confidentul său, nelipsitul Watson) să remarce: „... îţi închipui că mă măguleşti comparându-mă cu Dupin. Ei bine, după părerea mea, Dupin era un individ cu totul inferior. Şiretlicul lui de a întrerupe gândurile prietenilor săi printr-o remarcă... ţine mai degrabă de teatru, de artificiu. Avea, fără îndoială, şi un oarecare simţ al analizei, dar în niciun caz nu era fenomenul pe care şi-l imaginase Poe". Iar pe Lecoq, orgoliosul Holmes îl desfiinţează pur și simplu: „Lecoq era un biet cârpaci... Avea o singură calitate: energia sa. Cartea asta m-a îmbolnăvit... Este vorba de identificarea unui deţinut ascuns. Puteam s-o fac în douăzeci şi patru de ore. Lui Lecoq i-au trebuit şase luni". Şi concluzia lui Holmes: romanul lui Gaboriau putea fi folosit „la întocmirea unui manual pentru detectivi, spre a-i învăţa... cum nu trebuie

să procedeze”.

În ce ne priveşte, vom da preferinţă afirmaţiilor din lucrarea autobiografică, în care aprecierile la adresa lui Poe şi Gaboriau nu sunt rostite de un personaj, ci aparţin nemijlocit autorului. Este adevărat însă că, faţă de Poe, Doyle aduce în plus unele elemente specifice anchetei poliţiste moderne – în primul rând cunoştinţe ştiinţifice apreciabile. Sherlock Holmes „trăieşte” la aproximativ o jumătate de veac după Auguste Dupin – interval în care știința a făcut paşi uriaşi; Holmes vizitează sălile de morgă şi trage unele concluzii care par a prefigura medicina legală modernă; citeşte enorm, din domenii foarte variate, astfel că a dobândit o cultură enciclopedică favorizată de memoria lui excepţională; este un priceput chimist şi la domiciliul său din Baker Street 221 şi-a instalat un laborator; a studiat numeroase cazuri reale, formându-şi o cultură juridică de care se foloseşte în stabilirea comparaţiilor ş.a.m.d. Arthur Conan Doyle a fost medic – şi-a luat doctoratul în 1881, la Universitatea din Edinburgh – şi experienţa sa profesională s-a împletit cu cea dobândită în cursul călătoriilor ca medic în marina britanică, de asemenea în cursul campaniei din Sudan, a războiului anglo-bur şi a primului război mondial (a fost şi la Verdun). Poate că acestei experienţe în domeniul medicinei îi datorează faptul că, în romanele şi povestirile care îl au ca erou pe Holmes, deducţia devine un instrument de anchetă aşa cum bisturiul este instrumentul disecţiei... De altfel, colocatarul, prietenul şi confidentul lui Holmes – şi „naratorul” povestirilor – este Dr. Watson, medic.

Începând cu anul 1887, când apare prima lucrare din seria Sherlock Holmes (*A Study în Scarlet* – „Un studiu în roşu”) – serie care va continua vreme de peste patru decenii – milioane de oameni din toate colţurile globului nostru vor urmări aventurile acestui personaj fascinant cu

personalitate distinctă: foarte înalt și slab, cu nasul coroiat, cu o forță musculară uimitoare, mare meșter în box şi jiu-jitsu (judoul încă nu se cunoştea în Europa); acasă poartă un halat lung, iar în deplasări o şapcă din stofă în pătrăţele; mizantrop şi uşor misogin, cântă la vioară, pedant în unele privinţe şi chiar tipicar, nu numai conştient de propria sa valoare, dar şi orgolios; uneori recurge la cocaină; dar pipa este cea care îl însoţeşte în fiece clipă – învăluit în fumul ei, reflectează asupra cazului de rezolvat şi găseşte infailibil soluţia corectă (totdeauna surprinzătoare). Faţă de asemenea descrieri minuţioase, bazate mai puţin pe observaţia riguroasa, cât pe un adevărat cult al detaliului, uneori insolit, nu este de mirare că – aşa cum s-a remarcat nu o dată – cititorul reţine personajul (pentru el real), iar autorul dispare undeva dincolo de conul de lumină al cazului narat: turiştii care vizitează Londra cer să fie duşi în Baker Street 221 la *Muzeul Sherlock Holmes,* iar nu la muzeul Conan Doyle… Şi poate că acesta este un argument împotriva criticilor severi care îi reproşează lui sir Arthur că şi-a schematizat personajul, reducându-l la funcţia sa simbolică, dictată de necesităţile specifice genului.

De peste o sută de ani cititorii fideli ai lui Doyle îşi pun firesc întrebarea dacă Sherlock Holmes a existat aievea, mai bine zis dacă, atunci când şi-a creat extravagantul personaj, titan al raţionamentului deductiv, Conan Doyle ar fi avut un model real care să-l fi inspirat. O indicaţie găsim în aceeaşi lucrare autobiografică: M-am gândit”, notează autorul, „la vechiul meu profesor Joe Bell, la profilul său de vultur, la apucăturile sale bizare, la darul său ieşit din comun de a remarca anumite detalii. Dacă ar fi detectiv, fără îndoială că ar ajunge să facă din acest exerciţiu captivant dar fără obiect ceva cât se poate de asemănător unei ştiinţe exacte”. Şi, mai departe: „Ce nume voi da personajului meu? Păstrez încă foaia dintr-un carnet

de notiţe pe care am aşternut diferite nume între care ezitam… Mai întâii m-am oprit la Sherringford Holmes, apoi la Sherlock Holmes. Nu trebuia să-şi povestească propriile isprăvi. Îi trebuia deci un interlocutor banal, care să-l pună în valoare prin contrast; un nume şters şi discret pentru acest personaj fără strălucire: Watson e destul de potrivit”.

Aşadar: doctorul Joseph Bell, profesor la facultatea de medicină a Universităţii din Edinburgh. Fireşte că afirmaţia trebuie considerată în limite largi – profesorul Bell n-a fost un model, un tipar imuabil, ci o sursă de inspiraţie care prefigura oarecum personajul, ca şi Dupin sau Lecoq de la care Holmes a moştenit de asemenea unele trăsături. Şi e firesc să fie aşa: nici Robinson Crusoe nu este o copie fidelă a matelotului Alexander Selkirk şi nici Balzac, când l-a creat pe Vautrin, nu l-a turnat în tiparul fostului ocnaş (apoi şef al poliţiei) Vidocq. Romanul este prin definiţie o operă de ficţiune iar personajele sale sunt, înainte de orice, rodul observaţiei sociale şi analizei psihologice, filtrate prin prisma experienţei personale a autorului. Flaubert ştia ce spune când, întrebat fiind cine i-a servit ca „model” pentru Emma Bovary, a răspuns: „Madame Bovary c’est moi”…

Primele două romane, *Un studiu în roşu* şi *Semnul celor patru* au cunoscut succese remarcabile, dar adevărata popularitate a lui Holmes va începe în 1891, când revista *Ştrand Magazine* începe publicarea povestirilor care vor apărea cu oarecare regularitate până în 1927. La un moment dat, Doyle a încercat să scape de Holmes, pentru a se dedica altor genuri (a scris câteva piese de teatru şi romane cu caracter istoric şi social), drept care, într-o povestire l-a pus pe sinistrul profesor Moriarty – „Napoleonul lumii interlope”, cum îl numeşte – să-l arunce pe eroul nostru într-o prăpastie din Alpi. Cititorii au fost indignaţi, Doyle şi redacţia revistei au fost

inundaţi sub un potop de scrisori de protest, drept care, câteva luni mai târziu, în vitrinele librăriilor apare *întoarcerea lui Sherlock Holmes.* În Elveţia, lângă cascada Reichenbach, unde Moriarty l-a ucis (mai bine zis a încercat să-l ucidă) pe Holmes, se înalţă astăzi un obelisc cu o inscripţie comemorativă, ridicat pe cheltuiala unuia dintre cele peste şaptezeci de cluburi „Sherlock Holmes" din America (cel mai important, *The Irregulars of Baker Street*, număra printre membrii săi doi preşedinţi ai S.U.A., Harry Truman şi Dwight Eisenhower și este condus astăzi de Isaac Asimov). În regiunea cascadei Reichenbach s-a terminat, în primăvara lui 1985, turnarea celui de-al 15-lea episod al serialului *Aventurile lui Sherlock Holmes*, iniţiat de televiziunea britanică.

Şi fiindcă veni vorba de film, se cuvine menţionată opinia unor critici după care „totul la Holmes este cinema": cultul pentru detaliu, aspectul pitoresc, pedanteria şi maniile – ca să nu mai vorbim de acţiune. Cinematografia l-a adoptat foarte devreme pe Sherlock Holmes – toate romanele au fost ecranizate, unele de câteva ori, precum şi multe dintre povestiri, bucurându-se de interpretarea unor actori de primă mărime; debutul lui Holmes pe ecran s-a făcut cu *Sherlock Holmes contra lui Moriarty*, care a fost în acelaşi timp debutul în film al marelui actor John Barrymore; în *Câinele din Baskerville,* memorabilă a rămas interpretarea lui Clive Brook, una dintre celebrele vedete ale cinematografului mut, pentru ca în *remake*-ul sonor al aceluiaşi scenariu prestigiosul actor care a fost Basil Rathbone să obţină un succes răsunător. S-au transpus pentru ecran şi *Semnul celor patru şi un studiu în roşu*, s-au scris şi scenarii autonome care nu prelucrează texte din Conan Doyle, dar păstrează întocmai figura şi personalitatea extravagantului maestru din Baker Street. Într-un interviu din 1979, Alfred Hitchcock, acest maestru neîntrecut al *suspense*-ului,

declara că are intenţia să producă un film avându-l pe Sherlock Holmes ca personaj principal – câteva luni mai târziu (1980) Hitchcock s-a stins din viaţă, astfel că proiectul nu s-a realizat. Din păcate…

La naşterea lui Dupin, Lecoq şi Holmes au mai patronat câteva muze (inspiratoare, căci inspiraţia este raţiunea lor de a fi), unele cu mai vechi stagii în domeniul literaturii, altele legate direct de viaţă. Se citează uneori şi numele lui Balzac, şi nu numai în legătură cu Vautrin (de care ne vom ocupa pe larg mai departe), ci şi cu *Une ténébreuse affaire*, roman având câteva elemente specifice romanului poliţist: anchetă, pistă falsă, *suspense,* soluţie neaşteptată – aflate, desigur, sub semnul remarcabilelor calităţi ale prozei balzaciene, în care observaţia minuţioasă se împleteşte cu descrierea profundă a pasiunilor omeneşti. Nu trebuie lăsată deoparte nici acea *Gothic Novel* din literatura engleză – categorie analizată de E. Birkhead într-o lucrare intitulată sugestiv *The Tale of Terror* (Londra, 1921) – care abundă în enigme şi întâmplări misterioase, acţiunea desfăşurându-se în conace izolate, căzute în ruină, sau în castele bântuite de stafii; printre pionierii genului se numără Horace Walpole cu *Castelul din Otranto* (1764), urmat de Anne Radcliffe *(The Mysteries of Udolfo),* M.G. Lewis *(Călugărul),* Mary Shelley *(Frankenstein)* ş.a.

Romanul gotic a influenţat în bună măsură pe creatorii romanului poliţist de mai târziu; în acelaşi timp a pregătit pe cititor – a selecţionat, putem spune, o categorie destul de largă a publicului amator de „senzaţii tari”, de ceea ce mai târziu se va numi *suspense,* captivat la început de misterul în sine, chiar dacă legat de iraţional, de supranatural – şi care în romanul poliţist propriu-zis va găsi apoi rezolvarea misterului pe calea raţionamentului, a progresiunii logice a naraţiunii. Printre autorii romanului

gotic găsim precursori nemijlociţi ai romanului poliţist – de pildă, William Godwin, care încă de la sfârşitul veacului al XVIII-lea, în *Caleb Williams* (1794), relatează descoperirea unei crime îngrozitoare, de care este acuzat, pe baza unor probe circumstanţiale, un inocent – cu singura deosebire că ancheta, cu pronunţat caracter psihologic, nu este efectuată de un poliţist sau un detectiv. Interesant este faptul că, în acest roman, W. Godwin foloseşte pentru prima oară ceea ce francezul numeşte *recit à rebours* şi germanul *Rückblende* – la noi se foloseşte termenul *playback*, preluat din cinematografie, care nu are numai sensul de reluare a unei înregistrări sau dublarea vocii unui actor (DEX), ci şi pe acela de deplasare (temporară) în trecut a acţiunii pentru lămurirea unor evenimente sau împrejurări legate de naraţiunea propriu-zisă; de pildă, un roman poliţist poate începe cu citirea actului de acuzare într-un proces, apoi, pe măsură ce martorii (acuzării sau apărării) îşi fac depoziţia, naraţiunea se deplasează în trecut pentru a expune faptele sau evenimentele la timpul respectiv, prin urmare, fără a respecta succesiunea lor cronologică.

Printre „părinţii" romanului poliţist trebuie amintit şi William Wilkie Collins, cunoscut şi apreciat atât de Gaboriau cât şi de Conan Doyle; romancier din epoca victoriană, Collins este, printre altele, autorul a două romane *Femeia în alb* (1860) şi *Piatra lunii* (1868), acesta din urmă avându-l ca erou pe sergentul Cuff în care Boileau-Narcejac cred a distinge unele analogii cu Lecoq. După mai bine de un veac, Collins a exercitat o ciudată atracţie asupra cineaştilor şi telecineaştilor: *Piatra lunii* a fost ecranizată de televiziunea britanică, *Femeia în alb* a format obiectul unui serial al televiziunii franceze şi, mai recent, al televiziunii sovietice (seriale prezentate şi la noi, ultimul în 1985).

În sfârşit, este mai presus de orice îndoială că, la

naşterea romanului poliţist, însăşi delincvenţa a avut un rol nu tocmai de lepădat. Am amintit de *Misterul Mariei Rogêt*, în care Poe a prelucrat – cu uneltele literaturii, bineînţeles – un caz real; o spune el însuşi, într-o amplă notă la a doua ediţie a nuvelei „O tânără fată, Mary Cecilia Rogers, a fost ucisă în apropiere de New York şi, cu toate că moartea ei a stârnit vreme îndelungată un nedezminţit interes, misterul ce o învăluia nu fusese încă dezlegat în timpul când a fost scrisă şi publicată nuvela aceasta. Aici, sub cuvânt că povesteşte destinul unei *grisette* pariziene, autorul a urmărit îndeaproape faptele esenţiale ale adevăratului asasinat al Mariei Rogers…”

Istoria Franţei (în fapt, ceea ce s-a numit „istoria anecdotică” sau „istoria pe scara de serviciu”) înregistrează câteva „afaceri” judiciare care au stârnit în cel mai înalt grad interesul unor cercuri largi. Aşa este, de pildă, procesul marchizei de Brinvilliers, care organiza slujbe religioase în cinstea lui Satan *(messe noire),* cu sacrificiul unor nou-născuţi, şi care a ucis prin otrăvire mai multe persoane; judecată, a fost condamnată la pedeapsa capitală, decapitată în Place de Grève, apoi arsă. Apoi, celebra „afacere a colierului”, o escrocherie de proporţii în care a fost implicată însăşi regina (Maria Antoaneta), alături de cardinalul de Rohan, mai mulţi curteni, precum şi ciudatul personaj care a fost Cagliostro – caz care până azi n-a fost pe deplin elucidat. Tot aşa cum neelucidată a rămas şi afacerea „curierului din Lyon” din 1796 – uciderea unui funcţionar şi a surugiului de poştalion, împreună cu furtul unor asignate în valoare de şapte milioane – crime care au dus la condamnarea şi executarea unui anume Lesurques, una dintre marile erori judiciare ale vremii. Această înşiruire mai poate continua pe multe pagini, cuprinzând diferite cazuri şi afaceri judiciare care au pasionat la vremea lor şi mai pasionează şi astăzi, constituind surse de inspiraţie pentru prozatori, îndeosebi

pentru autorii de romane populare în foileton din veacul trecut, apoi şi pentru pionierii romanului poliţist. Unul dintre juriştii notabili din veacul al XVIII-lea, François G. De Pitaval, a redactat nu mai puţin de douăzeci de volume (1734 ş.a.) în care, sub titlul *Causes célèbres et intéressantes,* relatează asemenea cazuri, precum şi desfăşurarea proceselor generate de ele. În dicţionarul său literar (din care am mai citat) G.v. Wilpert afirmă că Pitaval a constituit o „sursă tematică pentru primele romane poliţiste".

O asemenea sursă a constituit şi interesanta biografie a celui care a fost, probabil, cel mai mare aventurier din prima jumătate a veacului trecut (aventurier în sensul bun al termenului, deşi până astăzi se fac auzite voci care afirmă contrariul): Vidocq. O sursă nu numai pentru autorii de romane poliţiste, ci şi pentru marii scriitori care au fost Balzac (Vautrin l-a avut ca „model" pe Vidocq, după însăşi mărturisirea autorului) şi Victor Hugo (Jean Valjean din *Mizerabilii).* Aici se cuvine, iarăşi, să avem în vedere că – după cum arată Jean-Charles (în *Valjean*, *Vidocq*, *Vautrin*, Horizons. Paris. 1958). „Fără îndoială, adevăratul Vidocq a fost revăzut de Victor Hugo, care i-a adus unele îndreptări, aşa cum a făcut şi Balzac. Jean Valjean şi Vautrin nu se aseamănă, însă personajul lui Vidocq era îndeajuns de divers pentru ca doi scriitori aşa de diferiţi ca Balzac şi Hugo să găsească fiecare în el materialul necesar spre a-şi plăsmui după plac eroul.

După părerea noastră, pentru romanul poliţist de mai târziu, Vidocq este important mai ales prin activitatea sa din a doua parte a vieţii, când fostul ocnaş devenise poliţist, chiar şef al poliţiei, în care calitate va folosi unele metode uimitor de moderne, aşa cum le vom regăsi la cei mai apreciaţi dintre poliţiştii şi detectivii literaturii genului. Iată de ce merită să ne ocupăm mai îndeaproape de viaţa şi mai ales de activitatea acestui interesant

personaj.

François-Eugène Vidocq s-a născut la Arras, ca fiu al unui brutar. Încă nu împlinise şaisprezece ani când, ca urmare a unor aventuri amoroase, a unor dueluri și mărunte furtişaguri este arestat prima oră. Eliberat pe garanţia tatălui său, recidivează, fuge din oraşul natal întovărășindu-se cu un păpuşar, apoi cu un vânzător de „elixiruri”, se bate din nou în duel cu un soţ ultragiat şi, pentru a scăpa de puşcărie, se înrolează în armată; înaintat caporal, dezertează în ajunul bătăliei de la Valmy (1792) şi, pentru a scăpa de Consiliul de război, se căsătoreşte cu Marie-Anne Chevalier, sora unui potentat al regimului. Se pare că această Marie-Anne nu era chiar uşă de biserică şi Vidocq are din nou prilejul să se bată în duel, drept care ajunge iar la închisoare, de unde evadează, pentru a stâlci din bătaie un căpitan care se purtase ireverenţios cu una dintre iubitele lui. Şi iată-l din nou arestat…

De data aceasta, însă, detenţia va avea urmări grave, din pricina unei întâmplări pe care Jean-Charles o relatează astfel: „Toate necazurile lui Vidocq se trag de la un nenorocit de ţăran a cărui «crimă» aminteşte de cea a lui Jean Valjean, deoarece a fost condamnat la închisoare din cauza câtorva baniţe de grăunţe şterpelite pentru a-şi hrăni copiii în vremea foametei. Omul a evadat datorită unor hârtii false la plăsmuirea cărora a contribuit şi Vidocq. Prins, îşi va denunţa complicii care l-au ajutat să fugă. Înnebunit de teama pedepsei care îl aşteaptă pentru ceea ce lui i se pare a fi fost o faptă bună, Vidocq evadează la rândul său. E din nou prins, evadează iar, în mai multe rânduri şi când, în sfârşit, se înfăţişează înaintea tribunalului, are o reputaţie de individ primejdios, care îi aduce pedeapsa maximă: opt ani de ocnă”. Un alt biograf de-al lui Vidocq (Jean Savant: *Adevăratul Vidocq*, Hachette,

Paris) notează: „Opt ani de muncă silnică, după ce a îndurat supliciul expunerii la stâlp şi a lanţului de gât... Totul pentru că a înlesnit ieşirea din închisoare a unui biet ţăran. Când, în aceeaşi vreme, un comisar de poliţie din Lille, acuzat de abuz de putere şi de delapidare, era, drept pedeapsă, doar suspendat din funcţie...”

La ocna din Brest, Vidocq nu-şi dezminte faima de „rege al evadărilor”. O primă tentativă se sfârşeşte la spital, „unde e îngrijit de o călugăriţă, de care Victor Hugo îşi va aminti când va crea personajul surorii Simplice”, ne asigură Jean-Charles. Apoi, altă evadare, alt eşec. Drept care, Vidocq îşi provoacă o febră puternică înghiţind zeamă de tutun, este internat iar la spital, de unde evadează deghizat în soră de caritate. Prins, este trimis la ocna din Toulon, renumită prin regimul sever aplicat deţinuţilor. Evadează din nou, duce câtva timp o existenţă de fiară hăituită, şantajat de alţi evadaţi (Thénardier din *Mizerabilii),* apoi denunţat şi prins de poliţie. „Să zbori ca o minge între două rachete, dintre care una se cheamă ocnă iar cealaltă poliţie, e o viaţă în care triumful înseamnă trudă fără sfârşit, în care liniştea mi se pare o trudă imposibilă”, spune Vautrin în romanul lui Balzac.

Cum a ajuns Vidocq informator al poliţiei, nu e pe deplin lămurit. Jean-Charles e de părere că, „deoarece n-a reuşit să trăiască în pace onorabil, şi-a spus că, judecând bine, poliţia e preferabilă ocnei. Şi dacă aici Vidocq nu urmează acelaşi drum ca Jean Valjean, aceasta s-a întâmplat din cauză că viaţa nu e întotdeauna aşa de simplă ca în romane”. Şi autorul francez adaugă: „Fără geniu, Vidocq n-ar fi fost decât un spion ca atâţia alţii”.

Activitatea de informator al lui Vidocq este foarte apreciată de inspectorul divizionar Henry, care obţine mutarea lui de la ocna din Toulon, la închisoarea Bicêtre de lângă Paris, cu regim mai blând. Suntem în perioada războaielor napoleoniene: în timp ce Europa tremura în

faţa armatelor corsicanului, câteva mii de tâlhari şi asasini terorizau Parisul. Inspectorul Henry îl vizitează des, la Bicêtre, pe „regele evadărilor” şi „asul deghizărilor”, înzestrat cu o forţă fizică uriaşă, pe ocnaşul poreclit Mistreţul (în franceză: *Vautrin* mistreţ), care cunoştea ca nimeni altul lumea interlopă şi era dotat cu o memorie excepţională. Se apreciază că, în perioada de la Bicêtre (1809–1811), Vidocq a contribuit la arestarea a circa o mie de infractori pe an.

În 1811, Vidocq – acest „serviciu de cazier judiciar” *avant la lettre* şi bazat (deocamdată) exclusiv pe memoria sa prodigioasă – este eliberat şi ajutat să-şi alcătuiască propria lui poliţie; o va face, aplicând câteva principii inovatoare pentru acea vreme, cum ar fi identificarea unui infractor după metoda („stilul”) folosită în comiterea infracţiunii şi crearea unei reţele de informatori răsplătiţi prin mici favoruri. În acelaşi timp, iniţiază acţiuni care tind să confere poliţiei, pe lângă funcţia ei represivă, şi una preventivă – de pildă, îi ajuta pe foştii deţinuţi, după ispăşirea pedepsei, să se integreze societăţii prestând o activitate în limitele legii.

Încetul cu încetul, forţa poliţienească sub conducerea lui Vidocq creşte şi îşi extinde domeniul de activitate, capătă anumite misiuni speciale, unele cu caracter politic, este numită *Sureté* („Siguranţă”), nume pe care îl va păstra, în Franţa, până aproape de zilele noastre. Acelaşi Jean-Charles, care pare cucerit de fascinanta personalitate a ocnaşului-poliţist, notează: „Hoţi, falsificatori, asasini se înscriu în palmaresul lui Vidocq, pentru care fiecare afacere e un nou succes. Înzestrat cu spiritul de deducţie al lui Sherlock Holmes, vânjos ca un detectiv particular american de cea mai bună tradiţie, la fel de şiret ca Perry Mason şi la fel de răbdător ca Maigret, el are toate calităţile poliţiştilor moderni, şi, în plus, un amestec de generozitate şi de *fair play* menit să-l seducă pe Victor

Hugo”.

Succesele sale îi creează însă şi mulţi duşmani, unii din rândul infractorilor, alţii din rândul „colegilor” săi poliţişti. Despre cei din prima categorie, Vidocq notează câteva fraze care stau mărturie pentru cunoaşterea profundă a lumii infracţionale din vremea lui şi a mentalităţii ei: „Mulţi ocnaşi renumiţi pentru îndrăzneala lor au jurat să-mi facă seama de îndată ce vor fi liberi. Dar toţi au jurat şi vor jura strâmb. Vreţi să ştiţi de ce? Deoarece cea mai importantă, ba chiar singura afacere pentru un hoţ este să fure. Asta îl preocupă în mod exclusiv. Mă va ucide dacă nu poate să facă altfel ca să-mi ia punga: e meseria lui. Mă va ucide pentru a nimici o mărturie care ar putea să-l piardă: tot din cauza meseriei. Mă va ucide ca să scape de pedeapsă. Dar o dala ce şi-a ispăşit pedeapsa, la ce bun s-o mai facă? Hoţii nu ucid în răstimpurile de răgaz… iar pica hoţului nu ţine mult”.

Duşmanii săi din a doua categorie, poliţiştii invidioşi pe succesele sale, reuşesc până la urmă în intrigile lor şi, în 1827, Vidocq este silit să-şi dea demisia. De bani nu ducea lipsă: un editor îi cumpără memoriile pentru suma de 24.000 franci – sumă enormă pentru acea vreme. Dar notele şi documentele puse la dispoziţie de Vidocq sunt prelucrate cu vădită rea credinţă, cu specularea senzaţionalului în dauna autenticităţii, dând naştere la polemici înverşunate şi procese care vor dura vreme îndelungată. Între timp (întocmai ca Valjean-Madeleine) Vidocq a devenit industriaş – credincios principiilor sale, angajează la fabrica sa de hârtie de la Saint Mandé foşti ocnaşi, spre a le da prilejul să muncească cinstit, drept care negustorii îl reclamă sub diverse pretexte, ba chiar îi intentează procese. La vârsta de cincizeci şi doi de ani, după două căsnicii nereuşite şi numeroase legături extraconjugale, se recăsătoreşte cu o verişoară a lui cu optsprezece ani mai tânără – va fi un menaj fericit care va

dura până la sfârşitul vieţii sale.

Este o perioadă de profunde transformări în istoria Franţei, la care Vidocq participă în felul lui. În 1830, poporul Parisului luptă pe baricade pentru apărarea libertăţilor lui: Vidocq este neutru (ca Valjean-Madeleine al lui Hugo); dar după abdicarea lui Carol al X-lea, când Ludovic-Filip îl numeşte pe Casimir Perier ministru de interne, Vidocq este rechemat în postul de şef al Siguranţei, calitate în care va reprima cu asprime tulburările izbucnite în 1832 cu prilejul înmormântării generalului Maximilien Lamarque: nu va fi, aşadar, pe baricade (ca Enjolras şi Gavroche), dimpotrivă, va fi în fruntea celor ce vor lua cu asalt baricadele – un Javert, un funcţionar al poliţiei, credincios regimului, insensibil, eficace. În acelaşi an, Casimir Périer moare iar regimul nu-i va arăta niciun fel de recunoştinţă lui Vidocq pentru serviciile aduse, silindu-l să-şi dea din nou demisia.

Începe o perioadă nouă în viaţa lui Vidocq, care găseşte un mijloc ingenios pentru continuarea activităţii sale de poliţist: înfiinţează o agenţie de protecţie împotriva răufăcătorilor; cum avea o faimă bine stabilită, curând, circa patru mii de industriaşi, negustori, chiar bancheri, devin clienţii lui. Asigurându-se pentru suma relativ modestă de douăzeci franci pe an; şi tot datorită reputaţiei lui, întreprinderile, prăvăliile şi depozitele asigurate de el erau în general ocolite de răufăcători: se spunea că, prin relaţiile sale în lumea interlopă, afla despre proiectul unei spargeri înainte de comiterea ei. Vidocq este un inovator şi în această direcţie: întreprinderea lui este prima agenţie de detectivi particulari cunoscută în istorie şi, în acelaşi timp, prima întreprindere particulară de protecţie împotriva răufăcătorilor (celebra agenţie americană *Pinkerton* îşi va începe activitatea câteva decenii mai târziu).

Invidia poliţiştilor de meserie se manifestă însă din

nou: birourile agenţiei lui Vidocq sunt percheziţionate, i se confiscă dosarele, e arestat şi dat în judecată. Tribunalul îl achită din lipsă de dovezi. Eliberat după trei luni de detenţie, Vidocq îşi reface agenţia, o lărgeşte prin angajarea de corespondenţi în străinătate. În 1842 i se înscenează un alt proces – e condamnat la cinci ani închisoare în prima instanţă şi achitat la apel, dar trebuie să renunţe la întreprinderea lui. După revoluţia de la 1848, sub a doua Republică, prietenul său, poetul (şi omul politic) Lamartine îi încredinţează câteva misiuni la Londra pentru Ministerul afacerilor externe. Moare în 1858, la onorabila vârstă de 83 de ani, petrecut la locul de veci de câţiva prieteni credincioşi şi de o mulţime de oameni simpli pe care îi ajutase; iar Lamartine avea să scrie despre el: „Îl iubeam, îl stimam... şi voi spune sus şi tare că a fost un om cinstit”.

În romanul poliţist „clasic”, aşa cum îl întâlnim în primele decenii ale veacului nostru (romanul-problemă sau romanul-anchetă), poliţistul sau detectivul va apela deseori la serviciul cazier, ale cărui baze au fost puse, deocamdată empiric, de Vidocq şi care apoi va fi adoptat în toate ţările civilizate şi îmbunătăţit cu mijloace tehnice în pas cu vremea – cele mai însemnate fiind fotografia (din faţă şi profil) şi dactiloscopia (după ce medicul italian M. Malpighi şi antropologul englez Fr. Galton au demonstrat că nu există două amprente digitale identice).

Ceea ce deosebeşte, între altele, romanul poliţist (romanul-problemă) de celelalte specii romaneşti este faptul că angajează (sau tinde să angajeze) participarea cititorului la soluţia unei probleme. Conan Doyle a intuit importanţa acestui procedeu în tehnica romanului poliţist atunci când l-a creat pe Watson, care reprezintă, în fond, pe cititorul angajat în soluţionarea cazului: are la dispoziţie indiciile pe care se sileşte să le interpreteze,

face cunoştinţă cu un număr de suspecţi între care trebuie să găsească pe vinovat (care ar putea fi cel mai puţin suspect!), trebuie să evite pistele false presărate în desfăşurarea acţiunii ca nişte capcane menite să-l inducă în eroare etc. etc. Schema este destul de rigidă, dar, în mod paradoxal, tocmai această rigiditate va duce la dezvoltarea continuă a romanului-problemă vreme de patru decenii (aproximativ: 1900–1940) printr-un proces pe care Boileau-Narcejac îl descriu astfel: „Cititorul va ajunge să prevadă destul de repede şiretlicurile autorului. Acesta va fi condamnat să caute crime din ce în ce mai rare, comise cu arme din ce în ce mai ciudate, în locuri din ce în ce mai neobişnuite şi în împrejurări din ce în ce mai extraordinare. Criminalul va fi din ce în ce mai inteligent, detectivul din ce în ce mai genial, şi romanul poliţist va fi silit să urmărească un mit: acela al crimei perfecte”.

Un mit, deoarece, din punctul de vedere al romanului poliţist, nu poate exista crimă perfectă: o asemenea crimă n-ar putea fi elucidată şi în consecinţa n-ar putea constitui subiectul unui roman poliţist. De aceea marii detectivi ai literaturii poliţiste repetă mereu; „Nu există crima perfectă”. (Hercule Poirot: „Asasinul lasă totdeauna un indiciu la locul faptei. Totul este să-ţi pui în funcţiune micile celule cenuşii”.) Dar, aşa cum arătam, romanul poliţist, ca orice roman, este operă de ficţiune – iar afirmaţia de mai sus, că o crimă perfectă nu poate fi elucidată (şi în consecinţă făptaşul scapă de rigorile legii) nu trebuie extinsă în sensul că orice crimă neelucidată este o crimă perfectă. Un exemplu: în primii ani ai veacului nostru populaţia Londrei a fost îngrozită de un lung şir de crime abominabile comise de un sadic pe care ziarele l-au poreclit Jack the Riper („Jack Spintecătorul”) şi care până astăzi (dacă mai e în viaţă, ceea ce e greu de admis) a rămas nedescoperit. Înseamnă asta că este vorba de crime perfecte? Nicidecum (au fost comise în locuri publice, s-au

găsit numeroase indicii etc.) – ci mai degrabă că poliţia londoneză (faimosul Scotland Yard care nu lipseşte din aproape niciunul dintre romanele poliţiste englezeşti) n-a fost capabilă să-l prindă pe ucigaş. În alte cazuri, lucrurile sunt şi mai complicate; aşa este cazul răpirii şi uciderii copilului aviatorului Charles Lindbergh (primul zbor peste Atlantic, 1927): prins în 1932, un anume Bruno Hauptmann a fost judecat, condamnat ca făptaş şi executat pe scaunul electric în 1936; o seamă de jurişti şi criminalişti sunt de părere că probele aduse în justiţie nu erau suficiente pentru motivarea sentinţei, că în orice caz Hauptmann n-a fost decât un complice cu rol secundar (s-a găsit la el numai o parte a sumei plătite ca răscumpărare), principalul vinovat rămânând nedescoperit.

Se mai pot cita, fireşte, multe asemenea cazuri, care au pasionat opinia publică la vremea lor şi au furnizat material rubricilor judiciare ale ziarelor, dar şi juriştilor. Din studierea lor se desprind două concluzii; prima: romanul poliţist din primele patru decenii ale veacului nostru – aşadar romanul problemă – le-a ignorat, şi a făcut-o pentru că nedescoperirea făptaşului şi neelucidarea unui caz (sau elucidarea lui numai în parte) contraveneau înseşi condiţiilor de bază ale romanului poliţist din acea perioadă; a doua: asemenea cazuri vor constitui o sursă agreată de autorii romanului poliţist modern – romanul negru cum este uneori numit – în care violenţa ocupă un loc important în desfăşurarea naraţiunii, manifestându-se în cadrul unor forme ale delincvenţei din societatea de consum, cum ar fi răpirile (*kidnapping*), atacul cu mână înarmată (*holdup*), extorcarea, traficul de droguri etc.

Dar să ne întoarcem la romanul-problemă (şi la problemele sale) care a avut un strălucit reprezentant în Agatha Christie; „Prima doamnă a romanului poliţist” a dus până aproape de perfecţiune tehnica acestui gen: circa 80 de titluri, traduse în aproape 60 de limbi, apărute într-

un tiraj de peste o sută de milioane exemplare. Agatha Christie are o biografie interesantă, care probabil că n-a rămas fără influenţe asupra activităţii ei literare: născută în 1891, se căsătoreşte cu colonelul Archibald Christie (în 1914), în timpul războiului lucrează ca infirmieră, apoi divorţează şi se recăsătoreşte cu arheologul Max Mallovan, pe care 11 ajută uneori în activitatea sa – va scrie mai târziu, *O crimă în Mesopotamia*, inspirată, se pare, de o întâmplare reală.

Primul ei roman apare în 1920, ca urmare a unui rămăşag; sora ei pretindea că în romanele poliţiste poţi ghici, cu mult înainte de sfârşitul cărţii, cine e asasinul, şi Agatha a vrut să-i demonstreze că se înşela – aşa s-a născut *Misterioasa afacere Styles*, care constituie în acelaşi timp actul de naştere al lui Hercule Poirot, detectivul destinat să se bucure de o celebritate mondială. Poirot este desigur, cel mai cunoscut dintre personajele Agathei Christie, dar nu şi singurul – mai este Miss Marple, o fată bătrână şi bizară, apoi Parker Pyne, a cărui subtilitate se ascunde în spatele unei politeţi exagerate, ca să nu mai vorbim de soţii Tommy şi Tuppence Beresford, de Mr. Quin şi Mr. Satterthwaite, şi atâţia alţii. Cu Agatha Christie, romanul-problemă interbelic atinge, în Anglia, o culme pe care n-o va mai depăşi – cele mai notabile titluri fiind: *Asasinarea lui Roger Ackroyd* (1926), *Crima din Orient Express* (1934), *A.B.C. Contra lui Poirot* (1935), şi *Zece negri mititei* (1938); ele ilustrează cum nu se poate mai limpede şi mai expresiv romanul-problemă (pe care unii îl vor desemna sub numele de romanul-anchetă, alţii îl vor numi romanul-enigmă).

O întâmplare ieşită din comun din viaţa Agathei Christie: în 1926, în timp ce soţul ei se afla pe un şantier arheologic, scriitoarea a dispărut de acasă; alertată, poliţia a reuşit s-o găsească după zece zile într-o cameră a unui modest hotel dintr-un orăşel din sudul Angliei – un caz de

amnezie totală (din fericire temporară); Agatha nu ştia cum ajunsese acolo, nu-şi amintea nimic din ce făcuse în intervalul celor zece zile. La aproape şase decenii de la această întâmplare, în 1985, modestul hotel va găzdui o întrunire unică: poliţişti, jurişti, medici legişti şi criminalişti din cincizeci de ţări s-au întâlnit cu autori de romane poliţiste, dezbătând în cadrul unui seminar problemele specifice legate de activitatea lor profesională. Alegerea locului dezbaterilor a constituit un binemeritat omagiu adus aceleia care a fost *The First Lady of Crime Fiction.*

Dintre foarte numeroşii autori care au făurit faima romanului-problemă englezesc niciunul n-a atins ingeniozitatea (şi celebritatea) Agathei Christie şi puţini mai sunt astăzi lizibili – poate doar: Edward Phillips Oppenheim, autor a peste o sută de titluri; Gilbert Keith Chesterton, creatorul lui Father Brown – un preot care rezolvă cazurile în virtutea pregătirii sale teologice; Dorothy L. Sayers, al cărei erou, lordul Peter Wimsey, seamănă întrucâtva cu Hercule Poirot, având în plus un simţ al umorului eminamente britanic; în sfârşit, Roy Vickers, Freeman Wills Crofts, Philip MacDonald, Anthony Berkeley şi alţi câţiva. Curios este faptul că autori care s-au bucurat la vremea lor de un răsunător succes sunt astăzi complet daţi uitării: Edgar Wallace, de pildă, care în deceniul 1920–1930 a scris cam o sută de romane (*Arcaşul verde*, *Casa misterioasă, Cercul roşu, Asociaţia secretă Broscoiul, Cartea atotputerniciei*, *Melodia morţii*, *Uşa cu şapte broaşte* etc.), apărute în tiraje impresionante, traduse în nenumărate limbi (şi în româneşte), având totdeauna pe coperţile cărţilor sale sloganul „Este imposibil să nu fi captivat de Edgar Wallace” – a dispărut cu totul din listele autorilor publicaţi de colecţiile specializate, iar cititorii mai vârstnici, care au fantezia să

încerce a reciti romanele sale, sunt neplăcut impresionaţi de neglijenţa stilului şi înduioşaţi de naivitatea cu care sunt scrise… Ca şi în cazul altor categorii literare, timpul îşi spune şi aici cuvântul şi astăzi este imposibil să mai fi captivat de Edgar Wallace. Fireşte că nu este vorba numai de Edgar Wallace – problema care se pune este a stabili cauzele regresului rapid, după o perioadă de mare înflorire a romanului-problemă englezesc (cu cele câteva excepţii notabile menţionate mai sus).

O primă cauză o constituie, probabil, rigiditatea schemei romanului – problemă englezesc – schemă pe care au respectat-o, în linii generale, toţi autorii. În septembrie 1928, într-un studiu publicat în *American Magazine*, filologul Willard Huntington (autor al mai multor romane poliţiste de bună calitate, apărute sub pseudonimul S.S. Van Dine) definea romanul poliţist ca pe „un fel de joc intelectual. Mai mult, este, dacă putem spune astfel, o probă sportivă în care autorul trebuie să se întreacă în mod loial cu cititorul”. Apoi, filologul american stabilea nu mai puţin de douăzeci de norme pe care orice bun autor de romane poliţiste trebuie să le respecte – norme care în parte coincid cu cele deduse din povestirile lui Poe şi în parte vin în completarea lor. Între altele: cititorul şi detectivul trebuie să aibă şanse egale în rezolvarea problemei; autorul nu trebuie să folosească faţă de cititor alte trucuri decât cele folosite de făptaş faţă de detectiv; făptaşul trebuie descoperit printr-o serie de deducţii şi nu din întâmplare sau printr-o mărturisire spontană; nu există roman poliţist fără măcar un cadavru; vinovatul trebuie să fie o persoană care a jucat un rol mai mult sau mai puţin important în cadrul naraţiunii; nu trebuie să existe decât un singur vinovat, indiferent de numărul asasinatelor comise; societăţile secrete şi mafiile nu-şi găsesc locul în romanul poliţist, altfel acesta se transformă în roman de aventuri sau de spionaj; atât maniera în care se comite

crima, cât şi mijloacele folosite la descoperirea vinovatului trebuie să fie raţionale şi ştiinţifice; autorul nu trebuie să aleagă pe vinovat din rândul profesioniştilor crimei, care ţin de domeniul faptului divers poliţist, în timp ce o crimă comisă de un stâlp al bisericii sau de o bătrână cunoscută pentru operele ei caritabile este într-adevăr fascinantă; ceea ce a fost prezentat ca o crimă nu trebuie, la sfârşitul romanului să se dovedească a fi un accident sau o sinucidere, căci aceasta înseamnă să-l păcăleşti pe cititor într-un mod de neiertat; marile comploturi internaţionale n-au ce căuta în romanul poliţist, care trebuie să reflecte experienţa şi preocupările cotidiene ale cititorului, să oglindească într-un fel propriile sale aspiraţii sau emoţii refulate.

Acceptate de marea majoritate a autorilor de romane poliţiste, aceste reguli au creat o schemă rigidă, înăuntrul căreia jocul fanteziei nu dispunea decât de un spaţiu limitat. Mai mult, ele tindeau să scoată romanul poliţist din sfera literaturii – sau, în orice caz, să-l marginalizeze, să-l împingă către spaţiile periferice ale acestei sfere – impunându-i interdicţii ca: „Romanul poliţist autentic nu trebuie să conţină niciun fel de intrigă amoroasă. A introduce în el dragostea înseamnă, în fond, a deregla mecanismul problemei pur intelectuale”; sau: „Nu trebuie să existe, în romanul poliţist, lungi pasaje descriptive, şi nici analize subtile sau preocupări de creare a atmosferei… dacă autorul a reuşit să dea impresie de real şi să capteze interesul şi simpatia cititorului, atât faţă de personaje cât şi faţă de problemă, a făcut destule concesii tehnicii literare”. Fiindcă, în concepţia lui W. Huntington, „Romanul poliţist este un gen bine definit. Cititorul nu caută aici nici rafinamente literare, nici virtuozităţi de stil şi nici analize foarte profunde, ci un anumit stimulent al spiritului sau un soi de activitate intelectuală de felul celeia pe care o găseşte asistând la un meci de fotbal sau

aplecându-se asupra unui joc de cuvinte încrucişate”.

Este, cum arătam, una dintre cauzele regresului romanului-problemă: respectarea unor atare reguli trebuia să ducă în mod necesar la rutină, prin însăşi îngustarea mijloacelor de exprimare şi limitarea posibilităţilor de desfăşurare a naraţiunii. La aceasta s-au adăugat pe de-o parte decorul foarte puţin variat, pe de alta personajele care revin mereu: Londra cu ceţurile ei sau reşedinţele de la ţară cu terenuri de golf; castele moştenite de la romanul baroc (minus fantomele), reşedinţe ale aristocraţiei în care fiecare masă, fie chiar o simplă ceaşcă de ceai, se desfăşoară după un ritual păzit cu străşnicie; aristocraţi bântuiţi de manii, care colecţionează obiecte bizare şi-şi dezmoştenesc nepoţii; notari scorţoşi descinzând din literatura victoriană şi colonei în retragere marcaţi de ciudate boli tropicale contractate în timpul serviciului în Indii; în sfârşit, fie un inspector superinteligent (de la Scotland Yard, fireşte), fie poliţistul de provincie, stângaci şi mărginit, cu rol de simplu figurant, căci cazul va fi rezolvat de detectivul amator înzestrat cu calităţi excepţionale. Nu este aşadar de mirare că spre sfârşitul celei de-a patra decade, romanul poliţist englezesc îşi epuizase resursele şi, cu unele notabile excepţii, se repeta – iar cititorul, plictisit, avea oarecare dreptate să spună: „Dacă ai citit unul (sau două-trei) le-ai citit pe toate”…

Uneori, categoria este desemnată prin „romanul poliţist anglo-saxon” – greşit, după părerea noastră: nu este anglo-saxon, ci englez; fiindcă, oricât ar părea de curios, deşi regulile sale imuabile au fost consemnate de un american, autorii americani au fost printre cei dintâi care au început să le abandoneze: poate fiindcă nu aveau castele, nici aristocraţi, dar mai degrabă fiindcă în perioada interbelică S.U.A. Au cunoscut un soi de delincvenţă aparte, favorizai de legea prohibiţiei, care a dus la crearea bandelor de traficanţi de alcool (de tipul

aceleia conduse de Al Capone), apoi a unor „specialişti" în jafuri cu mâna înarmată (John Dillinger, Bonny Parker şi Clyde Barrow) şi a unor vaste asociaţii perpetuând crima organizată (Cosa Nostra) modelate după (şi asociate cu) Mafia.

Romanul-problemă american a început astfel să se desprindă de cel englez, la început cu oarecare timiditate, printr-o lărgire a temelor, adaptate la condiţiile americane. Cel mai remarcabil reprezentant al său este Ellery Queen – pseudonimul a doi veri, Manny şi Danny, ambii născuţi în 1905, în Brooklyn (New York). Prima lor carte, *Misterul pălăriei de mătase*, au scris-o în 1928 pentru un concurs care le-a adus un premiu de 7500 dolari – şi astfel Ellery Queen a devenit un personaj (şi un autor) celebru peste noapte. De aproape o jumătate de veac, în S.U.A. Apare şi periodicul *Ellery Queen Mystery Magazine*, tradus în mai multe limbi de circulaţie internaţională, care militează pentru romanul-problemă (varianta americană), deşi foarte curând va face loc în paginile sale şi romanului-negru (Fiind vorba de o publicaţie periodică, termenul „roman" ar trebui înlocuit prin „nuvelă" şi „schiţă" – literatura anglo-saxonă foloseşte expresia *short story* – dar „nuvelă-problemă" sau „nuvelă-neagră" ni se par expresii nu prea fericit alese.)

Alături de Ellery Queen se cuvin citaţi Rex Stout – creatorul lui Nero Wolfe, detectivul cântărind peste o sută de kilograme, care rezolvă cazurile cultivând orhidee şi participând la mese întocmite cu rafinament gastronomic – și Erle Stanley Gardner, care a început să scrie după o prodigioasă carieră de avocat – de altfel, eroul său, Perry Mason, nu este nici poliţist şi nici detectiv, ci avocat şi toate romanele lui Gardner sfârşesc în sala de şedinţe a tribunalului. Acelaşi autor va crea, sub pseudonimul A. Fair, cuplul de detectivi particulari Berta Cool – Donald L-am, în câteva romane mai degrabă „negre" şi pătrunse de

un umor specific american. În sfârşit, Earl Der Biggers, creatorul detectivului chinez Charlie Chan, şi-a cucerit celebritatea mai ales prin cele câteva filme turnate, în perioada interbelică, după romanele sale – filme comerciale, realizate cu mijloace modeste, al căror succes de casă probabil că trebuie atribuit actorului Warner Oland în rolul titular. (Cazul nu este unic, el s-a repetat şi se repetă mai ales în seriale de televiziune – un exemplu: *Sfântul,* turnat după romanele lui Leslie Charteris, a înregistrat un meritat succes nu atât datorită scenariilor, în fond banale, cât interpretării nuanţate a lui Roger Moore şi, bineînţeles, regiei şi echipei de filmare calificate.)

Vom remarca aici că, mai mult ca romanul poliţist englezesc, cel american foloseşte frecvent personajul de serial – practică foarte veche care în bună parte trebuie pusă pe seama acelor *dime-novels* („fascicolele de zece cenţi" pe care le menţionam în legătură cu literatura western). O anume Ann Stephens este prima autoare americană a unui roman în fascicule de zece cenţi: *Malaeska*, *The Indian Wife of the White Hunter* („Malaeska, soţia indiană a Vânătorului Alb"), apărut în preajma Războiului de secesiune (1860).

Faţă de succesul răsunător al sistemului „în fascicule", editorii Erastus F. Beadle, Irwin P. Beadle şi Robert Adams, cărora li s-a adăugat apoi George P. Munro, au început să scoată masiv asemenea seriale, cuprinzând mai întâi westernuri („aventurile" unor pionieri şi şerifi ca Buffalo Bill, William Hickock, Kit Carson, ş.a., între care cel al lui Edward L. Wheeler, avându-l erou pe Deadwood Dick, apărut începând cu 1884, a bătut toate recordurile de tiraj), apoi nuvele poliţiste, deocamdată tributare regulilor general acceptate (prohibiţia cu cortegiul ei de violenţă, de *bootleggers* şi *killers* va fi legiferată mai târziu), dar în care se întrevedeau elemente ale romanului

poliţist modern; de pildă, în serialul *Old Sleuth* publicat de G.P. Munro se foloseau diverşi termeni din argou *(slang),* limbaj convenţional al răufăcătorilor, practică pe care autorii mai noi (Mickey Spillane în S.U.A. Şi Frederik Dard în Franţa ş.a.) o vor utiliza pe scară largă. (Însuşi termenul *sleuth,* însemnând la origine „urmă lăsată de vânat", lansat în serialul lui Munro, este folosit şi astăzi – după o sută de ani! – pentru a desemna, oarecum depreciativ, detectivul aflat în anchetă; în româneşte: „copoi", „sticlete".)

Printre cei mai apreciaţi şi mai prolifici autori de *dime-novels* se cuvin citaţi Edward S. Ellis, Ned Buntline (pseudonimul lui Edward Z.C. Judson), Burt L. Standish (William Gilbert Petten), Maine Reid (romanul acestuia, *Călăreţul fără cap*, scris în 1866, a apărut şi în versiune românească în 1961) şi Prentiss Ingraham. În ciuda tirajelor uriaşe, niciunul dintre aceşti autori nu s-a îmbogăţit – ceea ce nu se poate spune şi despre editori: Erastus F. Beadle a lăsat, la moartea lui (1894), o moştenire de aproape trei milioane dolari, iar G.P. Munro de peste zece milioane; sunt cifre care vorbesc de la sine de succesul fără precedent al acestui gen de activitate editorială, de preferinţele unor cercuri largi de cititori pentru povestirile western şi poliţiste – şi trebuie să ţinem seama că e vorba de dolari de la sfârşitul veacului trecut, corespunzând cu de şapte până la opt ori valoarea de astăzi.

Romanul poliţist american a fost uneori influenţat de fascicolele de zece cenţi, îndeosebi de serialul *Nick Carter* creat de John R. Coryell. Americanul Nick Carter a fost (şi este încă într-o anumită măsură) ceea ce au fost Holmes şi Poirot pentru englezi şi Maigret pentru francezi; numai că Nick Carter nu este un amator bine situat din punct de vedere material, pentru care rezolvarea cazurilor este un fel de *hobby* (Holmes), şi niciun profesionist, salariat al

poliţiei judiciare, pentru care elucidarea unui caz şi prinderea făptaşului este o obligaţie de serviciu (comisarul Maigret) – Nick Carter este un detectiv particular, un *private investigator*, un profesionist, desigur, de vreme ce meseria de detectiv constituie unica lui sursă de venituri, dar, în acelaşi timp, un independent, nesupus constrângerilor unei ierarhii, un liber profesionist lucrând (aproximativ…) în limitele legii. Numele lui a devenit sinonim cu termenul „detectiv", era un *sleuth,* spre deosebire de slujbaşul poliţiei, de *cap* (de la *Cooper* „cupru", poliţiştii având insigna din acest metal).

La un moment dat, faţă de succesul broşurilor cu aventurile sale, apariţia săptămânală nu mai putea acoperi cererea şi Corryell şi-a luat doi colaboratori – doi „negri", cum se spune în limbaj familiar – iar după moartea lui Corryell alţi autori (anonimi) au preluat personajul, ducându-l până aproape de zilele noastre; fiindcă Nick Carter a supravieţuit autorului său, ţinând pasul cu vremea: la început, anchetele sale semănau cu ale lui Holmes, apoi a pornit să lupte împotriva jefuitorilor de trenuri, trecând treptat la combaterea contrabandiştilor de alcool, a răpitorilor de copii, a jefuitorilor de bănci, a gangsterismului organizat, a politicienilor corupţi, a traficanţilor de droguri, a extorcatorilor, a organizaţiilor de tip mafiot etc. etc. Era mereu actual, transpunând în plan literar rubricile juridice ale ziarelor – de altfel, mare parte dintre „negrii" care redactau aventurile sale proveneau din cercurile ziariştilor. Preluat de autorii de benzi desenate, de revistele pentru copii, de cinematografie, de scenariştii emisiunilor de radio şi TV, de agenţiile specializate în publicitatea comercială, devenise la un moment dat unul dintre simbolurile modului de viaţă american, alături de *chewing-gum*, de coca-cola, de baseball, de jazz, de concursul anual pentru alegerea unei Miss America…

O discuţie despre valoarea literară a acestor povestiri

în fascicule este lipsită de obiect având în vedere viteza fantastică în care lucrau autorii lor – P. Ingraham, de pildă, scria (dicta...) o povestire de 100 de pagini în 24 ore. Cât priveşte valoarea lor educativă (ele se adresau în bună parte tineretului), discuţiile n-au lipsit: încă din 1864, în *North American Review,* au fost analizate povestirile apărute în editura Beadle Adams; tema a fost dezbătută pe larg şi în 1880, apoi de câteva ori până aproape de zilele noastre, la discuţii participând critici literari, profesori, pedagogi şi educatori care au atras atenţia asupra excesului de violenţă din *dime-novels* şi a influenţei lor nefaste asupra adolescenţilor. Discuţii interesante, dar fără consecinţe – fiindcă editorii şi autorii aveau şi ei argumentele lor, nu lipsite de logică, între care două sunt peremptorii – în primul rând, că povestirile nu fac decât să oglindească o tristă realitate a vremii şi locului: când, într-un oraş ca Chicago, banda lui Al Capone îşi împroaşcă rivalii cu gloanţe de arme automate pentru a obţine monopolul distribuirii ilicite a alcoolului într-un anumit cartier, adolescentul nu mai trebuie să cheltuiască zece cenţi pentru fascicula cu Nick Carter, ci numai doi cenţi pentru un ziar oarecare; în al doilea rând, în orice *dime-novel* justiţia triumfă şi făptaşul îşi primeşte până la urmă pedeapsa, ceea ce nu se întâmplă şi în realitate: acelaşi Al Capone, autor a zeci de crime şi etichetat „Inamicul public nr. 1", a fost de câteva ori judecat şi achitat din lipsă de dovezi, pentru a fi în cele din urmă condamnat la zece ani închisoare pentru... evaziune fiscală.

Nick Carter şi-a continuat, aşadar, „cariera", oglindind un anume specific al delincventei şi pregătind apariţia romanului poliţist modern, care va găsi în Dashiell Hammett pe unul dintre cei mai de seamă precursori. Vreme de mai mulţi ani, Dashiell Hammett a lucrat ca detectiv la agenţia *Pinkerton* Co., a fost, prin urmare, un *private investigator.*

Numele lui Allan Pinkerton, un imigrant de origine scoţiană, devine cunoscut încă din 1862, în plin Război Civil, când este însărcinat să organizeze un serviciu secret – primul de acest fel din istoria S.U.A.; printre agenţii strecuraţi în spatele liniilor confederate, unul dintre cei mai eficienţi a fost Timothy Webster, care însă până la urmă a fost prins şi, după o judecată sumară, spânzurat la Richmond. După război, Allan Pinkerton demisionează şi îşi alcătuieşte propria agenţie de detectivi, obţinând, între altele, un succes răsunător în 1868, când – angajat de un consorţiu bancar – reuşeşte să aresteze banda fraţilor Reno care comiseseră numeroase asasinate şi mai multe jafuri de bănci şi de trenuri în Indiana şi Illinois; membrii bandei n-au mai apucat să apară în faţa tribunalului: o mulţime furioasă a forţat porţile închisorii, i-a scos pe tâlhari şi i-a spânzurat de ramurile unui copac – a fost printre cele mai vechi manifestări ale „justiţiei” lui Lynch, care apoi va tinde să devină frecventă, bucurându-se de o tristă „tradiţie” mai ales în statele din Sud (statisticile întocmite de o instituţie prestigioasă ca *Tuskegee Institute* arată că, între 1882 şi 1936, în S.U.A. Au fost linşate 4 672 persoane: 3383 negri şi 1289 albi).

Agenţia *Pinkerton* prelua uneori cazuri mai complicate, pe baza unor angajamente cu guvernul, cum s-a întâmplat în 1882, când s-au produs mari fraude în cadrul contractelor pentru transporturile poştale: întreprinderi particulare raportau cifre fictive privind reparaţii de drumuri şi transporturi cu poştalioane, fraude care au păgubit statul cu patru milioane dolari; investigaţiile agenţilor lui Pinkerton au dus atunci la instruirea a 25 procese de fraudă. Allan Pinkerton a murit în 1884, dar agenţia şi-a continuat activitatea sub conducerea emulilor săi. Un mare succes, care a consolidat bunul renume al organizaţiei, a fost arestarea mai multor jefuitori de bănci, în 1908–1910, agenţia fiind

angajată prin contract de *American Express*, contract la care s-au asociat şi alte companii.

O paralelă între François Vidocq şi Allan Pinkerton ne va dezvălui unele ciudate similitudini în metodele de lucru ale agenţiilor lor de detectivi particulari, dar şi câteva deosebiri esenţiale: Vidocq are, înainte de toate, meritul de netăgăduit de a fi fost primul, Pinkerton pe cel de a fi pus bazele unei organizaţii moderne, care şi astăzi, după mai mult de un veac de la înfiinţarea ei, constituie un model pentru orice *private investigator*. Vidocq şi Pinkerton au fost printre cei mai eficienţi poliţişti „particulari" din istoria criminologiei – şi unul, şi celălalt au trebuit să facă faţă, nu o dată, şicanelor şi piedicilor puse de poliţia oficială, izvorâte din invidie şi din faptul că existenţa unor asemenea organizaţii particulare paralele conferea, implicit, poliţiei de stat un certificat de incapacitate profesională.

Dashiell Hammett a lucrat la *Pinkerton Co.* Într-o perioadă când activitatea agenţiei începuse să scadă în amploare: în 1908 se înfiinţase Biroul de Investigaţii pe lângă Ministerul Justiţiei, transformat apoi (1935) în Biroul Federal de Investigaţii (F.B.I.), cu atribuţii mult lărgite; în 1929 s-a produs marele crah de la bursa din New York, urmat de o criză economică acută; în 1933 a fost abolit Al Optsprezecelea Amendament – după paisprezece ani de prohibiţie, producţia şi comercializarea de băuturi alcoolice devenea legală. Acesta este fundalul pe care se desfăşoară acţiunea romanelor lui D. Hammett: *Şoimul maltez* (a cărui ecranizare i-a prilejuit lui Humphrey Bogart o interpretare memorabilă), *Cheia de sticlă*, *Dolari însângeraţi, The Red Harvest* („Secerişul roşu"), *The Thin Man* (aprox.: „Slăbănogul") şi altele.

Suntem departe de romanul-problemă-englezesc. Detectivul nu mai este un inspector de poliţie sau un amator înzestrat cu calităţi excepţionale, ci un profesionist

conştiincios şi eficace, cinic şi practicând umorul negru; el se aseamănă până la un punct cu asasinul de profesie *(killer)* tocmit de celebrul (şi misteriosul) *Crime Syndicate:* amândoi „lucrează" pe baza unui contract şi folosesc aceleaşi metode brutale – diferenţa constă în poziţia lor faţă de lege. Acţiunea nu se desfăşoară pe domenii ale aristocraţiei sau în saloane luxoase, ci pe stradă, în cartiere sărace şi suprapopulate, eventual în baruri deocheate sau tripouri clandestine. Arma automată şi dinamita iau locul pistolului şi stiletului. Crima nu mai e crimă, ci se transformă uneori în masacru: în *The Red Harvest*, detectivul îşi desfăşoară activitatea într-un oraş dominat de două bande rivale, pe care le aţâţă una împotriva celeilalte, ele exterminându-se reciproc – un adevărat masacru... după care oraşul rămâne „curat" şi cetăţenii cinstiţi îşi pot vedea liniştiţi de treburile lor. Limbajul este direct, eliptic, brutal, fără înfloriturI, metafora nu se manifestă decât în termenii argotici.

La Dashiell Hammett nu există mister, nu există enigmă ce urmează a fi elucidată cu ajutorul anchetei. Există, desigur, un soi de anchetă dar nu este statică, ci în continuă mişcare, este însăşi lupta pe care legea, prin reprezentantul ei (provizoriu), detectivul particular, o duce împotriva răufăcătorilor – poliţia va interveni abia la urmă, pentru a deferi justiţiei pe criminali (pe cei care au mai rămas în viaţă după „ancheta" impetuoasă a detectivului...). Dialogurile lungi între anchetatori şi martori au dispărut. Se vorbeşte scurt, sacadat, „la chestiune" – se vorbeşte în argou şi în fraze presărate cu umor negru. D. Hammett şi mai ales numeroşii autori care au urmat pe calea deschisă de el, printre care Mickey Spillane şi Carter Brown, nu mai folosesc, de pildă, verbe ca „a omorî", „a ucide", sau „a asasina" – ci „a elimina", „a trece dincolo", „a răci", „a lua la plimbare"; iar despre victima ucisă într-o dispută cu pistolul se spune: „a oprit

din drum un glonte”, sau „s-a aflat pe traiectorie”, sau „a făcut pe ţinta mişcătoare”, sau „i-au intrat douăzeci grame plumb sub piele”. De altfel, nici pistolul nu mai este pistol, ci „fier”, sau „jucărie”, sau „puşcoci”, sau „justiţiar”, iar mitraliera – celebra Thompson cu ţeava retezată – devine „maşină de scris”, sau „ţăcănitoare”, sau „stropitoare”, sau „semănătoare de boabe”, sau „ghitară” etc. etc.

Este un limbaj în bună măsură convenţional, creat de romanul poliţist „negru” american (şi specific lui), care a produs dificultăţi traducătorilor: Marcel Duhamel, iniţiatorul şi îngrijitorul colecţiei pariziene *Série Noire* (în vara anului 1985, colecţia a împlinit 40 ani de apariţie neîntreruptă, ajungând la numărul 2000) a trebuit să facă un instructaj special cu traducătorii pentru stabilirea de echivalenţe în franceză, în ciuda faptului că, după cum se ştie, argoul parizian este foarte bogat şi expresiv.

În afară de autorii citaţi, printre reprezentanţii remarcabili ai romanului „negru” se cuvin citaţi americanii James Cain *(Poştaşul sună totdeauna de două ori),* Horace Mecoy *(Giulgiurile n-au buzunare* – primul roman „negru” tradus în româneşte, 1946), Chester Hymes (autor de culoare care îşi plasează acţiunea în Harlem, cartierul negrilor din New York), Ed. McBain, Henry Kane, Edward S. Aarons şi câţiva mai tineri printre care Bill Pronzini. În Anglia: Peter Cheyney, Raymond Chandler (al cărui erou, Philip Marlowe, a făcut o prodigioasă carieră cinematografică) şi, înainte de toate, James Hadley Chase (pseudonimul lui René Raymond), pe care mulţi îl iau drept american, poate fiindcă acţiunea unei părţi a romanelor sale e plasată în S.U.A. Prima lui carte, *No Orchids for Miss Blandisch* (aprox.: „D-ra Blandish nu suportă orhideele”), apărută în 1939, a fost primită mai întâi cu stupoare, apoi a făcut senzaţie: unii critici sunt de părere că este primul roman „negru” în adevăratul sens al

termenului; J.H. Chase s-a născut la Londra, a făcut războiul în aviaţia britanică (R.A.F.), a trăit în Franţa până în 1961, când s-a mutat în Elveţia, unde a murit în februarie 1985, la aproape 80 ani, după ce a scris 80 romane, în care, cum s-a observat nu fără temei, este influenţat de James Cain şi John Steinbeck *(Oameni şi şoareci)* şi de teoriile neofreudiene. În biblioteca vilei sale din Corseaux-sur-Vevey s-a găsit, între altele, un dicţionar de argou american, ţinut la zi cu adnotări făcute de mâna lui.

Cinematograful a sesizat foarte curând avantajele ecranizării romanului „negru", cum nu se poate mai potrivit scenariului de film: dialog scurt, schimbări dese de decor şi, înainte de toate, acţiune continuă. Producţia cinematografică postbelică a fost astfel puternic influenţată de romanul poliţist modern – au apărut chiar regizori „specializaţi" (Alfred Hitchcock ş.a.) – iar la rândul său, a influenţat romanul poliţist, care a început, să semene din ce în ce mai mult cu scenariul de film. Romanele lui J.H. Chase, de pildă, au fost ecranizate de regizori dintre cei mai apreciaţi: Julien Duvivior, un clasic al cinematografiei franceze, a adaptat *Omul în impermeabil,* cu Fernandel şi Bernard Blier, iar Joseph Losey *Eva,* cu Jeanne Moreau; *Carnea orhideelor,* o continuare a controversatului *No Orchids for Miss Blandish,* a prilejuit regretatei Simone Signoret o interpretare memorabilă.

Filmul nu numai că a influenţat romanul poliţist modern, dar este foarte probabil că, în perioada interbelică, a contribuit la însăşi apariţia romanului „negru", la cristalizarea unor forme ale sale – filmele „cu gangsteri" ale vremii aveau câteva dintre elementele pe care le vom întâlni mai târziu în romanul (şi filmul) „negru": acţiunea trepidantă, desfăşurată pe fondul schimbării continue de decor şi pe fondul sonor al

răpăiturilor de arme automate; nu lipsea nici argoul, nici umorul negru şi nici detectivul (care uneori era un reporter). Cele mai bune producţii ale genului au consacrat câţiva actori specializaţi în roluri printre care James Cagney, George Raft, Edward G. Robinson (originar din România) – şi însuşi Humphrey Bogart şi-a început excepţionala carieră interpretând rolurile de *hootlegger,* pe care nu le-au refuzat nici alţi actori de prestigiu ca Tyrone Power, Paul Muni sau Henry Fonda.

S-a pus încă de atunci problema influenţei dăunătoare ale unor asemenea filme în măsura în care perpetuează un climat de violenţă; în preajma războiului, sub administraţia preşedintelui Franklin D. Roosevelt, o comisie senatorială a întocmit chiar un raport care analiza acest gen de producţii ale unor studiouri de filme, posturi de radio, edituri; s-a arătat atunci, pe bună dreptate, ca respectivele scenarii şi povestiri oglindesc o dureroasă realitate a societăţii americane şi că soluţia cea mai adecvată n-o constituie impunerea unor restricţii asupra lor, ci luarea de măsuri energice împotriva gangsterismului şi a crimei organizate, după vechiul şi înţeleptul adagiu latin: *sublata causa, tollitur efectus* – suprimarea cauzei duce la înlăturarea efectului.

Filme ca *Scarface* („Omul cu cicatrice") sau *Inamicul public nr. 1* au influenţat, fără îndoială, romanul „negru", care tocmai în acea perioadă începuse să se desprindă de romanul-problemă şi să-şi definească opţiunile, mijloacele şi stilul proprii. *Inamicul public nr. 1* redă, se pare că destul de fidel, viaţa şi isprăvile lui John Dillinger, jefuitor de bănci având la activul său optsprezece asasinate; a fost la rândul lui ucis de poliţişti (în 1932), la ieşirea dintr-un cinematograf unde fusese cu prietena lui, o fată frumoasă pe care ziariştii o numeau „femeia cu părul roşu", deoarece identitatea ei nu era cunoscută; astăzi ştim că se numea Anna Sage, era originară din Timişoara – cu

recompensa obţinută pentru denunţarea tâlharului s-a întors în oraşul de pe malurile Begăi, unde a trăit, modestă şi anonimă, până la o vârstă respectabilă.

Romanul „negru" s-a impus curând în Marea Britanie şi cu oarecare întârziere în Franţa, probabil şi datorită faptului că francezii aveau o anume tradiţie în ce priveşte romanul-problemă: mai întâi, romanele populare în foileton (*Fantômas*, *Rocambole,* ş.a.), apoi, cele două povestiri ale lui Gaston Leroux, *Misterul camerei galbene* şi *Parfumul doamnei în negru* şi, în sfârşit, serialul *Arsene Lupin* al lui Maurice Leblanc. Astăzi greu digerabile, povestirile cu Arsene Lupin, „gentlemanul-spărgător", s-au bucurat la vremea lor de mare vogă-l. – P. Sartre, în *Cuvintele*, notează: „Îl adoram pe acest Cyrano al lumii interlope, pe Arsene Lupin… forţa sa herculeană, curajul său maliţios, inteligenţa sa tipic franceză…" Francezul Arsene Lupin corespunde într-o oarecare măsură americanului Nick Carter, în sensul că amândoi satisfăceau preferinţele unui public foarte larg pentru acest gen de literatură, dar fiecare în felul lui: e de la sine înţeles că inteligenţa lui Nick Carter nu putea fi „tipic franceză", aşa cum „metodele" lui Lupin nu puteau corespunde caracterelor tipice ale delincvenţei de peste ocean.

Lui Leroux şi Leblanc li s-au adăugat mai târziu Pierre Véry, Stanislas A. Steeman („părintele" inspectorului Wens), Ives Dartois, Noël Vindry (de profesie judecător de instrucţie), Claude Aveline, Pierre Nord (ofiţer în biroul 2 al M.St.M.) şi alţii. Din 1931, Georges Simenon începe să publice la editura Fayard povestirile sale în centrul cărora se află comisarul Maigret şi curând romanul poliţist francez recupera repede rămânerea în urmă; Simenon este tributar romanului-problemă, mai ales în primele sale cărţi, dar Maigret aduce câteva elemente noi care îl deosebesc de Dupin, de Holmes şi chiar de

Poirot: el nu practică deducţia erudită şi înainte de a explica încearcă să înţeleagă, psihologia făptaşului îl interesează mai mult chiar decât fapta în sine – Maigret este sensibil şi uman, uneori el simte compasiune şi pentru criminal când fapta acestuia este comisă sub impactul unor pasiuni eminamente omeneşti; Boileau-Narcejac au dreptate când afirmă (în op. cit.): „În fond, Maigret nu face parte din poliţia judiciară decât din întâmplare. El este medic, avocat, duhovnic mai degrabă decât comisar". Şi psihiatru – am adăuga – cunoscător sensibil şi receptiv al sufletului omenesc.

Faţă de opera enormă a lui Simenon – cam 420 romane, în mare parte poliţiste – reproşul ce i s-a adus, că ar fi inegal şi chiar neglijent în privinţa stilului, se explică în mod firesc (Al. Dumas a scris 250 romane, Balzac „numai" 150). Despre productivitatea ieşită din comun a lui Simenon circulă următoarea anecdotă: unui reporter care se prezintă la domiciliul scriitorului pentru a-i lua un interviu, jupâneasa îi spune: „Domnul Simenon a început azi dimineaţă un nou roman şi nu primeşte pe nimeni până nu-l termină". „Să revin peste câteva zile", zise reporterul. „Nu, domnule", replică jupâneasa, „reveniţi la ora patru după-amiază".

Oricum, Georges Simenon, dacă n-a înnoit romanul-problemă, în orice caz l-a renovat şi l-a ajutat astfel să reziste asaltului impetuos (agresiunii, am putea spune) pa care o întreprindea asupra lui romanul „negru". Acesta din urmă începu să câştige adepţi şi printre autorii francezi Terry Stewart (pseudonimul lui Serge LaForest), Jean Amila, José Giovanni, Auguste Lo Breton şi alţi câţiva pe care Marcel Duhamel a acceptat să-i publice în *Série Noire* – colecţie care rămânea totuşi tributară, în proporţie de peste 90, traducerilor din americană (engleză).

În jurul anului 1970, romanul „negru" cucerise cercuri relativ largi de adepţi în cea mai mare parte a

ţărilor din apusul Europei – romanul-problemă (reprezentat în Franţa de colecţia *Le Masque,* mai veche cu un sfert de veac decât *Série Noire)* părea că se adresează numai pensionarilor conservatori şi domnişoarelor bătrâne, fiind sortit unei dispariţii lente dar sigure. Filmul a avut şi în această acţiune de educare (!) a publicului un cuvânt greu; aşa este *Bonnie and Clyde*, adevărată explozie de violenţă, povestea unei perechi de tâlhari din anii ’30, Bonnie Parker (interpretă: Faye Dunaway) şi Clyde Barrow (Warren Beatty), pe care scenariul şi regia îi prezintă, ce-i drept, ca pe nişte asasini, dar în fond nevinovaţi deoarece amorali; îndreptându-şi Colţul 45 către un casier, Clyde spune: „Eu sunt Clyde Barrow, iar dumneaei este Miss Bonnie Parker. Jefuim bănci”; filmul a primit mai multe premii internaţionale în 1968. În 1972, importante premii vor fi decernate filmului *The Godfather* („Naşul”) după romanul lui Mario Puzzo – peliculă care numai în S.U.A. A adus încasări în sumă de peste o sută milioane dolari, poate şi datorită excelentei interpretări a lui Marlon Brando în rolul titular, dar mai ales deoarece aducea date inedite în privinţa activităţilor atât de dăunătoare ale Mafiei americane.

Dar iată că şi romanul „negru” începea să dea primele semne de oboseală: ceea ce se întâmplase către 1940 cu romanul-problemă, se întâmpla acum (suntem în primii ani ai deceniului al optulea) cu romanul „negru”. Temele se repetau: un *hold up* asupra unei bănci sau a camionetei blindate care transportă o sumă uriaşă; „curăţarea” unui oraş de Mafia care controlează jocurile de noroc şi alegerile municipale; anihilarea reţelei de distribuire a drogurilor şi a filierei sale (de obicei siciliene); ingeniosul şi incoruptibilul *private investigator* punând capăt domniei absolute a căpeteniei de gangsteri – toate astea în timp ce eroul nostru, incoruptibilul detectiv particular, consumă cantităţi impresionante de whisky (de

bourbon, varietate de whisky pe care americanii o preferă scotch-ului), este bătut măr de tot felul de indivizi dar, în ciuda cucuielor, vânătăilor şi coastelor rupte, va cuceri tot felul de blonde sau brune încântătoare, care răspund cu solicitudine farmecului său irezistibil…

Romanul „negru" părea să-şi fi epuizat deci resursele, cititorii se plictiseau şi autorii încep să caute forme noi care, cum se întâmplă de obicei, apăruseră mai de mult dar nu treziseră deocamdată decât un interes moderat (sau niciunul) – în America: William Irish şi Patricia Highsmith; în Franţa: Frederic Dard, Boileau-Narcejac, Charles Exbrayat, Sébastien Japrisot. Astfel a luat naştere romanul poliţist contemporan, numit de unii romanul-*suspense,* al cărui proces de maturizare încă nu s-a încheiat. (Se cuvine să insistăm asupra faptului că aceste denumiri – romanul problemă, romanul „negru", romanul-suspense – sunt convenţionale, acceptate prin consens de o parte a criticii şi respinse de altă parte care, pentru romanul-problemă preferă, cum am văzut, denumirile romanul-anchetă sau romanul-enigmă.)

Romanul poliţist contemporan (denumirea „romanul-*suspense*" este numai în parte corespunzătoare) nu a însemnat o întoarcere la romanul-problemă, de la care a preluat însă ancheta şi enigma, nici nu a însemnat o simplă continuare a romanului negru, de la care a preluat stilul direct (cinematografic), limbajul convenţional şi, uneori, umorul. Albert Simonin, de pildă, excelează în expresii argotice – în prefaţa la una dintre cărţile lui. Pierre MacOrlan (care este şi membru al juriului ce decernează anual râvnitul *Prix du Roman d'Aventures)* arată: „După părerea mea, acest roman poliţist poate intra în istoria literară a jargoanelor şi argourilor meseriei… Autorul gândeşte în limba de care se serveşte pentru a descrie, într-o operă de imaginaţie, comportamentul profesioniştilor jafului cu mână înarmată". Umorul a găsit

un meşter neîntrecut în Frederic Dard, autor tot atât de fecund ca Simenon (şi mai tânăr) – creatorul comisarului San Antonio şi al adjunctului său, hazosul inspector Bérurier – în romanele căruia calamburul se împleteşte cu imaginea burlescă şi crima cea mai abominabilă poate părea o joacă de copii.

În sfârşit, o altă coordonată a sistemului de referinţă al „noului val", mult-trâmbiţatul *suspense,* este şi el mai vechi – îl găsim în romanele lui Léo Malet şi Francis Iles, în filmele lui Alfred Hitchcock, „maestrul *suspense*-ului" (care a editat şi câteva culegeri antologice, printre care *Povestiri abominabile* şi *Povestiri ce nu trebuie citite noaptea).* În Franţa cea amatoare de „valuri noi" în literatură (fie ea şi poliţistă), a apărut peste noapte o colecţie specializată *Crime Club*, în cunoscuta editură Denoël, colecţie inaugurată cu *Celle qui n était plus…* („Cea care nu mai era…") de Boileau-Narcejac, pe care autorii înşişi îl califică drept „roman experimental, într-o oarecare măsură", calificare cu care nu toată lumea e de acord; în orice caz, chiar dacă n-a contribuit la o delimitare mai precisă a romanului poliţist modern, colecţia are meritul a de fi lansat câţiva autori notabili, printre care Sébastien Japrisot şi Hubert Monteilhet.

Această delimitare mai precisă a romanului poliţist modern (a romanului-*suspense)* ridică dificultăţi tocmai fiindcă, aşa cum arătam, procesul lui de maturizare este încă în curs de desfăşurare; şi trebuie de asemenea să ţinem seama că, şi în domeniul literaturii poliţiste, „valurile noi" nu sunt totdeauna foarte noi şi nu prea au viaţă lungă.

Despre romanul poliţist românesc s-a scris puţin şi nu totdeauna „la chestiune", iar părerile sunt împărţite – uneori diametral opuse, ceea ce nu este de mirare: nici în Franţa sau S.U.A. Sau aiurea părerile criticii (şi nici ale autorilor) nu coincid în aceste domenii (din motivele pe

care ne-am străduit a le arăta mai înainte). Interesant este faptul că romanului nostru poliţist i se atribuie începuturi foarte timpurii, care urcă până la o vechime de un veac şi mai bine; s-a vorbit, astfel, de unele încercări ale lui Pantazi Ghica (un frate mai mic al lui Ion Ghica), de *Mistere din Bucureşti* de Ioan M. Bujoreanu (1862); de *Misterele Bucureştilor* de George Baronzi (trei vol., 1862–1864) și alte câteva romane – de unde nu trebuie însă să tragem concluzia pripită că pionierii romanului românesc sunt şi ai romanului poliţist românesc; fiindcă, în fapt, aici nu ne aflăm în faţa unor romane poliţiste, ci a unor romane prezentând anumite elemente pe care, mai târziu, le vom găsi în romanele poliţiste propriu-zise – după cum nici *Misterele Parisului* de Eugène Sue (1842) nu este un roman poliţist, deşi utilizează (şi preconizează într-o anumită măsură) intriga şi unele componente ale genului.

Într-adevăr, la I.M. Bujoreanu, de pildă, găsim scene ca aceea în care „epistatul mahalalei” (aprox.: subcomisar de poliţie) se prezintă să ia un „tacrir” (interogatoriu) lui Neagu Bolboacă, învinuit, pe drept de altfel, de complicitate la uciderea fetei croitorului – nu lipsesc nici nevinovatul condamnat (cojocarul Sălcianu), nici martorii falşi, nici judecătorul corupt, iar până la urmă, bineînţeles că dreptatea va triumfa. Este un simplu episod – pe lângă multe altele – ale unui roman popular de aventuri; Şt. Cazimir (în *Prefaţa* la *Pionierii romanului românesc*, E.P.L., 1962) caracterizează genul drept „romanul de mistere”. (De altfel, înainte de I.M. Bujoreanu şi G. Baronzi, un asemenea roman de mistere, *Hoţii şi Hagiul* de Alexandru Pelimon, primul roman românesc complet, a apărut la Bucureşti în 1853, care este şi anul primei traduceri în româneşte a *Misterelor Parisului;* potrivit lui Şt. Cazimir, în romanul lui Al. Pelimon „este notabilă… atenţia acordată lumii delincvenţilor”).

Mai târziu, şi mai ales în perioada interbelică,

aproape toţi prozatorii noştri au fost mai mult sau mai puţin preocupaţi de romanul poliţist şi se citează în acest sens numele lui Cezar Petrescu, Victor Ion Popa, Felix Aderca, Gib Mihăescu; lui Liviu Rebreanu i se atribuie primul roman poliţist românesc (*Amândoi*, 1940), dar nici Sadoveanu nu este lăsat în afara acestei (discutabile) competiţii: căci ce este *Baltagul* (1930) decât nararea unei anchete, a cercetărilor duse de Vitoria Lipan (nu lipseşte nici câinele!) pentru descoperirea ucigaşilor lui Nechifor? Fireşte că *Baltagul,* capodoperă a prozei sadoveniene, are semnificaţii mai profunde, este, cum a remarcat critica, o replică la balada păstorească a *Mioriţei* – tot aşa cum, de pildă, *Crimă şi pedeapsă* nu este o simplă relatare a crimei comise de Raskolnikov, urmată de ancheta poliţienească, ci o analiză, plină de dramatism și tensiune a contradicţiilor sfâşietoare dintr-o societate nedreaptă şi o expunere a concepţie dostoievskiene a ispăşirii prin suferinţă.

Este de la sine înţeles că din enumerarea de mai sus nu poate lipsi Mateiu I. Caragiale, cel atât de aplecat către spovedanii, conciliabule şi sfaturi ţinute „sub pecetea tainei”. În nuvela *Remember,* aventura bizară a enigmaticului sir Aubrey de Vere – personaj care, potrivit lui Perpessicius, „închide în toată fiinţa lui un mister propriu marilor metropole” – sfârşeşte tragic (și tot atât de bizar şi de misterios) în apele unui canal berlinez; soluţia enigmei nu ne este oferită – cititorul este liber să-şi imagineze orice – ceea ce, iarăşi deosebeşte proza mateină de cea poliţistă. În *Sub pecetea tainei*, roman neterminat, avem chiar trei enigme, relatate de conu Rache, comisar la prefectura poliţiei: dispariţia fără urme (şi fără cauze aparente) a lui Gogu Nicolau; apoi boala misterioasă a incoruptibilului ministru (maladie care aminteşte de acele „plecări la munte” ale lui Paşadia din *Craii de Curtea-Veche);* în sfârşit, misterioşii vizitatori de la sfârşit de săptămână ai Lenei Ceptureanu, pe care comisarul Rache

îi suspectează a fi membrii unei bande internaţionale de hoţi de bijuterii. Unul dintre exegeţii lui Mateiu (de altfel, foarte numeroşi), Radu Albala, a scris o urmare a povestirii (apărută în *Viaţa Românească)* în stilul specific al autorului, şi tot în stilul matein, sfârşitul nu oferă soluţia, ci sugerează numai vagi posibilităţi menite să stimuleze imaginaţia cititorului – în fapt, misterul rămâne „sub pecetea tainei”…

Incursiunea în opera câtorva dintre cei mai importanţi prozatori din perioada interbelică este nu numai interesantă ci şi necesară pentru tuna noastră; fiindcă adevărul este că, în acea perioadă, nu există la noi scriitori specializaţi în romanul poliţist – cele câteva încercări (C. Râuleţ, Lia Hârsu ş.a.) nu sunt vrednice a fi reţinute fiind foarte departe, ca valoare, de romanul românesc propriu-zis care îşi găsise drumul său în opere caracterizate de profunzimea observaţiei sociale şi a analizei psihologice. Mai mult, n-a existat nici măcar o colecţie specializată: „celebra *Colecţia celor 15 lei* (celebră deoarece s-a discutat mult de ea, fiind acuzată de toate relele şi mai ales de coruperea tineretului) nu era nici ea specializată, ci publica de toate – romane „uşoare” (Vicki Baum, Jókai Mór, Arnold Galopin, Maurice Dekobra, Petre Bellu), pe lângă traduceri din literatura poliţistă anglo-saxonă (S.S. Van Dine, Edgar Wallace, L.J. Vance) şi tot felul de romane de aventuri de calitate discutabilă. (Ea are, totuşi, meritul de necontestat de o fi publicat prima ediţie românească a romanului *Chira Chiralina* de Panait Istrati).

În cele patru decenii de la terminarea războiului au intervenit schimbări radicale şi în acest domeniu – avem astăzi nu una, ci trei colecţii de profil: la editurile Militară, Albatros şi Univers (aceasta din urmă exclusiv pentru traduceri), la care se adaugă lucrări publicate în afara colecţiilor de alte edituri. Nu numai colecţii specializate,

dar şi autori care abordează cu precădere genul, ca Nicolae Mărgeanu (cu „Cazurile” sale ţesute în ghergheful unei logici impecabile), Tudor Octavian (despre una dintre povestirile sale, Nicolae Manolescu spune că este un mic roman metafizic, despre falsitate şi adevăr în existenţa omenească”), Rodica Ojog-Braşoveanu (personaje bizare, situaţii neaşteptate – avem şi noi „Agatha” noastră), Olimpian Ungherea (*suspense*-ul aflat uneori la frontiera nu prea exact definită dintre romanul poliţist şi cel de spionaj), Vlad Muşatescu (parodic şi sprinţar – într-un portret din *Semnal*, Mircea Sântimbreanu îl numeşte, fără maliţie, ba chiar cu oarecare tandreţe, Măiestrrea şi Pontifex de Tâncăbeşti), Gh. Buzoianu (căpitanul Vlădoianu, maiorul Alexe – umani, sensibili, fiecare un Maigret transplantat de pe malurile Senei pe ale Dâmboviţei), Leonida Neamţu, Paul Antim, George Timcu, Tudor Negoiţă, Petre Vârlan şi încă mulţi alţii.

Alţi scriitori părăsesc vremelnic domeniile familiare şi-şi încearcă pana în cel al romanului poliţist: Constantin Chiriţă, autorul *Cireşarilor*, ne-a dat trei romane notabile în gen, iar Petre Sălcudeanu, între *Biblioteca din Alexandria* şi *Cina cea de taină* a revenit la unul dintre personajele sale preferate. Bunicu’, ofiţer de poliţie pensionar, prin urmare un fel de detectiv particular, de vreme ce nu (mai) are o calitate oficială. Un proaspăt venit în domeniu, George Arion, după ce ne obişnuise cu volume de versuri şi de interviuri, ne-a oferit un roman şi două nuvele poliţiste în care vehiculează trei dintre noţiunile elementare ale romanului „negru”: investigatorul particular (Andrei Mladin e ziarist, nu face parte din miliţie, pe care o şi eludează uneori – vremelnic, fireşte), umorul (care, ca dracul din zicală, nu e chiar atât de negru) şi argoul; dar mai presus de toate, lucrările lui au meritul incontestabil de a fi trezit critica din amorţeala ei (în general infatuată sau uşor condescendentă) faţă de

producţiile genului – Ov. S. Crohmălniceanu despre *Atac în bibliotecă,* 1984: „În sfârşit, un roman poliţist românesc care nu face de râs genul”; N. Manolescu despre *Profesionistul*, *Ţintă în mişcare,* 1985: „… dincolo de o abilă mânuire a clişeelor specifice… unele calităţi literare, umor, o scriitură pricepută…” Criticul *României literare* pare cucerit şi de argou, foloseşte, amuzat parcă, termenul „caft” (de la *a cafti* „a lovi”, „a bate” – termen din limba ţigănească, după cum ne asigură academicianul Ah Graur).

Un loc aparte ocupă, de mulţi ani, Haralamb Zincă, prin caracterul captivant al naraţiunii, prin documentarea riguroasă (care nu exclude câtuşi de puţin fantezia, ba dimpotrivă), prin împletirea abilă (şi eminamente modernă) a intrigii romanului poliţist cu cel de spionaj. În vremea noastră, şi mai ales din timpul celui de al doilea război mondial, accepţia termenului „spionaj” a suferit modificări fundamentale; spionul (spioana) nu mai este o Mata Hari, o fermecătoare olandeză, o „vampă” irezistibilă specializată în dansuri javaneze, care în iatacul ei mult râvnit smulge ofiţerilor superiori francezi informaţii despre mişcarea trupelor de pe front. Spionul (oare îl mai putem numi astfel?) poate fi nu importă ce: inginer electronist, matematician specializat în criptologie, lingvist, sociolog, ziarist, statistician, inventator, sportiv de performanţă, fizician atomist, ofiţer genist ş.a.m.d. În timpul ultimului război mondial, spionajul propriu-zis (culegerea şi transmiterea de informaţii cu caracter militar) a constituit numai unul dintre obiectivele serviciilor speciale, care se ocupă cu activităţi ca: sabotarea industriei de război şi a mijloacelor de transport, sprijinirea mişcărilor de rezistenţă în teritoriile ocupate, „intoxicarea” sistematică a inamicului cu ştiri false prin emisiuni radio şi presă, crearea de diversiuni menite să submineze moralul trupelor și al populaţiei în spatele frontului; serviciile speciale britanice au mers până acolo încât au aruncat în

Atlantic, în apropierea coastei spaniole, cadavrul unui ofiţer britanic având asupra lui documente din care rezulta că debarcarea (din Ziua Z) va avea loc în sudul Franţei iar nu în Normandia – iar *Abwehrul* a recurs la câţiva celebri falsificatori de bancnote, pe care i-a cules din închisori, organizând tipărirea unei cantităţi uriaşe de lire sterline şi dolari menite să accelereze inflaţia şi să submineze astfel economiile ţărilor respective.

Toate acestea explică de ce, în perioada postbelică, romanul de spionaj şi-a schimbat radical conţinutul şi mijloacele de exprimare, de ce în lucrările unui John Le Carré, de pildă (fost agent al serviciilor speciale britanice intriga poliţistă se deplasează către un plan secundar cedând locul unor elemente legate de tehnica sabotajului, diversiunii, intoxicării, aşa cum a fost elaborată în timpul războiului şi apoi perfecţionată. Cu Haralamb Zincă nici literatura de gen de la noi n-a rămas datoare. Dacă, în urmă cu trei decenii, Theodor Constantin (*La miezul nopţii va cădea o stea*, carte remarcabil ecranizată cu succes de studiourile noastre) era încă tributar genului Mata Hari, ciclul *Pe urmele agentului B39* (în 1985 a apărut al cincilea volum *Operaţiunea Soare)* a evoluat rapid către genul Richard Sorge. Modernitatea lui H. Zincă şi impactul pe care cărţile lui îl au asupra cititorului constă împletirea naraţiunii de tip poliţist cu mărturii şi evenimente reale, istoric unele dintre ele inedite sau prea puţin cunoscute – scoase din „umbră”, de filele dosarelor secrete care nu mai sunt secrete după patruzeci de ani de terminarea războiului – expuse cu mijloacele artei scriitorului şi în sensul viziunii şi aspiraţiilor noastre de astăzi.

Trebuie, desigur, să facem o deosebire între romanul poliţist şi romanul de spionaj – vom remarca însă că romanul de spionaj nu se poate lipsi de elementele romanului poliţist (intriga, enigma, ancheta), pe când acesta din urmă se poate lipsi (şi o face de cele mai multe

ori – în această privinţă S. Van Dine are dreptate în formularea definiţiei romanului problemă ideea de elementele caracteristice romanului de spionaj. De altfel, romanul poliţist este mult mai vechi decât cel de spionaj – ceea ce, privind lucrurile din punct de vedere istoric, ne apare firesc: spionajul este o activitate relativ recentă, pe când delincvenţa e veche de când lumea…

Literatura poliţistă se bucură la noi de o largă audienţă: *Inspectorul de poliţie* de J.B. Priestley a ţinut afişul ani de zile la un teatru bucureştean, *Judecătorul şi călăul* de Fr. Dürrenmatt şi *cu sânge rece* de Truman Capote (relatarea unui caz real) au dispărut din librării în câteva ore; cele mai bune romane poliţiste ale autorilor noştri sunt puse la loc de cinste în biblioteca din fiecare casă. Totuşi, Fănuş Neagu crede că e vorba de o „proză a impasului", deşi (în *A doua carte cu prieteni)* adaugă: „Nu vreau să creadă cineva că n-aş citi romane poliţiste; citesc, pe cele bune le uit până dimineaţă, pe cele complet stupide le pun la loc bun de furat". Se întâmplă astfel ca autorii noştri de romane poliţiste să se afle într-o situaţie de două ori neplăcută: după ce critica (în general) le marginalizează genul prin ignorare, câte un coleg de breaslă dă cu pietre în ei – coleg pe care l-ar fi voit alături de ei, chiar printre ei: fiindcă metafora face casă bună şi cu romanul poliţist, a cărui acţiune se poate desfăşura (de ce nu?) şi la Brăila (mare oraş cu tineri frumoşi, situat în Bărăgania, dincoace de nisipuri), patria lui Codin, prietenul lui Adrian Zografi. Astfel s-ar naşte, probabil, o carte poliţistă bună, din acelea care nu se pun la loc bun de furat, ba nici măcar nu se uită până dimineaţă.

Fireşte că o carte cu prieteni e ca o carte de vacanţă, are un caracter oarecum ludic, pietrele pe care le aruncă nu sunt chiar pietre ci numai pietricele – dar, iarăşi, se cuvine să ţinem seama că şi autorii de povestiri cu crime fac parte din *genus irritabile* de care ne vorbeşte Horaţiu –

din neamul susceptibil şi fragil – şi să ne amintim de versul vechiului poet grec: „Copiii, în joacă, dau cu pietre în broaşte, dar broaştele nu mor în joacă, ci cu adevărat!” Un vers care poate figura ca motto la un roman poliţist de bună calitate.

*

Ne-am străduit să arătăm că aventura a însoţit omul în decursul întregii ui istorii – mai mult, dacă luăm în considerare că mitul şi legenda constituie uneori ecoul unor evenimente reale, situate departe în negura vremurilor, putem spune că a însoţit omul încă din preistorie. Şi ne-am străduit a arăta că aventura, oglindită în categoriile literare specifice, este în bună parte inspirată o realitate: lungile şi adesea primejdioasele călătorii de explorare a Terrei, cazuri penale reale studiate şi de ştiinţele juridice şi îndeosebi de criminalistică, cucerirea unor teritorii ca vestul Americii, viaţa agitată a unor aventurieri intraţi în folclor ca brigandul Robin Hood sau piratul Henry Morgan şi multe altele. Şi poate că Oscar Wilde avea dreptate când spunea că: „Viaţa imită arta mai mult decât imită arta viaţa”.

Dacă anecdota, în sensul ei etimologic, este istorie nescrisă, cu atât mai mult putem spune că aventura este istorie nescrisă. Fireşte că un simplu marinar ca Alexander Selkirk sau un vânător ca Daniel Boone n-au putut influenţa istoria propriu-zisă, ci numai pe cea a ficţiunilor, sugerând literaturii personaje memorabile – dar iată că un alt marinar, Francis Drake, principalul artizan al unui eveniment istoric de mare răsunet, înfrângerea Invincibilei Armade, a intrat în istorie pe poarta cea mare; şi ca el, mulţi alţi aventurieri, în ciuda faptului că activitatea lor se desfăşura de cele mai multe ori în afara spaţiului circumscris de manualele de istorie.

Desigur că fiecare categorie a literaturii de aventuri – fie că e vorba de romanul poliţist, de western, de

povestirile cu piraţi etc. – îşi are specificul şi coloratura ei, dar tendinţa de a se inspira din realitate, de a alege cu precădere modele din viaţă este comună tuturor categoriilor şi aproape tuturor autorilor; şi nu numai autorilor de povestiri de aventuri: după cum Balzac şi Hugo s-au inspirat din viaţa lui Vidocq, din viaţa unor persoane reale s-au inspirat şi Poe / Mary Rogers / Al. Dumas /Edmond Dantès / Oscar Wilde / Dorian Gray / Émile Zola / Nana / şi mulţi alţii.

Cititorul obişnuit vădeşte şi el, de cele mai multe ori, o asemenea înclinaţie către personajul şi faptul rupte din viaţă: îi place, în general, să-şi închipuie că personajele descrise, şi mai cu seamă eroii preferaţi, au existat, că întâmplările relatate sunt autentice; în cimitirul Montmartre din Paris, la momentul unei tinere decedate în urma unei boli de plămâni, o anume Alphonsine Plessis, care i-ar fi inspirat lui Dumas-fiul personajul tragic al Margueritei Gautier din *Dama cu camelii*, tinere pariziene dezamăgite în dragoste, vin într-un soi de ciudat pelerinaj şi depun bucheţele de violete…

Această „nevoie de real” se face cu atât mai simţită cu cât faptele relatate într-o povestire sunt mai ieşite din comun – aşadar mai ales în literatura de aventuri, care, prin natura ei, relatează întâmplări extraordinare, uneori stranii deseori presărate cu situaţii primejdioase, totdeauna ieşite din banalul cotidian. Este, aici, locul să ne amintim de întrebarea /cu tâlc/ pe care şi-o punea Gaston Bachelard: „Ceea ce nu poate fi scris, merită oare să fie trăit?”. Şi poate că, în această frază, se află implicit o pledoarie pentru aventură şi oglindirea ei în literatură – o literatură care a străbătut o cale lungă, presărată cu suişuri şi coborâşuri, dar care şi-a cucerit cercuri largi de cititori şi sprijinitori entuziaşti.